

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE-AB ORTAKLIK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMININ ABAD
İÇTİHATLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BARIŞ ABAÇA

İstanbul-2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE-AB ORTAKLIK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMININ ABAD
İÇTİHATLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BARIŞ ABAÇA

DANIŞMAN: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ DENİZ TEKİN APAYDIN

İstanbul-2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I:

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIK İLİŞKİSİNİN HUKUKİ BOYUTU

1.1 AB HUKUKUNDA ORTAKLIK İLİŞKİSİNİN GENEL ÇERÇEVESİ	6
1.2 TÜRKİYE/AB ORTAKLIK HUKUKU	7
1.3 ORTAKLIK HUKUKUNUN KAYNAKLARI	8
1.3.1 Türkiye / AB Ortaklık Anlaşması	8
1.3.2 Katma Protokol.....	11
1.3.3 Mali Protokoller	13
1.3.4 Türkiye/Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Serbest Ticaret Anlaşması.....	15
1.3.5 Uyum Protokolleri.....	16
1.3.6 İkincil Hukuk Kaynaklarının Karar Alıcısı Olarak: Ortaklık Konseyi	16
1.4 AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRK HUKUKU BAKIMINDAN TÜRKİYE/AB ORTAKLIK KURALLARININ YERİ VE ÖNEMİ.....	18
1.4.1 Ortaklık Hukuku Kurallarının Şekli Bağlayıcı Etkisi	18
1.4.2 Ortaklık Hukuku Kurallarının Maddi Bağlayıcı Etkisi	19
1.4.3 Ortaklık Hukuku Kurallarının AB Hukukunda Yeri ve Değeri	20
1.4.4 Ortaklık Hukuku Kurallarının Türk Hukukunda Yeri ve Değeri.....	24

BÖLÜM II:
TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIK İLİŞKİSİNDE
HEDEFLenen SERBEST DOLAŞIM: AVRUPA BİRLİĞİ'DE
HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

2.1 AVRUPA BİRLİĞİ'NDE HİZMET SERBESTİSİ.....	32
2.2 ABİHA HÜKÜMLERİNCE HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMININ KAPSAMI	36
2.2.1 Kişi Bakımından Kapsam.....	37
2.2.2 Konu Bakımından Kapsam	39
2.2.2.1 Hizmet Edimi Kavramı.....	39
2.2.2.2 Uygulanma Koşulları.....	41
2.2.2.2.a Hizmetin Ekonomik Etkinliği	41
2.2.2.2.b Hizmetin Sınır Aşan Unsuru	43
2.2.2.2.c Hizmetin Süreli Olması.....	43
2.2.2.2.d Özel Düzenlemeler ve Alan İstisnası	44
2.2.3 Hizmetlerin Serbest Dolaşımına Aykırılık Durumları	44
2.2.3.1 Ayrımcılık Durumları	44
2.2.3.2 Kısıtlama Durumları	45
2.2.4. Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Yönünden Hukuka Uygunluk	47
2.2.4.1 Açıkça Öngörülen Kısıtlama Sebepleri	47
2.2.4.2 Açıkça ÖngörülmeYen Kısıtlama Sebepleri (Kamu Yararına Dayalı Ağır Basan Sebepler)	50
2.3 HİZMETLER YÖNERGESİ	53
2.3.1 Hizmetlerin Serbest Dolaşımında Tek Temas Noktaları.....	56
2.4 TEK PAZAR STRATEJİSİ VE HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI.....	58
2.5 HİZMETLERİN VE KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMININ ORTAK NOKTASI OLARAK MESLEKİ YETERLİLİKLERİN TANINMASI.....	59
2.5.1 Mesleki Yeterlilikler Yönergesi	60
2.5.2 Avrupa Meslek Kartı	63

BÖLÜM III:
TÜRKİYE/AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIĞI KAPSAMINDA
HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

3.1 TÜRKİYE/AB ÜYELİK MÜZAKERELERİ KAPSAMINDA HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI.....	67
3.1.1 Hizmet Müzakerelerinin Tarihsel Gelişimi	67
3.1.1.1 Hizmetlerin Serbest Dolaşımına Doğru İlk Adım: Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol	67
3.1.1.2 Gümrük Birliği Müzakereleri Sürecinde Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesine ilişkin Görüşmeler	69
3.1.1.3 Gümrük Birliği'nden Sonra Yeniden: Türkiye için Avrupa Stratejisi ve Hizmet Müzakereleri	70
3.1.1.4 Üyelik Müzakereleri: İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi. 73	
3.2 ORTAKLIĞIN HUKUKİ TEMELLERİ ÜZERİNDEN HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMININ GENEL ÇERÇEVESİ.....	75
3.2.1 Ortaklık Anlaşması Hükümleri	76
3.2.2 Katma Protokol'ün 41. Madde Hükümü	77
3.3 İLERLEME RAPORLARI IŞIĞINDA İŞ KURMA HAKKI VE HİZMET SUNUMU SERBESTİSİ FASLINDA TÜRKİYE'NİN UYUM DÜZEYİ.....	81
3.4 ABAD'IN TÜRKİYE/AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIĞINA İLİŞKİN KARARLARI	90
3.4.1 Hizmet Sunumu Çerçevesinde İlk Açılım : <i>Savaş Kararı</i>	90
3.4.1.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirmesi	92
3.4.2 <i>Savaş Kararının Eksikliklerinin Giderilmesi : Abatay/Şahin Kararı</i>	94
3.4.2.1 Eran Abatay'ın Dava Konusu	94
3.4.2.2 Nadi Şahin'in Dava Konusu	96
3.4.2.3 Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi	97
3.4.3 KP'nin 41/1. Madde Hükümünün Türk Vatandaşlarının AB Üye Ülkelerine İlk Girişte Uygulanacak Kurallara İlişkin Geçerliliği : <i>Tüm/Darı Kararı</i>	104
3.4.3.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirmesi	106
3.4.4 Malların Serbest Dolaşımının Güvencesi Hizmetlerin Serbest Dolaşımı mıdır? : <i>Soysal Kararı</i>	110

3.4.4.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi	111
3.4.5 Liberal Yaklaşımların Önündeki Engel : <i>Demirkan</i> Kararı	116
3.4.5.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi	118
3.5 ORTAKLIK HUKUKU KAPSAMINDA AB ÜYE DEVLET VATANDAŞLARININ HİZMET SUNUM SERBESTİSİNE İLİŞKİN DURUMU ..	126

BÖLÜM IV:

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN İŞLEVSELİĞİNİN SAĞLANMASI NOKTASINDA HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

4.1 REVİZE ÇALIŞMALARıyla GÜMRÜK BİRLİĞİ VE HİZMET TİCARETİ..	132
4.2 TÜRKİYE/AB GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDE YAŞANAN BAŞLICA SORUNLU ALANLAR	135
4.2.1 Tam Üyelik Olmaksızın GB'ye Dahil Olan Türkiye Açısından GB'nin Sorunlu Alanları.....	136
4.2.1.1 Türkiye'nin GB'nin Karar Alma Mekanizmasında Yer Alamayışı ...	136
4.2.1.2 Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA)	137
4.2.2 Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Olmaksızın Sağlanan GB'nin Türkiye Açısından Sorunlu Alanları	141
4.2.2.1 Vize Uygulaması	141
4.2.2.2 Taşıma Kotaları	145
4.2.2.2.a Malların Serbest Dolaşımı ile Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Arasında Çıkabilecek Uyuşmazlıklarda Amaçsal Yorum : İstanbul Lojistik Kararı....	148
4.2.2.2.b Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi	149
4.2.2.2.c Ayrımcılık Yasağının Ortaklık Kapsamındaki Hizmetler Bakımından Değerlendirilebilmesi : CX Kararı	152
4.2.2.2.d Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi	154
4.3 GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN REVİZE MÜZAKERELERİNDE HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN SERBESTLEŞTİRİLMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	158
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	175

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABA	Avrupa Birliği Anlaşması
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABİHA	Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma
AEA	Avrupa Ekonomik Alanı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AETA	Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	Avrupa Topluluğu
ATA	Avrupa Toğluluğu Anlaşması
Bkz.	Bakınız
C-	Case (Dava)
CEN	Avrupa Standardizasyon Komitesi
CENELEC	Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi
DTM	Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
Edt.	Editör
EFTA	European Free Trade Area (Avrupa Serbest Ticaret Alanı)
GATS	General Agreement in Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GB	Gümrük Birliği
GBOK	Gümrük Birliği Ortak Komitesi
GKA	Geri Kabul Anlaşması
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

KP	Katma Protokol
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi
OKK	Ortaklık Konseyi Kararı
prf.	Paragraf
PTT	Posta ve Telgraf Teşkilatı
s.	Sayfa
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TRIPS	Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşmasına)
TSE	Türk Standartlar Enstitüsü
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı)
TÜRKAK	Türk Akreditasyon Kurumu
UME	Ulusal Meteoroloji Enstitüsü
UND	Uluslararası Nakliyeciler Derneği
VAHS	Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
WIPO	World Intellectual Property Organization (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü)
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

ÖZET

31 Temmuz 1959 tarihli ortaklık başvurusu ile başlayan Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkileri 12 Eylül 1963 tarihli Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasıyla hukuki bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten itibaren ise sürekli takip edilen önemli bir siyasi ve ekonomi politikası olarak gündemdeki varlığı korumaktadır. Hizmetlerin serbest dolaşımı ve bu serbestinin önemli bir unsuru olan vize serbestisi ise taraflar arasındaki son döneminin en güncel ve kritik işbirliği alanlarından birini oluşturmaktadır. Taraflar arasındaki bu alana ilişkin gelinen noktanın doğru analizi ilişkilerin geleceği hususunda taraflar için önemlidir. Bu noktada, ABAD'ın hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin vermiş olduğu kararlarla, Ortaklık hukuku çerçevesinde önemli bir içtihat birikimi sağladığı ve alınan her bir kararla ilgili serbesti kapsamındaki Türk vatandaşlarının yeni bir temel kazandığı da dikkate alındığında Ortaklık ilişkileri bağlamında hizmetlerin serbest dolaşımının ABAD içtihatları çerçevesinde analiz edilerek ilgili serbesti kapsamında gelişim aşamalarının ortaya konulması önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler;

Türkiye/Avrupa Birliği Ortaklık İlişkileri, Ortaklık Hukuku, Hizmetlerin Serbest Dolaşımı, Standstill Hüküm, Avrupa Birliği Adalet Divanı İçtihatları

ABSTRACT

The European Union/Turkey relations that Turkey began with application for partnership July 31, 1959 have gained a legal dimension with the signing of the Association Agreement dated 12 September 1963. Since then, it maintains its presence on the agenda as an important political and economic policy that has been continuously followed. Free movement of services and visa liberalization, which is an important element of this freedom, is one of the most up-to-date and critical areas of cooperation between the parties. The correct analysis of the point reached in this field between the parties is important for the parties regarding the future of the relations. At this point, considering that with the decisions made by the CJEU regarding the free movement of services, it has gained a significant accumulation of case law in the field of Association law and that the freedom of Turkish citizens to provide services gains a new basis with each decision, it is important to analyze the free movement of services within the framework of the CJEU jurisprudence and to reveal the development stages within the scope of the relevant freedom.

Keywords;

Turkey-European Union Association Relations, Association Law, Free Movement of Services, Standstill Provision, Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union.

GİRİŞ

Türkiye, tarihsel, ideolojik, siyasal ve ekonomik etkenlerden kaynaklı olarak 1959'dan itibaren Avrupa Birliği (AB) ile yakın ilişkiler kurmanın yollarını aramıştır. Bu etkenlerin doğru analizi taraflar arasındaki Ortaklık ilişkisinin kuruluşuna dair önemli veriler sunmaktadır. Bunlardan ilki batılılaşma ideolojisidir. Çağdaş medeniyetler seviyesinde ilerlemeyi benimseyen Türkiye, uluslararası konjonktürdeki ilerlemeleri yakından takip etmiştir. Bu anlamda batı medeniyeti dendiğinde akla gelen Avrupa olmasından bahisle Cumhuriyetin kurulduğu dönem konjonktüründe Batılılaşmanın, Avrupalılaşma şeklinde düşünüldüğü söylenebilir. Batılılaşma süreci 1839 Tanzimat Reformlarına kadar götürülebilir. Daha sonraki dönemlere baktığımızda ise Avrupa modeline uyum sağlamak için gerekli reformların yapılmasını kabul etme şeklinde bir uyanış, bir fark ediliş söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya koymuş olduğu Batılılaşma politikasını devralıp daha da geliştiren Türkiye'nin bunu bir devlet politikası haline getirerek her alanda Batılılaşmayı kendisine hedef olarak belirlediği söylenebilir.¹ Ondan önce sadece belli padişahların belli çaplardaki bazı oranlarda, bazı sebeplerden dolayı yaptığı reformlar silsilesi olarak adlandırılabilir.² Cumhuriyet ile Batılılaşma veya Avrupalılaşma diye ifade ettiğimiz olgu bir kuruluş felsefesi haline gelmiştir. Bu kuruluş felsefesini batı değerlerini benimseyerek ve aynı zamanda batılı devletlerin kurdukları uluslararası organizasyonlarda yer alarak iktisadi, siyasi ve askeri boyutlarda görmek mümkündür.³ AB de Türkiye'nin Cumhuriyet ile birlikte resmî ideolojisi olan Batılılaşma hedefinin en güçlü halkalarından birini teşkil etmiştir.

Batılılaşma hedefinin yanı sıra Yunanistan'ın yalnız bırakılmaması görüşü de Türkiye'nin AB'ye başvurmasında etkili olmuştur. Türkiye, 1959'daki Züriç ve Londra anlaşmalarıyla Yunanistan ile Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıklarını, her ne kadar dostane

¹ M. Murat Erdoğan, **Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu / Avrupa Birliği İlişkilerinde Değişmeyen Öncelikler**, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı:52, 2008, s.123-140.

² Detaylı bilgi için bkz, Mehmet Karagöz, **Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)**, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM, Sayı: 6, 1995, s. 173-194

³ Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarının dağıtım ve organizasyonunu da sağlamak amacıyla oluşturulan OECC (OECD), Milletler Cemiyeti (Birleşmiş Milletler), Avrupa Konseyi ve NATO'ya girerek batılılaşma konusundaki kararlığını ortaya koymaktadır.

bir havada çözüme kavuşturmuşsa da Yunanistan'ın kendisinin taraf olmadığı oluşumlara girmek suretiyle ekonomik ve siyasal alanda görece güçlenmesini istememekteydi.⁴ Dolayısıyla Yunanistan'ın AB'ye (o dönemki adıyla AET) karşı izleyeceği tutum Türkiye açısından son derece önem arz etmekteydi. Nitekim o dönemki Dışişleri Bakanı *Fatih Rüştü Zorlu*'nun “*Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez tereddüt etmeden sizde atlayacaksınız*” sözü bunu doğrular niteliktedir.⁵ Ayrıca, arasında birçok ihtilaf bulunan Sovyetler Birliği'nin de önemli bir unsur olduğunu belirtmek gerekir. 17 Aralık 1925 imzalanan Türk-Sovyet saldırmazlık paktının *Stalin* tarafından yenilenmemesi ve Türkiye'ye karşı tehditkâr konuşmaların yapılması hasebiyle Türkiye tarafından bu durum endişeyle karşılanmıştır. Bu durum üzerine İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmayı tercih eden Türkiye, güvenlik kaygısı sebebi ile savaşa son anlarda dâhil olmuş ve bitaraf olmaktan çıkarak batı ittifakını seçmiştir.

Türkiye'nin AET'ye başvurusunu gerçekleştirmesinde yukarıda bahsettiğimiz siyasi ve ideolojik unsurlar dışında 1950'lerde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşulların da etkili olduğu söylenebilir.⁶ Bütün bu unsurlar doğrultusunda Türkiye, Yunanistan başvurusundan sonra 31 Temmuz 1959'da Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanarak AET'ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur.

AET tarafından Türkiye ve Yunanistan'ın ortaklık başvuruları coşkuyla karşılanmıştır.⁷ Bunun asıl sebebine bakıldığında ise iktisadi sebeplerden çok siyasi sebeplerin önem teşkil ettiği görülmektedir. Zira büyük pazarlar olarak tabir edebileceğimiz Türkiye ve Yunanistan'ın AET'ye başvurduğu dönem şartları dikkate alındığında milli gelirleri açısından AET üyesi devletlere oranla çok düşük pazarlar teşkil ettiğini belirtmek gerekir.⁸ Türkiye ve Yunanistan'ın başvuruları aslında AET tarafından

⁴ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, “**AET'yle İlişkiler**”, Baskın Oran (edt.), Türk Dış Politikası, Cilt I (1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, 15. Baskı, s.814.

⁵ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkılmaz Sokak**, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, s.5

⁶ Turan bu konuda “... ekonomik açıdan bağımlı olduğu Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri gerginleşen Türkiye'nin, AET'yi, kendisine uzun dönem kredi imkânı sağlayabilecek yeni bir ekonomik kaynak olarak görmekte” olduğunu ifade etmektedir. Burcu Turan, **Türkiye- Avrupa Birliği Ortaklık Hukukunda Yeni Kısıtlama Getirme Yasağına İlişkin Hükümlerin Etkileri**, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi (ATAUM), No: 42, Ankara, 2019, s.6.

<http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2019/06/T%C3%BCrkiye-Avrupa-Birli%C4%9Fi-Ortakli%C4%B1k-Hukukunda-Yeni-K%C4%B1s%C4%B1tlama-Getirme-Yasa%C4%9F%C4%B1na-%C4%B0li%C5%9Fkin-H%C3%BCk%C3%BCmlerin-Etkileri.pdf> (20.12.2019).

⁷ Erhan ve Arat, Cilt I, s.819.

⁸ Yonca Özer, Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkileri Ders notu, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, 2017.

bir prestij unsuru olarak görüldüğü söylenebilir. Düşünüldüğünde AET, Fransa tarafından önerilen Almanya ve İtalya tarafından kabul edilmemesi o dönem için düşünülemeyecek, Benelux ülkeleri arasında ise önceden bir GB'nin var olduğu altı üyeli genç bir oluşumdu. Dolayısıyla bu ülkeler egemenliklerini devretmede sıkıntı yaşamamışlardır. Ancak İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri tarafından bu oluşumun reddedildiği düşünüldüğünde NATO'nun güneydoğu kanadının en önemli iki ülkesi ve tampon bölgesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın AET'ye girmek istemesi son derece önemliydi. O dönemki Avrupa ülkelerinde savaştan yeni çıkmış olmanın vermiş olduğu güvenlik ve kalkınma kaygısının söz konusu olduğu dikkate alındığında Türkiye ve Yunanistan'ın stratejik önemi çok yüksekti.⁹

Türkiye'nin başvurusundan sonra 11 Eylül 1959 tarihli AET Bakanlar Konseyi'nde Türkiye'nin talebi olumlu karşılanarak Komisyon'un, Türkiye ile ortaklık şartlarını belirleme hususunda görüşmeler yapmak için görevlendirilmesiyle ilişkiler resmen başlamıştır.¹⁰ Ancak Türkiye'de meydana gelen 1960 darbesi ile dönemin Başbakanı *Adnan Menderes*, eski Dışişleri Bakanı *Fatih Rüştü Zorlu* ve eski Maliye Bakanı *Hasan Polatkan*'ın idam edilmesi üzerine dönemin Fransa Cumhurbaşkanı *De Gaulle*'ün ilişkileri dondurmak istemesi gibi çeşitli siyasi çalkantılar ve Topluluk üyelerinde oluşan görüş ayrılıkları dolayısıyla görüşmeler birçok kez kesintiye uğrayarak dört yıl sürmüştür. Nihayetinde Türkiye ile AB arasında 12 Eylül 1963 tarihli Ortaklık Antlaşması ile varlık kazanmış olan bir ortaklık ilişkisi kurulmuştur. Ortaklık ilişkisinin kurulması ile taraflarca birbirine tanınan haklar söz konusu olmakta ve Türkiye bakımından AB nezdinde bu haklar giderek önem kazanmaktadır. Ortaklık Anlaşması'nın kazuistik bir anlaşma olduğu düşünüldüğünde anlaşmanın kurallarının içtihatlar çerçevesinde açıklığa kavuşturulması önem kazanmaktadır. Bu anlamda AB hukukunun açıklığa kavuşturulmasında önemli bir unsur olan Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın (ABAD) yıllar içerisinde vermiş olduğu kararlar ile Türk vatandaşlarının Ortaklık hukukundan kaynaklı serbest dolaşım haklarının yorumlanması ve geliştirilmesinde önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Türkiye açısından Türk vatandaşlarının AB üye

⁹ Erdoğan bu konuda "Ortaklık Anlaşması ile başlayan ilişkilerde AET ve Türkiye için de pek çok gerekçeden söz edilebileceğini, ancak bu anlaşma ile başlayan yeni ilişki alanında özellikle AET için beklentilerin en çok uzlaştığı alanın 'güvenlik politikaları' yani jeostratejik gerekler olduğunu" ifade etmiştir. Erdoğan, s.127.

¹⁰ Karluk, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak*, s.7.

devletlerine hizmet sunumu ve sunulan hizmetlerden yararlanma hakları önem teşkil eden konulardan biridir. ABAD, Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol'ün (KP) hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin madde hükümlerinin kapsamına yönelik önemli kararlar almaktadır.

Bu çalışma, Ortaklık ilişkileri bağlamında hizmetlerin serbest dolaşımının ABAD içtihatları çerçevesinde analiz edilerek ilgili serbesti kapsamında gelişim aşamalarının ortaya konulmasına ve Gümrük Birliği'nin işlevselliği noktasında hizmetlerin serbest dolaşımının gereksinimine odaklanmaktadır. Taraflar arasındaki ilgili serbestinin hukuki durumunun açıklağa kavuşturması açısından ilk bölümde, Ortaklığının hukuki temellerine genel bir bakış sunularak Ortaklık kurallarının AB ve Türk hukuku bakımından yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ortaklık ilişkisinde hedeflenen serbest dolaşım olarak hizmetlerin serbest dolaşımının usul ve esaslarının Türkiye ile AB arasındaki mevcut Ortaklık ilişkisi içerisinde tam anlamıyla belirlenmemiş olması ve kurulacak olan serbest dolaşımın çerçevesinin AB hukuku doğrultusunda oluşturulacak olmasından bahisle, AB'de hizmetlerin serbest dolaşımının ortaya konulması önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda AB hukunda yer alan birincil ve ikincil kaynaklar incelenerek AB'de hizmetlerin serbest dolaşımı analiz edilmeye çalışılacak ve yer yer ABAD'ın bu hususta vermiş olduğu kararlar üzerinde bir inceleme gerçekleştirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde taraflar arasındaki hizmet müzakerelerinin tarihsel gelişimi Ortaklık Anlaşması'yla başlayan ve Gümrük Birliği (GB) kapsamında devam eden hizmet ticaretinin serbestleştirilmesine ilişkin müzakerelere kadar olan süreç, hizmet ticaretinin dünya ticareti gündeminde mal ticaretine kıyasla geri planda kalması nedeniyle 1990'lı yıllara kadar somut adımların atılmadığı süreç, Avrupa Komisyonu'nca 1998'de yayımlanan Türkiye İçin Avrupa Stratejisi ile hizmet ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik yeniden yeşil ışığın yakılmasıyla başlayan süreç ve 2005 yılında Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinin başlamasıyla taraflar arasında hizmetlerin serbest dolaşımının üyelik müzakereleri çerçevesinde ele alınmasıyla devam eden süreç olmak üzere dört aşamalı bir inceleme gerçekleştirilerek taraflar arasında gelinen nokta açıklanmaya çalışılacaktır. AB ile katılım müzakerelerinin başlamasıyla

Türkiye üçüncü fasla ilişkin AB müktesebatını üstlenmeye yönelik çalışmalara başlamıştır ve Türkiye'nin bu alana ilişkin uyum düzeyi her yıl Komisyon tarafından yayınlanan İlerleme Raporlarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu kapsamda müzakerelerin resmi başlangıç tarihi olan 2005 yılından bu yana yayınlanmış olan İlerleme Raporlarına bakılarak üçüncü fasıl kapsamında Türkiye'nin kaydettiği ilerleme ya da devam eden eksikliklerin neler olduğunun bir analizi yapılacaktır. Bir sonraki aşama olarak Ortaklık Anlaşması ve KP çerçevesinde kaleme alınan dört serbest dolaşımdan birini teşkil eden hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin hükümler ele alınarak ABAD'ın *Savaş, Abatay/Şahin, Tüm/Darı, Soysal* ve *Demirkan* kararları bağlamında nasıl bir süreçten geçtiği ve bu kararların Türkiye'ye yönelik artı ve eksileri değerlendirilecektir.¹¹ Ortaklık hukukunun kuralları genel olarak tek taraflı haklar tanıyormuş gibi bir incelemede bulunulduğundan AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucularının Ortaklık hukuku kurallarından kaynaklı birtakım haklar elde edebileceği hususu ihmal edilmiş olduğu dikkate alınarak bir sonraki aşamada AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucuları açısından konuya bir bakış sunulacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'nin hizmetlerin serbest dolaşımı ve tam üyelik olmaksızın sadece malların serbest dolaşımıyla sınırlı kalan GB kapsamında, GB'nin karar alma mekanizmasında yer alamayışı, AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları, AB üye devletlerince Türk vatandaşlarına uygulanan vizeler ve AB üyesi devletlerce getirilen taşıma kotaları gibi yaşanan sorunlu alanların mevcudiyetine dikkat çekilerek GB'nin revizyonu kapsamında gündeme gelen çalışmalardan birini teşkil eden hizmetler sektörünün GB'ye dahil edilmesiyle Türkiye'ye olası etkilerinin nasıl olacağı incelenecek ve söz konusu revizyon çalışmaları taraflar arasında hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin önemli kararlar teşkil eden ABAD'ın *İstanbul Lojistik* ve *CX* kararı üzerinden değerlendirilecektir.¹²

¹¹ ABAD, 11 Mayıs 2000 tarihli *The Queen v Secretary of State for the Home Department, exparte Abdulnasir Savas* kararı C-37/98 ECR I-2927; ABAD, 21 Ekim 2003 tarihli *Joined cases C-317/01 and C-369/01 Eran Abatay and Others (C-317/01) and Nadi Sahin (C-369/01) v Bundesanstalt für Arbeit* kararı ECR I-12301; ABAD, 20 Eylül 2007 tarihli *The Queen, Veli Tüm and Mehmet Dari v Secretary of State for the Home Department* kararı C-16/05 ECR I-7415; ABAD, 19 Şubat 2009 tarihli *Mehmet Soysal and Ibrahim Savatli v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-228/06 ECR I-1031; ABAD, 24 Eylül 2013 tarihli *Leyla Ecem Demirkan v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-221/11 *Digital reports* ECLI:EU:C:2013:583.

¹² ABAD, 19 Ekim 2017 tarihli *Istanbul Lojistik Ltd v Nemzeti Adó- és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatóság* kararı C-65/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2017:770; ABAD, 11 Temmuz 2018 tarihli *Proceedings brought by CX* kararı C-629/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2018:556.

BÖLÜM I:

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIK İLİŞKİSİNİN HUKUKİ BOYUTU

1.1 AB HUKUKUNDA ORTAKLIK İLİŞKİSİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

AB ile üçüncü ülkeler arasındaki ortaklık anlaşmaları, AB'nin dış politikasının en önemli ve geleneksel araçlarından biridir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması'nda o zaman ki AET'nin "...bir üçüncü Devlet, bir Devletler birliği veya uluslararası bir kuruluş ile karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak faaliyetler ve özel usuller öngören bir ortaklık kurma amacıyla anlaşmalar..." yapabileceği öngörülmüştür.¹³ Bu hüküm hiçbir zaman büyük ölçüde değiştirilmemiştir ve günümüzde ABİHA'nın 217. maddesinde yer almaktadır.¹⁴ Bu hükme dayanarak AB çok sayıda üçüncü ülke ile ortaklık anlaşmaları yapmıştır. En eski örneklerden biri, Yunanistan ile imzalanan Atina Anlaşmasıdır. Daha yakın zamanlarda AB, Batı Balkan ülkeleri ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları ve Güney Akdeniz ülkeleri ile de ikili ortaklık anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Bunların yanı sıra AB'nin Şili veya Güney Afrika gibi ülkelerle de ortaklık anlaşmaları olduğundan, ortaklık ilişkisinin Avrupa kıtası veya onun doğrudan komşusu ile sınırlı olmadığı söylenebilir.¹⁵ İçerik ve amaçları bakımından ortaklık anlaşmaları farklılık gösterse de ortak payda, yakın siyasi ve ekonomik işbirliğini içeren ayrıcalıklı ilişkilerin geliştirilmesi için yasal ve kurumsal bir çerçeve oluşturma amacıdır.¹⁶ AB'nin Avrupa kıtasında bulunan devletler ile akdettiği ortaklık anlaşmaları diğer ortaklık anlaşmalarından farklı olarak ilgili devletleri AB'ye katılımı için hazırlama niteliğine sahip ortaklık anlaşmaları olarak tanımlamak mümkündür. Bu anlaşmalar gerek genişleme politikasının gerekse de taraflar arasındaki ilişkinin dayandığı en önemli hukuki bağlayıcılığı olan araç olarak ortaya çıkmasının yanı sıra AB ve üçüncü devletler arasında farklı derecelerde ekonomik ve siyasi işbirliği kurulmasını sağladığından

¹³ 1957 Tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma Madde 238/1.

¹⁴ ABİHA 217. Madde hükmü: "Birlik, bir veya birden çok üçüncü ülke veya uluslararası örgüt, karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak eylemler ve özel usuller içeren bir ortaklık kurulmasına ilişkin ortaklık anlaşmaları akdedebilir."

¹⁵ Ortaklık anlaşmalarına ilişkin incelemeler için bkz. Marc Maresecau, "Bilateral Agreements Concluded by the European Community", Collected Courses of the Hague Academy of International Law, Cilt: 309, Den Haag, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, s.311-422.

¹⁶ Roman Petrov ve Peter Van Elsuwege, "What Does the Association Agreement Mean for Ukraine, the EU and Its Member States? A Legal Appraisal", Aalt W. Heringa (ed.) Het Eerste Raadgevend Referendum. Het EU-Oekraïne Associatieakkoord, Montesquieu Institute, Den Haag, 2016, s.72.

ortaklığın tarafları bakımından önem arz eden bir statüye sahip olduğu söylenebilir.¹⁷ AB ile Türkiye arasında 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması da Türkiye'nin ileride AB'ye katılımı amaçlayan ortaklık anlaşmalarına örnek olarak gösterilebilir. İlgili anlaşmayla Türkiye ile AB arasından kurulan Ortaklık ilişkisi ile varlık kazan bir Ortaklık hukuku söz konusudur. Aşağıda sırasıyla taraflar arasındaki Ortaklık hukukuna değinilerek taraflar arasındaki Ortaklık hukuku normlarının taraflar bakımındaki önemi ve yerine değinilecektir.

1.2 TÜRKİYE/AB ORTAKLIK HUKUKU

Ortaklık ilişkisinin, kuruluşu itibariyle uluslararası bir anlaşmaya dayanması sebebiyle uluslararası hukuka tabi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple taraflar arasındaki Ortaklık hukuku kurallarının uygulanması ve yorumunda uluslararası hukukun genel ilkelerinin dikkate alınması gerekir.¹⁸

Ortaklık hukuku kuralları birincil hukuk ve ikincil hukuk kaynakları olarak ikiye ayrılmakla birlikte birincil hukuk kaynakları, ikincil hukuk kaynaklarından hiyerarşik bir üstünlüğe sahiptir. Taraflar arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması ve anlaşma niteliğindeki protokol ve ekler Ortaklığın birincil hukuk kaynaklarını, Ortaklık organları tarafından Ortaklık Anlaşması'nın uygulanmasına ilişkin olarak çıkarılan hukuki düzenlemeler ise ikincil hukuk kaynaklarını oluşturmaktadır.¹⁹ Bu kapsamda taraflar arasındaki birincil hukuk kaynaklarından Ortaklık Anlaşması, KP, Mali Protokoller, Uyum Protokolleri, Türkiye/Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Serbest Ticaret Anlaşması ve ikincil hukuk kaynakların oluşumunda etkili Ortaklık Konseyi sırasıyla incelenerek, Ortaklık hukuku kurallarının tarafların hukuk düzenindeki yeri ve önemi analiz edilecektir.

¹⁷ Jonida Begaj, **AB'ye Katılımı Hazırlayan Ortaklık Anlaşmalarının Tarihi ve Siyasi Süreç Kapsamında Şekillenmesi ve AB Üyeliği Üzerindeki Etkisi**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt:15, Sayı:1, 2016, s. 65-66.

¹⁸ Avrupa Birliği Anlaşması Madde 3/5.

¹⁹ Reçber, s.11.

1.3 ORTAKLIK HUKUKUNUN KAYNAKLARI

1.3.1 Türkiye / AB Ortaklık Anlaşması

12 Eylül 1963'te imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın tam ismi "Türkiye ile AET Arasında Bir Otaklık Yaratan Anlaşma"dır.²⁰ Ana ilkeleri ve temelleri bakımından AET'yi kuran Roma Anlaşması'ndan esinlenilmiştir. Anlaşma, AB ile Türkiye arasında gittikçe gelişen bir GB'nin kurulmasını öngörmektedir. Bu husus Ortaklık Anlaşması'nın ikinci maddesinde şöyle ifade edilmiştir:

Anlaşma'nın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir. Yukarıdaki fıkrada belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3, 4 ve 5. maddelerde gösterilen şartlara ve usullere göre bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür.²¹

Ortaklık Anlaşması, esas olarak beş belgeden oluşmaktadır. Bunlar; 33 maddelik Esas Anlaşma, 11 maddelik Geçici Protokol, 9 maddelik Mali Protokol, Son Senet ve işgücü konusunda taraflar arasında karşılıklı alınıp verilen mektuplardır. Anlaşmaya bunların dışında bir adet Niyet Bildirisi, iki adet Yorum Bildirisi ve Federal Almanya Hükümeti'ne ait iki bildiri eklenmiştir. Bu belgeler içindeki önemli ağırlık Esas Anlaşma'da olup Ortaklık ilişkisinin ilkeleri, amaçları, malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, GB'nin ana esasları, tarım, ulaştırma, rekabet, mevzuat ve ekonomik politikaların uyumlaştırılması, Ortaklığın organları, Türkiye'nin olası tam üyelik imkânları ve Ortaklık ilişkisinde doğabilecek uyuşmazlıkların çözüm yolları hükme bağlanmıştır.²²

Geçici Protokol, Anlaşma'nın onay süreci dolayısıyla yürürlük süresinde yaşanabilecek gecikmeler öngörülerek, ticari hükümlerin uygulanması amacı ile hazırlanılmıştır. Türkiye bakımından önem arz eden dört ana ihracat malı olan tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık ile ilgili olarak AB'nin tanıdığı ayrıcalıklara ilişkin ayrıntılar

²⁰ Türkiye ile AET Arasında Bir Otaklık Yaratan Anlaşma (Ortaklık Anlaşması) 12 Eylül 1963, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).

²¹ Ortaklık Anlaşması Madde 2.

²² Karluk, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak*, s.34.

ile hazırlık döneminden bir sonraki evre olan geçiş dönemine geçişi sağlayacak olan koşul ve süreleri de belirlemektedir.²³

Mali Protokol ise hazırlık dönemi içerisinde Türk ekonomisinin kuvvetlendirilmesi suretiyle Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 175 milyon ECU'luk²⁴ kredinin uygulanma esaslarını içermektedir.²⁵

Ortaklık Anlaşması, AET'yi kuran Anlaşma'nın 238. maddesine dayanan ve bu doğrultuda Ortaklığının temel ilkelerini belirleyen bir çerçeve anlaşmadır.²⁶ Ayrıntılar protokoller ile belirlenmiştir ve bunlar, Anlaşma'nın ayrılmaz parçalarıdır.²⁷ Ortaklık Anlaşması, Birlik içinde doğrudan uygulanan bir AB hukuku belgesi olmakla birlikte AB üyesi devletlerle de ayrıca imzalanmasından bahisle bir uluslararası hukuk belgesi niteliği de taşıdığı ifade edilebilir.²⁸ Anlaşma taraflara bir fesih hakkı tanımamış, yürürlük süresi de öngörmemiştir. Dolayısıyla Anlaşma'nın sona erdirilmesinin, yalnızca Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS) ışığında gerçekleşebileceği söylenebilir.²⁹

Ortaklık Anlaşması, akit taraflar arasında iktisadi bir birleşmeyi, iş gücünün serbest dolaşımını ve halklar arasındaki sosyal bağların kuvvetlendirilmesini öngörmekle birlikte Türkiye'nin ileride AB'ye tam üyeliğini amaçlamakla, iktisadi ve siyasi bir nitelik arz etmektedir.³⁰ Bu bağlamda, Ortaklık Anlaşması'nın iktisadi ve siyasi olmak üzere iki temel hedefi olduğundan bahsedebilir.³¹ İktisadi hedefi Anlaşma'nın 2. maddesinde yer almaktadır. İktisadi hedefin içerisinde AB üye devletleri ile Türkiye arasındaki iktisadi gelişmişlik farkını kapatmaya yönelik olarak, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasına destek vermek yer almaktadır. Siyasi hedefi ise Anlaşma'nın 28. maddesi kapsamında düzenlenmiş olan tam üyeliktir. AB ile Türkiye arasındaki siyasi bütünleşme tıpkı Roma

²³ Ortaklık Anlaşması'nın I Nolu Protokolü "Geçici Protokol" https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).

²⁴ ECU (*European Currency Unit*), Avrupa Para Sisteminin kurulduğu 1979 yılında oluşturulan Avrupa Para birimidir. İktisadi Kalkınma Vakfı, **AB ve Türkiye – AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 3.baskı, İstanbul, 2005, s.78.

²⁵ Ortaklık Anlaşması'nın II. Nolu Protokolü "I. Mali Protokol", 9 Mayıs 1963, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).

²⁶ Hacı Can, **Türkiye- Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkinin Hukuki Çerçevesi**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Güz: 2003, s.23.

²⁷ Ortaklık Anlaşması Madde 30.

²⁸ Ortaklık Anlaşması, üye devletler ile Türkiye karşısında tek bir taraf olarak görmektedir. Ortaklık Anlaşması Madde 1.

²⁹ Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS), 22 Mayıs 1969, Madde 56.

³⁰ Karluk, **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak**, s.35.

³¹ Hacı Can ve Çınar Özen, **Türkiye – Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005, s.21.

Anlaşması'nda olduğu gibi iktisadi bütünleşmeden geçmektedir. Zira Ortaklık Anlaşması, Türk halkının yaşam kalitesini artırmaya yönelik olan çabalara Birlik tarafından sağlanacak olan desteğin, Türkiye'nin ileriki bir tarihte AB'ye katılmasını kolaylaştırıcı bir etki göstereceğini öngörmektedir.³²

Türkiye ile imzalanan Ortaklık Anlaşması, AB'nin gerçekleştirmiş olduğu ortaklık anlaşmaları içerisinde AB'ye üyeliğin doğrudan düzenlendiği bir maddenin bulunduğu tek anlaşmadır.³³ Anlaşma'nın kapsamına ve maddelerine bakıldığında sadece malların serbest dolaşımının düzenlenmediği, aynı zamanda dört özgürlüğün birden hedeflediğini ve Türkiye ekonomisinin AB ekonomisi ile tamamen entegre olmasını sağlamaya yönelik olarak tasarlandığı görülebilmektedir. AB kendi içinde dahi GB'yi (1968) tamamlamamışken Türkiye ile GB'yi oluşturma hedefini ortaya koymuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde ne kadar iddialı bir anlaşma olduğu açıktır. Ancak bu hedefleri gerçekleştirme hususunda ne kadar fonksiyonel olarak tasarlandığı tartışmaya açık bir konudur.

Ortaklık Anlaşması'nda, "*Ortaklığın, bir hazırlık dönemi, bir geçiş dönemi, bir son dönemi vardır*" denilerek Ortaklık ilişkisinin üç aşamada tamamlanacağı belirtilmektedir.³⁴

Hazırlık döneminde, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemekte olup, Türkiye'nin "*geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmek için, Topluluğun yardımı ile ekonomisini*" güçlendirmesi gerektiği öngörülmüştür.³⁵ Bu dönem içinde kullanılmak üzere ilk mali protokol kapsamında 175 milyon ECU tutarındaki kredi Türkiye'ye sağlanmıştır.³⁶ Hazırlık döneminin en az beş, en fazla on yıl sürmesi öngörülmüştür.³⁷ Hazırlık döneminin uzatılmış süresi içinde, Türkiye'nin isteği üzerine bir sonraki dönem olan geçiş döneminin koşulları ve sürelerini belirlemek üzere Birlik ile yeniden müzakereler başlatılarak 23 Kasım 1970 tarihinde

³² Ortaklık Anlaşması Madde 28.

³³ Arat, Ortaklık Anlaşması'nın 28. madde hükmünün şartlar sağlandığında taraflara, yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük yüklemekte olduğunu zira, bu şartların oluşmasını sağlayacak tedbirleri almak noktasında akit tarafların yükümlülük altında bulunduğuna işaret etmektedir. Tuğrul Arat, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:44, Sayı:1, 1995, s.589.

³⁴ Ortaklık Anlaşması Madde 2/3.

³⁵ Ortaklık Anlaşması Madde 3/1.

³⁶ I. Mali Protokol Madde 2.

³⁷ Ortaklık Anlaşması Madde 3/2, Geçici Protokol Madde 1/3.

KP³⁸ imzalanmıştır. Geçiş dönemi, akit tarafların karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinden GB'nin, gittikçe gelişen şekilde yerleşmesini, Ortaklığın iyi işlemlerini için Türkiye'nin ekonomi politikalarını Birliğin ekonomi politikalarına yaklaştırmasını ve bunun için gerekli olan eylemlerin geliştirilmesinin sağlanacağı bir dönem olarak tanımlanmaktadır.³⁹ Bu dönem süresinin 12 yıllık geçmeyeceği öngörülmekle birlikte bazı istisnalarla 22 yıla çıkabilmektedir.⁴⁰

Geçiş döneminin tamamlanmasından sonra ise son dönem başlamaktadır. Ortaklık ilişkisi bağlamında Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu için Ortaklık Anlaşması'nın 5. maddesinde “*son dönem gümrük birliğinin dayanak ve Akit Tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir*” ifadesi ile Ortaklık ilişkisinin son döneminde taraflar arasında bir GB'nin oluşturulacağı belirtilmiştir. GB'nin son döneminin uygulamaya konulmasına ilişkin koşullar, 6 Mart 1995 tarihindeki Ortaklık Konseyi'nin toplantısında alınan karar ile belirlenmiştir. Böylece, KP'de 22 yıllık bir süre öngörülen geçiş dönemi, 1 Ocak 1996 tarihinde son bularak, Türkiye'nin Birliğe katılımı yolundaki son döneme girilmiştir. Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararı, GB'yi yaşama geçirmek ve Ortaklık ilişkisinin son dönemini düzenlemek için alınmıştır. 1/95 sayılı OKK, hukuksal açıdan, bir anlaşma değildir, bu karar KP ile yaratılan hukuki durumu hayata geçiren ve prosedüre ilişkin düzenlemelerde bulunan hukuki bir uygulama belgesidir.⁴¹ Son dönem için herhangi bir süre belirlenmemiş olup Anlaşma'nın 28. maddesi ile taraflara bırakmıştır.⁴²

1.3.2 Katma Protokol

Katma Protokol⁴³ 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanarak 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir. Ortaklık Anlaşması'nın 4. maddesinde karara bağlanan geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usulleri, sıra ve süreleri, bu protokol ile tespit edilmiştir.⁴⁴

³⁸ 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf (20.12.2019).

³⁹ Ortaklık Anlaşması Madde 4/1.

⁴⁰ Ortaklık Anlaşması Madde 4/2.

⁴¹ Can, **Türkiye- Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi**, s.27.

⁴² Ortaklık Anlaşması Madde 28 “*Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılımı olanağını incelerler.*”

⁴³ Katma Protokol, Brüksel, 23 Kasım 1970, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf (18.12.2019).

⁴⁴ Katma Protokol Madde 1.

Türkiye, geçiş dönemine hazır olduğunu, yükümlülük üstlenebileceğini ifade ederek 1968 yılında geçiş dönemine geçilmesi hususunda oldukça hızlı hareket etmiştir.⁴⁵ İki yıl süren müzakerelerin sonucunda 1970’te KP imzalanmıştır. KP’nin onaylanma sürecinin uzun süreceği düşünüldüğünden ve bir an önce özellikle ticari yükümlülüklerin başlayabilmesi için taraflar aralarında 1971’de bir Geçici Anlaşma imzalamıştır.⁴⁶ Geçici Anlaşma ile Türkiye’nin değil, fakat AB tarafının yükümlülükleri başlamıştır. KP’ye göre resmi olarak AB tarafının yükümlülükleri, KP’nin yürürlüğe girmesiyle başlayacağı halde 1971’deki Anlaşma ile AB tarafının yükümlülükleri öne çekilerek tarife ve tarifelerle eş etkili ödemelere dair yükümlülükleri yerine getirmeye başlamıştır.⁴⁷ Dolayısıyla geçiş döneminin 1971’de *de facto* olarak başladığı söylenebilir. Geçiş dönemiyle her iki taraf için de yükümlülükler karşılıklı hale gelmiştir.

Ekonomik, sosyal ve siyasi niteliği açısından Ortaklık Anlaşması ile paralellik gösteren KP, Ortaklık Anlaşması’nın ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir.⁴⁸ Ortaklık Anlaşması’nın 4. maddesi, Geçici Protokol’ün 1. maddesine dayandırılarak hazırlanan KP, Ortaklık Anlaşması’nda karara bağlanan alanların Türkiye’nin ekonomik durumuna uygun bir şekilde yürürlüğe konmasını sağlayan bir uygulama anlaşması niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla daha kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde düzenlemeler içermektedir. KP’de Ortaklık Anlaşması’yla yaratılan hukuki temel üzerinden geçiş döneminin ayrıntıları ve özellikle de kurulacak GB’nin ilke ve usulleri esaslı bir biçimde düzenlenmiştir.

KP, geçiş döneminin uygulanmasına ilişkin olarak üç ilke öngörmüştür.⁴⁹ Bunlar; Akit taraflar arasında karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin esas alınması, Türkiye ile Birlik arasında bir GB’nin gitgide yerleştirilmesi ve Ortaklığın iyi işlenmesini sağlamak amacıyla, Türkiye’nin ekonomi politikalarının Birliğin ekonomi politikalarına yaklaştırılmasını ve bunun için gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesinin sağlanması şeklindedir.

⁴⁵ Karluk, **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak**, s.53.

⁴⁶ Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Geçici Anlaşma, Brüksel, 27 Temmuz 1971 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13930.pdf> (20.12.2019).

⁴⁷ Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Geçici Anlaşma, Brüksel, 27 Temmuz 1971, Madde 12.

⁴⁸ Katma Protokol Madde 62.

⁴⁹ Katma Protokol’ün dibace kısmında yer alan ifadelerden çıkan bir değerlendirmedir.

KP, malların serbest dolaşımı, işçilerin serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve ekonomi politikalarının yakınlaştırılması olmak üzere beş bölüme ayrılabilir. Bu ekonomi politikalarının içinde Türkiye ekonomisinin AB ekonomisine entegrasyonunu sağlayacak olan vergilendirme, dış ticaret politikası, rekabet politikası, tarım politikası ve dört serbest dolaşım unsurunun dışında kalan diğer politikaların yakınlaştırılması öngörülmektedir. KP, malların serbest dolaşımı ve ortak bir dış ticaret politikası konusunda tarafların ihtiyacı olan yükümlülükleri sağlamıştır. Kişilerin serbest dolaşımı konusuna sadece zaman çizelgesi vermiştir,⁵⁰ fakat bununla ilgili detayları sunmamıştır. Sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı konusuna geldiğinde ise zaman çizelgesi dahi vermemiştir. Bu hususlarda *standstill*⁵¹ hükümler öngörmüştür.

KP hükümlerinin birçoğu GB hükümleri gibi doğrudan uygulanabilirlik niteliğine sahip olmadıklarından, bir hüküm ve sonuç doğurabilmeleri için ya Ortaklığın taraflarınca yapılacak ek bir düzenlemeye ya da Ortaklık Konseyi tarafından alınacak bir karara gerek duyulmaktadır.⁵² KP, ortaklık rejiminin uygulanması ve geliştirilmesi hususunda iki sınır belirlemiştir.⁵³ Bunlardan ilki, “*Bu Protokol’ün kapsamına giren alanlarda, Türkiye üye devletlerin, Topluluğu kuran Antlaşma uyarınca birbirlerine tanıdıklarından daha elverişli bir işlemde yararlanamaz*” olmasıdır.⁵⁴ Diğerisi ise Ortaklığın taraflarından herhangi birinin dış mali istikrarını tehlikeye düşüren ciddi bozuklukların ortaya çıkması veya tarafların bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması şeklinde güçlükler ile karşılaşmaları durumunda koruma tedbirlerine başvurabilecek olmalarıdır.⁵⁵

1.3.3 Mali Protokoller

AB’nin amaçlarını göz önünde tutarak Türkiye’ye açmış olduğu kredileri düzenleyen belgeye mali protokol denmektedir. AB tarafından Türkiye’ye mali

⁵⁰ Katma Protokol Madde 36 “...*Anlaşma’nın yürürlüğe girişinden sonraki on ikinci yılın sonu ile yirmi ikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir.*”

⁵¹ *Standstill* kuralı, öngörüldüğü alanlarda akit tarafların, birbirlerinin vatandaşlarının hak ve özgürlüklerine herhangi bir yeni kısıtlamanın getirilemeyeceğini belirten bir hukuk kuralı niteliğindedir. Mehmet Rifat Tınç, **1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı**, TAAD, Cilt:5, Sayı:19, 2014, s.217.

⁵² Can ve Özen, s.45.

⁵³ Can ve Özen, s.44.

⁵⁴ Katma Protokol Madde 59.

⁵⁵ Katma Protokol Madde 60.

protokoller ile kredi verilirken çeşitli amaçlar gözetilmektedir. Bu amaçlardan en önemlisi Türkiye'nin ortak üyeliğini destelemek ve bu hususta gerekli olan mali kaynağı sağlamaktır.⁵⁶ Mali protokoller çerçevesinde AB'nin Türkiye'ye sağlayacağı krediler Avrupa Yatırım Bankası tarafından yürütülmektedir. Günümüze kadar olan süreçte taraflar arasında dört mali protokol imzalanmış fakat bunlardan üç tanesi uygulamaya geçebilmiştir.

Birinci Mali Protokol, Ortaklık Anlaşması'na ek olarak 1963 yılında Birlik ile Türkiye arasında imzalanmıştır.⁵⁷ Bu protokol 175 Milyon ECU tutarında bir yardım öngörmüştür.

İkinci Mali Protokol KP ile birlikte 1970 yılında imzalanarak, 1973 yılında yürürlüğe girmiştir.⁵⁸ 220 Milyon ECU tutarında bir yardım öngörmüştür. Söz konusu yardımın 195 Milyon ECU tutarındaki kısmı Birlik Bütçesi'nden, geriye kalan 25 Milyon ECU tutarındaki kısmı ise Avrupa Yatırım Bankası'nın öz kaynaklarından sağlanmıştır.⁵⁹ İkinci Mali Protokol'e ek olarak Birliğe yeni katılan üye devletlerin de mali yardıma katılmasını sağlamak amacıyla İkinci Mali Protokol'ün yürürlük süresi içinde Ortaklığın yeni üyelere de genişletilmesini sağlayan ek bir Tamamlayıcı Protokol imzalanmıştır.⁶⁰ Bu protokol ile 47 milyon ECU'luk bir kredi Türkiye'ye sağlanmıştır.

Üçüncü Mali Protokol 1977 yılında Brüksel'de imzalanarak, 1979 yılında yürürlüğe girmiştir. Üçüncü Mali Protokol ile 310 Milyon ECU'luk bir yardım öngörülmüştür. Söz konusu yardımların 220 Milyon ECU tutarındaki kısmı Birlik Bütçesi'nden, geriye kalan 90 Milyon ECU tutarındaki kısmı ise Avrupa Yatırım Bankası'nın öz kaynaklarından sağlanmıştır.⁶¹

Ortaklık Konseyi'nin Haziran 1980 yılında gerçekleşen toplantısında Dördüncü Mali Protokol kapsamında Türkiye'ye beş yıllık dönem için 600 Milyon ECU tutarında

⁵⁶ Mevlüde Şimşek ve Erdal Ergün, **Avrupa Birliği- Türkiye İlişkilerinde Mali Protokollerin Yeri ve Önemi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:6, Haziran 2002, s.86.

⁵⁷ Ortaklık Anlaşması'nın II. Nolu Protokolü "I. Mali Protokol", 9 Mayıs 1963, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).

⁵⁸ İktisadi Kalkınma Vakfı, 2005, s.208.

⁵⁹ Derya Sevinç, "**Mali İşbirliği**", s.312 Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), Yarım Asrın Ardından Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017.

⁶⁰ Sevinç, s.312.

⁶¹ DTM (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı), Avrupa Birliği ve Türkiye, 6. Baskı, Ankara, 2007, s.305.

bir yardım ve kredi öngörölmüştür. Söz konusu yardımların 375 Milyon ECU tutarındaki kısmı Birlik Bütçesi'nden, geriye kalan 225 Milyon ECU tutarındaki kısmı ise Avrupa Yatırım Bankası'nın öz kaynaklarından oluşmaktadır.⁶² Protokol 1981 yılında Türkiye'deki siyasi sorunlardan dolayı dondurulmuştur. 7 Haziran 1990'da Komisyon tarafından Dördüncü Mali Protokol'ün yürürlüğe girmesi hususunda Konsey'e tasarı sunulmuş fakat Yunanistan'ın vetosu sebebiyle geçerlilik kazanamamıştır.⁶³ Yunanistan'ın böyle bir tutum sergilemesinde Kıbrıs sorununun etkili olduğu söylenebilir.⁶⁴ Bunun yanı sıra Türkiye'ye verilecek olan finansal kaynakların engellenerek Türkiye'nin üyeliğinin engellenmeye çalışıldığı da söylenebilir. Lüksemburg ve Danimarka'nın Türkiye'de demokrasinin tam işlemediği yönündeki düşünceleri de Dördüncü Mali Protokol'ün uygulamaya geçmesini engellemiştir.⁶⁵

1.3.4 Türkiye/Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Serbest Ticaret Anlaşması

1957 tarihli AETA'nın 232. maddesinde kömür ve çelik ürünleri kapsam dışı tutularak, söz konusu ürünlerin Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) yetki kapsamı içinde olduğu belirtilmiştir. Aynı husus Türkiye ile AB arasındaki 1963 tarihli Ortaklık Anlaşması'nda da göz önünde tutularak bu ürünler kapsam dışında tutulmuştur.⁶⁶ Bu hususta, 1970 yılında Türkiye ile AKÇT arasında, AKÇT kapsamına giren ürünlerinin ticaretinin ne şekilde, hangi sürede serbestleştirileceğinin daha sonradan kararlaştırılacağı ayrı bir anlaşma imzalanmıştır.

GB'nin yürürlüğe girmesinden sonra taraflar, AKÇT kapsamına giren ürünlerinin serbest dolaşımının gerçekleştirilebilmesi amacıyla yürütölen müzakerelerin mümkün olduğu en kısa süre içerisinde tamamlanması hususunda karar almıştır.⁶⁷ Bu kapsamda Türkiye/AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması 25 Temmuz 1996 tarihinde imzalanarak, 1 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁶⁸

⁶² DTM, s.307.

⁶³ Şimşek ve Ergün, s.103.

⁶⁴ Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", Baskın Oran (edt.), Türk Dış Politikası, Cilt II (1980-2001), 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.98-99.

⁶⁵ Şimşek ve Ergün, s.103.

⁶⁶ Ortaklık Anlaşması Madde 26.

⁶⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı, AKÇT, 2019, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/akct> (09.05.2019)

⁶⁸ Türkiye- AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması, Brüksel, 25 Temmuz 1996, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/akct_serbest_ticaret_anlasmasi.pdf (09.05.2019).

Bu anlaşma ile AKÇT ürünlerinde uygulanan gümrük vergileri taraflar arasında karşılıklı olarak kaldırılmış⁶⁹ ve rekabeti bozucu uygulamalar ile ticareti etkileyen devlet yardımları yasaklanmıştır.⁷⁰ Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, AKÇT ürünlerinde Türkiye'nin, Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır.⁷¹

1.3.5 Uyum Protokolleri

AB hukukuna göre, Birliğe yeni katılacak olan ülkelerin, AB müktesebatını aynen benimsemeleri gerekmektedir. Türkiye ile gerçekleştirilen anlaşmalar ve protokoller AB müktesebatının bir parçası olduğundan Birliğe yeni üyeliklerin gerçekleşmesi ile birlikte, Türkiye ile Ortaklık ilişkisini geliştirmek ve bu Anlaşma ve protokollerin genişletilmiş Birliğe uyumunu sağlamak hususunda Türkiye ile yeni üye devletler arasında imzalanan protokollere uyum protokolleri denmektedir.

1.3.6 İkincil Hukuk Kaynaklarının Karar Alıcısı Olarak: Ortaklık Konseyi

Ortaklık Anlaşması kazuistik bir diğer ifade ile bir çerçeve anlaşmadır. Anlaşma, Ortaklığın amacı, hedefleri, temel ilkeleri olmak üzere akit taraflar arasında gerçekleştirilecek entegrasyonun genel çerçevesini sunmaktadır. Bu husustaki düzenlemelerin yapılıp uygulanmaya konması, gerekli tedbirlerin nasıl ve ne zaman alınacağına ilişkin durumlar ise, Ortaklık Anlaşması'nın eki olarak yürürlüğe girecek olan protokollerin ve Anlaşma'nın hükümlerini ortaya koymak ve dolayısıyla ilişkilerin gelişimini sağlamak ve bununla birlikte Anlaşma'nın hükümlerini yorumlamak gibi görevlere sahip olan Ortaklık Konseyi'nin⁷² kararlarıyla belirleyeceği düzenlemelere bırakılmıştır.

Ortaklık Anlaşması'nın ortaya koyduğu çerçevenin nasıl doldurulacağı, akit taraflar arasındaki Ortaklığın temsil ettiği entegrasyonun ulaşabileceği düzey gibi soruların cevaplarına ilişkin sağlam verilere ABAD'ın içtihatlarında ulaşmak mümkündür. Bu noktada ABAD'ın, Ortaklık Anlaşması'nın, niteliklerine ilişkin

⁶⁹ Türkiye- AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması, Madde 3/3.

⁷⁰ Türkiye- AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması, Madde 7.

⁷¹ T.C. Ticaret Bakanlığı, AKÇT, 2019, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/akct> (09.05.2019)

⁷² Ortaklık Anlaşması Madde 25/1.

tespitlerde bulunduğu *Demirel, Sevince ve Kuş* kararları önem arz etmektedir.⁷³ Söz konusu ABAD kararlarının tahlil ve yorumundan ortaya çıkan sonuçlara dayanarak Ortaklık Anlaşması'nın içeriği, KP ve Ortaklık Konseyi kararlarıyla geliştirilmek suretiyle, Roma Antlaşması'nın maddi içeriğine çok yaklaşık bir biçimde yorumlanabileceğini bu yönüyle de Ortaklık Anlaşması'nın deyim yerindeyse içi, "bir balon gibi şişirilerek doldurulabilir" bir çerçeve anlaşma olduğunu belirten *Arat*, "Bu kapsam kazanma, amaçlar, ilkeler, politikalar, mevzuat yaklaştırması ve ortak kurallar bakımından, Roma Antlaşması ile Ankara Anlaşmasını kuramsal olarak aynılaştırma noktasına getirebilir" olduğunun altını çizmektedir.⁷⁴

Gerek Ortaklık Anlaşması gerekse de KP'nin çerçevesini oluşturduğu madde hükümlerinin uygulamaya geçilmesinde ve ortaya konan genel çerçevenin doldurulmasında önemli bir unsur olan Ortaklık Konseyi'ne bu bağlamda değinmek gereklidir. Konseyin AB ve Türkiye olmak üzere iki tarafı vardır, iç tüzüğü gereği en az altı ayda bir defa bakanlar düzeyinde toplanılmakta⁷⁵ ve kararlar oybirliğiyle alınmaktadır.⁷⁶ Aldığı kararlar bağlayıcı olmasından bahisle taraflar alınan kararların hayata geçmesinde gerekli önlemleri almak zorundadırlar.⁷⁷ Ayrıca, Ortaklık Konseyi'ne görevlerini ifa etmesinde kendisine yardımcı olabilecek her türlü komiteyi kurabilme yetkisi verilmiştir.⁷⁸ Ortaklık Konseyi'nin iki temel görev çerçevesinde hareket ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki karar alma yetkisi⁷⁹, ikincisi de yargı organı olarak hareket edebilme kabiliyetidir.⁸⁰ Ortaklık Konseyi, dar kapsamlı ve geniş kapsamlı yetki olarak ifade edilebilecek iki şekilde karar alma yetkisini kullanmaktadır.⁸¹

⁷³ ABAD, 30 Eylül 1987 tarihli *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd* kararı, C-12/86 ECR 03719; ABAD, 20 Eylül 1990 tarihli *Salih Zeki Sevince v Staatssecretaris van Justitie* kararı, C-192/89 ECR I-03461; ABAD, 16 Aralık 1992 tarihli *Kazim Kus v Landeshauptstadt Wiesbaden* kararı C-237/91 ECR I-6781.

⁷⁴ *Arat*, s.595.

⁷⁵ Ortaklık Konseyinin İç Tüzüğü'nün onayına ilişkin 1/64 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Madde 1, Brüksel, 1 Aralık 1964.

⁷⁶ Ortaklık Anlaşması Madde 23.

⁷⁷ Ortaklık Anlaşması Madde 22/1.

⁷⁸ Ortaklık Anlaşması Madde 24; Ortaklık Konseyi'nin bu yetkisi çerçevesinde oluşturduğu ortaklığın diğer organları ise Ortaklık Komitesi, Karma Parlamento Komisyonu, Türkiye/AB Karma İstişare Komitesi, Gümrük İşbirliği Komitesi ve Gümrük Birliği Ortak Komitesidir.

⁷⁹ Ortaklık Anlaşması Madde 22/1.

⁸⁰ Ortaklık Anlaşması Madde 25.

⁸¹ Can ve Özen, s.91; İlke Göçmen, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliğinin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, 2016, s.90; Işıl Özkan, **Türk Vatandaşlarının Avrupa Ülkelerine Giriş Hakkı ve Vize Sorunu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Özel Sayı, 2007, s.420-421.

Dar kapsamlı yetki, Ortaklık Konseyi'nin "*Anlaşma'nın hükümlerinin yerine getirilmesi amacıyla özellikle Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol'ün Ortaklık Konseyi'ni karar almak için görevlendirdiği alanlarda karar almasına denmektedir.*"⁸² Geniş kapsamlı yetki ise "*Ortaklık Konseyi'nin Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol'ün düzenlemediği bir alanda ilişkilerin gelişmesi amacıyla tarafların bir ortak davranış gerekli görmesi halinde aldığı kararlara denmektedir.*"⁸³

Konseyin hiç kullanmadığı bir görevi olan yargı organı olarak hareket edebilme kabiliyeti de vardır. Ortaklık Anlaşması'nın yorumlanmasından veya başka bir sebeple taraflar arasında meydana gelebilecek bir uyuşmazlığı akit taraflar Ortaklık Konseyi'ne getirilebilir.⁸⁴ Böyle bir durumda Ortaklık Konseyi'nin iki seçeneği bulunmaktadır. Kendisi söz konusu anlaşmazlığı karar yolu ile çözebileceği gibi kendisini o konuda yetkin görmeyip bu hususta karar almak üzere anlaşmazlığı ABAD'a veya herhangi bir başka uluslararası yargı merciine meseleyi taşımayı kararlaştırabilir.⁸⁵ Böylesi bir durumda taraflar bu yargı merciinin verdiği karara uymak zorundadır.⁸⁶

1.4 AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRK HUKUKU BAKIMINDAN TÜRKİYE/AB ORTAKLIK KURALLARININ YERİ VE ÖNEMİ

1.4.1 Ortaklık Hukuku Kurallarının Şekli Bağlayıcı Etkisi

Ortaklık Anlaşması'nda yer alan hükümler, uluslararası hukuk bakımından kural olarak ahde vefa ilkesi (*pacta sunt servanda*)⁸⁷ gereği akit taraflar için bağlayıcıdır.⁸⁸ Ahde vefa ilkesi gereği "*Akit Taraflar, bu Anlaşma'dan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayıcı her türlü genel ve özel tedbirleri alırlar*" ve "*Taraflar, Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürebilecek her türlü tedbirden*

⁸² Ortaklık Anlaşması Madde 22/1; Katma Protokol Madde 34,36,41; Can ve Özen, s.91.

⁸³ Ortaklık Anlaşması Madde 22/3; Göçmen, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliğinin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış**, s.90.

⁸⁴ Ortaklık Anlaşması Madde 25/1.

⁸⁵ Ortaklık Anlaşması Madde 25/2.

⁸⁶ Enver Bozkurt ve Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, Legem Yayınevi, Ankara, 7.Baskı, 2017, s.407.

⁸⁷ Ahde vefa, yürürlükteki her anlaşmanın ona taraf olanları bağladığını ve tarafların onu iyi niyetle icra etmeleri gerektiğini belirten bir uluslararası hukuk ilkesidir. Yusuf Çalışkan, **Milletlerarası Tahkimde Ahde Vefa ve Akdin Değişen Şartlara Uyarlanması Prensiplerinin Uygulanması**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt:24, Sayı:1-2, 2011, s.369, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99382> (09.01.2020).

⁸⁸ VAHS Madde 26.

sakinirlar.”⁸⁹ Akit taraflar, kendi egemenlik alanı içerisinde anlaşmanın usule uygun bir şekilde uygulanmasından bizzat sorumludurlar.

Ortaklık Anlaşması, AB üye devletlerinin katılımı altında imzalandığından hem iki taraflı bir anlaşmanın hem de çok taraflı bir anlaşmanın özelliklerine sahip karma yapılı bir anlaşma teşkil etmektedir.⁹⁰ Bu sebepten dolayı AB tarafında Ortaklık ilişkisinde kimin akit taraf olduğunun netleştirilmesi gerekmektedir. Ortaklık Anlaşması’nın 29. maddesinde ülke şartının getirilmesi dolayısıyla AB’ye sonradan katılan üye devletler için Ortaklık Anlaşması’nın uygulama alanı doğurmayacağını ve yeni üye devletlerin anlaşmaya katılmalarının ise yalnızca uyum protokolleri ile mümkün olabileceği söylenebilir.⁹¹

1.4.2 Ortaklık Hukuku Kurallarının Maddi Bağlayıcı Etkisi

Ortaklık Anlaşması, üye devletlerin anlaşmaya taraf olmasına rağmen yalnızca Türkiye ile AB arasında kurulmuştur.⁹² AB hukukundaki yetki dağılımı, yalnızca AB tarafındaki yükümlülüklerin dağılımı yönünden öneme sahiptir, fakat Ortaklık hukuku hükümlerinin geçerliliğine herhangi bir etkisi yoktur.⁹³ AB tarafında anlaşma hükmünün muhatabının kim olduğunun belirlenemediği durumlarda söz konusu yükümlülükleri hem AB’nin hem de üye devletlerin yerine getireceklerinin esas alınması gerekir. AB ve üye devletler bu gibi bir durumda bir bütün olarak yükümlülükler ile bağlı olmalarından bahisle burada bir müşterek ve müteselsil sorumluluk olduğu söylenebilir. Çünkü AB hukukunun önemli bir ilkesi olan hukuki işbirliği yükümlülüğü AB’nin uluslararası temsilinde birlik sağlama zorunluluğunda doğmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin taleplerini hem AB hem de üye devletler karşısında ileri sürebileceği varsayımı ortaya konulabilir.

AB tarafı Türkiye karşısında yalnızca bir akit taraf olarak değerlendirildiğinden, eğer AB tarafında bulunan bir akit taraf Ortaklık Anlaşması’ndan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmez ise, AB’nin anlaşmaya uygun olarak yükümlülüklerini

⁸⁹ Ortaklık Anlaşması Madde 7.

⁹⁰ Can ve Özen, s.299.

⁹¹ Can ve Özen, s.299.

⁹² Ortaklık Anlaşması Madde 1.

⁹³ Can ve Özen, s.306.

yerine getirmemiş olduğu varsayılır.⁹⁴ Böyle bir durumda, artık AB tarafında kimin yükümlü olduğu sorusunun netleştirilmesinin bir önemi kalmaz.⁹⁵ Nitekim yükümlülükler yerine getirilmez ise, AB tarafı anlaşmayı ihlal etmiş sayılacaktır. 1969 tarihli Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60. maddesinde yer alan “*İki taraflı bir andlaşmanın akit taraflardan birisi tarafından esaslı bir şekilde ihlali, diğer tarafa andlaşmayı sona erdirmeye veya tamamen veya kısmen yürürlüğün, askıya alma gerekçesi olarak bu ihlale başvurma hakkını verir.*” hükmüne dayanarak Türkiye'nin, Ortaklık Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirme hususunda tüm AB tarafı karşısında kaçınabileceği söylenebilir.

1.4.3 Ortaklık Hukuku Kurallarının AB Hukukunda Yeri ve Değeri

AB Hukuku, hukuki aktörleri egemen devletleri içeriyor olsa dahi uluslararası hukuktan ayrı kuralları, usulleri ve işleyişi bakımından yerel bir hukuk sistemi ile eş bir nitelik arz etmektedir.⁹⁶ Bu da AB hukukunun *sui generis*⁹⁷ bir özellikte olduğunu ortaya koymaktadır. AB hukukunun bu özelliğinin doğal bir sonucu olarak uluslararası hukuk kurallarının Birlik hukukundaki yerinin Birlik hukukunca belirlendiği söylenebilir.⁹⁸

Kurucu Anlaşmada yer alan “*Birlik tarafından akdedilen anlaşmalar Birlik kurumları ve üye devletler için bağlayıcıdır.*”⁹⁹ hükmü yalnızca bu tür anlaşmaların bağlayıcı niteliğini dile getirmektedir. Ancak bu niteliğin hukuki sonuçları ya da etkileri açısından bir tanımlamaya gitmemektedir. Dolayısıyla ABAD'ın, Kurucu Anlaşma tarafından kendisine verilen “*...Antlaşmaların yorumlanmasında ve uygulanmasında*

⁹⁴ Bilgin bu konuda “*Ankara Anlaşması'nın iki taraflı bir karma anlaşma olduğu Divan tarafından dile getirilmiş olup, karma anlaşma kapsamında Birliğin ister üye devlet ister Birlik yetkisine giren konularda verilen taahhütlerin yerine getirilmesinden sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Divan, üye devlet- Birlik yetkisi şeklinde ayırım yapmak yerine karma anlaşmanın yerine getirilmesinden Birliğin bütünüyle sorumlu olduğunu kabul etmiştir*” A. Aslı Bilgin, **Avrupa Birliği Hukuk Sisteminde İki Taraflı Karma Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargılama Yetkisi**, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:25, Sayı:1, 2017, s.182.

⁹⁵ Karayığit bu konuda “*AB organları ve üye devletler bağlı (joint) yetkiyle akdedilen karma anlaşmalara ilişkin taahhütlerin yerine getirilmesinde sıkı işbirliği yükümlülüğü altında*” olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Tayyar Karayığit, **Avrupa Birliği Anayasallaşma Sürecinde Adalet Divanı'nın Rolü: Divanın Ulusal Mahkemelerle İlişkileri ve Yorum Yetkisinin Sınırları Bağlamında Bir Analiz**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 2004, s.123.

⁹⁶ Sanem Baykal, **Avrupa Birliği Anayasallaşma Sürecinde Adalet Divanı'nın Rolü: Divanın Ulusal Mahkemelerle İlişkileri ve Yorum Yetkisinin Sınırları Bağlamında Bir Analiz**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, 2004, s.123.

⁹⁷ Kendine özgü özellikleri olan ve başka bir örneği olmayan durumları anlatmak için kullanılan Latince bir ifadedir.

⁹⁸ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, 4. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 2006, s.29.

⁹⁹ ABİHA Madde 216/2.

hukuka riayet edilmesini sağlama”¹⁰⁰ görevi çerçevesinde uluslararası anlaşmaların AB hukukundaki statüsünün tespitinde önemli bir aktör olduğunu belirtmek gerekir.

AB tarafından imzalanan uluslararası anlaşmalar, AB ile akit taraf arasında karşılıklı hak ve yükümlülükler kurmasının yanı sıra yeni bir AB hukuk normu da oluşturmaktadır. ABAD, *Hagemann* davasında, AB’nin akdettiği anlaşmaların usulüne uygun bir şekilde yürürlüğe girmesiyle, AB’nin bir uygulama işlemine bağlı olmaksızın AB hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ Dolayısıyla üye devletler Ortaklık Anlaşması’nın hükümlerini uygulamakla yükümlüdürler ve kendi iç hukuklarında ayrıca bir düzenleme yapmalarına gerek yoktur. Bu durum söz konusu anlaşmanın doğrudan uygulanabilirliğini ortaya koymaktadır.

AB içerisinde uluslararası anlaşmaların statüsü iki tespit üzerinden belirlenebilir. Birincisi, ABAD’ın, uluslararası anlaşmaları Birlik hukukunun ayrılmaz bir parçası sayarak iki hukuk sistemini aynı düzleme getirmesi sebebiyle monist görüşe yakın bir düzlemde olduğu varsayımından hareket ile incelenebilir.¹⁰² Ancak bu unsurun, uluslararası anlaşmaların Birlik hukukunda doğuracağı etkiler bakımından tek başına bir anlam içerdiğini söylemek zordur. Çünkü ister monist görüş ister düalist görüş kabul edilmiş olsun, her iki görüş bakımından da birbirlerinden çok farklı uygulama biçimlerine rastlanabilmektedir.¹⁰³ Dolayısıyla Birlik hukuku ile uluslararası hukuk ilişkisi, sonuçları yönünden en iyi biçimde ABAD kararları çerçevesinde yapılacak bir değerlendirme sonunda belirlenebileceği söylenebilir. Çünkü uluslararası hukuk kurallarının uygulayıcıları çoğu zaman ulusal otoriteler ve ulusal mahkemeler olduğundan¹⁰⁴

¹⁰⁰ ABA Madde19/1.

¹⁰¹ ABAD, 30 Nisan 1974 tarihli *R. & V. Haegeman v Belgian State* kararı C-181/73 ECR 449, prf.5.

¹⁰² Karayiğit bu konuda, “...doğrudan uygulanabilirlik ilkesinin dış kaynaklı bir normun iç hukuk sisteminde ek bir tasarruf gerektirmeksizin geçerli olması veya iç hukukun parçası olması şeklinde yorumlanması durumunda, AB hukukunun uluslararası hukukla ilişkisinin aynen ulusal hukukla ilişkisi gibi monistik olduğu tespitinin doğru bir tespit” olduğunu ifade etmektedir. Karayiğit, **Avrupa Birliği Anayasa Hukuku**, s.207; Benzer bir yaklaşım için bkz. Emilian Ciongaru, **The Monistic and the Dualistic Theory in European Law**, s.4, [http://www.ugb.ro/Juridica/Issue1EN/10 Teoria monista si dualista in dreptul europeanCiongaruEN.pdf](http://www.ugb.ro/Juridica/Issue1EN/10%20Teoria%20monista%20si%20dualista%20in%20dreptul%20europeanCiongaruEN.pdf) (08.01.2020).

¹⁰³ Pazarıcı, s.21.

¹⁰⁴ Eileen Denza, “**The Relationship between International and National Law**”, Malcolm David Evans (edt.), *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, s.412.

genellikle kendi anayasal kuralları ve ilkelerinden hareket ederek bir karara varmaktadırlar.¹⁰⁵

İkincisi, AB'nin uluslararası anlaşmaları, normlar hiyerarşisi açısından birincil hukuka göre alt, ikincil hukuka göre üst bir seviyede yer alması ışığında yapılacak bir incelemedir.¹⁰⁶ Buradan yola çıkarak AB'nin, birincil AB hukukuna uygun olarak akdettiği uluslararası anlaşmaların kurallarıyla bağlı olduğunu ve dolayısıyla uluslararası anlaşmaların hem *ex ante* hem de *ex post* olarak birincil AB hukukuna uygunluk açısından yargısal denetime tabi olduğu söylenebilir.¹⁰⁷

ABAD'ın yargı yetkisi, özellikle paylaşılan yetki çerçevesinde yapılan karma anlaşmalar¹⁰⁸ yönünden tartışmalı olabilmektedir. Almanya ve İngiltere, ABAD'ın, Ortaklık Anlaşması ve KP gibi karma anlaşmalar söz konusu olduğunda üye devletlerin kendi yetkilerinin kullanımıyla ilgili olarak taahhüt altına girdiği konular yönünden yorum yetkisine sahip olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁰⁹ Ancak ABAD, sürekli içtihadında, karma anlaşmaları AB ve üye devletlerin yetki alanlarına göre bir ayırım yapmadan genel olarak AB hukukunun ayrılmaz bir parçası olarak nitelendirmektedir.¹¹⁰ Daha sonraki süreçte ABAD, bu içtihadi tutumunu Ortaklık Konseyi kararları için de genişletmiştir. ABAD birçok kararında¹¹¹, Ortaklık Konseyi kararlarının Ortaklık Anlaşması'nda olduğu gibi yürürlüğe girmesiyle AB hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğunu hükme bağlamıştır.¹¹² Ortaklık Konseyi kararlarının AB hukuk sistemi içinde geçerliliği için AB'nin ayrı bir aktarma işleminin gerekli olmaması kuralı vardır. ABAD, bu duruma gerekçe olarak Ortaklık Anlaşması'nın uygulanması için Ortaklık Konseyi kararlarının çıkarıldığını ve bu sebeple Ortaklık Anlaşması ile doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmektedir.¹¹³ Ortaklık Konseyi kararlarının bağlayıcılık etkisini değerlendiren ABAD,

¹⁰⁵ Robert McCorquodale ve Martin Dixon, **Cases & Materials on International Law**, Oxford University Press, 4.baskı, Oxford, 2003, s.106-107.

¹⁰⁶ Sanem Baykal ve İlke Göçmen, **Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016, s.721.

¹⁰⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Karayığit, **Avrupa Birliği Anayasa Hukuku**, s.221-225.

¹⁰⁸ Karma Anlaşma, "*konusu itibariyle kısmen üye devletlerin kısmen ise Birliğin yetkisine giren alanlarda, üye devletlerin hukukten gerektiği için ya da siyasi tercihleri sebebiyle Birlik ile birlikte anlaşmanın bir tarafını oluşturduğu uluslararası anlaşmalara*" verilen bir kavramdır. Marcus Klamert, **Loyalty and Mixed Agreements**, Oxford University Press, Oxford, 2014, s.184.

¹⁰⁹ *Demirel* kararı (C-12/86), prf.8.

¹¹⁰ Mehmet Hanifi Bayram, **Avrupa Birliği Hukuku Dersleri**, Seçkin Yayınları, 4.Baskı, Ankara, 2019, s.161

¹¹¹ *Sevince* kararı (C-192/89), prf. 9-10.

¹¹² ABAD, 14 Kasım 1989 tarihli *Hellenic Republic v Commission of the European Communities* kararı C-30/88 ECR 3711, prf.13.

¹¹³ *Sevince* kararı (C-192/89) prf.9-10; *Hellenic Republic* kararı (C-30/88) prf.13.

Demirel, Sevince ve *Kuş* kararında,¹¹⁴ Ortaklık Anlaşması'nın Birlik hukukunun bir kaynağı olması dolayısıyla Birlik organlarını ve üye devletleri bağladığı tespitini sağladıktan sonra, benzer bir yaklaşımla Ortaklık Konseyi kararlarının da Birlik organları ve üye devletler için bağlayıcı olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵ Dolayısıyla üye devletlerin, ulusal hukuk normlarına kıyasen doğrudan etkili Ortaklık Konseyi kararlarını, öncelikle uygulamak zorunda oldukları gibi bir çıkarım yapmak mümkündür.¹¹⁶ Ortaklık Konseyi kararları da tıpkı Ortaklık Anlaşması'nda olduğu gibi her iki akit tarafın ortak iradesiyle alınmaktadır. AB'nin onayı olmadan kararların alınmasının mümkün olmayacağı dikkate alındığında Ortaklık Konseyi kararlarının AB hukuk sisteminde geçerli olduğu söylenebilir.

Uluslararası anlaşmalar, bağlayıcı karakterleri dolayısıyla, ihlal davasının konusu olabileceği gibi, AB tasarrufları ve duruma göre ulusal hukuk ile ilgili olarak uygun yorum ilkesi açısından ölçüt vazifesi görebilir.¹¹⁷ Ayrıca uluslararası anlaşmaların doğrudan etkisinden de bahsedilebilir. ABAD, pek çok uluslararası anlaşmayı doğrudan etkiye elverişli saymaktadır ve bu tür anlaşmaların hükümlerinin belirli koşullara sahip olması durumunda doğrudan etki doğurduğunu kabul etmektedir.¹¹⁸ ABAD, ilk kez *Demirel* kararında uluslararası anlaşmaların hükümlerinin AB içerisinde doğrudan etkili olabilmesiyle ilgili durumu netleştirmiştir. ABAD'a göre:

*... AB'nin üçüncü devletler ile gerçekleştirdiği bir anlaşmanın bir hükmü, anlaşmanın lafzı, amacı ve niteliği göz önüne alınarak uygulanması ya da etkisiyle ilgili herhangi bir önlemin alınmasına gerek olmaksızın açık ve kesin bir yükümlülük içermesi durumunda doğrudan etkili olduğu kabul edilmelidir.*¹¹⁹

¹¹⁴ *Demirel* kararı (C-12/86); *Sevince* kararı (C-192/89); *Kuş* kararı (C-237/91).

¹¹⁵ *Arat*, s.597.

¹¹⁶ Türk hukuku bakımından Ortaklık Konseyi kararlarının doğrudan bağlayıcı bir etkisi olmadığından bu kararların içeriğinin Türk mahkemelerini bağlayabilmesi için, kararlardaki ilgili hususların iç hukuka aktarılması gerekmekte olduğunu, zira, yürürlükteki bir kanuna aykırı bir hüküm bir Ortaklık Konseyi kararında da yer alıyorsa, o kanun açısından Türk mevzuatında gerekli değişiklikler yapılmadıkça, Türk mahkemelerince milli kanun yerine, söz konusu kararın uygulanmasının düşünülemeyeceğini, mahkemenin hareket tarzının bu bağlamda doğru olduğunu belirten *Arat*, bu yönüyle akit taraflar arasında Ortaklık Konseyi kararlarının bağlayıcılık etkisi bakımından, bir dengesizliğin mevcut olduğunu, taraflar arasındaki bu dengesizliğin ise zaman zaman Birlik tarafının bazı konuların Ortaklık Konseyi'nce alınacak kararlara bağlanmasına karşı çıkmalarına neden olabileceğine dikkat çekmektedir. *Arat*, s.598.

¹¹⁷ *Baykal ve Göçmen*, s.741.

¹¹⁸ Türkiye- AB Ortaklık hukuku yönünden bakınız. Kamuran Reçber, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, Dora Yayıncılık, 3.Baskı, Bursa, 2018, s.90-93.

¹¹⁹ *Demirel* kararı (C-12/86), prf.14.

Tam üyelik hedefini içeren bir karma anlaşma olan Ortaklık Anlaşması'nın doğrudan etkili olduğu kabul edilmiştir.¹²⁰ Ortaklık Konseyi kararları, ortaklığın birincil hukuk kaynakları çerçevesinde hükme bağlandığı sürece ilke olarak AB hukukunda geçerliliği için AB'nin ayrı bir aktarma işlemine gerek yoktur.¹²¹

ABİHA'nın 216/2. madde hükmü, AB'nin akdettiği uluslararası anlaşmaların AB organları ve üye devletleri açısından bağlayıcılığını öngörmektedir. Bu hükmün, akdedilen bir uluslararası anlaşma çerçevesinde oluşturulan Ortaklık Konseyi kararlarına uygulanmaması bakımından herhangi bir neden bulunmamaktadır. Çünkü Ortaklık Konseyi'nin aldığı kararlar, ABAD'ın içtihatlarında belirttiği gibi Ortaklık Anlaşması'nın uygulanmasını sağlamak için kabul edilmişlerdir ve bu hususta Ortaklık Anlaşması ile doğrudan bir bağlantı içerisinde bulunmaktadır.¹²² Bundan dolayı, Ortaklık Konseyi kararlarının AB hukuku bağlamında bir onaylama işlemi olmaksızın doğrudan etkiye sahip olduğu söylenebilir.

ABİHA'nın 216/2. madde hükmü gereğince, AB'nin akdettiği uluslararası anlaşmaların, AB organları ve üye devletleri açısından bağlayıcı olması hasebiyle uluslararası anlaşmalar AB hukukunun birincil kaynakları ile ikincil kaynakları arasında yer almaktadır.¹²³ ABAD'ın içtihadına göre, ortaklığın ikincil hukuk kaynakları Ortaklık Anlaşması ile doğrudan bağlantılı olması nedeniyle anlaşma ile aynı sırada yer almaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki AB hukukunda eğer bir aktarma işlemi gerekliyse, ortaklığın ikincil hukuk kaynakları AB organları tarafından yapılan aktarma işlemleriyle aynı etkiye sahiptirler.¹²⁴

1.4.4 Ortaklık Hukuku Kurallarının Türk Hukukunda Yeri ve Değeri

Ortaklık hukuku kurallarının Türk hukukundaki yerini anlayabilmemiz için uluslararası anlaşmaların Türk hukukundaki hiyerarşik yerini ve konumunu incelememiz gerekmektedir. Her devletin ulusal hukukunun uluslararası hukuka bakış açısı kendi

¹²⁰ *Demirel* kararı (C-12/86), prf.9.

¹²¹ Can ve Özen, s.315.

¹²² Bayram, s.162.

¹²³ Baykal ve Göçmen, s.367.

¹²⁴ Can ve Özen, s.318.

anayasal düzeni içerisinde belirlenir¹²⁵. Dolayısıyla uluslararası hukuk ve ulusal hukuk ilişkisini açıklamaya yardımcı olan monist ve düalist olarak tanımlanan iki temel klasik teoriye bu bağlamda değinmek yerinde olacaktır.

Uluslararası hukuk ve ulusal hukuku birbirinden tamamen ayrı, bağımsız iki ayrı hukuk düzeni olarak tanımlayan düalist görüş¹²⁶ bu iki hukuk sisteminin kaynakları arasında bir kurallar çatışmasının söz konusu olamayacağı savını ortaya koymaktadır.¹²⁷ Çünkü iki hukuk düzenine ait normların çatışabilmesi ihtimali ancak, ikisinin de aynı düzlemde var olmasıyla gerçekleşebilir. Düalist görüşte, bir düzene ait kuralın içeriğinin diğerinde geçerli kılınması isteniyorsa, o düzene aktarılması¹²⁸ yani, düzenin kural koyma usulüne göre yeniden oluşturulması gerekmektedir.¹²⁹

Monist görüş ise uluslararası hukuk ile ulusal hukuku aynı düzenin farklı parçalarını oluşturan tek bir bütün olarak değerlendirmektedir.¹³⁰ Düalist sistemin aksine monist sistemlerde uluslararası hukuk ile ulusal hukuk normlarının birbiri ile çatışması mümkün olduğundan bu normlar arasındaki hiyerarşik yapının belirlenmesi öncelikli bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Monist görüş bu iki hukuk normunun çatışması durumunda uluslararası hukukun üstünlüğünü ağırlıklı olarak kabul etmektedir.

Türk Anayasal sisteminin bu görüşlerden hangisini benimsediği günümüze kadar tartışılmış bir konu olmakla birlikte henüz üzerinde bir fikir birliği söz konusu değildir. Anayasa'nın 90. maddesi Türk hukukunun uluslararası hukuka bakışını anlamamızda en temel referansımızı teşkil etmekle birlikte doktrinel tartışmaların da odağında yer alan bir hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı yazarlar tarafından

¹²⁵ Armin von Bogdandy, *Pluralism, Direct Effect and the Ultimate Say: On the Relationship between International and Domestic Constitutional Law*, International Journal of Constitutional Law, Cilt:6, Sayı: 3-4, 2008, s.400.

¹²⁶ Işıl Özkan, *Uluslararası Hukuk – Ulusal Hukuk İlişkileri*, Journal of Yaşar University, Cilt:8, Sayı Özel, 2013, s.2129.

¹²⁷ Esra Özgün Tekin, *1982 Anayasası'nın 90. Maddesi Uyarınca Uluslararası Andlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri Sorunu*, Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, Cilt:5, Sayı:14, 2019, s.139.

¹²⁸ Hasan Tunç, *Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi*, s.174-175.

http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/tunc.pdf (03.01.2020).

¹²⁹ Ayşe Nur Tütüncü, Enver Arıkoğlu, Verda Neslihan Akün ve Elif Başkaracaoğlu, *Toluner Milletlerarası Hukuk Giriş, Kaynaklar (Prof. Dr. Sevin Toluner'in Ders Notlarından)*, Beta Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 2019, s.268.

¹³⁰ Daha detaylı bilgi için: Özkan, *Uluslararası Hukuk – Ulusal Hukuk İlişkileri*, s. 2131-2135, Hacı Can, *Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı*, Yasama Dergisi, Sayı:12, 2009, s.9-12, Tütüncü ve Diğerleri, s.273-278; İbrahim Şahbaz, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Yargı Sistemindeki Yeri*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı:54, 2004, s.179.

özellikle uluslararası anlaşmalar bakımından Anayasamızda düalist sistemin benimsendiği görüşü savunulmaktadır. Bu görüşü savunan yazarlar, temel gerekçelerini Anayasanın 90. maddesinin ilk dört fıkrasında yer alan bir anlaşmaya taraf olunabilmesi için Türk hukukuna göre nasıl bir usul işletileceğini düzenleyen hükümlere dayandırmaktadırlar.¹³¹ Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarının Türk hukuk düzeninde uygulanabilmesi için önce uluslararası anlaşmaların Türk hukuk düzeninde usulüne uygun şekilde yürürlüğe konulmasının şart olduğunu dolayısıyla söz konusu fıkralarda öngörülen onay ve yayım koşullarının düalist sistemin gerekleri olarak görülmesi gerektiği savunulmaktadır.¹³² Bu görüşe karşı çıkan *Tekin Apaydın*, uluslararası anlaşmaların bağlayıcılık kazanabilmesi için devletlerin bağlanma rızalarını oluşturmaları gerektiği bunun ise her devletin kendi iç hukukunda öngörülen usul işlemlerinin gerçekleştirilmesiyle olacağı, bu sürecin ise monist ve düalist görüş ayrımı olmaksızın her devletin ulusal hukuk sisteminde varlık göstermekte olduğunu ifade ederek bu prosedürü tek başına düalist görüşün bir delili kabul etmenin doğru bir yaklaşım olmayacağını, zira bunun doğru olduğu kabul edildiği takdirde dünyada monist sistemi benimseyip uygulayabilen bir devlet olmadığı çıkarımına yol açacağını iddia etmektedir.¹³³

Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının ilk cümlesine gelindiğinde usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş olan uluslararası anlaşmaların kanun hükmünde olduğunun belirtilmesiyle uluslararası anlaşmaların Türk hukuk düzeninde doğrudan hüküm doğurduğu anlaşılmaktadır.¹³⁴ Ancak, fıkranın ikinci cümlesinde "*Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz*" şeklindeki ifadenin düzenlemesi doktrinde uluslararası anlaşmaların Türk hukuk düzenindeki hiyerarşik yeri konusunda tartışmalara sebep olmuştur.

Uluslararası anlaşmaların Anayasa'ya aykırı olduğunun ileri sürülememesinin uluslararası hukukun üstünlüğüne işaret ettiğini belirten kimi yazarlar, Anayasa'nın açıkça değilse bile zımnen uluslararası hukukun üstünlüğünü tanıdığını ifade

¹³¹ Can, *Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı*, s.14-20.

¹³² Can, *Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı*, s.18.

¹³³ Deniz Tekin Apaydın, *Monizm-Düalizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uzlaşmazlığın Nedenleri ve AB Hukuku Işığında Bir Değerlendirme*, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:1, 2018, s.551.

¹³⁴ Tunç, s.177; Can, *Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı*, s.15-16.

etmektedir.¹³⁵ Bu görüşü savunan yazarlar, uluslararası anlaşmaların Anayasa'ya uygunluğunun Anayasa Mahkemesi denetimi dışında bırakılmasının “*devletler hukuku üstünlüğü tezini teyit ettiği*”, ayrıca kanunların anlaşmaları değiştirmeyeceği yalnızca uluslararası hukuka göre bozulabilir veya değiştirilebilir olduğu savından hareketle anlaşmaların iç hukuk kurallarından üstün olduğunu iddia etmektedirler.¹³⁶ Ancak, bu durumu uluslararası anlaşmaların anayasaya eş değer veya onun üstünde olduğu şeklinde yorumlamak tartışmaya açıktır.¹³⁷ Zira uluslararası anlaşmaları kanunlar ile eşdeğerde sayan yazarlar, ilgili Anayasa hükmünün her ne kadar çeşitli yorumlara açık olsa da, anlaşmaların kanunlarla eşdeğerde olduğunu, dolayısıyla anlaşmalarla kanunların çatışması durumunun *lex posterior derogat legi priori*¹³⁸ ve *lex specialis derogat lex generali*¹³⁹ yorum kuralları çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.¹⁴⁰ Zira 90. madde hükmünün anlaşmalara kanunlar karşısında üstünlük tanınması durumunda, Anayasa'nın 15, 16, 42 ve 92, madde hükümlerinde ve son olarak 2004 yılındaki değişikliklerle temel hak ve özgürlüklere ilişkin anlaşmalara kanunlar karşısında üstünlük tanıyan istisnai kuralların olmasına gerek duyulmayacağını ifade etmektedirler.¹⁴¹ Tunç'un da ifade ettiği üzere, Anayasa koyucu eğer bunun böyle olduğunu kabul etmiş olsaydı uluslararası anlaşmaların kanun hükmündedir ibaresi yerine uluslararası anlaşmaların kanunların üstünde olduğu vurgulanırdı.¹⁴² Benzer şekilde 2001 yılındaki kapsamlı değişiklik önergesinde, “... *kanunlar ile milletlerarası anlaşmaların çatışması halinde milletlerarası anlaşmalar esas alınır*” şeklinde bir hükmün

¹³⁵ Mümtaz Soysal, **Uluslararası Andlaşmalar Konusunda Anayasa Yargısı**, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 14, 1997, 171-187, s.172 https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg14/mumtazsoysal.pdf (02.01.2020).

¹³⁶ Tütüncü ve Diğerleri, s.293-294; Faruk Bilir, **Anayasa'nın 90. Maddesinde Yapılan Değişiklik Çerçevesinde Milletlerarası Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:13, Sayı:1, 2005, s.77-107, s.79 vd.; Kemal Başlar, **Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan), Cilt:24 Sayı:1-2, 2004, s.1-62, s.48 vd. <https://www.anayasa.gen.tr/baslar-90nciMadde.pdf>.

¹³⁷ Gözler, “*Meclis tarafından nitelikli bir çoğunlukla (yani üçte ikilik bir çoğunlukla) kabul edilmedikçe bir milletlerarası andlaşmaya normlar hiyerarşisinde kanunların üstünde bir değer atfetmek, hukuken bir mantıksızlıktan başka bir şey değildir*” diyerek bulunduğumuz sistem içerisinde uluslararası anlaşmalara kanunlar üstünde atfedilen değerlerin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Kemal Gözler, **Milletlerarası Andlaşmalara Kanun Üstü Bir Değer Tanınabilir Mi? (Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri)**, <https://www.anayasa.gen.tr/madde90.htm> (01.11.2020).

¹³⁸ Eşit dereceli hukuk normlarının çatışması durumunda yeni tarihli hukuk normunun eskisi tarihli hukuk normundan üstün olduğunu ifade etmek için kullanılan genel hukuk ilkesi olarak tanımlanabilir.

¹³⁹ Hukuk normunun çatışması durumunda özel hükmün genel hükmü ilga ettiğini ifade etmek için kullanılan genel hukuk ilkesi olarak tanımlanabilir.

¹⁴⁰ Hüseyin Pazarıcı, **Türk Hukukunda Andlaşmalar ile Yasaların Çatışması**, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Prof. Dr. Sevin Toluner'e Armağan), Yıl: 24, Sayı 1-2, 2004, s. 651-674, s.660.

¹⁴¹ Tütüncü ve Diğerleri, s.293.

¹⁴² Tunç, s.180.

Anayasa'nın 90. Maddesine her ne kadar eklenmek istenmişse de yeterli oyu alamadığı için kabul edilmemiştir.¹⁴³ Bu durumun *Tunç*'un ifadelerini desteklediğini söylemek çokta yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla bu hükmün konuluş amacının aslında bir uluslararası anlaşmanın Anayasa'ya aykırılığının yargı kararı ile hükme bağlanarak devletin uluslararası sorumluluğunun ortaya çıkmasının önüne geçilmek istendiği¹⁴⁴ anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

Bu tartışmaların varlığı içerisinde temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası anlaşmaları, kendisiyle çelişen kanun hükümlerine karşı öncelikli kılındığı düzenleyen Anayasa'nın 90/5. madde hükmü Türk hukukundaki uluslararası anlaşmaların yeri ve değeri hususunda tek açık düzenlemedir.¹⁴⁶ Bunun dışında kalan uluslararası anlaşmaların ise kanun hükmünde olduğu ifade edilerek normlar hiyerarşisinde kanuna eşdeğer bir statüye yerleştirildiğini¹⁴⁷ ancak kanundan farklı olarak anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi tutulmadığı söylenebilir. İlgili hükümlerin uluslararası anlaşmaların iç hukukta nasıl konumlandırılması gerektiğini irdelendiğini belirten *Tekin Apaydın* bu durumun klasik monist sistemi işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁴⁸ Doktrinel tartışmalara bakıldığında uluslararası anlaşmalar ile kanunların çatışması ihtimali üzerinde durduğu ve bunlar arasında nasıl bir hiyerarşinin veya nasıl bir ilişkinin olduğunu açıklamaya odaklandığı anlaşılmaktadır. Düalist sistemde iki hukuk sisteminin kaynakları arasında bir kurallar çatışmasının söz konusu olamayacağı savıda dikkate alındığında Türk hukuk sisteminin uluslararası anlaşmalar bakımından kanımca da monist sisteme yakın olduğu ifade edilebilir. Zira uluslararası anlaşma hükümleri ile iç hukuk hükümlerinin çatışma ihtimali ancak monist sistemlerde mümkün olabilmektedir.

¹⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi (Dönem:21, Yasama Yılı:3, TBMM Sıra Sayısı:737) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss737ek1.m.htm> (04.11.2020)

¹⁴⁴ Tunç, s.180; Tekin Apaydın, s.541.

¹⁴⁵ *Bilgin*, bu hususu şöyle ifade eder: "... Anayasa, bir normu yargı denetiminden istisna etmişse, onun hiçbir şekilde sistemden ayıklanamamasını; her şekilde uygulanmasını; yani kendisine aykırı olsa bile uygulanmasını istiyor demektir." Ahmet Burak Bilgin, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt:22, Sayı:1, 2017, s.102.

¹⁴⁶ Kemal Başlar, **Yeni Sivil Anayasada Uluslararası Hukuka İlişkin Hükümler**, s.6 <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/dr-kemal-baslar.pdf> (02.01.2020); Temel hak ve özgürlüklere yönelik anlaşmalar kategorisine hangi anlaşmaların dâhil olması gerektiği hususunda doktrinde tartışmaların mevcut olduğunu ifade etmek gerekir. Ali Karagülmez, **5170 Sayılı Yasa'yla Anayasa'nın 90. Maddesinde Yapılan Değişikliğe Bir Bakış**, TBB Dergisi, Sayı:54, 2004, s.168-169, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2004-54-65> (02.01.2020).

¹⁴⁷ Uluslararası anlaşmaların Türk hukukundaki yeri yargı kararlarının da konusu olmuştur ve verilen bu kararlarda usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan anlaşmaların yasa niteliği kazandıkları ifade edilmiştir. Can ve Özen, s.330.

¹⁴⁸ Tekin Apaydın, s.544.

Ancak bu noktada Anayasası'nın uluslararası hukuk ve ulusal hukuk arasındaki ilişkiyi düzenleyen ilgili hükümlerinin, klasik uluslararası hukuk mantığı ile açıklanmaya çalışılmasının Türkiye'nin AB mevzuatına uyumunu hukuksal açıdan zorlaştırmakta olduğunu da belirtmek gerekir. Zira, Anayasa'da, ulusal hukuk ve AB hukuku arasındaki ilişkiyi ortaya koyan genel bir düzenleme bulunmadığı gibi Birlik hukuku normlarının önceliği ve doğrudan uygulanabilirliğine ilişkin de herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. AB'ye girişte Birlik hukukunun doğrudan etkisi ve üstünlüğünün benimsenmesi tam üyeliğin zorunlu bir sonucu olduğundan, Anayasa'nın 90. maddesinin Birlik hukuku ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.¹⁴⁹

Bu çerçevede Ortaklık Hukuku bağlamında varlık gösteren anlaşmaların uluslararası bir anlaşma niteliği taşıması dolayısıyla her ne kadar kanunlardan üstün olmadığı düşünülse de ilgili anlaşma hükümlerinin alenen çiğnenmesi yahut göz ardı edilmesinin devletin uluslararası sorumluluğunu doğuracağından hareketle, Türkiye'nin kendi hukuk düzenini belirli bir ölçüde yükümlü olduğu AB hukukun gereklerine uygun hale getirmesi gerektiği söylenebilir.¹⁵⁰ *Yasin Hatipoğlu*'nun, genel kurul görüşmelerinde 90. Maddeye vurgu yaparak "*Avrupa Birliğine gireceğiz diyoruz; peki, biz, Avrupa'yı nasıl ikna edeceğiz; yani, gönüllü katıldığımızı nasıl söyleyeceğiz?! Yani, şunu mu diyeceğiz: Biz, sizinle anlaşma yaparız, bir antlaşma yaparız sizinle; ama, benim iç hukukumla çatışırsa, benim hukukum geçerlidir, seni kale almam...*"¹⁵¹ şeklinde sarf ettiği sözlerle bu gerekçeye vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde 2004 yılındaki kanun değişikliğiyle Anayasaya eklenen temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası anlaşmaları, kendisiyle çelişen kanun hükümlerine karşı öncelikli kılan hükmün de yer aldığı 5170 sayılı Yasanın gerekçesinde, ilgili değişikliklerin AB normlarına uyum sağlanması açısından gerekli görüldüğü belirtilmiştir.¹⁵² Dolayısıyla iç

¹⁴⁹ Birlik hukukunun üstünlüğünün benimsenmesinin tam üyeliğinin zorunlu bir sonucu olduğuna vurgu yapan Başlar, 5170 sayılı kanunla Anayasa da yapılan değişiklikte Birlik hukukunun üstünlüğünün tanınmasına yönelik bir düzenlemenin olmasının beklendiğini ifade etmektedir. Başlar, **Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine**, s.20.

¹⁵⁰ Ercüment Tezcan, "**Türkiye'nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyumu**", Belgin Akçay & Sinem Akgök Açıkmeşe (edt.), Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s.383

¹⁵¹ Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem 4. Yasama Yılı, 3. Birleşim 03/Ekim/2001 Çarşamba, s.21. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b003m.htm>

¹⁵² Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekilleri ile 193 Milletvekilinin; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/278) Dönem:22 Yasama Yılı:2 TBMM Sıra Sayısı: 430, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss430m.htm>

hukukun AB hukuka uygun hale getirilmesi gereği Ortaklık Anlaşması ve buna bağlı protokollerin belirli bir önceliğini ortaya çıkardığını söylemekle birlikte tartışmaya açık olduğunu da belirtmek gerekir. Ayrıca, Ortaklık Anlaşması'nın 7. Maddesinde “*Akit Taraflar, bu Anlaşma'dan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayıcı her türlü genel ve özel tedbirleri alırlar. Taraflar, Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürülebilecek her türlü tedbirden sakınırlar*” hükmü Ortaklık hukukunun ulusal hukuktaki yeri hususunda önem arz etmektedir. İlgili hüküm incelendiğinde Ortaklık hukuku bağlamında doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiği ve bu yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceğini hususunun ise tarafların takdirine bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır. Düalist yapıdaki AB üye devletlerinde doğrudan uygulanabilir nitelikteki AB hukuku normları bakımından ulusal hukuka aktarım işleminin ihmal edildiği ve AB hukukun temelinde monizmi dikte ettiği de dikkate alındığında *Arsava*'nın Ortaklık hukuku normu ile ulusal hukuk arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlığın Ortaklık hukuku lehine yorum yapmak suretiyle ortadan kaldırılabilmesi görüşü önem arz etmektedir.¹⁵³ Zira ulusal hukukta mevcut olan pratik birtakım zorlukların varlığının Türkiye'nin Ortaklık hukuku normlarını uygulama yükümlülüğünü ortadan kaldırdığı şeklinde yorumlamak doğru olmayacaktır. Bu bakımdan, Türkiye'nin Ortaklık mevzuatının kendine özgü yapısı itibarıyla, kurumsallaşmayı sağlayacak hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmek durumunda olduğu ve dolayısıyla Ortaklık hukuku normlarının kanunlarla çatışması durumunda Ortaklık hukuku lehine yorum benimsemesi gerektiği söylenebilir.

ABAD'ın Ortaklık hukuku içerisindeki konumuna bakıldığında ise bir tahkim mercii olarak kararlaştırılmış olduğu ifade edilebilir.¹⁵⁴ Bu açıdan ABAD'ın bir Ortaklık organı olmaması sebebiyle Ortaklık hükümleri bağlamında bir yargı yetkisinin de olmadığı söylenebilir. Ancak Türkiye ile AB arasında kurulan GB'nin hükümlerinin yorumlanması ABAD'ın yargı yetkisindedir. Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararının 66. maddesi bu durumu şöyle ifade etmektedir:

¹⁵³ Ayşe Füsün Arsava, **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1985, s.62-63.

¹⁵⁴ Ortaklık Anlaşması Madde 25/2.

Bu Karar hükümleri; Avrupa Topluluğunu kuran Antlaşmadaki hükümlerle esas itibariyle aynı oldukları ölçüde, icrası ve gümrük birliğinin kapsadığı ürünlere uygulanmaları bakımından, Avrupa Toplulukları Adalet Divanının konuyla ilgili kararlarına uygun olarak yorumlanır.

Hükmünden yola çıkarak akit tarafların, ABAD'ın malların serbest dolaşımına yönelik olan kararlarını, Ortaklık ilişkisi kapsamında uygulanmasını kabul etmiş oldukları söylenebilir. Dolayısıyla, ABAD'ın bir nevi 1/95 sayılı OKK hükümlerini Birlik hukuku içerisinde yorumlama yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye, ABAD'ın GB'ye ilişkin yargı yetkisini kabul etmesine karşın, ABAD kararlarının Türkiye'de doğrudan geçerli olduğunu söylemek tartışmaya açıktır.¹⁵⁵ Türkiye söz konusu kararın 66. maddesi ile ulusal egemenlik yetkisi bağlamında ABAD'a bir aktarımda bulunmamıştır, yalnızca 1/95 sayılı OKK'nın hükümlerini ABAD kararları ışığında yorumlamaya yükümlü tutulmuş olduğu söylenebilir.¹⁵⁶ Nitekim Türkiye, AB üyesi olmadığı için, Türk yargı organlarının ne hukuken ne de fiilen ABİHA 267. maddesinde düzenlenmiş olan önkarar prosedürünü uygulama suretiyle ABAD'ın yorumunu isteme gibi olanakları bulunmamaktadır.¹⁵⁷ Zira önkarar prosedürünün uygulama yetkisi üye devletlerin ulusal mahkemelerine tanınmakta olan bir haktır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Can ve Özen, s.290.

¹⁵⁶ Konuya ilişkin ayrıca bkz. İlke Göçmen, **Revealing the Potential of the EU – Turkey Customs Union: Case C-65/16, İstanbul Lojistik, 19 October 2017, ECLI: EU:C:2017:770**, Legal Issues of Economic Integration, Cilt: 45, Sayı: 3, 2018, s.289-298.

¹⁵⁷ Ercüment Tezcan, “**Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi: Kurumsal Boyut**”, Belgin Akçay & Sinem Akgök Açıkmeşe (edt.), Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s.86

¹⁵⁸ ABİHA Madde 267; ABAD, 14 Haziran 2011 tarihli *Paul Miles and Others v European Schools* kararı, C-196/09 ECR I-05105, prf.38; Baykal ve Göçmen, s.503.

BÖLÜM II:

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIK İLİŞKİSİNDE HEDEFLenen SERBEST DOLAŞIM: AVRUPA BİRLİĞİ’DE HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

2.1 AVRUPA BİRLİĞİ’NDE HİZMET SERBESTİSİ

Hizmetlerin serbest dolaşımının usul ve esaslarının Türkiye ile AB arasındaki mevcut Ortaklık ilişkisi içerisinde tam anlamıyla belirlenmemiş olması ve kurulacak olan serbest dolaşımın çerçevesinin AB hukuku doğrultusunda oluşturulacak olmasından bahisle, AB’de hizmetlerin serbest dolaşımının kurucu anlaşmalar ve ikincil mevzuatlar kapsamında genel hatlarıyla ele alınması gerekmektedir.

AB için “İç Pazara erişmek de statik değil; dinamik bir hedef olarak gündemdeki yerini korumaktadır.”¹⁵⁹ ABİHA’nın 56. ve 62. maddeleri kapsamında düzenlenen hizmetlerin serbest dolaşımı ise AB İç Pazarı’nın yeknesak olarak işleminde önem teşkil eden dört serbestîden birini oluşturmaktadır. ABİHA’nın ilgili hükmünde AB İç Pazarı dört serbest dolaşımın sağlandığı, iç sınırların olmadığı bir alan olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁰ Bu hususta önem arz eden ise serbest dolaşım kavramından neyin kastedildiğidir. Genel bir tanım yapmak gerekirse serbest dolaşım, AB üye devletlerinin birbirlerinin mallarına, sermayesine, hizmetlerine işçi ya da serbest meslek kapsamında ekonomik faaliyet gösterecek olan gerçek veya tüzel kişilere kendi vatandaşlarına uyguladıklarından farklı bir muamelede bulunulmamasını ve vatandaşlığa dayalı ayrımcılık veya kısıtlamalar getirilmemesi olarak ifade edilebilir.¹⁶¹ Bu tanımdan yola çıkarak hizmetlerin serbest dolaşımı, hiçbir ayrımcı veya kısıtlayıcı engelle karşılaşmaksızın hizmetlerin özgürce dolaşabilmesi şeklinde tanımlanabilir.

AB’nin temellerinin atıldığı ilk yıllarda hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin yapılan düzenlemelere bakıldığında, hizmetler sektörünün ekonomi içerisindeki payının

¹⁵⁹ İlke Göçmen, **Hizmetler Direktifinin İş Kurma ve Hizmet Sunumu Serbestisi ile İlişkisi**, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2015, s.168.

¹⁶⁰ ABİHA Madde 26.

¹⁶¹ Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlke Göçmen, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, Seçkin Yayınları, Ankara, Eylül 2017.

günümüz boyutlarında olmaması sebebiyle hizmetler sektörü içerisinde ele alınacak konular bağlamında detaylı bir tanım yapılmamıştır. Sadece malların, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımına girmeyen konuların hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında ele alınması gerektiği şeklinde bir ifadenin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu durum ABİHA'nın 57. maddesinde, “*Normal olarak bir ücret karşılığı yapılan ve malların, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımına ilişkin hükümlerin kapsamına girmeyen faaliyetler, Antlaşmalar çerçevesinde hizmet olarak kabul edilir. Hizmetler, özellikle sınıî nitelikteki faaliyetler, ticari nitelikteki faaliyetler, zanaat faaliyetleri ve serbest meslek faaliyetlerini kapsar*”¹⁶² şeklinde ifade edilmiştir.

Yukarıdaki madde hükmünden de anlaşılacağı üzere hizmet sunumunda esas alınması gereken şey hizmetin bir ücret karşılığında gerçekleşmesi olduğundan burada bir kazanç amacı güdüldüğünü belirtmek gerekmektedir.¹⁶³ O halde bir ücret veya bedel olmaksızın sunulan hizmetler, hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında değerlendirilmemektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, söz konusu madde hükmünde hizmet bedelinin, doğrudan hizmet alıcısı tarafından karşılanması şeklinde bir ibare olmadığından böyle bir gerekliliğin de olmadığı söylenebilir.¹⁶⁴ Hizmet sunumu bir ücret veya bedel karşılığında gerçekleştiğinden politik, dini ya da kültürel faaliyetler, hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında değerlendirilemez.¹⁶⁵ Bu tür faaliyetlerde esas itibariyle kazanç gayesi güdülmemektedir. Ücret alınmaksızın gönüllü kuruluşlar tarafından sunulan hizmetler yine bu serbest dolaşımın kapsamında değildir.¹⁶⁶ Bir hizmetin tanıtımı hususunda yapılıyor dahi olsa, hizmet sunucularıyla tanıtımı gerçekleştirenler arasında doğrudan ekonomik bir ilişkinin olmaması durumunda hizmet sunumuna yönelik bir durum olarak değerlendirilmemektedir.

¹⁶² ABİHA Madde 57.

¹⁶³ Celalettin Dönmez, **Avrupa Birliği'nde Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**, Adalet Dergisi, Sayı:31, 2008, s.117; Emriye Özlem Şeker, **Küreselleşme ile Bölgeselleşme İkileminde Hizmet Ticareti: Hukuki Yaklaşımla Dünya, AB ve Türkiye Ölçeklerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi (ATAUM), No: 43, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2021, s.98.

¹⁶⁴ Konuya ilişkin olarak bkz. ABAD, 11 Nisan 2000 tarihli *Joined cases C-51/96 and C-191/97 Christelle Delière v Ligue francophone de judo et disciplines associées ASBL, Ligue belge de judo ASBL, Union européenne de judo and François Pacquée* kararı ECR I-2549, prf.56-57.

¹⁶⁵ Bozkurt ve Köktaş, s. 315-316.

¹⁶⁶ Bu hususta ABAD, tarafından verilen *Grogan* kararına bkz. ABAD, 4 Ekim 1991 tarihli *Society for the Protection of unborn Children Ireland and Stephen Grogan and others* kararı. C-159/90, ECR I-4685, prf.24-25.

Hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin öne çıkan önemli unsurlardan bir tanesi hizmetin başka bir AB üyesi ülkede geçici olarak gerçekleştiriliyor olmasıdır.¹⁶⁷ Çünkü hizmetin sunumunun geçici ya da kalıcı olması hukuki sonuçları açısından farklılıklar meydana getirmektedir. ABİHA, hizmetin bir AB üyesi devlet vatandaşı tarafından diğer bir üye devlette kalıcı olarak yerine getirilmesini ABİHA'nın 49. ve 55. maddeleri arasında düzenlenen iş kurma hakkı kapsamına almaktadır.¹⁶⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere, hizmet sunma ve iş kurma hakkı arasındaki fark, hizmet sunmanın geçici, iş kurma hakkının ise kalıcı olarak gerçekleştirilmesidir.¹⁶⁹ Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, her zaman hizmetlerin serbest dolaşımı ile iş kurma hakkı arasındaki ayrımı gerçekleştirmek kolay olmamaktadır. Bilhassa hizmet sunumu için gerekli bir unsur olan şube alt yapılanması hususunda tartışmaların ortaya çıktığını belirtmek gerekir.¹⁷⁰ Ayrıca hizmetlerin serbest dolaşımında aktivite merkezinin bulunduğu ülkeden taşınmasına gerek olmaksızın bir hizmet sunucusunun kısa zamanlı olarak ya da sunulan hizmet süresince başka bir ülkeye gitme durumu söz konusu olmaktadır.¹⁷¹

Hizmetlerin serbest dolaşımı, hizmet sunum faaliyetlerinin bağımsız bir biçimde yerine getirilmesi gerekliliği açısından bağımlı bir çalışma ilişkisinin söz konusu olduğu işçilerin serbest dolaşımından, maddî olmayan edimlere yönelik olması açısından malların serbest dolaşımından, hizmetin sunulacağı ülkelerdeki faaliyetlerin geçici bir süreyle gerçekleşmesi yönüyle de iş kurma hakkından ayrılmaktadır.¹⁷²

¹⁶⁷ ABİHA Madde 57/2 “*Hizmet sunan kişi, iş kurma hakkına ilişkin bölümde yer alan hükümlere halel gelmeksizin, hizmet sunduğu üye devlette, o devletin kendi uyrukları için öngördüğü koşullara tabi olarak geçici faaliyette bulunabilir.*”; ABAD, 30 Kasım 1995 tarihli *Reinhard Gebhard v Consigliodell' Ordinedegli Avvocatie Procuratoridi Milano* kararı, C-55/94 ECR I-416, prf.25, 26.; Friedl Weiss ve Clemens Kaupa, **European Union Internal Market Law**, 1.Baskı, Cambridge University Press, 2014, s.250-251.

¹⁶⁸ Sema Küçükali, **Avrupa Birliğinde Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Kapsamında Turist Rehberliği Mesleğinin Değerlendirilmesi**, Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2017, s.23; *Gebhard* kararı, (C-55/94), prf.25.

¹⁶⁹ İş kurma hakkı, üye devlet uyruklarının başka bir üye devlette kalıcı olarak ekonomik amaçlı bir faaliyet göstermek, herhangi bir engellemeye veya ayrımcı herhangi bir muameleye maruz kalmaksızın hizmet sunmak ya da mesleki bir faaliyette bulunmak üzere iş kurması şeklinde tanımlanmaktadır. Nurettin Çakıroğlu, **Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Hukuku ve Avrupa Topluluğu Adalet Divanı Kararları Çerçevesinde Yerleşme Hakkı ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2010, s.3 vd.; İş kurma hakkı ve hizmetler arasındaki ayrım için ayrıca bkz. 12 Aralık 2006 Tarihli 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, 27 Aralık 2006 L 376/36 Sayılı AB Resmi Gazetesi, Dibase 77, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1580202771451&uri=CELEX:32006L0123> (13.10.2019).

¹⁷⁰ Can ve Özen, s.259.

¹⁷¹ ABAD, 3 Aralık 1974 tarihli *Johannes Henricus Maria van Binsbergen v Bestuurvan de Bedrijfsverenigingvoor de Metaalnijverheid* kararı C-33/74, ECR I- 1299.

¹⁷² ABAD, “*bir etkinliğin geçici olup olmadığını hizmet sunumunun müddeti, düzenliliği, dönemselliği ya da devamlılığı ışığında belirlenmesi gerektiğini*” ifade etmiştir. *Gebhard* kararı, (C-55/94), prf.27.

ABİHA'nın 56. maddesi ile güvence altına alınmış olan hizmetlerin serbest dolaşımına dair hükmün doğrudan etkili olarak sayılması ile günümüzdeki kapsamına ulaşmasına ilişkin önemli bir adım atılmıştır. Çünkü temel olarak, doğrudan etkili bir Birlik kuralı, bireylere üye devlet mahkemeleri önünde ileri sürebilecekleri haklar tanımaktadır.

1974 yılındaki *Van Binsbergen* kararından bu yana hizmetlerin serbest dolaşımı hükmü, doğrudan etkili sayılmaktadır.¹⁷³ ABAD'ın, AETA'nın 59. maddesini Kurucu Anlaşma sistemi içerisinde inceleyerek, doğrudan etkisini değerlendirdiği bu içtihadında ABAD, bu madde hükümlerinin, hizmet sunan kişinin vatandaşlığından ya da hizmet sunumunun gerçekleştiği üye devletten başka bir üye devlete yerleşik olmasından kaynaklı o kişiye yönelik tüm ayrımcılığı kaldırmakta olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ Bu madde, vatandaşlık ve ikametgâh gereklilikleri açısından açık bir yükümlülüğü ortaya koymaktadır.¹⁷⁵ Sonuç olarak, bu maddenin doğrudan etkili olduğu ve dolayısıyla ulusal mahkemeler önünde bireylerce devletlere karşı kullanılabilmesi ABAD tarafından ortaya konulmuştur.¹⁷⁶ Bu durumda, ABİHA 56. maddesi, öncelik ilkesi ile birlikte, AB hukuku kapsamında, günümüzde vatandaşlık temelinde ayrımcılık yapılması ve serbestinin kısıtlanması yasağı yönünden tümüyle uygulanarak kendisiyle çatışan ulusal hukuka ait normları bir kenara itmekte olduğu söylenebilir.¹⁷⁷

Mali hizmetler, ulaştırma, telekomünikasyon, yayıncılık ve mesleki yeterliliklerin tanınması gibi alanlarda yürürlüğe konulan ikincil mevzuatlar ile hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik sektör bazlı düzenlemelerin sayısı yıllar içerisinde artmıştır.¹⁷⁸ Ancak, söz konusu içtihadı yapı ve ikincil mevzuat zaman ve kapsam bakımından hizmetlerin serbest bir şekilde dolaşabildiği bir İç Pazar oluşturabilme konusunda, malların serbest dolaşımına nazaran daha zayıf kalmıştır. AB içerisinde yeknesak işleyen bir iç pazarın oluşumu için vazgeçilmez unsurlardan birini teşkil eden hizmetlerin serbest dolaşımıyla ilgili AB'nin somut adımlar atması ancak malların serbest

¹⁷³ *Van Binsbergen* kararı, (C-33/74).

¹⁷⁴ *Van Binsbergen* kararı, (C-33/74), prf.25.

¹⁷⁵ *Van Binsbergen* kararı, (C-33/74), prf.26.

¹⁷⁶ *Van Binsbergen* kararı, (C-33/74), prf.27.

¹⁷⁷ İlke Göçmen, "**Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**", Belgin Akçay, Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik (edt.) Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği: Serbest Dolaşım ve Politikalar, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s.133.

¹⁷⁸ Hacı Can, **AB Hukuku**, Sürat Üniversite Yayınları, İstanbul, 2013, s.472.

dolaşımı önündeki engellerin ortadan kaldırılmasından sonra diğer bir deyişle 2000’li yıllarda gerçekleşebilmiştir.

23-24 Mart 2000 tarihinde düzenlenen Lizbon Zirvesi’nde AB liderleri hizmetlerin serbest dolaşımı önündeki engellerin kaldırılması amacıyla Komisyon’dan bir strateji planı hazırlamasını istenmişlerdir.¹⁷⁹ AB’yi rekabetçi ve dinamik bir bilgi ekonomisine dönüştürmeyi öngören Lizbon Stratejisi¹⁸⁰ doğrultusunda kabul edilmiş olan Hizmetler için İç Pazar Stratejisi’nde bilgi toplumuna dönüşümle bilgiye erişimin kolaylaşmasının ve yenilikçiliğin uluslararası alanda yayılma hızının artması hizmetler sektörü açısından yeni bir dinamizmi oluşturmuştur.¹⁸¹ Aynı zamanda hizmetlerin serbest dolaşımı önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik olan adımların sıralanmış olduğu stratejide, mevcut yürürlükte bulunan düzenlemelerin gözden geçirileceği ve yasal düzenlemeler dışında bazı önlemler alınacağını fakat bunların tek başlarına hizmetler açısından İç Pazarın oluşturulmasında yeterli olmayacağı belirtilmiştir.¹⁸² Bu hususta hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin yatay bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği ifade edilerek Hizmetler Yönergesine ilişkin adımlar atılmaya başlanmıştır.

2.2 ABİHA HÜKÜMLERİNCE HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMININ KAPSAMI

ABİHA’nın 56. ve 62. maddeleri arasında düzenlenen hizmetlerin serbest dolaşımı, Birlik içinde herhangi bir ayrımcılığa ya da kısıtlamaya maruz kalmaksızın bir hizmetin sunulabilmesini teminat altına almaktadır.¹⁸³ Bir durum, ancak kişi ve konu bakımından hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamına girdiğinde,¹⁸⁴ vatandaşlık temelinde ayrımcılık yapılması ve serbestinin kısıtlanması yasağı etkisini gösterebilmektedir.¹⁸⁵ Bu

¹⁷⁹ TC. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, “Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgeleri- 23-24 Mart 2000 Lizbon Zirvesi”, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm (20.01.2020).

¹⁸⁰ Lizbon Stratejisi’nin öngördüğü hedefleri belirten İnan, “bilgi temelli bir ekonomiye dönüşemeyen Avrupa ekonomisinin girişimci ihtiyacını yeterince karşılayamayacağını ve ekonomiye katılan yeni küçük ve orta boy işletme sayısının kısıtlı kaldığından istihdam yaratımını olumsuz etkilediğini” ifade etmiştir. Alpan İnan, **Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri**, Bankacılar Dergisi, Sayı 52, 2005, s.69.

¹⁸¹ Büşra Çatır, **Hizmetlerin Serbest Dolaşımı: Türkiye-AB Üyelik Müzakereleri ve Gümrük Birliği’nin Güncellenmesi**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, Mayıs 2016, s.20.

¹⁸² Çatır, s.20.

¹⁸³ Manuel Kellerbauer, Marcus Klamert and Jonathan Tomkin, **Commentary on the EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights**, Oxford University Press,2019, Oxford, s.712.

¹⁸⁴ Hizmetlerin serbest dolaşımında kişi ve konu bakımından uygulanma alanına ek olarak coğrafi bakımdan uygulanma alanından bahsedilebilir. Konu hakkında ayrıca bkz. Kellerbauer, Klamert and Tomkin, s.710 bu uygulanma alanı Kurucu Anlaşma’nın uygulandığı bölgeyi ifade etmektedir. ABİHA Madde 355.

¹⁸⁵ Göçmen, **Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**, s.133-134.

sebeple aşağıda hizmetlerin serbest dolaşımının kişi ve konu bakımından uygulanma alanı ele alınacaktır.

2.2.1 Kişi Bakımından Kapsam

Hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamındaki kişiler öncelikle üye devlet vatandaşlarıdır.¹⁸⁶ ABİHA 56/1. madde hükmü, üye devlet uyruklularını hak sahibi olarak belirtmektedir. Bu durum gerçek kişiler ve tüzel kişiler bakımından geçerli olan bir hükümdür.¹⁸⁷ Hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamındaki gerçek kişiler, üye devlet vatandaşları olmakla birlikte, aile bireyleri olarak üçüncü ülke vatandaşlarının da ilgili serbestinden yararlanabileceği söylenebilir.¹⁸⁸ Ayrıca, ABİHA 56/2. maddesine dayanılarak hizmet sunma serbestisi, Birlik dâhilinde oturan üçüncü ülke vatandaşlarına da genişletilebilmektedir.¹⁸⁹ Hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda, uyuşmazlığa taraf olanların her ikisinin de aynı üye devlet vatandaşlığına sahip olma durumu söz konusu serbestinin uygulanmasına engel oluşturmaz, fakat hizmetin sınır aşan unsura sahip olması belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Tüzel kişilerin hizmet sunma serbestisinden faydalanabilmesi için bir üye devletin mevzuatına göre kurulup sicile kayıtlı merkezi, ana idaresi ya da ana şubesinin AB içinde bulunması gerekmektedir.¹⁹⁰ Bu nedenle üçüncü ülke tüzel kişileri hizmetlerin serbest dolaşımından faydalanamamaktadırlar. ABAD, “*bir üye devlette yerleşik olan bir şirketin başka bir üye devlette düzensizlik ve geçicilik temelinde hizmet sunumu gerçekleştirdiği takdirde hizmetlerin serbest dolaşımının uygulama alanının oluşacağını*” belirtmiştir.¹⁹¹ Burada bahsi geçen şirketler kavramından anlaşılacak şey, “*kâr amacı gütmeyenler hariç, kooperatifler de dâhil olmak üzere, medeni hukuk veya ticaret hukukuna göre kurulmuş şirketler ile kamu hukuku veya özel hukuk hükümlerine tabi olan tüzel kişilerdir.*”¹⁹² Buradan anlaşılacağı üzere gerçek ekonomik bir etkinlik

¹⁸⁶ Kellerbauer, Klamert and Tomkin, s.707.

¹⁸⁷ Can, **Avrupa Birliği Hukuku**, s.472.

¹⁸⁸ Üçüncü ülke vatandaşları bir uluslararası sözleşme temelinde birlik vatandaşları ile kısmen eş değer tutulabilmektedir.; Konu hakkında ayrıca bkz. ABAD, 11 Temmuz 2002 tarihli *Mary Carpenter v Secretary of State for the Home Department* kararı C-60/00 ECR I-6279.

¹⁸⁹ Bunun gerçekleşmesi için Avrupa Parlamentosu ve Konseyin, olağan yasama usulü uyarınca hareket etmek suretiyle bir karar alması ile gerçekleştirilebilir. Ancak bu yetki şu ana kadar hiç kullanılmamıştır.

¹⁹⁰ ABİHA Madde 54/1.

¹⁹¹ ABAD, 25 Temmuz 1991 tarihli *Manfred Säger v Dennemeyer & Co. Ltd.* kararı C-76/90 ECR I-4221, prf.11.

¹⁹² ABİHA Madde 54/2.

yürüten şirketlerin hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamı içinde kalabilir.¹⁹³ Hizmetlerin serbest dolaşımı, tüzel kişiler açısından ana merkezler, şubeler ve yavru ortaklıklar için geçerlidir.

Hizmet sunumu gerçekleştirmek niyeti ile bir teşebbüsün, personelini ev sahibi olan üye devlete getirmesi durumunda, bu personel dahi hizmetlerin serbest dolaşımının kapsamına girmektedir. Bu personel için ayrıca bir çalışma izninin alınması gerekmemektedir. Ayrıca, ABAD'ın içtihadı gereği üçüncü ülke vatandaşları, hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamından faydalanmakta olan bir şirkette çalıştığında ABİHA 56. maddesine dayanarak bu madde içerisinde düzenlenmiş olan haklardan faydalanabilmektedir.¹⁹⁴ ABAD, “uyruğu ne olursa olsun, kendisine şirketin kararları üzerinde kesin bir etki sağlayan ve faaliyetlerini belirlemesine olanak tanıyan başka bir üye devlette kurulmuş bir şirketin sermayesinde hisse sahibi olan bir kişinin ABİHA 56. maddesi kapsamına” dâhil edildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁵

Hizmetlerin serbest dolaşımı, yalnızca hizmet sunucularını değil aynı zamanda hizmet alıcılarını da koruma altına almaktadır. ABİHA 57. maddesi, yalnızca aktif hizmet edimine yani, hizmet sunucularına değinmektedir. Fakat yerleşik içtihadı bakıldığında, ABİHA 56. maddesinin hizmet alımını da içermekte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ ABAD, 1984 yılındaki *Luisi ve Carbone* kararının ardından 1989 yılında verdiği *Cowan* kararında da aynı yönde içtihadını pekiştirmiştir.¹⁹⁷ Bu durumda hizmet alıcısı, hizmeti almak amacıyla hizmet sunanın ülkesine gitmektedir.¹⁹⁸ Turistlerin,¹⁹⁹ tıbbi tedavi gören kişilerin²⁰⁰ ve eğitim ya da iş amacıyla seyahat eden kişilerin²⁰¹ hizmet alıcısı olduğu ABAD'ın içtihatlarında ortaya konmuştur.

¹⁹³ ABAD, 12 Eylül 2006 tarihli *Cadbury Schweppes Overseas Ltd v Commissioners of Inland Revenue* kararı C-196/04 ECR I-7995, prf.54.

¹⁹⁴ ABAD, 9 Ağustos 1994 tarihli *Raymond Vander Elst v Office des Migrations Internationales* kararı, C- 43/93 ECR I-3803, prf.18 vd; ABAD, 27 Mart 1990 tarihli *Rush Portuguesa Ld v Office national d'immigration* kararı C-113/89 ECR I-1417, prf.12.

¹⁹⁵ ABAD, 18 Aralık 2014 tarihli *Staats secretaris van Financiën v X.* kararı C-87/13 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:2459, prf.21.

¹⁹⁶ *Luisi-Carbone* kararı, (*Joined cases* 286\82 and 26\83); ABAD, 2 Şubat 1989 tarihli *Ian William Cowan v Trésorpublic* kararı C-186/87 ECR I-195; ABAD, 15 Mart 1994 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Spain* kararı C-45/93 ECR I-911.

¹⁹⁷ *Cowan* kararı, (C-186/87) .prf.15.

¹⁹⁸ ABAD, 19 Ocak 1999 tarihli *Criminal proceedings against Donatella Calfa* kararı C-348/96 ECR I-11, prf.16.

¹⁹⁹ *Luisi-Carbone* kararı, (*Joined cases*286\82 and 26\83), prf.16.

²⁰⁰ *Grogan* kararı, (C-159/90).

²⁰¹ ABAD, 13 Şubat 1985 tarihli *Françoise Gravier v City of Liège* kararı C-293/83 ECR 593, prf.30.

Bu serbesti kapsamında yükümlü kılınanlar öncelikle üye devletler olmakla birlikte AB kurumları da yükümlülük altında bulunmaktadır.²⁰² Bunların dışında, özerk ve kolektif şekilde davranan ve bir alanı toplu biçimde düzenlemeye yetkili kuruluşların da yükümlülük altında olduğu ABAD'ın birçok kararında ifade edilmiştir.²⁰³

2.2.2 Konu Bakımından Kapsam

Hizmetlerin serbest dolaşımının konusunu oluşturan temel unsur hizmetler olduğundan ilgili başlık altında hizmet kavramı açıklanmak suretiyle ilgili serbestinin sağlanma koşulları incelenecektir.

2.2.2.1 Hizmet Edimi Kavramı

Hizmet edimi kavramına ilişkin ABİHA 56. maddesi, incelendiğinde nihai bir tanımının olmadığı, ancak hizmet edimi olarak neyin kabul edilmesi gerektiğine dair bazı dayanak noktaları sunduğu anlaşılmaktadır. ABİHA 57. maddesinin 1. fıkrasının içerdiği yasal tanım bu anlamda önem taşımaktadır. Bu hükme göre, *“normal olarak bir ücret karşılığı yapılan ve malların, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımına ilişkin hükümlerin kapsamına girmeyen faaliyetler Antlaşmalar çerçevesinde hizmet olarak”*²⁰⁴ kabul edileceği belirtilmiştir.

ABİHA 56. maddesi, bütünüyle bir üye devlet içindeki durumlarda söz konusu olan bir faaliyete uygulanmamakla birlikte²⁰⁵ ancak bir durumu AB hukuku ile bağlayan bir bağ var ise uygulanabilmektedir.²⁰⁶ *Jägerskiöld* davasına bakıldığında, Finlandiya'da ikamet eden iki Finlandiya vatandaşı arasında geçmekte olup, kişilerden birinin Finlandiya'da bulunan diğerine ait sulara balık tutmasıyla ilgili²⁰⁷ olarak Divan karşısına

²⁰² Çakıroğlu, s.19.

²⁰³ ABAD, 12 Aralık 1974 tarihli *B.N.O. Walrave and L.J.N. Koch v Association Union cycliste internationale, Koninklijke Nederlandsche Wielren Unie and Federación Española Ciclismo* kararı C-36/74 ECR 1405; ABAD, 19 Şubat 2002 tarihli *J. C. J. Wouters, J. W. Savelbergh and Price Waterhouse Belastingadviseurs BV v Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten, intervenier: Raad van de Balies van de Europese Gemeenschap* kararı C-309/99 ECR I-1577.

²⁰⁴ ABİHA Madde 57/1.

²⁰⁵ ABAD, 9 Eylül 1999 tarihli *RI.SAN. Srl v Comunedilischia, Italia Lavoro SpA and Ischia Ambiente SpA* kararı C-108/98 ECR I-5219, prf.23.

²⁰⁶ ABAD, 21 Ekim 1999 tarihli *Peter Jägerskiöld v Torolf Gustafsson* kararı C-97/98 ECR I-7319, prf.44.

²⁰⁷ *Jägerskiöld* kararı, (C-97/98), prf. 43.

gelen bu uyuşmazlıkta, AB hukukunda öngörülen durumlardan biriyle herhangi bir bağlantı bulunmadığından ABİHA 56. maddesinin uygulanamayacağı belirtilmiştir.²⁰⁸

Göçmen'in de belirttiği üzere “bir somut uyuşmazlıktaki durumu AB hukuku ile bağlayıcı etmeni oluşturan, bir başka deyişle AB hukukunun tetiklenmesini sağlayan koşul o hizmetin sınır aşan bir bağlantısının bulunmasıdır”, sınır aşan bir bağlantının mevcut olmaması durumunda ise söz konusu uyuşmazlığın yalnızca o devletin hukukuna tabi kılındığı söylenebilir.²⁰⁹ Hizmetlerin sınır aşan bağlantısının geniş yorumuna rastlandığını ifade etmek gerekir. Örnek vermek gerekirse *Carpenter* kararında görüldüğü üzere bir üye devlette ikamet eden o üye devletin vatandaşı, bir başka üye devlete sunduğu kimi hizmetlerden ötürü, köken devletine karşı ABİHA 56. madde hükmüne dayanabilmektedir²¹⁰ ve ayrıca belirtmek gerekir ki bir başka üye devlette potansiyel bir hizmet sunucusu veya alıcısının mevcudiyeti, sınır aşan bağlantının varlığı konusunda yeterli bulunmaktadır.²¹¹ *Koestler* kararında olduğu gibi devletlerarası bir unsur, sonradan da oluşabilmektedir. Söz konusu kararda bir Fransız bankası, Fransa’da ikamet eden bir Alman vatandaşına karşı hizmet sağlamaktadır.²¹² Alman vatandaşın ülkesine dönmesi ile bankayla arasında mevcut olan sözleşmesel ilişki sınır aşan bir duruma gelmiştir.²¹³ Hizmet sunucusu veya hizmet alıcısının sınır aşan bir etkinlik yürütmesinin yanı sıra bir hizmet de *Alpine Investments* davasında olduğu gibi sınır ötesi sunulabilmektedir.²¹⁴ Söz konusu davada bir kişi, ikamet ettiği üye devletten başka bir üye devlete gitmeksizin telefon aracılığı ile orada ikamet eden potansiyel hizmet alıcılarına hizmet sunmaktadır.²¹⁵ Divan, bu durumun AB hukuku kapsamında olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶ Haberleşme hizmetleri (radyo ve televizyon yayını),²¹⁷ finansal hizmetler,²¹⁸ spor

²⁰⁸ *Jägerskiöld* kararı, (C-97/98), prf. 44–45.

²⁰⁹ Göçmen, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, s.97.

²¹⁰ *Carpenter* kararı, (C-60/00).

²¹¹ Sırasıyla bkz. ABAD, 8 Mart 2001 tarihli *Konsumentombudsmannen (KO) v Gourmet International Products AB (GIP)* kararı C-405/98 ECR I-1795, prf.38; ABAD, 22 Mayıs 2003 tarihli *Freskot AE v Elliniko Dimosio* kararı, C-355/00 ECR I-5263, prf.63.

²¹² ABAD, 24 Ekim 1978 tarihli *Sociétégénéralealsacienne de banque SA v Walter Koestler* kararı C- 15/78 ECR 1971, prf.2.

²¹³ *Koestler* kararı, (C- 15/78), prf.3.

²¹⁴ Bu durum, ABİHA'nın 56. ve 57. maddelerinin lâfzi yorumundan çıkmaktadır. İlke Göçmen, **Avrupa Birliği Hukukunda Serbest Dolaşım Hükümleri Yönünden “Tamamen Ülke İçi İlişki” İçinde Kalmama Hususu ve Birlik Vatandaşlığının Bu Hususa Etkileri**, Ankara Barosu Dergisi, Cilt:69, Sayı:2, 2011, s.125.

²¹⁵ ABAD, 10 Mayıs 1995 tarihli *Alpine Investments BV v Ministervan Financiën* kararı C-384/93 ECR I-1141, prf. 20

²¹⁶ *Alpine Investments* kararı, (C-384/93), prf. 21, 22.

²¹⁷ ABAD, 25 Temmuz 1991 tarihli *Stichting Collectieve Antennevoorziening Gouda and others v Commissariaatvoor de Media* kararı C-288/89 ECR I-4007, prf.18, 25, 30.

²¹⁸ *Alpine Investments* kararı, (C-384/93), prf.6.

faaliyetleri²¹⁹ ve internet aracılığıyla sunulan hizmetler²²⁰ de hizmetlerin serbest dolaşımına örnek teşkil edebilecek mahiyettedir.

ABİHA 56. maddesinin tümüyle bir üye devlet içinde söz konusu olan durumlara uygulanamamasından ötürü, ‘tersine ayrımcılık’ hâlleriyle karşılaşabilmektedir.²²¹ Tersine ayrımcılık, “*AB hukuku ile bir bağ taşıyan üye devlet vatandaşı, ürünü veya sermayesi, AB hukuku aracılığıyla bir ulusal önleme karşı korunurken; o ulusal önlemi çıkaran üye devlet vatandaşı, ürünü veya sermayesinin o önleme tâbi tutulması dolayısıyla dezavantaja uğraması hâlinde*” ortaya çıkan bir unsurdur.²²² Bu tarzdaki durumlar her ne kadar ayrımcı bir muamele teşkil etmekte ise de AB hukukuna ters düşmemektedir. Zira ABAD’ın içtihadında belirttiği üzere “*bir üye devletin vatandaşlarının, o devletin hukuku kapsamında maruz kalabilecekleri her türlü ayrımcılık o devletin hukuku kapsamına girmektedir ve dolayısıyla o devletin iç hukuk sistemi çerçevesinde ele alınmalıdır.*”²²³ Bu bakımdan tersine ayrımcılığın *Chalmers*’ın ifade ettiği gibi “*köken devletin özerkliğini korumak adına*” makul görüldüğü söylenebilir.²²⁴

2.2.2.2 Uygulanma Koşulları

2.2.2.2.a Hizmetin Ekonomik Etkinliği

Hizmetin bir ekonomik karşılığının olması, kural olarak edimin ekonomik yaşama dâhil edilebilmesini gerektirmektedir.²²⁵ Bu karşılık doğrudan olabileceği gibi dolaylı olarak da gerçekleşebilmektedir. Ayrıca bizatihi hizmet alıcılarının bu karşılığı ödemesi gerekmiyip, herhangi üçüncü bir kişinin bu karşılığı üstlenmesi de mümkün

²¹⁹ ABAD, 11 Nisan 2000 tarihli *Joined cases C-51/96 and C-191/97 Christelle Deliège v Liguefrancophone de judo et disciplinesassociées ASBL, Ligue belge de judo ASBL, Union européenne de judo and François Pacquée* kararı ECR I-2549, prf.43.

²²⁰ ABAD, 6 Kasım 2003 tarihli *Criminal proceedings against Piergiorgio Gambelli and Others* kararı C-243/01 ECR I-13031, prf.54.

²²¹ Göçmen, *Hizmetlerin Serbest Dolaşımı*, s. 141.

²²² Göçmen, *Avrupa Birliği Hukukunda Serbest Dolaşım Hükümleri Yönünden “Tamamen Ülke İçi İlişki” İçinde Kalmama Hususu ve Birlik Vatandaşlığının Bu Hususa Etkileri*, s.119-120.

²²³ ABAD, 5 Haziran 1997 tarihli *Joined cases C-64/96 and C-65/96 Land Nordrhein-Westfalen v Kari Uecker and Vera Jacquet v Land Nordrhein-Westfalen* kararı ECR I-3171, prf.23.

²²⁴ Aktaran, Göçmen, *Avrupa Birliği Hukukunda Serbest Dolaşım Hükümleri Yönünden “Tamamen Ülke İçi İlişki” İçinde Kalmama Hususu ve Birlik Vatandaşlığının Bu Hususa Etkileri*, s.132; Detaylı bilgi için bkz. *Chalmers, Davies ve Monti*, s.462-464.

²²⁵ ABAD, 12 Aralık 1974 tarihli *B.N.O. Walrave and L.J.N. Koch v Association Union cycliste internationale, Koninklijke Nederlandsche Wielren Unie et Federación Española Ciclismo* kararı C-36/74 ECR 1405; *Grogan kararı*, (C-159/90); ABAD, 24 Mart 1994 tarihli *Her Majesty's Customs and Excise v Gerhart Schindler and Jörg Schindler* kararı C-275/92, ECR I-1039.

bulunmaktadır. Burada sadece ücretin karakteristik özelliğinin kaybedilmemesi önem taşımaktadır. Devlet bütçesinden büyük bir kısmının finanse edildiği hizmetler, bu özelliklerini kaybetmemektedirler. Örneğin, devlet üniversitelerinden alınan hizmet ücret karşılığı şartını taşıyamaz ve bundandır ki, hizmet alıcısı olarak üniversite öğrencilerinin hizmet serbestisine dayanmaları mümkün olmazken²²⁶, kendilerini öğrencilerden alınan ödemeler ile finanse eden özel üniversitelerden alınan hizmet ise bir bedel karşılığı gerçekleştiğinden hizmetlerin serbest dolaşımına girmektedir.²²⁷ Esas olan unsur kâr etme amacından ziyade hizmetin ücret karşılığı olmasından bahisle, ücret karşılığı olması şartıyla sosyal hizmetler ve iktisadi bir faaliyetin söz konusu olduğu devlet tarafından sunulan hizmetler (devlet tarafından organize edilen şans oyunları veya resmî müzeler vs.) de hizmetlerin serbest dolaşımına girmektedir.²²⁸ Hizmet serbestisinde, bir hizmetin ahlaki ya da etik açıdan nasıl değerlendirildiği hususu herhangi bir önem teşkil etmemektedir.²²⁹ Nitekim *Stephan Grogan and Others* davasında “*The Society for the Protection of Unborn Children Ireland tarafınca kürtajın bir hizmet olarak kabul edilemeyeceği, bunun büyük ölçüde ahlaksız olduğu*” ifade edilmiştir.²³⁰ Ancak, ABAD tarafından verilen kararda hamileliğin tıbben sona erdirilmesinin bir hizmet teşkil ettiği kabul edilmiştir.²³¹ Bu hususta verebileceğimiz bir diğer örnek ise *Jany and Others*²³² kararıdır. Fransız Bayan Jany ve diğerleri Yabancılar Kanunu’na göre Mayıs 1993 ile Ekim 1996 tarihleri arasında Hollanda’da hayat kadını olarak çalışmakta ve ikamet etmektedirler.²³³ Daha sonraki süreçte Hollanda’da ikamet izinlerini uzatmak istediklerinde Hollanda makamları hayat kadınlığının düzenli bir iş ya da meslek olarak kabul edilemeyeceği gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir.²³⁴ ABAD, gerçek ve etkili bir etkinlikle uğraşması şartıyla bir ücret karşılığında hizmet sunan veya çalışan kişinin, ekonomik bir faaliyet yürüttüğünü ifade ettikten sonra,²³⁵ hayat kadınlığının, ekonomik

²²⁶ ABAD, 27 Eylül 1988 tarihli *Belgian State v René Humbel and Marie-Thérèse Edel* kararı C- 263/86 ECR 5365, prf.18-20.

²²⁷ ABAD, 7 Aralık 1993 tarihli *Stephan Max Wirth v Landeshauptstadt Hannover* kararı C-109/92 ECR I-6447, prf.17

²²⁸ Hamdi Pınar, **Hizmetin Serbest Dolaşım Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2009, Yıl:13, Sayı: 1-2, s.85.

²²⁹ *Grogan* kararı, (C-159/90), prf.20; ABAD, 20 Kasım 2001 tarihli *Idona Malgorzata Jany and Others v Staatssecretaris van Justitie* kararı C-268/99 ECR I-8615, prf.50, 51; *Gambelli and Others* kararı, (C-243/01).

²³⁰ *Grogan* kararı, (C-159/90), prf.19.

²³¹ *Grogan* kararı, (C-159/90), prf.18-21.

²³² ABAD, 20 Kasım 2001 tarihli *Aldona Malgorzata Jany and Others v Staatssecretaris van Justitie* kararı C-268/99 ECR I-8615.

²³³ *Jany and Others* kararı, (C-268/99), prf.16.

²³⁴ *Jany and Others* kararı, (C-268/99), prf.18.

²³⁵ *Jany and Others* kararı, (C-268/99), prf.33.

bir faaliyet oluşturduğunu ve ücret karşılığında verilen bir hizmet olarak görülebileceğini belirtmiştir.²³⁶

2.2.2.2.b Hizmetin Sınır Aşan Unsuru

ABİHA 56. madde hükmü kapsamında diğer serbestî türlerinde de olduğu üzere sınır aşan bağlantının bulunması zorunlu bir unsurdur.²³⁷ Hizmet faaliyetinde sınır aşma özelliğini yansıtan bir hareketlilik yok ise söz konusu hizmetin uygulanmasında ev sahibi ülkenin iç hukuk kuralları geçerli olacaktır.²³⁸ Zira hizmetlerin serbest dolaşımı hükmünün uygulama alanı bulabilmesi için somut olayda sınır aşan bir bağlantının bulunması gerekmektedir.²³⁹ ABİHA'nın ilgili hükmünde “...*hizmetin sunulacağı kişinin bulunduğu üye devletten başka bir üye devlette yerleşik üye devlet uyrukları bakımından, Birlik içinde hizmet sunma serbestisine ilişkin kısıtlamalar yasaktır*”²⁴⁰ denilerek aslında sınır aşan bir unsurun varlığına dikkat çekilmektedir.

2.2.2.2.c Hizmetin Süreli Olması

Hizmetin belirli bir süre ile gerçekleştiriliyor olması hizmetlerin serbest dolaşımını iş kurma hakkından ayıran en önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴¹ Ancak iş kurma hakkı ile hizmet serbestisi bakımından AB hukukunda süre ve sıklık hususunda net ölçütler bulunmadığından, her somut olayın kendi özelliği içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.²⁴² Çünkü hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamına devamlılık arz eden sigorta, kira, lisans ve danışmanlık sözleşmeleri de girmektedir.²⁴³

²³⁶ *Jany and Others* kararı, (C-268/99), prf.49-51.

²³⁷ ABAD, 23 Nisan 1991 tarihli *Klaus Höfner and Fritz Elser v Macrotron GmbH* kararı, C-41/90 ECR I-1979; Göçmen, **Avrupa Birliği Hukukunda Serbest Dolaşım Hükümleri Yönünden “Tamamen Ülke İçi İlişki” İçinde Kalmama Hususu ve Birlik Vatandaşlığının Bu Hususa Etkileri**, s. 119 vd.

²³⁸ Çakıroğlu, s.25; Konuyla ilgili olarak bkz. ABAD, 22 Aralık 2010 tarihli *Omalet NV v Rijksdienstvoor Sociale Zekerheid* kararı C-245/09 ECR I-13771, prf.12.

²³⁹ *Zekerheid* kararı (C-245/09), prf.12; *Jägerskiöld* kararı (C-97/98), prf.42-45.

²⁴⁰ ABİHA Madde 56/1.

²⁴¹ ABAD, 30 Kasım 1995 tarihli *Reinhard Gebhard v Consigliodell' Ordinedegli Avvocati e Procuratoridi Milano* kararı C-55/94 ECR I-4165, prf.25-27; ABAD, 10 Mayıs 2012 tarihli *Joined Cases C-357/10 to C-359/10 Duomo Gpa Srl and Others v Comunedì Baranzate and Comunedì Venegono Inferiore* kararı *Digital reports* ECLI:EU:C:2012:283, prf.30-32.

²⁴² İş kurma hakkı ile hizmetin serbest dolaşımı arasındaki sınır ile ilgili olarak bkz. *Gebhard* kararı, (C-55/94), prf.25 vd.; *Duomo Gpa and Others* kararı (C-357/10), prf.30 vd.

²⁴³ Pınar, **Hizmetin Serbest Dolaşımı Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa**, s.85.

2.2.2.2.d Özel Düzenlemeler ve Alan İstisnası

Taşımacılık alanında yapılan hizmetler, ABİHA'nın 58/1. maddesinde "Taşımacılık alanındaki hizmet sunumu serbestisi, taşımacılığa ilişkin başlık altında yer alan hükümlere tabidir" şeklinde ifade edilerek ABİHA'nın hizmetler başlığı altında yer alan 56 ve devamındaki maddelerinin uygulanma kapsamı dışında tutulmuştur. Dolayısıyla, hizmetlerin serbest dolaşımı kuralları taşımacılık alanında geçerli değildir.

2.2.3 Hizmetlerin Serbest Dolaşımına Aykırılık Durumları

Hizmetlerin serbest dolaşımı, tüm serbestilerde olduğu gibi ayrımcılık halleri ve ayrımcı olmamak ile birlikte pazara erişimi zorlaştıran, serbest dolaşımı kısıtlayan ve dolaşım serbestisi üzerinde bir engel oluşturan bütün önlemleri yasaklamaktadır.²⁴⁴ Ancak bu durumlar ABİHA'nın 62. maddesi aracılığıyla 52. maddesinin 1. fıkrasındaki istisnalarla, aynı zamanda orantılılık ilkesine uygun olmak kaydıyla haklı gösterilebilir.²⁴⁵

2.2.3.1 Ayrımcılık Durumları

ABİHA 57. maddesinin 3. fıkrası gereği, "Hizmet sunan kişi, iş kurma hakkına ilişkin bölümde yer alan hükümlere halel gelmeksizin, hizmet sunduğu üye devlette, o devletin kendi uyrukları için öngördüğü koşullara tabi olarak geçici faaliyette bulunabilir"²⁴⁶ şeklinde ifade edilerek vatandaşlık temelinde gerçekleşen doğrudan ayrımcılık durumlarını yasaklamıştır. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki vatandaşlık temelinde doğrudan ayrımcılık durumları gibi dolaylı ayrımcılık durumları da yasaklanmıştır.²⁴⁷

Vatandaşlığa dayalı doğrudan ayrımcılık durumu, hizmet sunucu veya alıcısının yalnızca ev sahibi üye devletin vatandaşı olmadığı için dezavantaja tabi tutulduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır.²⁴⁸ Bu hususta ABAD'ın *Reyners* davası iyi bir örnek teşkil etmektedir.²⁴⁹ Söz konusu davada Hollanda vatandaşı olan Bay Reyners Belçika'da

²⁴⁴ Göçmen, **Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**, s.142.

²⁴⁵ *Gouda* kararı, (C-288/89), prf.11.

²⁴⁶ ABİHA Madde 57/3.

²⁴⁷ ABAD, 5 Aralık 1989 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-3/88 ECR 4035, prf.8.

²⁴⁸ Burada ifade edilen hizmet sunucusu veya alıcısı, gerçek kişiler ve tüzel kişilerdir.

²⁴⁹ ABAD, 21 Haziran 1974 tarihli *Jean Reyners v Belgian State* kararı C-2/74 ECR 631; Tüzel kişiler bakımından ayrıca bkz. ABAD, 26 Nisan 1988 tarihli *Bond van Adverteerders and others v The Netherlands State* kararı C-352/85 ECR 2085.

kendisine avukatlık mesleğine başlama hakkı veren bir hukuk diplomasına sahiptir. Ancak Belçika makamları, ulusal hukuk gereği sadece Belçika vatandaşlarının avukatlık mesleğini yürütebileceği gerekçesiyle Bay Reyners'i avukatlık mesleğinin dışında tutmuştur. ABAD, konuya ilişkin vermiş olduğu kararında, Belçika'nın bu tutumunun vatandaşlığa dayalı doğrudan ayrımcılık içeren bir unsur olduğunu belirtmiştir.²⁵⁰ Vatandaşlığa dayalı ayrımcılığı bir kişiyi ülkeye almama ya da sınır dışı etme kararı gibi durumlarda da görmek mümkündür.²⁵¹

Vatandaşlığa dayalı dolaylı ayrımcılık durumu ise hizmet sunucu veya alıcısının yalnızca ev sahibi üye devletin vatandaşı olmadığı için dezavantaja tabi tutmamak ile birlikte, olayların ağırlıklı olarak söz konusu devletin vatandaşından ziyade diğer hizmet sunucuları veya alıcılarının dezavantaja uğramasına ilişkindir.²⁵² Örnek vermek gerekirse, ev sahibi olan üye devlette hizmet sunumunun ikametgâh şartına tabi kılınması her ne kadar herkes için geçerli bir uygulama olsa da bundan doğrudan etkilenenler genel itibariyle yabancılar olduğundan dolaylı bir ayrımcılık durumu oluşturmaktadır.²⁵³

2.2.3.2 Kısıtlama Durumları

Bir önlem, ayrımcılık durumlarını oluşturmamak ile birlikte, bir üye devletin hizmet pazarına erişimini daha güç bir hale getiriyorsa serbestinin kısıtlanması söz konusu olmaktadır.²⁵⁴ Serbestinin kısıtlanma durumları; bir kişiyi kendi devletinden ayrılmaktan alıkoyan ya da caydıran,²⁵⁵ bir kişiyi dolaşım serbestisi hakkını kullanması nedeniyle dezavantajlı konuma getiren²⁵⁶ durumlarda görülebileceği gibi bir başka üye devlette hukuka uygun olarak benzer hizmetleri sunanların etkinliklerini yasaklama veya

²⁵⁰ *Reyners* kararı, (C-2/74), prf.3-32; Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz. *Calfa* kararı, (C-348/96).

²⁵¹ Bahsi geçen durumlar doğası gereği yabancılar ile ilgili olduğundan bu tarz uygulamalar hizmetlerin serbest dolaşımını engelleyici bir nitelik taşımaktadır. *Calfa* kararı, (C-348/96), prf.18-20.

²⁵² ABAD, 29 Nisan 1999 tarihli *Erich Ciola v Land Vorarlberg* kararı C-224/97 ECR I-2517, prf.14; ABAD, 6 Temmuz 2006 tarihli *Robert Hans Conijn v Finanzamt Hamburg-Nord* kararı C-346/04 ECR I-6137, prf.25; Tüzel kişiler bakımından ayrıca bkz. ABAD, 17 Temmuz 2008 tarihli *ASM Brescia SpA v Comunedì Rodengo Saiano* kararı C-347/06 ECR I-5641, prf.60; Weiss ve Kaupa, s.206.

²⁵³ Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. ABAD, 16 Ocak 2003 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-388/01 ECR I-721, prf.12-28; ABAD, içtihadında "ikametgâh şartının vatandaşlığa dayalı dolaylı ayrımcılık oluşturduğunu" ifade etmiştir. ABAD, 7 Mayıs 1998 tarihli *Clean Car Autoservice GesmbH v Landeshauptmann von Wien* kararı C-350/96 ECR I-2521, prf.29-31.

²⁵⁴ Göçmen, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, s.309.

²⁵⁵ ABAD, 28 Nisan 1998 tarihli *Raymond Kohll v Union descaisses de maladie* kararı C-158/96 ECR I-1931, prf.34-35.

²⁵⁶ ABAD, 11 Temmuz 2002 tarihli *Marie-Nathalie D'Hoop v Office national de l'emploi* kararı C-224/98 ECR I-6191, prf.30-31.

mani olma²⁵⁷ ya da daha az avantajlı kılma²⁵⁸ şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Bu konuya örnek olarak *D’Hoop* kararını gösterebiliriz.²⁵⁹ Belçika hukuku uyarınca Belçika’da kişilerin zorunlu eğitimlerini tamamlamaları ve bir topluluk tarafından onaylı veya sübvansede edilen bir eğitim kuruluşunda tam zamanlı olarak yüksek orta öğretimi veya teknik veya mesleki eğitimini tamamlamaları şartıyla ilk istihdamlarını arayan ve öğrenimini yeni tamamlayan gençlere “*tideover*” ödenekleri olarak bilinen işsizlik yardımları ödenmektedir. Orta öğrenimini Fransa’da tamamlayan Bayan D’Hoop, Belçika vatandaşı olup “*tideover*” ödeneği almak için ilgili makama başvuru gerçekleştirmiştir. Bu başvuru Bayan D’Hoop’un ilgili mevzuatta yer alan koşulu yerine getirmediği iddiasıyla yetkili makam tarafından reddedilmiştir. Bayan D’Hoop bu karara karşı ulusal mahkeme önünde dava açmıştır.

ABAD göre yetkili makamın Bayan D’Hoop’a “*tideover*” ödeneği vermeyi reddetmesinin nedeni, kişinin orta öğrenimini Fransa’da tamamlamasıydı.²⁶⁰ ABAD ulusal mevzuatın bu ödenekleri Belçika’da gerekli diplomayı almış olma koşulu ile ilişkilendirerek, başka bir üye devlette eğitime devam etmek için hareket etme özgürlüklerini kullandıkları için vatandaşlarının bir kısmını dezavantajlı kılacağını ve böylesi bir muamele eşitsizliği, Birlik vatandaşı statüsünü destekleyen ilkelere aykırı olduğunu belirtmiştir.²⁶¹ Buna göre, AB hukukunun bir üye devletin, ilk işini arayan bir öğrencisi olan vatandaşından birine, öğrencinin orta öğrenimini başka bir ülkede tamamladığı gerekçesiyle, “*tideover*” ödeneği vermeyi reddetmesini engellemelidir.²⁶²

ABİHA 56. maddesinde “...*hizmetin sunulacağı kişinin bulunduğu üye devletten başka bir üye devlette yerleşik üye devlet uyrukları bakımından, Birlik içinde hizmet sunma serbestisine ilişkin kısıtlamaların yasak...*” olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ABAD tarafından söz konusu maddenin kapsamlı bir kısıtlama yasağı içerdiği de kabul edilmiştir.²⁶³ Böylelikle, hizmetlerin sunulmasının zorlaştırılması ya da engellenmesi, ev

²⁵⁷ *Säger* kararı, (C-76/90), prf.11-21.

²⁵⁸ ABAD, 5 Aralık 2006 tarihli *Joined cases C-94/04 and C-202/04 Federico Cipolla v Rosaria Fazari, née Portolese and Stefano Macrino and Claudia Capoparte v Roberto Meloni* kararı ECR I-11421, prf.58.

²⁵⁹ *D’Hoop* kararı, (C-224/98).

²⁶⁰ *D’Hoop* kararı, (C-224/98), prf.23.

²⁶¹ *D’Hoop* kararı, (C-224/98), prf.32-35.

²⁶² *D’Hoop* kararı, (C-224/98), prf.40.

²⁶³ *Van Binsbergen* kararı, (C-33/74), prf.10 vd.

sahibi üye devlet vatandaşlarının tabi tutuldukları koşullara bakılmaksızın, ilgili hükmün ihlal edildiğinin ileri sürülebilmesi için yeterli olmaktadır.²⁶⁴

Doktorluk, mimarlık, avukatlık, inşaat mühendisliği gibi mesleklerin icra edilmesini ev sahibi üye devletin iç hükümleri kısıtlayamayacağı²⁶⁵ gibi mütakabiliyet koşulu da öngörememektedir.²⁶⁶ ABAD'ın kararlarına yansıyan kısıtlama durumlarına ilişkin olarak, ruhsat zorunluluğu bulunmayan bir hizmetin gerçekleştirilmesinin resmi bir izne tabi tutulması,²⁶⁷ iş hukukuna ilişkin zorlaştırmalar²⁶⁸ ve ek masrafların çıkarılması²⁶⁹ gibi durumlar örnek verilebilir. *Komisyon/İtalya* kararında, tüm pazar katılımcıları bakımından geçerli olan ve gizli ayrımcılık halleri içermeyen hizmet durumlarının yasağın maddî unsuru niteliğinde olamayacağı hükme bağlanmıştır.²⁷⁰

2.2.4. Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Yönünden Hukuka Uygunluk

Genel olarak hizmetlerin serbest dolaşımı yönünden hukuka uygunluk, somut uyuşmazlıktaki ihtilafli önlemin “meşru sebep” temelinde “orantılılık ilkesi” ile uyumlu olmasını gerektirmektedir.²⁷¹ Bu açıdan ihtilafli önlemlerin Kurucu Anlaşma'da mevcut olan açık istisnalar ve ABAD içtihadı ile gündeme gelen kamu yararına dayalı ağır basan sebepler ile hukuka uygunluğunun sağlanabileceği söylenebilir.

2.2.4.1 Açıkça Öngörülen Kısıtlama Sebepleri

Hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik önlemler kural olarak yasak olup belirli şartlar altında haklı gösterilebilir. Bu bakımdan, vatandaşlık temelinde doğrudan ayrımcılık yapan önlemler, sadece Kurucu Anlaşma'da mevcut olan açık istisnalar ile haklı gösterilebilmektedir.²⁷² Bu açık istisnalar ABİHA'nın 62. maddesi uyarınca 52. maddesinde kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı olarak belirtilmiştir. Bu

²⁶⁴ Can, *Avrupa Birliği Hukuku*, s.477.

²⁶⁵ ABAD, 3 Şubat 1982 tarihli *Joined cases 62 and 63/81 Sociéteanonyme de droitfrançais Seco et Sociéteanonyme de droitfrançais Desquenne & Giral v Etablissementd' assurancecontre la vieillesse et l'invalidité* kararı ECLI:EU:C:1982:34 ECR 223, prf.8 vd.

²⁶⁶ ABAD, 15 Ekim 1986 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-168/85 ECR 2945, prf.11 vd.

²⁶⁷ *Säger* kararı, (C-76/90).

²⁶⁸ ABAD, 5 Haziran 1997 tarihli *Syndesmos ton en Elladi Touristikonkai Taxidiotikon Grafeion v Ypourgos Ergasias* kararı C-398/95 ECR I-3091.

²⁶⁹ *Raymond Kohll* kararı, (C-158/96); ABAD, 28 Mart 1996 tarihli *Criminal proceedings against Michel Guiotand Climatec SA, as employerliable at civillaw* kararı, C-272/94 ECR I-1905.

²⁷⁰ ABAD, 21 Mart 2002 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-298/99 ECR I-3129, prf.37.

²⁷¹ Göçmen, *Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar*, s.440.

²⁷² Göçmen, *Hizmetlerin Serbest Dolaşımı*, s.159-160.

kavramların, AB hukukunca belirlenmesi ve istisnai niteliklerinden dolayı olabildiğince dar yorumlanması gerekmektedir.²⁷³ 64/221/EEC sayılı Kurucu Anlaşmadaki İstisnalara İlişkin Özel Tedbirler Yönergesi²⁷⁴ ile bu kavramlar netleştirilmiştir. 2004 yılına gelindiğinde ise 64/221/EEC Sayılı Kurucu Anlaşmadaki İstisnalara İlişkin Özel Tedbirler Yönergesi, 2004/38/EC Sayılı Vatandaş Hakları Yönergesi (*Citizens' Rights Directive*)²⁷⁵ ile yürürlükten kaldırılmıştır.²⁷⁶ Söz konusu kavramlara ilişkin Yönerge'de yapılan düzenlemelere rağmen kamu düzeni ya da kamu güvenliği olarak neyin kastedildiği hususunda üye devletlere belli bir takdir alanı kaldığını da belirtmek gerekir.²⁷⁷ Ancak üye devletler, burada tamamen serbest olmayıp, ABAD'ın kontrolüne tabi olmakla ve özellikle de orantılılık ilkesine uymak ile yükümlüdürler.²⁷⁸

Söz konusu kavramların netleştirildiği 2004/38/EC Sayılı Vatandaş Hakları Yönergesi kapsamında kamu sağlığı incelendiğinde Dünya Sağlık Örgütü'nce tanımlanan salgın potansiyeli olan hastalıklar ve ev sahibi üye devletin vatandaşlarına uygulanan koruma hükümlerine tabi tutulan diğer bulaşıcı hastalıklar ya da bulaşıcı parazitik hastalıklarda hareket özgürlüğünün kısıtlanmasının haklı gösterilebileceği belirtilmektedir.²⁷⁹ Varış tarihinden itibaren üç aylık bir süreden sonra meydana gelen hastalıklar, bölgeden göndermek için geçerli bir unsur değildir.²⁸⁰ Ancak üye devletler gerekli olduğuna dair ciddi şüpheleri olduğunda, varış tarihinden itibaren üç ay içinde, ikamet hakkına sahip kişilerin ücretsiz olarak, burada belirlenen hastalıkları taşımadıklarını belgelemek adına tıbbi muayeneden geçmesini talep edebilir.²⁸¹ Bu tıbbi muayenelerin rutin olarak yapılamayacağını bu nokta da belirtmek gerekmektedir. Kamu

²⁷³ Çakıroğlu, s.34; Şeker, s.114; Weiss ve Kaupa, s.209.

²⁷⁴ Council Directive 64/221/EEC of 25 February 1964 on the co-ordination of special measures concerning the movement and residence of foreign nationals which are justified on grounds of public policy, public security or public health, 4 Nisan 1964 Tarihli ve L 56/850 Sayılı Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31964L0221> (25.02.2020); Yönerge'nin Türkçe isim karşılığı tarafımda daha akılda kalıcı olabilmesi için verilmiştir.

²⁷⁵ Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States, 30 Nisan 2004 Tarihli ve L 158/77 Sayılı Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1582661175246&uri=CELEX:32004L0038> (25.02.2020); Yönerge'nin ismen kısaltılmış hali

²⁷⁶ 2004/38/EC Sayılı Yönerge genel olarak 64/221/EEC Sayılı Yönerge'yi ve ona ait içtihat hukukunu esas almıştır.

²⁷⁷ ABAD, 4 Aralık 1974 tarihli *Yvonne van Duyn v Home Office* kararı C-41/74 ECR 1337, prf.19-24; ABAD, 10 Temmuz 2008 tarihli *Ministerul Administrației și Internelor – Direcția Generală de Pașapoarte București v Gheorghe Jipa* kararı C-33/07 ECR I-5157, prf.23.

²⁷⁸ *Gheorghe Jipa* kararı, (C-33/07), prf.29.

²⁷⁹ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 29/1.

²⁸⁰ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 29/2.

²⁸¹ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 29/3.

sağlığına ilişkin ABAD içtihatları incelendiğinde bu kavramın 2004/38/EC Sayılı Vatandaş Hakları Yönergesi'nin ötesine geçtiğini söyleyebiliriz. ABAD tarafından üye devletlere kamu sağlığının korunma düzeyini belirleme yetkisi verildiği ifade edilmiştir.²⁸² İnsan sağlığına yönelik risklerin varlığı veya kapsamı konusunda belirsizlik söz konusu olduğunda üye devletler bu risklerin gerçekliği tamamen ortaya çıkana kadar beklemek zorunda kalmadan koruyucu önlemler alabilmektedir.²⁸³

2004/38/EC Sayılı Vatandaş Hakları Yönergesi'nde düzenlendiği haliyle kamu güvenliği ve kamu düzeni incelendiğinde ise bu kavramlar sebebiyle alınan önlemlerin orantılılık ilkesine uygun olması ve sadece ilgili bireyin kişisel davranışına dayanması,²⁸⁴ daha önceki cezai mahkûmiyetlerin tek başına bu tarz tedbirlerin alınmasında temel oluşturmayacağı²⁸⁵ ve ilgili bireyin kişisel davranışının, toplumun temel çıkarlarından birini etkileyen gerçek, güncel ve yeterince ciddi bir tehdidi temsil etmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁸⁶ Ayrıca davanın detaylarından ayrılan veya genel önleme hususlarına dayanan gerekçeler kabul edilmeyecektir.²⁸⁷ ABAD, bir içtihadında kamu güvenliğinin bir üye devletin iç ve dış güvenliğini kapsadığını ileri sürmüştür.²⁸⁸ Yine aynı içtihadında kurumların işleyişine, temel kamu hizmetlerine ve nüfusun hayatta kalmasına yönelik tehlikelerin yanı sıra dış ilişkilere veya ulusların barış içinde bir arada yaşamasına yönelik ciddi müdahale riskinin varlığı ve örgütlü bir grubun parçası olarak narkotik ile bağlantılı suçlar gibi hususların kamu güvenliğini etkileyebileceğini belirtmiştir.²⁸⁹ ABAD bir diğer içtihadında kamu düzeninin, hukukun herhangi bir şekilde ihlalini içerdiği sosyal düzendeki karışıklığa ek olarak toplumun temel çıkarlarından

²⁸² ABAD, 19 Mayıs 2009 tarihli *Joined cases C-171/07 and C-172/07 Apothekerkammerdes Saarlandes and Others and Helga Neumann-Seiwert v Saarland and Ministeriumfür Justiz, Gesundheitund Soziales* kararı ECR I-4171, prf.35

²⁸³ *Saarlandes- Helga* kararı, (*Joined cases C-171/07 and C-172/07*), prf.30.

²⁸⁴ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 27/2; Bireyin kişisel davranışına dayanması gerektiği noktasında bkz. ABAD, 26 Şubat 1975 tarihli *Carmelo Angelo Bonsignore v Oberstadt direktor der Stadt Köln* kararı C-67/74 ECR 297, prf.1-7.

²⁸⁵ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 27/2 ABAD, 27 Ekim 1977 tarihli *Régina v Pierre Bouchereau* kararı C-30/77 ECR 1999, prf.25-30.

²⁸⁶ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 27/2.

²⁸⁷ 2004/38/EC Sayılı Yönerge, Madde 27/2 bu hususa ilişkin olarak bkz. ABAD, 13 Eylül 2016 tarihli *Alfredo Rendón Marín v Administración del Estado* kararı *Digital reports* ECLI:EU:C:2016:67, prf.60-61.

²⁸⁸ ABAD, 23 Kasım 2010 tarihli *Land Baden-Württemberg v Panagiotis Tsakouridis* kararı C-145/09 ECR I-11979, prf.43.

²⁸⁹ *Württemberg* kararı, (C-145/09), prf.44-45.

birisini etkileyen kamu düzeni gereksinimlerine yönelik gerçek ve yeterince ciddi bir tehlikenin olmasına ilişkin durumlar için de geçerli olacağını ifade etmektedir.²⁹⁰

Açık istisnalar ile ilgili genel bir tespit yapmak gerekirse; bu istisnalar, sınırlı sayıda bulunmakta²⁹¹ ve dar biçimde yorumlanmaktadır.²⁹² Ekonomik amaçlara hizmet etmek amacı ile bu sebeplere dayanılmamaktadır.²⁹³ İspat yükü, kısıtlamayı haklı göstermeye çalışan kimselere düşmektedir. Ulusal önlem, hem maddi hem de usulî güvencelere uygun olmakla birlikte, temel haklar ile de uyumlu olmalıdır. Bir alanda uyumlaştırma yapan bir Birlik işlemi mevcut ise, sadece bu işlem ile öngörülen istisna sebeplerine dayanılabileceği söylenebilir.

2.2.4.2 Açıkça Öngörülme Yen Kısıtlama Sebepleri (Kamu Yararına Dayalı Ağır Basan Sebepler)

Hizmetlerin serbest dolaşımının uygulama alanının genişlemesine bağlı olarak, bu serbesti uyarınca yasak olarak kabul edilen önlemlerin haklı gösterilebilmesi bağlamında aranan sebepler çoğaltılmıştır. Vatandaşlık temelinde dolaylı ayrımcılık yapılması ve serbestinin kısıtlanması yasaklarının kabulüyle birlikte açık istisnalara ek olarak, ABAD, kamu yararına dayalı ağır basan sebepler kategorisiyle yeni istisnai sebepler getirmiştir. Bir önlemin kamu yararına dayalı ağır basan sebepler ile haklı gösterilmesi, *Säger* kararıyla karşımıza çıkmaktadır. Divana göre:

*... Kurucu Anlaşma'nın temel bir ilkesi olarak hizmet sunumu serbestisi, ilgili çıkar hizmet sunucusunun ikamet ettiği üye devlette tabi tutulduğu kurullarla korunmadığı sürece, yalnızca kamu yararına dayalı ağır basan sebepler ile haklı gösterilebilen ve yarış devletinde etkinlik sürdüren tüm kişi ya da teşebbüslere uygulanan kurullarla sınırlanabilir. Bu gereklilikler, özellikle, mesleki kurullarla uyum sağlamak ve hizmet alıcısının korunmasını temin etmek için nesnel olarak gerekli olmalıdır ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli olanı aşmamalıdır.*²⁹⁴

Kamu yararına dayalı ağır basan sebeplere ilişkin olarak “*temel haklar (insan hakları), bu temelde alınan önlemleri, ayrımcı olsun ya da olmasın, haklı gösterebilmekle*” birlikte bu alandaki farklı çıkarlar arasında bir denge unsuru olarak

²⁹⁰ *Pierre Bouchereau* kararı, (C-30/77), prf.35; *Barnard*, tek başına ulusal hukukun ihlalini kamu düzeni açısından yeterli bulunmamaktadır. Catherine Barnard, **The Substantive Law of the EU – The Four Freedoms**, 5. Baskı, Oxford University Press, 2016, s.454.

²⁹¹ ABAD, 16 Ocak 2003 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-388/01 ECR I-721, prf.19-20.

²⁹² *Gheorghe Jipa* kararı, (C-33/07), prf.23—24.

²⁹³ 2004/38 /EC Sayılı Yönerge, Madde 27/1.

²⁹⁴ *Säger* kararı, (C-76/90), prf.15.

orantılılık ilkesi, gittikçe daha da bir merkezi konuma oturmaktadır.²⁹⁵ Hizmetlerin serbest dolaşımını sınırlayan bir uygulama meşru bir sebep temelinde orantılılık ilkesi ile uyumluysa o ihtilafli önlem AB hukukuna uygun, dolayısıyla AB hukuku ihlal edilmiyor demektir.²⁹⁶ Bu durumun tam aksi olarak orantılılık ilkesi ile uyumlu olmayan sınırlayıcı uygulamaların AB hukukunu ihlal ettiği söylenebilir. ABAD'ın İç Pazar ile ilgili içtihat hukuku uyarınca orantılılık ilkesi, ulaşılmak istenen hedef ile o hedefe erişmek için kullanılan araç arasında sebep-sonuç ilişkisinin ya da illiyet bağının varlığını ve ulaşılmak istenen hedefe erişmek için kullanılan aracın gerçekten de gerekli olmasını gerektirir.²⁹⁷ Kamu yararına dayalı ağır basan sebepler ile ilgili olarak ABAD, hizmetlerin serbest dolaşımını bakımından içtihatlarında, şu çıkarların korunmasını kabul etmiştir:

- Adil ticaretin sağlanması²⁹⁸ ve tüketicilerin korunması,²⁹⁹
- Mali denetimin etkililiği,³⁰⁰
- Tarihi ve sanatsal mirasın korunması,³⁰¹
- Fikri ve sınaî mülkiyetin korunması,³⁰²
- İşçilerin korunması,³⁰³
- Hizmet sunucularının sosyal yönden korunması,³⁰⁴
- Dolandırıcılığın önlenmesi,³⁰⁵
- Hizmet alıcılarının korunması,³⁰⁶
- Vergiden kaçmanın önlenmesi,³⁰⁷

²⁹⁵ Göçmen, **Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**, s.160.

²⁹⁶ Göçmen, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, s.318.

²⁹⁷ ABAD, 22 Ocak 2002 tarihli *Canal Satélite Digital SL v Administración General del Estado, and Distribuidora de Televisión Digital SA (DTS)* kararı C-390/99 ECR I-607, prf.43.

²⁹⁸ ABAD, 9 Temmuz 1997 tarihli *Joined cases C-34/95, C-35/95 and C-36/95 Konsument ombudsmannen (KO) v De Agostini (Svenska) Förlag AB and TV-Shop i Sverige AB* kararı ECR I-3843, prf.53.

²⁹⁹ ABAD, 6 Ekim 2009 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Spain* kararı C-153/08 ECR I-9735, prf.36.

³⁰⁰ ABAD, 30 Ocak 2007 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Denmark* kararı C-150/04 ECR I-1163, prf.51.

³⁰¹ ABAD, 26 Şubat 1991 tarihli *Commission of the European Communities v Hellenic Republic* kararı C-198/89 ECR I-727, prf.16.

³⁰² ABAD, 18 Mart 1980 tarihli *SA Compagnie Generale Pour la Diffusion de la Television, Coditel, and Others v Cine Vog Films and Others* kararı C- 62/79, ECR I-881, prf.15; *Gouda* kararı, (C-288/89), prf.14.

³⁰³ ABAD, 24 Ocak 2002 tarihli *Portugaia Construções Ld* kararı C-164/99, ECR I-787, prf.20.

³⁰⁴ ABAD, 15 Haziran 2006 tarihli *Commission of the European Communities v French Republic* kararı C-255/04 ECR I-5251, prf.47.

³⁰⁵ *Komisyon/İspanya* kararı, (C-153/08), prf.36.

³⁰⁶ ABAD, 18 Ocak 1979 tarihli *Joined cases 110 and 111/78 Ministerepublicand "Chambresyndicalesagentsartistiques et impresarii de Belgique" ASBL v Willyvan Wesemael and others* kararı ECR 35, prf.28.

³⁰⁷ *Komisyon/Danimarka* kararı, (C-150/04), prf.51.

- Sosyal güvenlik sistemlerinin mali dengesi,³⁰⁸
- Toplumda düzenin muhafaza edilmesi,³⁰⁹
- Düzgün adalet yönetiminin korunması.³¹⁰

ABAD, buradaki sebepleri önemli bir ölçüde esneklik ile uygulamasına karşın idarî sürecin basitleştirilmesi, kural olarak kamu yararına dayalı ağır basan sebepler olarak görülmemektedir.³¹¹ Kamu yararına dayalı ağır basan sebepler kategorisi dışında karşımıza çıkan önemli bir unsur ise *Cassis de Dijon*³¹² davasında malların serbest dolaşımı alanında geliştirilen bir ilke olan karşılıklı tanıma ilkesinin hizmetlerin serbest dolaşımı alanına da aktarılmış olmasıdır.³¹³ Söz konusu ilkenin gereği olarak bir üye devlette hukuka uygun olarak sunulan hizmetler bir başka üye devlette de kural olarak sunulabilmektedir.³¹⁴ Dolayısıyla bir üye devlette hukuka uygun olarak sunulan hizmetler, karine olarak, hizmetin sunulduğu diğer üye devletin meşru gördüğü sebepleri ile de uyumludur, ancak bu devlet, ilgili meşru sebebi korumak için daha başka önlem almanın gerekliliğini ortaya koyarak bu karineyi çürütebilir.³¹⁵

Açıkça öngörülme-yen kısıtlama sebepleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse sınırlı sayıda bulunmakta ve dar biçimde yorumlanmaktadır. Ekonomik amaçlara hizmet etmek amacı ile bu sebeplere dayandırılmamaktadır. Kurucu Anlaşma ile uyumlu meşru bir amaç güdüyor olunmalıdır. İspat yükü, kısıtlamayı haklı göstermeye çalışan tarafa düşmektedir. Ulusal önlem, temel haklar ile de uyumlu olmalıdır. Bir alanda uyumlaştırma yapan bir Birlik işlemi mevcut ise, sadece bu işlem ile öngörülen istisna sebeplerine dayanılabilmektedir.

³⁰⁸ ABAD, 16 Mayıs 2006 tarihli *The Queen, on the application of: Yvonne Watts v Bedford Primary Care Trust and Secretary of State for Health* kararı C-372/04 ECR I-4325, prf.103.

³⁰⁹ ABAD, 8 Eylül 2009 tarihli *Liga Portuguesa de Futebol Profissional, Bwin International Ltd v Departamento de Jogos da Santa Casa da Misericórdia de Lisboa* kararı C-42/07 ECR I-7633, prf.56.

³¹⁰ ABAD, 12 Aralık 1996 tarihli *Reisebüro Broede v Gerd Sandker* kararı C-3/95, ECR I-6511 prf.31.

³¹¹ ABAD, 3 Ekim 2000 tarihli *Josef Corsten* kararı C-58/98 ECR I-7919; ABAD, 26 Ocak 1999 tarihli *F.C. Terhoeve v Inspecteur van de Belastingdienst Particulieren / Ondernemingen buitenland* kararı, C-18/95 ECR I-345, prf.43-47.

³¹² ABAD, 20 Şubat 1979 tarihli *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Cassis de Dijon)* kararı C-120/78 ECR 649.

³¹³ *Canal Satélite Digital SL* kararı, (C-390/99), prf.37 bu hususa ilişkin olarak Göçmen “bu aktarımın gerçekleşmiş olmasında gerek malların gerekse de hizmetlerin köken devlet kontrolü altında olduğu gerçeği ile alakalı” olduğunu ifade etmektedir. Göçmen, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, s.349.

³¹⁴ *Säger* kararı, (C-76/90), prf.15.

³¹⁵ Bu konuya ilişkin olarak bkz. ABAD, 18 Kasım 2010 tarihli *European Commission v Portuguese Republic* kararı C-458/08 ECR I-11599, prf.83, 100-101, 108.

2.3 HİZMETLER YÖNERGESİ

Hizmetler, ekonomik büyümenin motorunu ve çoğu üye devlette GSYİH'nin³¹⁶ %70'ini ve istihdamı oluşturduğundan³¹⁷, iç pazarda ki hizmetler sektörüne yönelik bir bölünmenin tüm Avrupa ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkisinin olması kaçınılmazdır.³¹⁸ Lizbon Stratejisinin uygulanmasında karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmek ve özellikle istihdam ve yatırım açısından Avrupa ekonomisini canlandırmak hususunda hizmetler için bir iç pazara ulaşmak temel bir koşul olarak görülmüştür.³¹⁹ AB ekonomisi üzerinde böylesi etkili olan büyük bir sektörün belirli bir düzene oturtulabilmesi ve AB İç Pazarı'nın etkin bir şekilde işleyebilmesi için 2004 yılında Komisyon, hizmetlerin serbest dolaşımı ve hizmet sunanların AB üye devletlerinde iş kurma hakkı önündeki engellerin kaldırılması amacıyla Hizmetler Yönergesi fikriyle ortaya çıktı. 2006 yılında Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından onaylanması ile hizmet pazarının bütünleşmesini hedefleyen 2006/123/EC sayılı Hizmetler Yönergesi kabul edildi.³²⁰

Klasik iç pazarın uyumlaştırma tasarruflarından farklılık gösteren Hizmetler Yönergesi, hukuki açıdan tartışmalı bir konu olmakla birlikte iş birliğinin, negatif bütünleşmenin ve pozitif bütünleşmenin bir karışımı niteliğine sahip emsalsiz bir AB tasarrufu olduğu ifade edilmektedir.³²¹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, ABAD'ın hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik içtihadını ve zaman içerisinde ortaya çıkan bazı temel ilkelerin mevzuata geçirilmesini sağlamıştır. Böylece, Hizmetler Yönergesinin hizmet sunumu ve iş kurma hakkına yönelik AB üye devletleri için tek tip kurallar getirmek yerine, serbest dolaşımı engelleyici, ayrımcılık içeren düzenleme ve uygulamaların kaldırılmasıyla "idari sadeleştirme" odaklı bir yaklaşım benimsediği söylenebilir.³²² Hizmetler Yönergesi, hizmetler sektörünün çok geniş bir yelpazeyi

³¹⁶ Genellikle bir ülkenin toplam gelirinin bir ölçütü olarak kullanılan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), "*belirli bir dönem (mesela, 1 yıl) içinde, yurt içinde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerini*" ifade etmektedir. N. Emrah Aydınonat "10 Soruda GSYH ile İlgili Bilmek İstedikleriniz", 2014, <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5026> (12.03.2020).

³¹⁷ Göçmen, **Hizmetler Direktifinin İş Kurma ve Hizmet Sunumu Serbestisi ile İlişkisi**, s.178.

³¹⁸ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 4.

³¹⁹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 4.

³²⁰ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi.

³²¹ Göçmen, **Hizmetler Direktifinin İş Kurma ve Hizmet Sunumu Serbestisi ile İlişkisi**, s.179.

³²² İdari sadeleştirme kavramı hizmetler yönergesinin ikinci bölümünde yer alan başlıktan çıkarılmıştır.

içermesi sebebiyle kapsamına giren alanlar yerine girmeyen alanları sıralamaktadır. Hizmetler Yönergesinin aşağıdaki faaliyetler için geçerli değildir:³²³

- Ekonomik olmayan genel çıkarlara yönelik hizmetler,³²⁴
- Reasürans, mesleki veya bireysel emeklilik, menkul kıymetler, yatırım fonları, ödemeler, bankacılık, kredi, sigorta ve 2006 tarihli Hizmetler Yönergesi'nin Ek I listesinde belirtilen hizmetler de dâhil olmak üzere tüm finansal hizmetler,³²⁵
- 2002/19/EC Sayılı Erişim Yönergesi (*Access Directive*), 2002/20/EC Sayılı Yetkilendirme Yönergesi (*Authorisation Directive*), 2002/21/EC Sayılı Çerçeve Yönergesi (*Framework Directive*), 2002/22/EC Sayılı Evrensel Hizmet Yönergesi (*Universal Service Directive*) ve 2002/58/EC Sayılı Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Gizliliğin Korunması Hakkındaki Yönerge'lerin (*Directive on Privacy and Electronic Communications*) kapsadığı elektronik iletişim ağları ve hizmetleri ve ağları ilgili tesisleri ve hizmetleri,³²⁶
- Liman hizmetlerinin yanı sıra kentsel ulaşım, taksiler ve ambulanslar dâhil ulaşım hizmetleri,³²⁷
- Sağlık hizmetleri yoluyla sağlanıp sağlanmadığı ve ulusal düzeyde örgütlenme ve finanse edilme biçimleri veya kamu ya da özel olmalarına bakılmaksızın sağlık hizmetleri,³²⁸
- Aktarım biçimleri ne olursa olsun sinematografik hizmetler de dâhil olmak üzere görsel-işitsel hizmetler ve radyo yayıncılığı,³²⁹

³²³ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 2/2.

³²⁴ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 17; *Kaczorowska*, genel çıkar hizmetlerine yönelik bir tanım olmadığından, üye devletlerin, Hizmetler Yönergesinin kapsamı dışında tutulabilecek hizmetlere karar verme hususunda belirli bir özgürlüğünün olduğu varsayımını ortaya koyarak bunun Hizmetler pazarının bütünleşmesinin aksine parçalanması ile sonuçlanabileceğini ifade etmiştir. Alina Kaczorowska, **European Union Law**, 3.Baskı, Routledge Press, London, 2013, s.718.

³²⁵ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 18.

³²⁶ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 19-20; Yukarıda belirtilen Yönergelerin Türkçe isim çevirileri Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun resmi internet sitesi üzerinden alınmıştır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Resmi İnternet Sitesi, "AB Elektronik Haberleşme Düzenlemeleri", <https://www.btk.gov.tr/ab-elektronik-haberlesme-duzenlemeleri> (13.03.2020).

³²⁷ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 21; ABAD, 13 Şubat 2014 tarihli *Joined Cases C-162/12 and C-163/12 Airport Shuttle Express scarland Giovanni Panarisi (C-162/12) and Società Cooperativa Autoneggio Piccolaarland Gianpaolo Vivani (C-163/12) v Comunedì Grottaferrata kararı Digital reports* ECLI:EU:C:2014:74, prf.6.

³²⁸ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 22, 23; ABAD, 26 Eylül 2013 tarihli *Ottica New Linedi Accardi Vincenzo v Comunedì Campobellodi Mazara kararı C-539/11 Digital reports* ECLI:EU:C:2013:591, prf.17–22.

³²⁹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 24.

- Piyango ve bahis işlemleri de dâhil olmak üzere kumar faaliyetleri,³³⁰
- ABİHA madde 51’de belirtilen kamusal yetkinin kullanılmasıyla bağlantılı etkinlikler,³³¹
- Devlet tarafından görevlendirilen sunucular veya devlet tarafından tanınan yardım kuruluşlarınca ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde sağlanan ailelere ve muhtaç kişilere konut, çocuk bakımı ve destek alanlarındaki sosyal hizmetler,³³²
- Geçici iş ajanslarının hizmetleri,³³³
- Özel güvenlik hizmetleri,³³⁴
- Hükümetin resmi bir işlemi ile atanan noterler ve icra memurları tarafından sunulan hizmetler,³³⁵

Kapsam dışında bırakılan alanlar hariç, Hizmetler Yönergesi, bir üye devlette yerleşik olan hizmet sunucularınca sağlanmakta olan bütün hizmetlere uygulanmaktadır.³³⁶ Dolayısıyla açık bir şekilde dışarıda bırakılmadıkça, Hizmetler Yönergesi’nin her türlü hizmet bakımından uygulanabilirlik kabiliyetine sahip olduğu söylenebilir.³³⁷ Ayrıca hizmet faaliyetlerine ilişkin belirli düzenlemelerin AB hukukunda yürürlükte mevcut olması sebebiyle Hizmetler Yönergesi, hizmet sunumu ve iş kurma hakkına yönelik olarak mevcut AB müktesebatını tamamlayıcı bir nitelik sağlamaktadır. Yatay bir düzenleme sağlayan Hizmetler Yönergesi, hizmetler sektöründe üye devletlerin asgari düzeyde bir uyumlaştırma sağlamasını öngörmektedir. Ulusal mevzuatların Yönerge ile uyumlaştırma sürecinde üye devletlerin genel olarak birbirinden farklı konuda ve dolayısıyla birçok kanunda değişikliği öngören “şemsiye yasa” olarak ifade edebileceğimiz yöntemi kullanmalarından dolayı Yönergede öngörülen serbestleştirme sürecinin sağlanması noktasında engel oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir.³³⁸ Çünkü “*lex specialis derogat legi generalis*” ilkesi gereği, söz konusu düzenlemelerin özel

³³⁰ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 25.

³³¹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 26.

³³² 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 27, 28; Bkz. ABAD, 8 Mayıs 2013 tarihli *Joined Cases C-197/11 and C-203/11 Eric Libertand Others v Gouvernement flamand (C-197/11) and All Projects & Developments NV and Others v Vlaamse Regering (C-203/11)* kararı, *Digital reports* ECLI:EU:C:2013:288, prf.103–107.

³³³ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 2/2.

³³⁴ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 2/2.

³³⁵ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 2/2.

³³⁶ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 2.

³³⁷ Damian Chalmers, Gareth Davies & Giorgio Monti, *European Union Law*, 2.baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 824.

³³⁸ Çatır, s.30.

nitelikli kanunlarla çatışması halinde özel hüküm genel kuralı hükümsüz kılacaktır. Bu sorunun giderilmesi hususunda sektör bazlı yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği söylenebilir.

Yönergede;

*Doğrudan ya da dolaylı olarak vatandaşlığa dayalı ayrımcılık, sağlayıcının kendi topraklarında bir kuruluşa sahip olma yükümlülüğü; bölgelerindeki bir meslek kuruluşuna ya da bölgelerindeki bir derneğe kaydolması, serbest meslek sahibi tarafından hizmet sunumunu engelleyen veya kısıtlayan, sağlayıcı ve alıcı arasında özel sözleşme düzenlemelerinin uygulanması, hizmet sağlayıcısının, bir hizmet faaliyetinin yürütülmesine özgü yetkili makamları tarafından verilen bir kimlik belgesine sahip olma yükümlülüğü ve 19. maddede atıfta bulunulan hizmetleri sunma serbestisi üzerindeki kısıtlamalar gibi hususlar açıkça yasaklanmıştır.*³³⁹

Hizmet sunucular gibi hizmet alıcılar da AB’de hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin mevzuatın kapsamına dâhildir.³⁴⁰ Dolayısıyla hizmet alıcılar açısından da eşit muamelenin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yönergenin ilgili hükümleri gereği, hizmet alıcılarının diğer üye devletlerde kurulu olan hizmet sunucularından hizmet almalarına ilişkin olarak uygulanan kısıtlamaların ortadan kaldırılması ve hizmet alıcılarının uyrukları ya da ikamet ettikleri yerler sebebiyle ayrımcı bir muameleye tabi tutulmaması gerekmektedir.³⁴¹ Konuya ilişkin maddeler incelendiğinde hizmet sunucuları şeklinde bir kısıtlamaya gidilmediğinden serbesti kapsamında, yalnızca hizmet sunucuların değil, aynı zamanda hizmet alıcılarının da dâhil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ABAD’ın *Luisi ve Carbone* kararında hizmet alıcılarının hizmet serbestisi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁴² Söz konusu karar ileri ki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.3.1 Hizmetlerin Serbest Dolaşımında Tek Temas Noktaları

Birlik vatandaşları tarafından gerçekleştirilen yüzlerce meslek faaliyetinin bir başka üye devlette engellerle karşılaşmadan sunulabilmesi için oluşturulmuş bir düzenleme olan Hizmetler Yönergesi’nin temelinde hizmetlerin serbestçe dolaşabildiği bir Hizmetler İç Pazarı oluşturma amacı vardır.³⁴³ Bu amacın gerçekleşmesi hususunda

³³⁹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 16/2.

³⁴⁰ Hizmet alıcıları, Hizmetler Yönergesi içerisinde ayrı bir başlık altında ele alınarak incelenmiştir.

³⁴¹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 19,20.

³⁴² ABAD, 31 Ocak 1984 tarihli *Joined Cases 286/82 and 26/83 Graziana Luisi and Giuseppe Carbone v Ministero del Tesoro kararı* ECR 377, prf.16.

³⁴³ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 4, 5, 6, 7 de bu husus belirtilmiştir.

Yönerge'nin getirdiği en önemli unsurlardan biri hizmet sunucusunun başka bir üye devlette karşılaşılabileceği bürokratik ve teknik engelleri ortadan kaldırmak oluşturmaktadır.³⁴⁴

Bürokratik ve teknik engellerin ortadan kaldırılması hususunda getirilmiş bir mekanizma olan Tek Temas Noktaları (*Points of Single Contact*) herhangi bir hizmet faaliyetine ya da bu hizmet faaliyetinin yerine getirilmesine ilişkin usul ve prosedürlerin basitleştirilmesini içermektedir.³⁴⁵ Bürokrasiyi azaltmaya ve hizmet sunumu ve iş kurmaya ilişkin usul ve prosedürlere erişimin kolay, hızlı ve şeffaf olmasını sağlamaya yönelik AB içerisinde 2006 yılı Hizmetler Yönergesi kapsamında kurulan Tek Temas Noktaları, tüm üye devletlerde ve Avrupa Ekonomi Alanı ülkelerinde 2009 yılından itibaren faaliyette bulunmaktadır.³⁴⁶ Hem hizmet sunucuları hem de hizmet alıcıları için tek ve yeterli bir kaynak oluşturan Tek Temas Noktalarının üç temel işlevi bulunmaktadır.

Bu temel işlevlerinden ilki bilginin erişilebilirliğini sağlamaya yönelik bilgilendirme işlemidir. Tek Temas Noktaları ile başka bir üye devlette iş kurmak veya hizmet sunmak ve hizmet almak isteyen gerçek ya da tüzel kişiler, iş kurmak veya hizmet sunmak istedikleri üye devlet için gerekli olan koşul ve prosedürler hususunda açık ve kesin bilgiler edinebilmektedir.³⁴⁷ Tek Temas Noktalarının sağlamış olduğu bilgilerin, elektronik ortamda, uzaktan erişilebilir ve güncel olması da gerekmektedir.

Tek Temas Noktalarının ikinci işlevi talep üzerine yurtiçi ve yurtdışından hizmet sunucularına ve hizmet alıcılarına interaktif olarak bilgi sağlama işlemidir.³⁴⁸ Şunu da belirtmek gerekir ki, bilgi desteğinin de ilk işlevinde olduğu gibi açık ve kesin bir şekilde sağlanması, elektronik ortamda uzaktan erişilebilir ve güncel olması öngörülmektedir.

Tek Temas Noktalarının sonuncu fakat belki de en önemli işlevi de hizmet sunmak ya da iş kurmak için farklı kamu kurumlarına yapılması gerekli olan başvuruların elektronik ortamda tek bir noktadan gerçekleştirilmesini sağlamasıdır.³⁴⁹ Yönerge, bu

³⁴⁴ Üye Devletlerin, "hizmet sağlayıcılarının prosedürleri ve formaliteleri tek temas noktaları yoluyla tamamlamalarını sağlayacakları" belirtilmiştir. 2006/123 Sayılı Hizmetler Yönergesi, Madde 6/1.

³⁴⁵ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 48.

³⁴⁶ Avrupa Komisyonu, "*The Points of Single Contact*", https://ec.europa.eu/growth/single-market/services/services-directive/in-practice/contact_en (29.12.2019).

³⁴⁷ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 50.

³⁴⁸ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 51.

³⁴⁹ 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dibace 48.

hususla gerekli olan dzenlemelerin yaplmasını zorunlu kılmaktadır. Bilgi sağlama konusunda her ne kadar tım üye devletlerdeki Tek Temas Noktaları belirli bir gelişmişlik göstermişse de işlemlerin elektronik ortamda gerçekleştirilmesine ilişkin sorunlar hala devam etmektedir. Bilhassa sınır ötesi hizmet sunumunu etkileyen bu durum, güçlü kimlik doğrulama ve elektronik imzanın gerekli olduğu işlemlerde teknik altyapının yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır.

2.4 TEK PAZAR STRATEJİSİ VE HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

AB'nin Tek Pazar potansiyelinin ortaya çıkarılması hususunda 28 Ekim 2015 tarihinde Tek Pazar Stratejisi oluşturuldu.³⁵⁰ AB Tek Pazarı'nın canlandırılması ve modernize edilmesi ihtiyacından hareket ile hazırlanmış olan stratejide, AB Hizmetler İç Pazarı'nın daha iyi bir şekilde işleyebilmesi ve ulusal mevzuatlardan kaynaklanan engellerin ortadan kaldırılmasının sağlanması noktasında yeni düzenlemeler oluşturulmasını öngörmektedir.³⁵¹

Strateji'de genel ve tüm sektörlerle uygulanabilir bir yaklaşım yerine AB ekonomisine büyük bir ölçüde katkı sağlayan fakat henüz tam olarak bir serbestleşmenin sağlanamamış olduğu sektörler öne çıkarılmıştır.³⁵² AB GSYİH'nın yüzde 11'ini oluşturan fakat rekabetin ve verimliliğin düşük olması nedeniyle fiyatların yüksek olduğu ve tek pazar fırsatlarından yararlanılamadığı ticari hizmetler sektörüne odaklanılacağı belirtilmiştir.³⁵³

Söz konusu sektörlerde bütünleşmenin sağlanması noktasında Tek Pazar Strateji'si doğrultusunda gerçekleştirilmesi öngörülen "hizmet pasaportu" uygulaması önem teşkil etmektedir.³⁵⁴ Ekonomide büyük bir yere sahip ve üretimde rol oynayan kilit

³⁵⁰ Avrupa Komisyonu, "*Commission Staff Working Document 'A Single Market Strategy for Europe - Analysis and Evidence'*", Brüksel, 28 Ekim 2015, SWD (2015) 202 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015SC0202> (28.01.2020).

³⁵¹ Avrupa Komisyonu, "*The Single Market Strategy*", https://ec.europa.eu/growth/single-market/strategy_en (13.10.2019).

³⁵² Avrupa Komisyonu, "*Commission Staff Working Document 'A Single Market Strategy for Europe - Analysis and Evidence'*", Brüksel, 28 Ekim 2015, SWD (2015) 202 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015SC0202> (28.01.2020).

³⁵³ Avrupa Komisyonu, "*A deeper and fairer Single Market - Factsheet*" <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13446/attachments/1/translations> (13.10.2019).

³⁵⁴ *Communication From The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions, COM (2015) 550 final*, Brüksel, 28.10.2015, prf.56, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A550%3AFIN> (29.12.2019).

sektörler hususunda oluşturulacak olan hizmet pasaportu, başka bir üye devlette hizmet sunmak isteyen gerçek ya da tüzel kişilerin söz konusu ülkede hizmet sunumu için yürürlükteki mevcut koşulları karşıladığına yönelik bir belge niteliği taşımaktadır.³⁵⁵ Böylelikle, üye devletler arasında elektronik bir ortak belge havuzu oluşturulması sağlanarak sınır ötesinde gerçekleştirilecek iş kurma ve hizmet sunumunda gerekli olan işlemlerin tekrarlanmasının önlenmesi ve hizmet sunumunun kolaylaştırılması hedeflenmektedir. Komisyon'un atmış olduğu yeni adımlara ve geçmişte yürürlüğe giren düzenlemelere bakıldığında, hizmetlerin Birlik içinde serbest dolaşımının kolaylaştırılması için idari süreçlerin basitleştirilmesi hususuna ayrıca önem verildiği görülmektedir.

2.5 HİZMETLERİN VE KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMININ ORTAK NOKTASI OLARAK MESLEKİ YETERLİLİKLERİN TANINMASI

Hizmetlerin serbest dolaşımının tam anlamıyla sağlanabilmesi için konuyla ilişkili olan diğer alanlarda da belirli düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir. Nitekim hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanabilmesi açısından kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve bunun için ise kişilerin mesleki yeterliliklerinin tanınması önündeki engellerin kaldırılması zorunlu bir duruma gelmektedir.³⁵⁶

Belirli mesleklerin icrası için her üye devletin ulusal mevzuatında kişilerin sahip olması gereken özel yeterlilikler bulunmaktadır. Üye devletlerin ulusal mevzuatında yer alan söz konusu yeterlilikler açısından büyük farklılıklar oluşabileceği düşünüldüğünde, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımına yönelik engellerin uygulamada devam edebileceği görülebilmektedir. Bu noktada, her ne kadar ayrımcılık içermek amacıyla yapılmamış olsa da ülkeler arasındaki düzenlemelerdeki farklılıklar sebebiyle üstü kapalı bir ayrımcılık oluşabileceği unutulmamalıdır. Bu tarz uygulamaların önlenmesi hususunda ABİHA'nın 53. maddesinde, kişilerin mesleki yeterliliklerini elde etmiş oldukları üye devlet dışında başka bir üye devlette iş kurmaları ya da çalışmalarını için üye devletlerce diplomaların, sertifikaların ve diğer resmi mesleki yeterlilik belgelerinin karşılıklı olarak tanınmasına yönelik olarak Avrupa Parlamentosu ve Konseyin, olağan

³⁵⁵ Avrupa Komisyonu, "*A deeper and fairer Single Market - Factsheet*", <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13446/attachments/1/translations> (13.10.2019).

³⁵⁶ Çatır, s.34.

yasama usulü uyarınca hareket ederek direktifler çıkartabileceği belirtilmektedir.³⁵⁷ Buna yönelik olarak gerçekleştirilen düzenlemelerden birini teşkil eden 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi ile üye devletlerce mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınmasını kolaylaştırmak için kurallar ortaya koymuştur. Bu noktada, Hizmetler Yönergesi'nin, Mesleki Yeterlilikler Yönergesi tarafından düzenlenmeyen konuları kapsamına dâhil ettiğini ve Hizmetler Yönergesi ile Mesleki Yeterlilikler Yönergesi'nin farklı konulara ilişkin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte iki düzenleme olduğunu belirtmek gerekir.³⁵⁸

Hizmetler Yönergesi ve Mesleki Yeterlilikler Yönergesi AB üye devletlerinde ve Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) ortaklığından dolayı EFTA (*European Free Trade Area* / Avrupa Serbest Ticaret Alanı) ülkelerinde yürürlükte bulunmaktadır.³⁵⁹ AB sınırları dâhilinde hizmet sunumu ve iş kurmaya ilişkin olarak hareketliliği artırmaya yönelik adımlar atılmaya devam edilmektedir. Hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması açısından vazgeçilmez bir unsur olan mesleki yeterliliklerin tanınması hususunda hayata geçirilmiş olan düzenlemeler kuşkusuz Birlik içerisindeki hizmet ticareti entegrasyonunun arzu edilen boyutlara ulaşmasında katkı sağlayacaktır.

2.5.1 Mesleki Yeterlilikler Yönergesi

Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, bir üye devlette mesleki yeterliliğini edinmiş olan kişilerin mesleğini icra etmek istediği başka bir üye devlette, o devletin vatandaşları ile aynı haklara sahip olarak hiçbir ayrımcılığa uğramamasını öngörmektedir.³⁶⁰ Mesleki Yeterlilikler Yönergesi Birlik vatandaşlarına uygulanırken, bazı üçüncü ülke vatandaşları da bu haktan yararlanabilmektedir. Bu haktan yararlanabilecek üçüncü ülke vatandaşları

³⁵⁷ ABİHA 53/1.

³⁵⁸ Hizmetler Yönergesi'nin, "mesleki yeterliliklerin tanınması hakkındaki 2005/36/EC Yönergesini etkilemediği ve söz konusu yönerge ile tutarlı olduğu" ifade edilmiştir. 2006/123 Sayılı Hizmetler Yönergesi, Dıbaçe 31.

³⁵⁹ Avrupa Ekonomik Alanı, AB üyesi 27 ülke ile İsviçre dışındaki EFTA ülkelerinin (Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn) katılımıyla imzalanan malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımının sağlandığı tek ve entegre bir pazarın oluşturulduğu bir oluşumdur. EFTA, "European Economic Area (EEA) / Relations with the EU" <https://www.efta.int/eea> (25.02.2020).

³⁶⁰ 7 Eylül 2005 Tarihli 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, 30 Eylül 2005 Tarihli ve L 255/22 Sayılı AB Resmî Gazetesi, Madde 1.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1579783285508&uri=CELEX:32005L0036> (18.10.2019).

Birlik vatandaşlarının aile bireyleri, uzun süreli olarak bir üye devlette yaşayan vatandaşlar, sığınmacılar, mavi kart sahipleri ve araştırmacılarıdır.³⁶¹

2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi'nin hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin hükümleri, hizmet sunanın ev sahibi üye devlette geçici ve ara sıra mesleğini yürütmesi durumunda geçerli olmaktadır.³⁶² Bu sebeple, üye devletler, mesleki niteliklerle ilgili herhangi bir nedenle, başka bir üye devlette ücretsiz hizmet sunumunu kısıtlayamaz.³⁶³ Bu hususun yanı sıra hizmet sunucusu gittiği ev sahibi üye devletin mesleki kuralları ile bağlı olmaktadır.³⁶⁴

Geçici hizmet sunumunda Yönerge, kişilerin ev sahibi olan üye devlete mesleki yeterliliklerinin tanınması hususunda başvuruda bulunmasını zorunlu tutmamaktadır.³⁶⁵ Fakat bu kişilerin hizmet sunma niyetine yönelik olarak işletme, sigorta ve diğer üye devletlerden herhangi birinde edinmiş olduğu mesleki yeterliliğine ilişkin ev sahibi olan üye devlete yazılı olarak bir beyanname sunmaları öngörülmüştür.³⁶⁶

Kişilerin başka bir üye devlette iş kurmak ya da başka bir işveren ile birlikte çalışmak istediği durumlarda geçici hizmet sunumunda sağlanan esneklik bu hususta geçerli olmamaktadır. Bu kapsamda çalışmak isteyen kişilerin mesleki yeterliliklerini ev sahibi olan üye devletçe tanınması ev sahibi üye devletin ulusal mevzuatına bağlı olarak değişmektedir. Yönerge, bu durum için mesleki yeterliliklerin tanınmasına ilişkin “otomatik tanıma sistemi”, “genel sistem” ve “mesleki tecrübeye dayalı tanıma sistemi” olarak farklı seçenekler sunmaktadır.³⁶⁷

AB hukukunda mesleki yeterliliklerin büyük bir çoğunluğu genel sistem olarak nitelendirilen sistem kapsamında düzenlenmektedir.³⁶⁸ Bu sistem meslekleri, tanıma koşullarına göre düzenlenmiş meslekler ve düzenlenmemiş meslekler olarak ikiye

³⁶¹ 20 Kasım 2013 Tarihli 2013/55/EC Sayılı Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, 28 Aralık 2013 Tarihli ve L 354/132 Sayılı AB Resmî Gazetesi, Dibace 1 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1579782950601&uri=CELEX:32013L0055> (18.11.2019).

³⁶² 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 5/2.

³⁶³ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 5/1.

³⁶⁴ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 5/3.

³⁶⁵ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 7/1.

³⁶⁶ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 7/2.

³⁶⁷ Göçmen, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, s.287.

³⁶⁸ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 10.

ayırmaktadır.³⁶⁹ Herhangi bir üye devlette bir mesleğin icrası için diploma veya mesleki diğer yeterliliklere sahip olunması hukuki bir zorunluluk durumu ise söz konusu meslek düzenlenmiş meslek olarak değerlendirilir.³⁷⁰ Yönerge bu yönden;

...yasal, düzenleyici veya idari hükümler uyarınca belirlenen, ev sahibi üye devlette yetkili bir makam tarafından verilen yeterlilik belgesi (örneğin ilk veya orta öğrenim mezunu olduğunu gösteren belge), ikinci bir kursu başarıyla tamamladığını gösteren bir sertifika (örneğin teknik veya mesleki nitelikli bir kursun tamamlanmasına dair bir sertifika), diploma (düzenlenmiş bir mesleğe ilişkin özel bir yapıya sahip eğitim veren bir kuruma ait diploma), diploma (örneğin ön lisans diploması) ve diploma (örneğin en az dört yıl eğitim veren üniversiteye ait bir diploma) olmak üzere beş farklı nitelik seviyesine yer vermektedir.³⁷¹

Bu hususta örnek vermek gerekirse,³⁷² Fransa'da kayak öğretmeni olarak çalışmak isteyenlerin devlet onaylı bir diplomalarının bulunması şartı olduğu için bu meslek Fransa'da düzenlenmiş meslekler sınıfına girmektedir.³⁷³ Dolayısıyla da Fransa'da kayak öğretmenliği yapmak isteyen herhangi bir AB vatandaşının söz konusu diplomaya sahip olması ve mesleki yeterliliğinin Fransa tarafından tanınması gerekmektedir.

Yönerge, kendi ülkesinde mesleğe yönelik olarak yeterliliğe sahip olduğunu gösterebilen kişilerin diğer ülkelerde de düzenlenmiş mesleklere erişiminin sağlanmasını öngörmektedir. Fakat ev sahibi olan üye devletçe belirlenen yeterliliklerin, kişinin mesleki yeterlilikleriyle önemli ölçüde farklı olduğu durumlarda ya da kişinin meslekte geçirdiği sürenin ev sahibi olan üye devletin öngördüğü koşullara nazaran yeterli görülmediği durumlarda, bu farklılığın ortadan kaldırılması açısından ev sahibi olan üye devletçe telafi edici önlemler uygulanabilir.³⁷⁴ Yönergeye göre, adaptasyon süreci olarak nitelendirilen bu tarz durumlarda kişilerin belirli bir süre için mesleklerini gözetim altında icra etmeleri ya da mesleki yeterlilik sınavına girmeleri gerekmektedir.³⁷⁵

³⁶⁹ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 13.

³⁷⁰ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 13/1.

³⁷¹ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 11.

³⁷² T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, "2005/36/AT sayılı Direktif Mesleki Yeterliliklerin Tanınması Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey 66 Soru 66 Cevap", Soru 9, https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/kullanici_kilavuzu_2005_36_ec_revize.pdf (20.02.2020).

³⁷³ Bir mesleğin ev sahibi üye devlette düzenlenmiş meslek olup olmadığı o ev sahibi üye devletdeki temas noktalarına başvurmak suretiyle öğrenilebilmektedir.

³⁷⁴ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 14.

³⁷⁵ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 14/2.

Yukarıdaki örneğe uygun olarak, Fransa'da kayak öğretmenliğini icra etmek isteyen bir AB vatandaşının mesleki yeterliliğinin Fransa'da öngörülen mesleki yeterlilikten önemli bir ölçüde farklı olması durumunda, Fransa yeterlilik sınavı uygulayabilmektedir. Mesleki yeterlilikle ilgili telafi edici önlemleri yerine getiren kişinin ev sahibi üye devlette mesleğe erişimi tam olarak sağlanmaktadır.

Mesleğin icra edilmek istendiği ev sahibi üye devlette mesleğin düzenlenmemesi, mesleki yeterliliğin tanınmasına ilişkin olarak başvurunun gerçekleştirilmesinin gerekmediği ve ev sahibi olan üye devletin vatandaşlarıyla aynı şartlara tabi olduğunu göstermektedir.³⁷⁶ Düzenlenmemiş mesleklerin icrası için resmi makam tarafından verilmiş olan bir tanınma belgesi sunulması gerekmemektedir.³⁷⁷

Otomatik tanıma sistemi, tıp doktorluğu, diş hekimliği, hemşirelik, ebelik, eczacılık, veteriner hekimlik ve mimarlık meslekleri olmak üzere yedi mesleği içermektedir.³⁷⁸ Yönerge, üye devletlerin ulusal sınırları dâhilinde söz konusu meslekleri icra etmek isteyen kişilerin mesleki yeterliliklerinin Yönerge'yle aynı doğrultuda olup olmadığını kontrol etmelerini öngörmektedir. Böylece bu mesleklere yönelik olarak bütün üye devletlerce geçerli olan asgari eğitim koşullarını Birlik genelinde düzenleyerek tüm AB'yi kapsamaktadır.³⁷⁹ Dolayısıyla, örneğin, Almanya'da eğitim gören bir Alman eczacının mesleki yeterliliğinin bütün üye devletlerce otomatik olarak tanınması sağlanmış olmaktadır.

2.5.2 Avrupa Meslek Kartı

2013 yılında kabul edilerek 18 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi'nin temel hedefi, bürokrasinin azaltılması ve prosedürlerin hızlandırılmasını kolaylaştırmayı sağlama açısından tanıma usullerinde modern teknolojinin kullanılması oluşturmaktadır.³⁸⁰ Bu hedefin sağlanmasına ilişkin olarak, bu Yönerge'nin getirdiği en büyük yenilik, bir nevi elektronik pasaport olarak nitelendirilebilecek olan Avrupa Meslek Kartıdır. Avrupa Meslek Kartı, bir üye ülkede

³⁷⁶ Çatır, s.38.

³⁷⁷ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 13/2.

³⁷⁸ 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 21.

³⁷⁹ Tıp doktorluğu, diş hekimliği, hemşirelik, ebelik, eczacılık, veteriner hekimlik ve mimarlık meslekleri için ayrı ayrı asgari eğitim koşulları belirlenmiştir. 2005/36 Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 24, 25, 31, 34, 35, 38, 44, 46.

³⁸⁰ 2013/55/EC Sayılı Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Dibace 1-5.

edinilen mesleki yeterliliğin o üye devlette tanındığına ve gerekli kontrollerden geçtiğine yönelik elektronik bir sertifika olarak tanımlanabilir.³⁸¹

Elektronik bir sertifika olarak dolaşımında olması açısından sahtecilik ve geçerliliğini yitirme riski söz konusu değildir. Kartın elektronik bir ortamda hazırlanması dolayısıyla, kişilerin birden fazla üye devlette iş kurmak ya da hizmet sunmak açısından başvuru yapmaları durumunda işlemlerin tekrarlanması gereğini ortadan kaldırarak zaman kaybının önlenmesini sağlamaktadır.³⁸²

İç Pazar Bilgilendirme Sistemi (*Internal Market Information System*)³⁸³ aracılığı ile mesleki yeterliliklerin kazanıldığı üye devletle mesleğin gerçekleştirilmek istediği üye devlet arasında bilgi değişiminin sağlanması açısından tasarlanan Avrupa Meslek Kartı ile mesleki yeterliliklerin tanınmasına yönelik olan prosedürlerin basitleştirilmesi amaçlanmaktadır.³⁸⁴ Sistem sayesinde kişiler başvurularını çevrimiçi olarak takibini sağlayabilmeleri açısından süreçlere ilişkin daha fazla şeffaflık sağlanmış olmaktadır. Yeni sistemle gelen bir yenilik olan uyarı mekanizması (*alert mechanism*), bir üye devletin topraklarında, Yönerge'nin 56. maddesinde belirtilen mesleki faaliyetlerinin tamamında ya da bir kısmında geçici olarak dahi kısıtlanan veya yasaklanan kişiler hakkında üye devletlerdeki yetkili mercilerin birbirleri ile bilgi alışverişinde bulunmasını gerektirmektedir.³⁸⁵

Kart için kişilerin web sitesi üzerinden bireysel başvuru yapmaları gerekmektedir. Bireysel hesaplar oluşturulup gerekli olan belgelerin kopyaları sisteme yüklendikten sonra mesleki yeterliliklerin tanınması hususunda başvuru yapılabilmektedir.³⁸⁶ Böylece, tek hesap üzerinden birden fazla ülkede meslek sahibi olan kişiler mesleki yeterliliklerinin tanınmasının sağlanması açısından başvuruda

³⁸¹ Avrupa Komisyonu, "*European Professional Card*", https://ec.europa.eu/growth/single-market/services/free-movement-professionals/european-professional-card_en (29.08.2019).

³⁸² Çatır, s.40-41.

³⁸³ İç Pazar Bilgi Sistemi (IMI) AB hukuku pratik uygulanmasında görev alan kamu otoriteleri arasındaki bilgi alışverişinin kolaylaştırıcı güvenli, çok dilli online bir araçtır. Avrupa Komisyonu, "*Internal Market Information System*", https://ec.europa.eu/internal_market/imi-net/about/index_en.htm (29.12.2019).

³⁸⁴ 24 Haziran 2015 tarihli 2015/983 Sayılı Avrupa Meslek Kartı Hakkında Komisyon Uygulama Tüzüğü, Dıbbce 4, 25 Haziran 2015 Tarihli ve L 159/27 Sayılı AB Resmî Gazetesi, https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2015/983/oj (29.08.2019).

³⁸⁵ 2013/55/EC Sayılı Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 56a; Avrupa Komisyonu, "*European Professional Card*."

³⁸⁶ 2015/983 Sayılı Komisyon Uygulama Tüzüğü, Madde 3.

bulunabilmektedirler. Başvuru gerçekleştirildikten sonra, yetkili mercilerin başvurunun alındığına dair ve eğer varsa eksik belgelerin teminin sağlanması açısından bir haftalık bir süre içinde kişiyi bilgilendirmesi gerekmektedir.³⁸⁷ Eğer kişi geçici hizmet sunumunda bulunacak ise yetkili mercilere dosya kontrollerini sağlaması hususunda üç haftalık ek bir süre tanınmaktadır.³⁸⁸ Fakat mesleğin kamu sağlığı ya da güvenliği üzerinde herhangi bir etkisinin olması durumunda bu süre üç aya kadar uzatılabilir.³⁸⁹ Başvurunun başka bir Birlik üye devletinde iş kurmak için yapılması durumunda, yetkili mercilere üç aylık bir değerlendirme süresi verilirken otomatik tanıma sistemi kapsamında olan meslek gruplarında ise iki aylık bir süre ile sınırlandırılmıştır.³⁹⁰ Yetkili merciler başvuru sonrasında yapılan değerlendirmeler sonucunda kişinin mesleki yeterliliklerinin ev sahibi olan üye devletteki yeterlilikler ile büyük farklılıklar olduğunu tespit etmesi durumunda, Mesleki Yeterlilikler Yönergesi'nin öngördüğü şekilde telafi edici önlemlerin uygulanmasına başvurabilir.³⁹¹

Yetkili mercilerin belirlenen süre içinde karara varamaması durumunda, mesleki yeterlilikler otomatik olarak tanınarak kişi Avrupa Meslek Kartı'nı almaya hak kazanmaktadır.³⁹² Avrupa Meslek Kartı başvurusunun reddedilmesi durumunda ise şeffaflık ilkesi gereği yetkili merciler ret nedenlerini kişiye açıklamak zorunda olmakla birlikte kişinin itiraz hakkı saklı kalmaktadır.³⁹³ Avrupa Meslek Kartı'nın geçici hizmet sunumu amacıyla edinilmesi durumunda 18 ay, iş kurmak amacıyla edinilmesi durumunda ise geçerlilik süresi sınırsızdır.³⁹⁴

Avrupa Meslek Kartı ilk olarak sadece sınır ötesi hareketliliği olan genel bakımdan sorumlu hemşireler, eczacılar, fizyoterapistler, dağ rehberleri ve emlakçılar için 18 Ocak 2016'dan itibaren geçerli bir uygulama olarak karşımıza çıkmıştır.³⁹⁵

³⁸⁷ Avrupa Komisyonu, "**European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**", s.6 https://gewerbe.nrw/sites/default/files/documents/2018-06/eba_eng.pdf (29.08.2019); 2015/983 Sayılı Komisyon Uygulama Tüzüğü, Madde 8/1.

³⁸⁸ Avrupa Komisyonu, **European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**, s.6.

³⁸⁹ Avrupa Komisyonu, **European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**, s.6.

³⁹⁰ Avrupa Komisyonu, **European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**, s.6.

³⁹¹ Ev sahibi üye devlet bu tarz durumlarda yetenek testi uygulayabileceği gibi 3 yıla kadar sürebilecek bir adaptasyon stajı da gerçekleştirebilir. Avrupa Komisyonu, **European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**, s.6.

³⁹² 2013/55/EC sayılı Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, Madde 4d/5.

³⁹³ Avrupa Komisyonu, **European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**, s.6.

³⁹⁴ Avrupa Komisyonu, **European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications**, s.7.

³⁹⁵ Avrupa Komisyonu, **European Professional Card**.

Avrupa Meslek Kartının yrrlge konuluŖ amacı göz önüne alındığında kapsamının gelecekte diğer meslekler için de geniŖletilebileceėi çok da isabetsiz bir öngörü olmayacaktır.

BÖLÜM III:

TÜRKİYE/AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIĞI KAPSAMINDA HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

3.1 TÜRKİYE/AB ÜYELİK MÜZAKERELERİ KAPSAMINDA HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

3.1.1 Hizmet Müzakerelerinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye ile AB arasında hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik olarak başlatılan ilk temaslar Türkiye ve Birlik arasında ilişkilerin başladığı 1960'lara dayanmaktadır. 1959 yılında Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunun ardından 1963'te imzalanan Ortaklık Anlaşması ile Türkiye/AB arasında uzun bir süredir gündemde olan ve bugün GB'nin kapsamına dâhil edilmesi düşünülen hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik girişimlerin temellerinin oluşturulduğu ifade edilebilir. Türkiye/AB ilişkileri bağlamında hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik müzakereler dört aşamada ele alınabilir. İlk aşamayı, Ortaklık Anlaşması'yla başlayan ve GB kapsamında devam eden hizmet ticaretinin serbestleştirilmesine ilişkin müzakerelere kadar olan süreç oluşturmaktadır. İkinci aşama, hizmet ticaretinin dünya ticareti gündeminde mal ticaretine kıyasla geri planda kalması nedeniyle 1990'lı yıllara kadar somut adımların atılmadığı süreçtir. Üçüncü aşama, 1996 yılında GB'nin sadece mal ticaretini kapsayacak biçimde yürürlüğe girmesiyle kesintiye uğrayan süreçte, Avrupa Komisyonu'nca 1998'de yayımlanan Türkiye İçin Avrupa Stratejisi ile hizmet ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik yeniden yeşil ışığın yakılması oluşturmaktadır. Son olarak ise, 2005 yılında Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinin başlamasıyla taraflar arasında hizmetlerin serbest dolaşımının üyelik müzakereleri çerçevesinde ele alınmasıyla devam eden süreç dördüncü aşamayı oluşturduğu söylenebilir.

3.1.1.1 Hizmetlerin Serbest Dolaşımına Doğru İlk Adım: Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokol

Türkiye ve AB arasında 1963 tarihli Ortaklık Anlaşması'nda hizmetlerin dolaşımının serbestleştirilmesine ilişkin iki adet hüküm düzenlenmiştir. Anlaşmanın 13'üncü maddesinde, "*Akit Taraflar, yerleşme serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Antlaşma'nın 52 ilâ 56'ncı (dâhil) maddeleri ile 58'inci*

maddesinden esinlenmekte uyumuşlardır."³⁹⁶ denilmiş; 14'üncü maddesinde ise "*Akit taraflar hizmet edimi serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Antlaşma'nın 55, 56 ve 58 ilâ 65'inci (dâhil) maddelerinden esinlenmekte uyumuşlardır.*"³⁹⁷ denilerek anlaştıkları ifade edilmiştir. Türkiye ile AB arasındaki hizmet serbestîsinin oluşturulması perspektifinin temelinde Roma Antlaşması'yla AB ile üye devletlerinin kendi aralarında kurdukları ilişkiyi yansıttığı görülmektedir. Roma Antlaşması'nın ilgili hükümleri, üye devletler arasında iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımı önündeki ulusal mevzuatlarda mevcut olan kısıtlayıcı hüküm ve uygulamalara yönelik hükümlerin ortadan kaldırılmasını içermektedir.

Hizmetlerin serbest dolaşımıyla ilgili Ortaklık Anlaşması, tarafların hizmet sunum serbestîsine yönelik olan tüm kısıtlama ve ayrımcı uygulamaların kaldırmasını öngörmektedir. Türkiye ile AB arasında 1970 tarihinde Ortaklık Anlaşması'nın eki olarak imzalanmış olan KP yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımının nasıl gerçekleştirileceğine yönelik usulleri daha somut bir hale getirmiştir. Ortaklık ilişkisinin ikinci aşaması olan geçiş döneminin koşullarının belirlendiği KP'de GB'nin oluşturulmasının yanı sıra hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması öngörülmüştür. Ortaklık Anlaşması'ndaki düzenlemeler bir adım ileri taşınarak, KP'nin 41. maddesinde tarafların belirlenen serbestîlere ilişkin olarak yeni kısıtlamalar getirmekten kaçınmaları gerektiğinin açıkça ifade edildiği *standstill* kuralı getirilmiştir. KP'de "*Ortaklık Konseyi, Ortaklık Anlaşması'nın 13. ve 14. maddelerinde yer alan ilkelere uygun olarak, Akit Tarafların yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edimindeki kısıtlamaları aralarında gitgide kaldırmalarında uygulanacak sıra, süre ve usulleri...*"³⁹⁸ tespit etmekle görevlendirildiği ifade edilmiştir.

Hizmet ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik olarak Türkiye ile AB arasındaki girişimler her ne kadar 1960'lı yıllarda başlayarak söz konusu serbestleşmenin hukuki dayanağı kurulmuş olsa da dünya ticareti gündeminde hizmet ticaretinin mal ticaretine kıyasla geri planda kalması sebebiyle bu hususta o yıllar için sonuç odaklı bir adımın

³⁹⁶ Ortaklık Anlaşması, Madde 13.

³⁹⁷ Ortaklık Anlaşması, Madde 14.

³⁹⁸ Katma Protokol Madde 41/2.

gerçekleşmediği görülmektedir.³⁹⁹ 1990'lı yılların başında, GB müzakereleri sürecinde hizmet ticareti müzakereleri somut olarak tarafların gündemine girmiştir.

3.1.1.2 Gümrük Birliği Müzakereleri Sürecinde Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesine İlişkin Görüşmeler

Ortaklık Anlaşması ve KP'nin hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik maddelerinin işleyebilmesi için Ortaklık Konseyi'nde 1992 tarihinde mutabakata varılmasının ardından, taraflar arasında görüşmeler başlamıştır. 1993 tarihine gelindiğinde görüşmelere başlanmış ve hizmetler konusunun Ortaklık ilişkisi kapsamında ele alınması kararlaştırılmıştır.

GB müzakereleriyle paralel bir şekilde yürütülen görüşmeler çerçevesinde taraflar dokuz defa bir araya gelerek dört bölümden oluşan bir taslak metin oluşturmuştur.⁴⁰⁰ Bu metinde, hedeflenen serbestleşmenin sınırları ve yönetimine ilişkin olarak, Türkiye ile AB sınırları dâhilinde kurulmuş olan, Türk veya AB şirketleri, acenteleri ve bağlı ortaklıkları ile vatandaşların Türkiye ile AB sınırları dâhilinde iş kurma hakkına ilişkin olarak tüm kısıtlayıcı ve ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasının hedeflendiği belirtilmekteydi.⁴⁰¹ Bahsi geçen kısıtlamalar ve ayrımcı uygulamaların, AB'de anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih itibariyle, Türkiye'de ise daha sonradan belirlenecek olan bazı sektörler için beş yıllık bir geçiş sürecinin sonunda kaldırılması öngörülmekteydi. Bu hususta hayata geçirilmesi planlanan bir diğer unsur ise, taraflar arasında hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması açısından hizmet sunucusu olan gerçek kişilerin geçici dolaşımına izin verileceğine ilişkin karar olmuştur. Taslak metinde, taraflar arasındaki ilk görüşmeler; mali hizmetler (bankacılık, sigortacılık, sermaye piyasaları), telekomünikasyon, ulaştırma, turizm ve dağıtım, görsel-ışitsel hizmetler ve profesyonel hizmetler olmak üzere altı sektör üzerinde yoğunlaşmışsa da Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın (*General Agreement in Trade in Services /*

³⁹⁹ T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, s.77 http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_HizmetTicaretininSerbestlestirilmesi.pdf (01.09.2019).

⁴⁰⁰ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.77.

⁴⁰¹ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.76 -78.

GATS) 5. maddesinin öngördüğü hükümlere uygun olacak bir şekilde tüm sektörleri kapsayacağı öngörülmekteydi.⁴⁰²

GATS,⁴⁰³ “üyelerinden herhangi birinin, taraflar arasındaki hizmetler ticaretini serbestleştirici bir anlaşmaya dâhil olmasına veya taraf olmasına” belirli şartlar dâhilinde imkân vermektedir.⁴⁰⁴ Bu şartlar GATS’ın 5. maddesinde; anlaşma ile belirlenen sektör sayısı, etkilenen ticaret hacmi ve hizmet sunum biçimleri açısından kapsamlı olması ve özellikle herhangi bir hizmet sunum biçiminin öncelikli olarak kapsam dışı bırakılmaması ve GATS’ın 17. maddesinde öngörülen sektörlerdeki bütün farklı muamelelerin, ortadan kaldırılmasının sağlanması şeklinde sıralanmaktadır.⁴⁰⁵ Ayrıca, taraf ülkeler listelerinde yer alan milli muamele kısıtlamalarını ortadan kaldırmaları veya hizmet sektörü ve sunucularına uygulanabilecek yeni ve daha fazla ayrımcı bir niteliğe sahip bir önlem getirmemelidirler.⁴⁰⁶

Taslak metnini oluşturan taraflarca, Ortaklık Konseyi’nin Aralık 1994 tarihli toplantısında, GB’ye yönelik olarak alınacak karara iş kurma hakkı ve hizmetler başlıklı bir bölümün eklenmesi kararlaştırıldı.⁴⁰⁷ Fakat Danimarka, Yunanistan ve Almanya’nın itirazı üzerine eklenmesi düşünülen yerleşme hakkı ve hizmetler başlığı Ortaklık Konseyi kararından çıkarılmış oldu.⁴⁰⁸ Dolayısıyla, GB, 1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye ile AB arasında yalnızca malların serbest dolaşımını kapsayacak bir şekilde yürürlüğe girdi.

3.1.1.3 Gümrük Birliği’nden Sonra Yeniden: Türkiye için Avrupa Stratejisi ve Hizmet Müzakereleri

Ortaklık Konseyi’nin 1995 tarihindeki kararında yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik kısıtlamaların kaldırılmasına ilişkin Türkiye ile AB arasında varılan mutabakatın çıkarılması ile süreç tekrar tıkanmıştır. Dolayısıyla, yalnızca malların serbest dolaşımının sağlandığı bir GB yürürlüğe girmiş oldu. Hiç şüphesiz, GB’nin

⁴⁰² Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.77; Nanette Neuwahl, **The EU-Turkey Customs Union: a Balance, but No Equilibrium**, European Foreign Affairs Review, Sayı:4, 1999, s.56.

⁴⁰³ Dünya Ticaret Örgütü üyeleri arasında imzalanan, “uluslararası hizmet ticaretine ilişkin olarak temel kural ve ilkeleri ortaya koyan ilk çok taraflı anlaşmadır.” T.C. Ticaret Bakanlığı, “**Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)**” <https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/uluslararası-iliskiler/hizmet-ticareti-genel-anlasmasi-gats> (19.02.2020).

⁴⁰⁴ 15 Nisan 1994 tarihli Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (*General Agreement in Trade in Services / GATS*), Madde 5/1, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats.pdf (19.02.2020).

⁴⁰⁵ GATS, Madde 5.

⁴⁰⁶ GATS, Madde 17.

⁴⁰⁷ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.77.

⁴⁰⁸ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.77.

Türkiye’de üretilen malların kalitesinin artırılmasında ve Türkiye sanayisinin gelişimi noktasındaki kazanımları azımsanmayacak kadar önemlidir. Fakat Türkiye’nin nihai hedefinin AB’ye üyeliği olduğu düşünüldüğünde hizmetlerin ve dolayısıyla kişilerin serbest dolaşımının sağlanamadığı bir durumda tam anlamıyla bir entegrasyondan bahsedebilmek güçtür.

Türkiye, 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi’nde katılım müzakerelerinin başlatılması kararına dâhil edilmemesi üzerine AB ile siyasi ilişkilerini askıya alacağını bildirdi. Bunun üzerine Avrupa Komisyonu, Lüksemburg Zirvesi’nden bir yıl sonra gerçekleşen Cardiff Zirvesi’nde aday ülkeler için hazırlanan İlerleme Raporlarının Türkiye için de hazırlanması hususunda karar alırken aynı zamanda 4 Mart 1998 tarihinde hazırlamış olduğu “Türkiye için Avrupa Stratejisini” de onaylandı.⁴⁰⁹ Bu strateji ile amaçlanan şey Türkiye ile ilişkileri geliştirmek ve Türkiye’yi üyeliğe hazırlamaktır. Taraflar arasındaki iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik kısıtlamaların ortadan kaldırılması konusu Strateji ile birlikte tekrar gündeme gelmiştir.⁴¹⁰ Komisyon, Strateji’de GB’nin yürürlükte olan alanlarına yönelik mevzuatın uyumlaştırılmasını ve teknik danışma süreçlerinin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiş, hizmetler ve kamu alımlarının serbestleştirilmesi önerisinde bulunmuştur.⁴¹¹

AB tarafınca kabul edilen Strateji’ye binaen Türkiye tarafınca 22 Temmuz 1998 tarihinde “Türkiye-AB İlişkilerini Geliştirme Stratejisi” başlığıyla yayınlanan bir belgede nihai hedefi üyelik olan Ortaklık ilişkisinin sadece GB ile sınırlı kalmasının yeterli olmadığı, GB’nin üyelik sürecinde tüm serbestileri kapsayacak bir şekilde uygulanmasının temel amaç olması gerektiği vurgulanmıştır.⁴¹² Belgede ayrıca hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi için tarafların gerekli süreçleri başlatması hususunda çağrı yapıldı. Komisyonca hazırlanan stratejide Türkiye’nin müzakerelere hazır olduğunun ifade edilmesi üzerine, 30 Nisan 1999 tarihinde Türkiye ile AB arasında hizmetlerin

⁴⁰⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “*Press Statement on Turkey’s Response to the EU’s European Strategy For Turkey July 23, 1998*”, http://www.mfa.gov.tr/press-statement-on-turkey_s-response-to-the-eu_s-european-strategy-for-turkey_br_july-23_-1998.en.mfa (19.02.2020).

⁴¹⁰ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.81.

⁴¹¹ Avrupa Komisyonu, “*European Strategy for Turkey: The Commission’s Initial Operational Proposals*”, 1998, <http://aei.pitt.edu/4356/1/4356.pdf> (15.11.2019).

⁴¹² T.C. Dışişleri Bakanlığı, “*A Strategy For Developing Relations Between Turkey and The European Union Proposals of Turkey*”, 1998 http://www.mfa.gov.tr/a-strategy-for-developing-relations-between-turkey-and-the-european-union_br_proposals-of-turkey_br_july-17_-1998_br_.en.mfa , (15.11.2019).

serbest dolaşımı konusundaki kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına ilişkin özel bir toplantı yapıldı.⁴¹³ Taraflar, Ortaklık Anlaşması'nın iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin hükümlerine sadık kalarak aşamalı bir serbestleştirilmeye gidilmesi hususunda mutabakata vardı.⁴¹⁴

1990'lı yılların sonunda iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımı konusunda başlaması hedeflenen müzakerelerin hukuki dayanağını GATS'ın 5. maddesinin oluşturması öngörülmekteydi. Türkiye, hizmetler konusunda dengeli ve tüm alanları kapsayan bir anlaşmaya varılmasını fakat bazı sektörlerde geçiş süreleri öngören bir çerçeveye oturtulması gerektiği görüşündeydi.⁴¹⁵ Komisyon ise Türkiye'nin bu konudaki görüşüyle hemfikir olduğunu belirtirken, geçiş sürelerinin beş ile on yıllık sürelerle ayrılmasını ve olabildiğince kısa süreli bir geçiş dönemi öngörülmesini ayrıca, kara ve deniz taşımacılığı, arazi mülkiyeti ve kumarhane hizmetleri gibi alanların anlaşmanın kapsamı dışında kalabileceği veya bu alanlar için belirlenecek geçiş döneminin daha uzun olabileceğini gerçekleştirilen toplantıda belirtti.⁴¹⁶ 15 Kasım 1999 tarihinde toplanan AB Genel İşler Konseyi'nde, taraflar arasında iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin müzakerelerinin 2000 yılında başlaması hususunda karar verildi.⁴¹⁷ Bu toplantıda, Konsey'in Komisyona vermiş olduğu müzakere yetkisinin temel unsurları saptandı.⁴¹⁸ Buna göre;⁴¹⁹

- *Komisyonun görüşmeler sırasında GATS'in 5. maddesini ve Ortaklık Anlaşması'nın ilgili hükümlerini esas alınması gerektiği,*
- *Kurucu Antlaşma'nın 4 numaralı başlığı altında yer alan 2., 3. ve 4. maddelerinin Türkiye ile gerçekleştirilecek bir anlaşma metni için örnek teşkil etmesine,*

⁴¹³ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu",

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (19.02.2020).

⁴¹⁴ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.81.

⁴¹⁵ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.82.

⁴¹⁶ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.82.

⁴¹⁷ Avrupa Komisyonu Resmi İnternet Sitesi, "2217th Councilmeeting- General Affairs" Brüksel, 15 Kasım 1999 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_99_344 (19.02.2020).

⁴¹⁸ Avrupa Komisyonu, 2217th Councilmeeting- General Affairs.

⁴¹⁹ Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.82.

- *Görüşmeler sonucunda varılacak anlaşma metninin hizmet sunucuların geçici serbest dolaşımına ilişkin bölümünde, Komisyonun üye devletlerin bu konu hakkındaki hassasiyetini göz önünde tutarak hareket etmesine ve anlaşma kapsamında sadece kilit personelin geçici dolaşımının düzenlenmesine,*
- *Görüşmeler sırasında Birliğin ve üye devletlerin yetkilerinin dikkate alınmasının ve olası anlaşmazlıklar durumunda gerekli mekanizmaların kurulması hususunda karar verildi.*

Türkiye'nin 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsü kazanması ile taraflar arasındaki müzakerelerde adaylık perspektifinin oluşması söz konusu olmuştur. Böylece Lüksemburg'da düzenlenmiş olan Ortaklık Konseyi toplantısında hizmetlerin serbestleştirilmesi müzakerelerinin başlanması kararı alınmıştır.⁴²⁰

Brüksel'de 2001 tarihinde gerçekleştirilen ikinci tur görüşmelerde, Helsinki Zirvesi öncesinde Komisyona verilen müzakere yetkisi çerçevesinde görüşmelerin ele alınamayacağı; Türkiye'ye Zirvede adaylık statüsü verilmesinin sonucunda yeni bir perspektif ihtiyacının yansıtılmasından hareketle yeni bir müzakere yetkisi çerçevesinde devam edilmesine karar verildi.⁴²¹ 2001 yılı sonunda üçüncü tur müzakereler başlamıştır. Yalnızca üç yıl devam eden hizmet müzakerelerinden somut çıktılar elde edildiğinin söylenmesi güçtür. Brüksel'de Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde Türkiye ile katılım müzakerelerinin resmen başlatılması yönünde kararın alınmasıyla⁴²² iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin görüşmeler Türkiye/AB katılım müzakereleri kapsamında ele alınmaya başlanmıştır.

3.1.1.4 Üyelik Müzakereleri: İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi

Türkiye ile AB arasındaki hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik kısıtlamaların ortadan kaldırılması hususunda yarım asrı aşkın bir süre önce başlamış olan süreç, 2005

⁴²⁰ Topluluk ile Türkiye Arasında Hizmetlerin Serbestleştirilmesi ve Kamu İhaleleri Pazarlarının Karşılıklı Olarak Açılmasını Amaçlayan Müzakerelerin Başlaması Hakkındaki 11 Nisan 2000 Tarih ve 2/2000 Sayılı AT-Türkiye Ortaklık Konseyinin Kararı, Lüksemburg, 11 Nisan 2000, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/okk_tur.pdf (25.02.2020).

⁴²¹ Çatır, s.57.

⁴²² 16-17 Aralık 2004 Tarihli Avrupa Konseyi Brüksel Zirvesi, s.4, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-REV-1/en/pdf> (10.02.2020).

yılında katılım müzakerelerinin fiilen başlamasıyla 33 müzakere fasıl başlıklarından biri olarak “İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi” başlığı altında üçüncü fasıl çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.⁴²³ Katılım müzakerelerinden önce hizmetler sektörünün GB kararına uygun bir şekilde serbestleştirilmesi öngörülmekteydi. Ancak, üyelik müzakerelerinin başlamasıyla Türkiye’nin hizmetler alanındaki AB mevzuatını üstlenme gerekliliği ve iş kurma hakkının da fasıl başlığına dâhil edilmesiyle farklı bir kapsamda ele alınmaya başlandı.

Fiili müzakerelerin başlamasına kadar geçen ve diğer bir yandan hazırlık süreci olarak da adlandırılan tarama sürecinde üçüncü fasla ilişkin tarama toplantısı 2005 yılında yapıldı. 2007 yılında Komisyon’un hazırladığı Tarama Sonu Raporu’nun Türkiye’ye iletilmesinden sonrada bir adet fasla dair teknik açılış kriteri getirildi. Fasılın teknik açılış kriteri, Birlik müktesebatına uyumun gerçekleştirilebilmesi için, mevzuat uyumu ve kurumsal kapasite açısından gerekli olan adımlara yönelik takvimi de içeren detaylı bir stratejinin hazırlanması olarak belirlendi.⁴²⁴ Fakat unutulmaması gereken bir husus da şudur ki; 2006 tarihli AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi kararı⁴²⁵ kapsamında üçüncü fasıl KP’nin tam olarak uygulanması temelinde açılması engellenen sekiz fasıl arasında yer almaktadır.⁴²⁶ Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye fasılın açılış kriterini sağlayıp Komisyon’a sunsa dahi, fasılın üzerindeki siyasi blokaj kalkmadıkça bu fasılın açılması mümkün değildir.

Fasılın kapsamını sınır ötesi hizmet sunumuyla ilgili kurallar, iş kurma hakkı, posta hizmetlerine ilişkin düzenlemeler ve mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınması oluşturmaktadır.⁴²⁷ İş kurma hakkı ile sınır ötesi hizmet sunumu birbiriyle yakından ilişkili olan iki kavramdır. Sınır ötesi hizmet sunumu hakkındaki düzenlemeler ve iş kurma hakkı, Birlik vatandaşlarının ya da Birlik hukukuna uygun olarak kurulmuş tüzel kişilerin bir diğer üye devlette iş kurma hakları ve hizmet sunumuna ilişkin kısıtlamaların

⁴²³ Türk yetkili makamları tarafından önceki yıllarda “Yerleşme Hakkı” olarak kullanılan kavram, üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte “İş Kurma Hakkı” olarak anılmaya başlanmıştır.

⁴²⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, “AB’ye Katılım İçin Ulusal Eylem Planı Ocak 2016- Aralık 2019”, s.20, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ulusal_Eylem_Planlari/ulusal_eylem_plani_2016_2019_tr.pdf, (19.07.2019).

⁴²⁵ Avrupa Komisyonu, “2770th Council Meeting General Affairs and External Relations General Affairs” Brüksel (11.12.2006) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_06_352 (13.02.2020).

⁴²⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, “Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum”, https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html, (Erişim tarihi:19.07.2019).

⁴²⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, “İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunum Serbestisi”, <https://www.ab.gov.tr/68.html>, (19.07.2019).

kaldırılmasına dayanmaktadır.⁴²⁸ Bu bağlamda Türkiye'nin ulusal mevzuatını üyelik müzakereleri kapsamında 2006/123/EC sayılı Hizmetler Yönergesi ile uyumlaştırması gerekmektedir.

Fasılın ikinci unsurunu oluşturan mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınmasında ise, Birlik genelinde mesleki yeterliliklerin ve diplomaların tanınmasına yönelik kuralların uyumlaştırılmasını ve düzenlenmiş olan mesleklerin bazılarında eğitim müfredatının ortak hale getirilmesi yoluyla üye devletler arasında otomatik tanıma sisteminin oluşturulması şeklinde bir düzenlemeye dayanmaktadır.⁴²⁹ Bu husustaki AB'nin temel düzenlemeleri 2013/55/EC sayılı Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi kapsamında ele alınmaktadır. Bu hususta Türkiye'nin 2013/55/EC Sayılı Yönergeyi iç hukukuna aktarması ve yönergenin akademik ve mesleki yeterliliklerle ilgili kurumlarca uygulanması gerekmektedir.

Son bölümü oluşturan posta hizmetleri ise, daha önceki müzakere sürecinde ele alınmayıp üyelik müzakereleriyle birlikte üçüncü fasla dâhil edilmiştir. Posta hizmetleri, üye devletteki posta hizmetleri sektörünün kontrollü ve kademeli bir şekilde rekabete açılmasını öngörmektedir. Posta hizmetlerine ilişkin temel düzenlemeleri Birlik mevzuatında 2002/39/EC Sayılı Posta Hizmetleri Yönergesi oluşturmaktadır.⁴³⁰ Türkiye'nin bu husustaki AB müktesebatına uyum sağlaması ve düzenlemelerin uygulanması amacıyla bir Ulusal Düzenleyici Otorite (*National Regulatory Authority*) kurması büyük önem taşımaktadır.

3.2 ORTAKLIĞIN HUKUKİ TEMELLERİ ÜZERİNDEN HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMININ GENEL ÇERÇEVESİ

Hizmetlerin serbest dolaşımı gerek Ortaklık Anlaşması'nın 14. maddesi gerekse de KP'nin 41. ve 42. maddesinde ele alınmasından bahisle ortaklığın hukuki temelleri içerisinde yer almasıyla tartışmaya ehil bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ile AB ortaklığındaki diğer serbestiler ilişkisinde hizmetlerin serbest dolaşımının ikincil durumda bulunduğu belirtilmesi gerekmektedir. Çünkü Ortaklık hükümlerinin

⁴²⁸ Çatır, s.59.

⁴²⁹ Göçmen, *Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar*, s.285.

⁴³⁰ 10 Haziran 2002 tarihli 2002/39/EC Sayılı Posta Hizmetleri Yönergesi, 5 Temmuz 2002 Tarihli ve L 176 Sayılı AB Resmî Gazetesi

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1582904317126&uri=CELEX:32002L0039>.

uygulanması ve geliştirilmesi hususunda Ortaklığın temel belgelerinden biri olan KP, bazı sınırlamalar getirmiştir. “*Protokol’ün kapsamına giren alanlarda, Türkiye, üye devletlerin, Topluluğu Kuran Antlaşma uyarınca birbirlerine tanıdıklarından daha elverişli bir işlemde yararlanamaz.*”⁴³¹ ifadesi bu husustaki sınırlamalardan bir tanesidir.

3.2.1 Ortaklık Anlaşması Hükümleri

Türkiye ile AB arasında akdedilen Ortaklık Anlaşması, üyeliği doğrudan düzenleyen bir maddenin bulunduğu tek anlaşma olmakla birlikte GB’nin gerçekleştirilmesiyle hedeflenen malların serbest dolaşımının yanında diğer üç serbestîyi de hedefleyen bir anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaklık Anlaşması’nın dibacesinde ve 28. maddesinde Ortaklık ilişkisi Türkiye’yi üyeliğe hazırlamakta bir araç olarak öngörülmüştür. Bu nedenle Ortaklık Anlaşması’nda hem işçilerin hem de hizmet edimi serbestîsi ve yerleşme hakkından faydalanmak isteyenlerin durumu düzenlenmiştir.⁴³²

Hizmetlerin serbest dolaşımı, Ortaklık Anlaşması’nın 14. maddesinde ilk olarak ele alınmıştır. Bu madde hükmünde ilgili husus şöylece ifade edilmiştir: “*Akit Taraflar, hizmet edimi serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Antlaşma’nın 55, 56 ve 58 ilâ 65. (Dahil) maddelerinden esinlenmekte uyumuşlardır.*”⁴³³ Görüldüğü üzere Ortaklık Anlaşması, hizmet sunma serbestliğinin Türkiye ile AB arasında sağlanması konusunda, AB hukukunda birincil kaynak statüsünde olan Kurucu Anlaşma’ya atıfta bulunularak, bu alandaki kısıtlamaların kaldırılmasını öngörmektedir. Böylece, Türkiye ile AB arasında hizmet sunma serbestliğine ilişkin hususlarda AB hukuk düzeninde öngörülen sisteme benzer bir yaklaşımın benimsenmesi hedeflenmiştir.⁴³⁴ Bundandır ki taraflar arasındaki hizmet serbestisine ilişkin kısıtlamaların giderilmesi amacı ile Kurucu Antlaşmalar ’da hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik geçerli olan ilkelerin Türk vatandaşlarına

⁴³¹ Katma Protokol Madde 59.

⁴³²Sanem Baykal, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku Kapsamında Vize Uygulaması: Hukuki Durum Saptaması ve Öneriler**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Değerlendirme Notu, Mayıs 2009, (http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255421296r1626.Turkiye_Avrupa_Toplulugu_Ortaklik_Hukuku_Kapsaminda_Vize_Uygulaması.p), (Erişim tarihi:10.05.2019).

⁴³³ Ortaklık Anlaşması, Madde 14.

⁴³⁴ Çakıroğlu, s.43.

mümkün olduğu kadar aktarılması gerekmektedir.⁴³⁵ Ortaklık Anlaşması'nın 14. maddesinin doğrudan etkili olmayan hükümler içermesinden bahisle Ortaklık Konseyi kararları ve KP ile netleştirilmesi gerekmektedir.

Hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik genel niteliğe sahip olarak ifade edebileceğimiz yükümlülükler, Ortaklık Anlaşması'nın 7. ve 9. madde hükümlerinde belirtilmiştir. 7. madde “sözleşmeye sadakat”, 9. madde ise “ayrımcılık yapmama” yükümlülüğünü düzenlemektedir. Bu yükümlülükler bireylere her ne kadar doğrudan hak sağlamamaktaysa da bireylere haklar sunan hükümler ile ilişkili olarak etki gösterebilmekte olduğunu ifade etmek gerekir. Bu yönde, ABAD'ın ilgili durumu teyit ettiği içtihatları da mevcuttur. ABAD, üye devletlerin yetki alanındaki hususlar için, Ortaklık hukukuna aykırı olabilecek bir biçimde işletilemeyeceğini içtihatlarında ifade etmektedir. Örneğin, *Şahin* davasında oturma izninin verilmesi ya da uzatılmasına ilişkin yapılan başvurunun işlenmesi ile bağlantılı olarak ödenecek tutarın üye devlet vatandaşları için 30 Avro, Türk vatandaşları için 169 Avro olması⁴³⁶ şeklinde ortaya çıkan ulusal uygulamaların Ortaklık hukukuna aykırılık teşkil ettiği belirtilmiştir.

3.2.2 Katma Protokol'ün 41. Madde Hükümü

KP'nin 41. maddesi gereği akit tarafların, aralarında hizmetlerin serbest dolaşımına yeni kısıtlamalar getirmekten sakınacakları ve diğer bir taraftan da hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin mevcut olan kısıtlamaları aşamalı bir şekilde kaldıracakları ifade edilmiştir.⁴³⁷

Hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik olarak akit tarafları, mevcut durumu geriye götürmeme konusunda KP'nin 41/1 maddesi yükümlü tutmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir *standstill* kuralından kaynaklanan olumsuz bir yükümlülüğün söz konusu olduğu ifade edilebilir.⁴³⁸ KP'nin yürürlüğe girmesiyle, ev sahibi olan üye devlette hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin ulusal mevzuat ve uygulamalar ile yeni kısıtlamalar

⁴³⁵ ABAD, 21 Ekim 2003 tarihli *Joined cases C-317/01 and C-369/01, Eran Abatay and Others and Nadi Şahin v Bundesanstalt für Arbeit* kararı ECR I-12301, prf. 112.

⁴³⁶ ABAD, 17 Eylül 2009 tarihli *Ministervoor Voremdelingenzaken en Integratie v T. Şahin* kararı C-242/06 ECR I-8465, prf.46.

⁴³⁷ Kees Groenendijk ve Maaik Luiten, **AB'de Türk Vatandaşlarının Hakları- Türk Vatandaşlarının Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye Arasındaki Ortaklığa Dayalı Hakları**, Ozan Turhan ve Margerite Turhan (çev.), İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul, s. 24.

⁴³⁸ Sahir Özdemir, **Türkiye-AB Ortaklık Hukukunda Yeni Kısıtlama Getirme Yasağı: Üç Tespit**, Belgin Akçay ve Kemal Kızılcıca (edt.), Ekonomi ve Hukuk Üzerine Yazılar, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011. s.1 vd.

getirilmesi yasağı, doğrudan etkili bir niteliğe sahiptir.⁴³⁹ Dolayısıyla, ilgili kişiler, ev sahibi olan üye devletin yetkili mercileri önünde söz konusu hükme istinaden hak talebinde bulunabilmektedirler. KP'nin 41/1. maddesinde ele alınan *standstill* hükmü Ortaklık hukuku kapsamındaki hizmet serbestisi açısından önem teşkil etmektedir.⁴⁴⁰ Bu açıdan ABAD'ın, ilgili hükmün yorumuna yönelik almış olduğu kararlar ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

KP'nin 41/1. maddesinde öngörülen *standstill* hükmü akit taraflar arasındaki mevcut durumu korumayı öngörmekte olan bir hukuk kuralı niteliğindedir. Buradan hareketle şunu ifade edebiliriz ki; üye devletler, hükmün yürürlüğe girdiği tarihte Türk vatandaşlarına uyguladıkları kuralları, hükmün yürürlüğe girdiği tarihten sonra da devam ettirmek durumundadırlar, yani var olan hak ve özgürlükleri yeni kısıtlamalar ile sınırlandırmaktan kaçınmalıdırlar.⁴⁴¹ Aynı husus Türkiye için de geçerlidir.

ABAD, *Tüm/Darı* kararından itibaren sürekli olarak KP'nin 41/1. madde hükmünün tek başına doğrudan bir hak doğurmadığını, *standstill* kuralının basit bir prosedür şartı olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴² Buradan anlaşılacağı üzere, yalnızca *standstill* hükmü öne sürülerek herhangi bir hak talebinde bulunulması söz konusu değildir. Ancak, KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte, üye devletlerin iç hukuklarında, mevcut olan kuralların uygulanması talep edilebilir ve sınırlama teşkil eden yeni kısıtlamaların iptali istenilebilir. *Tınç*, ilgili hükmün, “*şekil ve esas nitelikli iki çeşit hak*” içerdiğini ifade etmektedir.⁴⁴³ Şekil olarak tanımlayabileceğimiz hak, Türk vatandaşlarının Ortaklık hukuku çerçevesinde doğrudan etkisi tanınmış olan *standstill* kuralını hâkim önünde ileri sürülebilmesidir. Ancak, bu hak tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Ulusal kurallar yeni bir kısıtlama teşkil ettiği sürece, başvuru, yeni kısıtlama getiren bu ulusal kararların iptalini ve meydana getirdiği zararların tazminatını talep edebilir. Başvurucunun esas olarak nitelikli hakları hâkim önünde kazanabilmesi için üç temel noktadan bahseden *Tınç*; “*İlk nokta, başvurunun ortaklık hukuku kapsamına girmesi; ikincisi, itiraz konusu ulusal kuralın «yeni kısıtlama»*

⁴³⁹ Bkz. ABAD, 11 Mayıs 2000 tarihli *The Queen v Secretary of State for the Home Department, exparte Abdulnasir Savas kararı* C-37/98 ECR I-2927.

⁴⁴⁰ Pınar, *Hizmetin Serbest Dolaşımı Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa*, s. 72 vd.

⁴⁴¹ Tınç, *1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı*, s.217.

⁴⁴² *Tüm/Darı* kararı, (C-16/05), prf.46-62.

⁴⁴³ Tınç, *1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı*, s.218.

olduğunun gösterilmesi; en son ve üçüncü nokta ise bu yeni kısıtlama olarak belirtilen ulusal önlemin mazur görülmesini sağlayacak haklı bir nedenin” olmaması olarak durumu belirtmektedir.⁴⁴⁴

Yeni kısıtlama kavramını, *Tüm/Darı* kararında, ABAD, ekonomik özgürlüğü sınırlandırılabilir ihtimali olan her türlü ulusal önlem olarak değerlendirmiştir.⁴⁴⁵ Bu hususta vize kuralını örnek olarak verebiliriz. Zira ABAD, vize kuralının, hizmet veren ya da işçileri için idari ve mali olmak üzere artı masraflar doğurmakla birlikte zaman kaybına neden olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁴⁶ Dolayısıyla, bu durum Ortaklık hukuku kapsamına giren Türk vatandaşlarına karşı yapılan bir ayrımcılık olarak da düşünülebilir. Fakat vize önlemi her ne kadar ayrımcılık teşkil etse de kendiliğinden Ortaklık Anlaşması’na ters düşmemektedir. *Standstill* kuralı, yalnızca taraf devletler arasındaki mevcut durumu korumayı öngördüğünden, KP’nin yürürlüğe girdiği tarihte vize uygulayan bir ülke, vize uygulamasına devam edebilmektedir. Ancak, o tarihteki vize kurallarından daha fazla bir zorlaştırma gerçekleştirilemez. *Soysal* kararında, Almanya’nın vize uygulaması KP’nin *standstill* hükmünü ihlal ettiği gerekçesiyle Ortaklık hukukuna aykırı bulunmuştur.⁴⁴⁷ Buda bize şunu göstermektedir ki uygulamada gerçekleştirilen her türlü farklılık yeni bir kısıtlama yasağı oluşturmaz. Giriş-çıkış veya oturma izni ve yenilemeleri prosedürlerinde uygulanan tarife farklılıkları bu durumu en iyi ifade eden örneklerdendir. Bilindiği üzere, *Schengen* vizesi üç aydan az olan dolaşimleri kapsamaktadır. *Komisyon/Hollanda* kararında olduğu gibi, bu süreden fazla oturma izinleri, ülkelerin kendi takdirlerine bırakılmakla birlikte, bu takdir yetkisinin Ortaklık hukukuna uygunsuz yürütülemeyeceği de belirtilmiştir.⁴⁴⁸ ABAD bu olayda Hollanda’nın Türk vatandaşlarına uyguladığı oturma vergilerinin AB vatandaşlarına uygulananlardan orantısız derecede daha yüksek olduğunu ifade ederek bu uygulamayı Ortaklık hukukuna aykırı bulmuştur.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Tınç, 1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı, s.219

⁴⁴⁵ *Tüm/Darı* kararı, (C-16/05), prf.69.

⁴⁴⁶ ABAD, 19 Şubat 2009 tarihli *Mehmet Soysal and Ibrahim Savatli v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-228/06 ECR I-1031, prf.54-55.

⁴⁴⁷ *Soysal* kararı, (C-228/06), prf.56-58.

⁴⁴⁸ ABAD, 25 Mart 2010 tarihli *European Commission v Kingdom of the Netherlands* kararı C-79/09 ECR I-40.

⁴⁴⁹ *Komisyon/Hollanda* kararı, (C-79/09), prf.75.

ABAD, *Soysal* kararında hem hizmet verenin hem de o kişinin maaşlı çalışanlarının *standstill* kuralından yararlanabileceğini ve ulusal önlemlere yönelik olan itirazların hizmet sunucusunun çalışanlarınca da yapılabileceği hükmüne karar vermiştir.⁴⁵⁰ *Toprak/Oğuz* kararında⁴⁵¹ ise, ABAD, bir ulusal önlem yalnızca KP'nin yürürlüğe girdiği tarihten sonra gerçekleştirilmiş olan hafiflemelerin kaldırılması suretiyle yürürlük tarihinde var olan hükümlere dönüş sağlasa dahi, yeni bir kısıtlama olarak değerlendirmiştir.⁴⁵² Bu durum *standstill* kuralının, “*effet cliquet*” diğer bir ifadeyle “geri dönüşsüz çark etkisi” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵³

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir Birlik kuralı veya ulusal önlem yeni kısıtlama olarak tanımlanabiliyor olsa da bazı istisnai durumlarda kabul görülebilmektedir.⁴⁵⁴ Fakat ABAD bu istisnai durumları, dar yorumlamak suretiyle Ortaklık hukukunca sağlanan haklara getirilebilecek olan kısıtlamaları mümkün olduğunca sınırlı tutmuştur.⁴⁵⁵ Böylece, Ortaklık hukukunun doğurduğu haklar mümkün olduğunca geniş tutularak etkin kılınmıştır. Bu hususta *standstill* kuralının etki göstermesini sınırlayan hakkın kötüye kullanılmasını örnek verebiliriz. Kötüye kullanma ve hileli maksatlar için AB hukukunun dayanak oluşturmadığı ve ulusal mahkemelerin duruma göre objektif kanıtlar ışığında ilgili kişilerin kötüye kullanma ve hileli davranışlarının olup olmadığına bakılması ve gerekli görülmesi halinde ise bu kişilerin AB hükümlerinden faydalanamayacağını hükme bağlayan⁴⁵⁶ ABAD, *Toprak/Oğuz* kararında, bu istisnai durumu hatırlattıktan sonra hakkın kötüye kullanılmasının hiçbir şekilde Ortaklık Konseyi'nin 1/80 sayılı kararının 13. maddesinin uygulanmasına engel teşkil etmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵⁷ ABAD, ilgili hükmün sadece uygulanması gereken ulusal hukuku belirlemekte olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, hakkın kötüye kullanılması durumu *standstill* bağlamında bir

⁴⁵⁰ *Soysal* kararı, (C-228/06), prf.48-51.

⁴⁵¹ ABAD, 9 Aralık 2010 tarihli *Joined Cases C-300/09 and C-301/09 Staatssecretaris van Justitiev F. Toprak and I. Oğuz* kararı ECR I-12845.

⁴⁵² *Toprak/Oğuz* kararı, (*Joined cases C-300/09 and C-301/09*), prf.61.

⁴⁵³ Tınç, **1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı**, s.221.

⁴⁵⁴ Söz konusu istisnalar Katma Protokol'ün 29. maddesi ve 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararının 14/1 madde hükmünde; kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı olarak belirtilmiştir. ABAD, “*yeni kısıtlamanın olması halinde bunun meşru bir amacın varlığına dayalı olarak orantılı bir önlem olup olmadığının irdelenmesi gerektiğini*” ifade etmiştir. ABAD, 10 Temmuz 2014 tarihli *Naime Dogan v Bundes republik Deutschland* kararı C-138/13 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:2066, prf.37.

⁴⁵⁵ Tınç, **1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı**, s.224.

⁴⁵⁶ ABAD, 9 Mart 1999 tarihli *Centros Ltd v Erhvervs- og Selskabsstyrelsen* kararı C-212/97 ECR I-1459, prf.25.

⁴⁵⁷ *Toprak/Oğuz* kararı, (*Joined cases C-300/09 and C-301/09*), prf.45.

sınırlandırma getirmez, yalnızca Türk vatandaşlarına uygulanabilecek olan maddi haklar bakımından bir sınırlandırma getirilebilir. Ancak bu sınırlandırmanın hukuki çerçevesinin ABAD tarafından dar yoruma tabi tutulduğunu unutmamak gerekir. Buna göre, her ne kadar Ortaklık hukukundan faydalanan bir kimsenin hakları, bu haklar kötüye kullanıldığı için kısıtlanabilirse de hakkın kötüye kullanımı tüm ulusal kuralların ihlali gibi düşünülemez. Bilhassa da basit idari formaliteler olarak tabir edebileceğimiz durumların ihlali sebebiyle oturma ve çalışma hakları kısıtlanamaz. Örnek vermek gerekirse, yalnızca vergi pulunun geç yatırılması bir gerekçe olarak gösterilerek Ortaklık hukukundan faydalanan bir kimsenin oturma yenileme başvurusunun reddedilmesi söz konusu olamayacağı⁴⁵⁸ gibi yenileme başvurusunda yaşanabilecek 26 günlük bir gecikme sebebiyle de bir kişinin oturma hakkının yasadışı olarak nitelendirilmesi söz konusu olamaz.⁴⁵⁹ Buradan bahisle, hakkın kötüye kullanım durumunun *standstill* için bir istisna oluşturamayacağı, yalnızca üye devlet mevzuatının Türk işçi ve işverenlerine sağladığı haklar bağlamında sınırlı bir engel teşkil etmekte olduğu söylenebilir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, istisnaların bu dar yorumu, KP'nin 29. maddesi ve 1/80 sayılı OKK'nın 14/1. hükmünde yer alan, kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı kavramlarıyla da ilişkilidir. ABAD, bu kavramlarda da dar yoruma giderek taraf devletlerin bu husustaki yetkilerini büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Örneğin, kamu düzeni kavramı, toplumun temel unsurlarından birine karşı yapılan gerçek, güncel ve önemli bir ihlalin varlığı durumunda Ortaklık hukukunun meydana getirdiği haklara istisna olabilmıştır.⁴⁶⁰ Bu istisna orantılılık olarak tabir edilen ilke kuralına tabi tutulmuş ve böylece yalnızca bir kişinin hapis cezasına çarptırılmış olmasının tek başına, o kişinin kamu düzenini yaraladığı anlamına gelmeyeceği ortaya konmuştur.⁴⁶¹

3.3 İLERLEME RAPORLARI IŞIĞINDA İŞ KURMA HAKKI VE HİZMET SUNUMU SERBESTİSİ FASLINDA TÜRKİYE'NİN UYUM DÜZEYİ

AB ile katılım müzakerelerinin başlamasıyla Türkiye üçüncü fasla ilişkin AB müktesebatını üstlenmeye yönelik çalışmalara başlamıştır. Türkiye'nin bu alana ilişkin uyum düzeyi her yıl Komisyon tarafından yayınlanan İlerleme Raporlarında ayrıntılı bir

⁴⁵⁸ T. Şahin kararı, (C-242/06), prf.58-59.

⁴⁵⁹ ABAD, 16 Mart 2000 tarihli *Sezgin Ergat v Standt Ulm* kararı C-329/97 ECR I-1487, prf.65.

⁴⁶⁰ Tınç, 1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı, s.225.

⁴⁶¹ ABAD, 11 Kasım 2004 tarihli *İnan Çetinkaya v Land Baden- Württemberg* kararı C-467/02 ECR I-10895, prf.43.

şekilde ele alınmaktadır. Müzakerelerin resmi başlangıç tarihi olan 2005 yılından bu yana yayınlanmış olan İlerleme Raporlarına bakılarak üçüncü fasıl kapsamında Türkiye'nin kaydettiği ilerleme ya da devam eden eksikliklerin neler olduğunun bir analizi yapılabilmektedir.⁴⁶²

Üçüncü fasıl iş kurma hakkı, sınır ötesi hizmet sunumu, mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınması ve posta hizmetleri olmak üzere dört bölümde ele alınmaktadır. Üyelik müzakerelerinin başlamasından bu yana yayımlanan 15 İlerleme Raporuna bakıldığında Türkiye'nin bu dört alanda belirli bir düzeyde ilerleme kaydetmekle birlikte halen gerçekleştirmesi gereken gelişmelerin olduğu söylenebilir.

Komisyon'un "yeni nesil İlerleme Raporu" olarak kabul edilen 2015 yılından itibaren yayınladığı İlerleme Raporlarına bakıldığında Türkiye'nin üçüncü fasıl kapsamında AB mevzuatına uyum düzeyi "erken aşama" olarak ifade edilmektedir.⁴⁶³ Beş kategoriden oluşan bir değerlendirme sunan yeni nesil İlerleme Raporlarına göre Türkiye birinci kategoride yer almaktadır.⁴⁶⁴ Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bu alanda üzerine düşen görevin bir hayli fazla olduğu ifade edilebilir.

İş kurma hakkı kapsamında, İlerleme Raporlarında en çok vurgulanan konu, aynı zamanda ilgili fasılın açılış kriterini oluşturan mevzuat uyumu ve kurumsal kapasiteye ilişkin Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi gerekli olan tüm adımları içeren bir uyum stratejisinin hazırlanmasıydı.⁴⁶⁵ Bu hususta gerçekleştirilen en önemli adım ise fasılın açılış kriterinin karşılanmasına ilişkin çalışmaların sağlıklı bir çerçevede yürütülmesi

⁴⁶² Türkiye'ye yönelik ilerleme raporları 1998 yılından itibaren yayınlanmaya başlanmış olmakla birlikte bu çalışmada Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin resmi başlangıç tarihi olan 2005 tarihli ilerleme raporu başlangıç esas alınıp inceleme yapılmaktadır.

⁴⁶³ 2015 Yılı İlerleme Raporu, s.39 https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

⁴⁶⁴ Melih Özsöz ve İlke Toygür, "How to Read The Next Generation Progress Reports", *Hürriyet Daily News*. 01 Aralık 2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/how-to-read-the-next-generation-progress-reports-91902> (25.02.2020); 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73. https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (11.12.2020)

⁴⁶⁵ 2008 Yılı İlerleme Raporu, s.40 https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf

(30.12.2019); 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.42

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf

(30.12.2019); 2010 Yılı İlerleme Raporu, s.48

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf

(30.12.2019); 2011 Yılı İlerleme Raporu, s.56

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf; 2012 Yılı

İlerleme Raporu, s.58 https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019); 2013 Yılı İlerleme

Raporu, s.26 https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

için, AB Bakanlığı tarafından ilgili tüm tarafların talep ve ihtiyaçlarını dikkate alan kapsamlı bir teknik yardım projesi hazırlanmış olmasıdır.⁴⁶⁶ Toplam bütçesi 2 milyon Avro olan proje, 17 Eylül 2014 tarihinde başlamış, 16 Eylül 2016'da tarihinde ise tamamlanmıştır.⁴⁶⁷ Üçüncü fasıl çerçevesinde yürütülen çalışmalara katkı sağlamak üzere, iş dünyası, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımı ve desteğiyle yürütülen proje ile mevcut olan yasal durum gözden geçirilerek eylem planları ve mevzuat taslakları hazırlanmıştır.⁴⁶⁸

İş kurma hakkı konusunda İlerleme Raporlarında yıllar içerisinde öne çıkan bir diğer konu ise, Türkiye'nin uyguladığı ve AB müktesebatına uygun olmayan uyruklu, cinsiyet, ikametgâh zorunluluğu gibi Türk mevzuatındaki bazı düzenlemeler, orantısız dil zorunluluğu ve çalışanların faaliyette bulunabileceği ofis sayısını sınırlayan kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶⁹ Aynı zamanda serbest meslek mensubu AB vatandaşlarının işletmelerinin kurulması ve tescilinin yanı sıra, kendileri için çalışma izni almaları veya bir anonim şirket kurarken Merkez Bankası ya da bir devlet bankasına garanti teminatı yatırımları zorunluluğu Türkiye'nin AB mevzuatına uyum sağlamadığı noktalar olarak İlerleme Raporlarında yer almaktadır.⁴⁷⁰

Diğer bir taraftan, Türkiye'nin yıllar içerisinde bu konulara yönelik olarak bazı somut adımlar da attığı görülmektedir. Bunlara bakacak olursak; 25 Nisan 2007 tarihinde kabul edilen Hemşirelik Yasası'ndaki bir değişiklik ile hemşirelik için cinsiyet şartı kaldırılmıştır.⁴⁷¹ 4 Nisan 2013 tarihinde kabul edilen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile geçerli bir çalışma iznine ya da çalışma izni muafiyet belgesine sahip olan yabancılar bakımından ikametgâh şartını kaldırmıştır.⁴⁷² Türkiye, Yabancıların Çalışma

⁴⁶⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, "AB Başkanlığı Projeleri", https://www.ab.gov.tr/ab-bakanligi-projeleri_46008.html, (Erişim tarihi:15.09.2019).

⁴⁶⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, **AB Başkanlığı Projeleri**.

⁴⁶⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, **AB Başkanlığı Projeleri**.

⁴⁶⁹ 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.34

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf (30.12.,209); 2008 Yılı İlerleme Raporu, s.40; 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.42.

⁴⁷⁰ 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.34; 2008 Yılı İlerleme Raporu, s.40; 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.43; 2010 Yılı İlerleme Raporu, s.48; 2011 Yılı İlerleme Raporu, s.56; 2012 Yılı İlerleme Raporu, s.58; 2013 Yılı İlerleme Raporu, s.26; 2014 Yılı İlerleme Raporu, s.27 https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019); 2015 Yılı İlerleme Raporu, s.39.

⁴⁷¹ 25 Nisan 2007 Tarihli 5634 Sayılı Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Madde 2, 2 Mayıs 2007 Tarihli ve 26510 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁷² 4 Nisan 2013 Tarihli 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde 27, 11 Nisan 2013 Tarihli ve 28615 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

İzinleri Hakkında Kanun'un uygulanmasına ilişkin mevzuatta değişiklikler yapmıştır. Yapılan değişiklik ile *“Türkiye'ye ithal edilen ya da Türkiye'den ihraç edilen mal ve hizmetlerin kullanılmasına ilişkin eğitim konularında Türkiye'ye giriş tarihinden itibaren bir yıl içinde toplam üç ayı geçmemek üzere Türkiye'de bulunulmasına”* olanak verilmiştir.⁴⁷³ Yabancı Sağlık Meslek Mensuplarının Türkiye'de Özel Sağlık Kuruluşlarında Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik'te yapılan değişiklik ile yabancı ebelerin de özel sağlık kuruluşlarında çalışabilmelerini sağlanmıştır.⁴⁷⁴ 28 Temmuz 2016 tarihinde kabul edilen yeni bir kanunla, yabancıların çalışma izinlerine ilişkin usuller basitleştirilmiştir.⁴⁷⁵

Öte yandan, İlerleme Raporlarında belirtildiği üzere bu alandaki hazırlıklar başlangıç aşamasındadır. AB müktesebatına uyum sağlamak için hala Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken reformlar bulunmaktadır. 2015 yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'de geçici ya da şartlı koruma kapsamındaki kişilerin çalışma iznine başvurmalarına olanak tanınmasını sağlayan bir mevzuatın kabul edilmediği belirtilmiştir.⁴⁷⁶ 2018 yılı İlerleme Raporunda birden fazla izin gerektiren meslek gruplarına ilişkin vatandaşlık ve ikamet izni gereklilikleri gibi birçok gereklilik veya tek bir temas noktasının olmaması nedeniyle iş kurma hakkının kısıtlanmakta olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷⁷ 2019 yılı İlerleme Raporunda Komisyon, Türkiye'nin iş kurma hakkı alanında pek çok gerekliliğin var olmaya ve bu hakkı kısıtlamaya devam ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁸ 2020 yılı İlerleme Raporu ise iş kurma hakkına ilişkin bir ilerlemenin kaydedilmemiş olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷⁹ Bu ifadeler dikkate alındığında, Türkiye'nin iş kurma hakkı konusunda AB ile mevzuatını uyumlaştırması açısından daha fazla ilerleme kaydetmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

⁴⁷³ Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Madde 1, 22 Ocak 2015 Tarihli ve 29244 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁷⁴ Yabancı Sağlık Meslek Mensuplarının Türkiye'de Özel Sağlık Kuruluşlarında Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Madde 1,16 Haziran 2016 Tarihli ve 29744 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁷⁵ 28 Temmuz 2016 Tarihli 6735 Sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu, 13 Ağustos 2016 Tarihli ve 29800 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁷⁶ 2015 Yılı İlerleme Raporu, s.39.

⁴⁷⁷ 2018 Yılı İlerleme Raporu, s.65.

https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

⁴⁷⁸ 2019 Yılı İlerleme Raporu, s.73 https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

⁴⁷⁹ 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73

https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (08.12.2020).

Sınır ötesi hizmet sunumu serbestisine yönelik İlerleme Raporlarında önem atfedilen konular arasında AB menşeli hizmet sağlayıcılarına uygulanan ve Birlik müktesebatına uygun görülmeyen kayıt, lisans ve izin şartı ilk sırada yer almaktadır. Öyle ki, bu hususa yönelik olarak Komisyon'un Türkiye'ye yönelttiği eleştiriler tüm İlerleme Raporlarında yer almıştır. Bir üye devlette kurulmuş bulunan firmalar için özel tescil ve yetkilendirme gereklilikleri bulunmakla birlikte aynı durum bir üye devlette ikamet eden hizmet sağlayıcılarının çalışma ve ikametgâh izinlerini alabilmeleri bakımından bu tarz şartlara tabi tutulması dikkat çekilen hususlardan biridir. Aynı zamanda, İlerleme Raporlarında Türkiye'de hizmet sunucularının genellikle ruhsat ya da izin almaları gerektiği ve bu durumun genellikle bir meslek örgütüne zorunlu üyelik ile bağlantılı olduğu, Türkiye'de şirket kurmayı zorunlu kılmakla birlikte belirli mesleklerin yabancı ülke vatandaşlarına kapalı olması gibi mevcut düzenlemelerin değiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸⁰ Sınır ötesi hizmet sunumuna ilişkin 2015 yılından itibaren yayımlanan yeni nesil İlerleme Raporlarında Komisyon'un sıklıkla üstünde durduğu bir diğer konu ise tek temas noktalarının kurulmasıdır. Bu hususta gerçekleştirilen önemli bir adım Perakende Bilgi Sisteminin (PERBİS)⁴⁸¹ sektöre özgü tek temas noktasına dönüştürülmesine yönelik hazırlıkların başlamasıdır.⁴⁸² Ancak PERBİS'in sektöre özgü tek temas noktasına dönüştürülmesine yönelik hazırlıkların tamamlanmadığı ve dolayısıyla tek temas noktalarının henüz bulunmamakta olduğu 2020 Yılı İlerleme Raporunda belirtilmektedir.⁴⁸³ Sınır ötesi hizmet sunumu serbestisiyle ilgili kimi durumlarda hayata geçirilen düzenlemeler ile geriye dönüş yaşandığını da söylemek mümkündür. Örneğin, 2009 yılı İlerleme Raporu'nda çevre mühendisleri için Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğine üye olma zorunluluğu ile vatandaşlık şartının getirilmiş olduğu yönetmeliğin⁴⁸⁴ Birlik müktesebatı ile uygun olmadığı belirtilmiştir.⁴⁸⁵ Benzer bir durum 2010 yılı İlerleme Raporunda da kendini göstermiştir. Bu İlerleme

⁴⁸⁰ 2005 Yılı İlerleme Raporu, s.69

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf
(28.12.2019).

⁴⁸¹ PERBİS, "perakende işletmelerinin açılış ve faaliyete geçişinde gerekli olan bütün izin başvurularının tek merkeze yapılmasını ve sonuçlandırılmasını sağlayan elektronik bir bilgi sistemi" olarak tanımlanmaktadır.
[https://mevzuat.co/perbis-nedir/\(24.02.2020\)](https://mevzuat.co/perbis-nedir/(24.02.2020)).

⁴⁸² 2018 Yılı İlerleme Raporu, s.65.

⁴⁸³ 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73.

⁴⁸⁴ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Çevre Mühendisleri Odası Serbest Çevre Mühendisliği Hizmetleri Uygulama, Tescil, Denetim ve Asgari Ücret Yönetmeliği, 22 Nisan 2009 Tarihli ve 27208 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁸⁵ 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.43.

Raporunda “*profesyonel turist rehberlerine ilişkin yönetmelik değişikliği ile ziraat ve gemi mühendislerine ilişkin ticaret odası düzenlemeleri*” ile “*AB müktesebatına uygun olmayan vatandaşlık şartının*” uygulandığına dikkat çekilmiştir.⁴⁸⁶

Türkiye'nin en fazla ilerleme kat ettiği alan mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınması konusudur. İlerleme Raporlarında Türkiye'nin bu alana ilişkin sıklıkla karşılaştığı bir başka eleştiri ise mesleki yeterliliklerin akademik yeterliliklerden ayrılmasına imkân sağlayacak bir prosedürün oluşturulmaması olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁷ Bu hususta Türkiye'nin yerine getirmesi gereken değişiklikler arasında mesleki yeterliliklerin akademik yeterliliklerden ayrılmasına imkân sağlayacak olan prosedürden ayrı olarak bunu ele alacak olan idari bir yapının kurulması ilk sırada gelmekteydi. Mesleki standartların yönetimini yeni bir bağımsız otoriteye veren bir kanunun 21 Eylül 2006'da kabul edilmesiyle kurulan Mesleki Yeterlilikler Kurumu (MYK)⁴⁸⁸ bu alanda kaydedilen önemli bir ilerleme oldu.⁴⁸⁹ MYK, Türkiye'de bir mesleğin icra edilebilmesi için gerekli olan şartların neler olduğunu gösteren “Ulusal Meslek Standartları”⁴⁹⁰ ve “Ulusal Yeterlilikleri”⁴⁹¹ yayımlamaktadır. MYK, günümüz itibariyle 857 adet Ulusal Meslek Standardı⁴⁹² ve 508 adet Ulusal Yeterlilik yayımladı.⁴⁹³ Türkiye'nin mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınması alanında sıklıkla karşılaştığı bir diğer eleştiri, avukatlık, tıp doktorluğu, hemşirelik, dişçilik, ebelik ve eczacılık başta

⁴⁸⁶ 2010 Yılı İlerleme Raporu, s.48.

⁴⁸⁷ 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.43, 2010 Yılı İlerleme Raporu, s.48-49, 2011 Yılı İlerleme Raporu, s.56, 2012 Yılı İlerleme Raporu, s.59, 2013 Yılı İlerleme Raporu, s.26, 2014 Yılı İlerleme Raporu, s.27.

⁴⁸⁸ MYK, “*meslek standartlarını temel alarak, teknik ve meslekî alanlarda ulusal yeterliliklerin esaslarını belirlemek; denetim, ölçme ve değerlendirme, belgelendirme ve sertifikalandırmaya ilişkin faaliyetleri yürüten*” bir kurum olarak tanımlanmaktadır. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “**Mesleki Yeterlilikler Kurumu**”, <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/alt-menu-hakkimizda> (24.02.2020).

⁴⁸⁹ 21 Eylül 2006 Tarihli ve 5544 Sayılı Meslekî Yeterlilik Kurumu Kanunu, 7 Ekim 2006 Tarihli ve 26312 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁹⁰ Ulusal Meslek Standardı, “*bir mesleğin başarı ile icra edilebilmesi için Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından kabul edilen gerekli bilgi, beceri, tavır ve tutumların neler olduğunu gösteren asgari bir norm*” olarak tanımlanmaktadır. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “**Ulusal Meslek Standardı**”, <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-meslek-standard-ana> (24.02.2020).

⁴⁹¹ Ulusal yeterlilikler, “*ulusal ya da uluslararası meslek standartları temel alınarak hazırlanan, bireylerin mesleğini başarı ile icra etmesi için sahip olmaları gereken bilgi, beceri ve yetkinlikler ile bu bilgi, beceri ve yetkinlikleri kanıtlamaları için nasıl bir ölçme ve değerlendirme sürecinden geçmeleri gerektiğini açıklayan teknik dokümanlar*” olarak tanımlanmaktadır. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “**Ulusal Yeterlilikler**” <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-yeterlilik-tanm-ve-cerri> (24.02.2020).

⁴⁹² Mesleki Yeterlilikler Kurumu, “**Ulusal Meslek Standartları**”, https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_meslek_std_taslak&view=taslak_listesi_yeni&msd=2&Itemid=432 (12.12.2020).

⁴⁹³ Mesleki Yeterlilikler Kurumu, **Ulusal Yeterlilikler**, https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik&view=arama (12.12.2020).

olmak üzere düzenlenmiş birçok mesleğin icra edilebilmesi için aranan vatandaşlık ya da dil şartıdır.

Mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınması alanında 2005 yılından 2020 yılına kadar olan tüm İlerleme Raporlarına bakıldığında Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ilerlemeleri şöyle sıralayabiliriz. 2006 yılında mesleki standartların yönetimini yeni bir bağımsız otoriteye veren bir kanun kabul edilmiştir.⁴⁹⁴ Türkiye, YÖK bünyesinde AB ve uluslararası ilişkiler birimi kurmuştur.⁴⁹⁵ 2005/36/EC sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi ile uyum sağlanması amacıyla, düzenlenmiş meslekler (tıp, hemşirelik, ebelik, dişçilik, veteriner hekimlik, eczacılık ve mimarlık) için asgari eğitim gerekliliklerinin uyumuna dair bir yönetmelik kabul edilmiştir.⁴⁹⁶ Mesleki Nitelikler Kurumu, personel alımı ile personel ve çalışma yöntemlerine ilişkin çeşitli yönetmeliklerin kabul edilmesi dâhil olmak üzere, faal hale gelme doğrultusunda ilave adımlar atmıştır.⁴⁹⁷ Hemşirelik Kanunu'nda kadınlara atıf yapan hükümler, Anayasa Mahkemesi'nin almış olduğu bir karar ile iptali sağlanmıştır.⁴⁹⁸ Otomatik tanımaya dayalı düzenlenmiş meslekler için asgari eğitim koşullarını belirleyen Yönetmelik değiştirilmiştir.⁴⁹⁹ İlgili Yönetmeliğin kabul edilmesi ile Türkiye'deki özel hastanelerde yabancı uyruklu doktorların ve hemşirelerin istihdam edilmesinin önündeki yasal engeller ortadan kaldırılmıştır.⁵⁰⁰ Türkiye, ebelik mesleğinin icrası için aranan vatandaşlık şartını kaldırarak mesleğe erişimde serbestlik sağlamıştır.⁵⁰¹ Yapılan kanun değişikliği ile eğitimini yabancı ülkede

⁴⁹⁴ 21 Eylül 2006 Tarihli 5544 Sayılı Meslekî Yeterlilik Kurumu Kanunu, 7 Ekim 2006 Tarihli ve 26312 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁹⁵ 2007 Yılı İlerleme Raporu, s. 35.

⁴⁹⁶ Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelik, 2 Şubat 2008 Tarihli ve 26775 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁹⁷ 2008 Yılı İlerleme Raporu, s.41.

⁴⁹⁸ Anayasa Mahkemesinin E: 2007/78, K: 2010/120 Sayılı Kararı (25/2/1954 Tarihli ve 6283 Sayılı Kanun'da Değişiklik Yapan 25/4/2007 Tarihli ve 5634 Sayılı Kanun ile İlgili), 5 Şubat 2011 Tarihli ve 27837 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁴⁹⁹ Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 31 Aralık 2009 Tarihli ve 27449 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵⁰⁰ Yabancı Sağlık Meslek Mensuplarının Türkiye'de Özel Sağlık Kuruluşlarında Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, 22 Şubat 2012 Tarihli ve 28212 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵⁰¹ 2 Ocak 2014 Tarihli 6514 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 18 Ocak 2014 Tarihli ve 28886 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

tamamlamış eczacıların, diplomalarının Sağlık Bakanlığına kayıtlı bir Türk eğitim kurumu tarafından tanınması koşuluyla, Türkiye’de çalışmalarına olanak sağlanmıştır.⁵⁰²

Son olarak, 2020 yılı İlerleme Raporunda, bazı düzenlenmiş mesleklerde tanıma için mütakabiliyet şartları aranmasına devam edildiği, vatandaşlık ve dil gereklilikleri gibi mesleki hareketliliğe ilişkin kısıtlamaların halen kaldırılmadığı belirtilirken mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınmasına ilişkin olarak MYK’nın meslek standartlarını yayımlamaya devam ettiği ve Türkiye’nin bu alandaki ulusal mevzuatını AB müktesebatına uyumlu hale getirmeyi sürdürmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.⁵⁰³ Katılım sürecinde Türkiye’nin başlıca yol haritalarından biri olan AB’ye Katılım İçin Ulusal Eylem Planı, önümüzdeki dönemde AB sürecinde Türkiye’nin atacağı adımları, hem mevzuat uyumu hem de kurumsal ve idari yapılanmalar çerçevesinde somut bir biçimde ortaya koymasıyla Türkiye’nin bu alanda daha fazla ilerleme kaydedeceğini beklenmek mümkündür.

Posta hizmetleri alanında ise Türkiye’nin 2005’ten 2012 kadar ki İlerleme Raporlarında karşılaştığı eleştiri, 2006 yılında hazırlanan Posta Kanunu Tasarısı’nın uzun yıllar boyunca yasalaşmamasından kaynaklanmaktaydı. Ancak, Posta Kanunu Tasarısı’nın 2013 yılında yasalaşması ile birlikte posta hizmetleri alanında önemli bir mesafe alınmış oldu.⁵⁰⁴ Hızlı posta ve özel paket dağıtımında özel sektör her ne kadar varlığını sürdürse de posta sektörünü kapsayan tekel olarak PTT Genel Müdürlüğü’nün faaliyet göstermesi uzun yıllar eleştirilen konulardan biri oldu. PTT Genel Müdürlüğü’nün genel muhasebe yönetimi ve hesapların ayrımı alanında muhasebe sisteminde şeffaflığın sağlanamaması Komisyon tarafından altı çizilen bir diğer husustu. Benzer şekilde, Türkiye’nin Katılım Ortaklığı Belgesi’nde belirtildiği şekilde AB posta müktesebatının uygulanması için bir yol haritası oluşturulmaması ve müktesebatın gerektirdiği bağımsız düzenleyici bir kurumun kurulmamış olması İlerleme Raporlarında dikkat çekilen noktaları oluşturmaktaydı.⁵⁰⁵

⁵⁰² 6 Kasım 2014 Tarihli 6566 Sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 14 Kasım 2014 Tarihli ve 29175 Sayılı T.C. Resmî Gazete

⁵⁰³ 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73-74.

⁵⁰⁴ 9 Mayıs 2013 Tarihli 6475 Sayılı Posta Hizmetleri Kanunu, 23 Mayıs 2013 Tarihli ve 28655 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵⁰⁵ 2007 Yılı İlerleme Raporu, s.35; 2008 Yılı İlerleme Raporu, s.41; 2009 Yılı İlerleme Raporu, s.43; 2010 Yılı İlerleme Raporu, s.48; 2011 Yılı İlerleme Raporu, s.56; 2012 Yılı İlerleme Raporu, s.58.

Öte yandan, Türkiye'nin posta hizmetleri alanında önemli ilerlemeler kaydetmiş olduğu görülmektedir. 5584 Sayılı Posta Kanunu'ndan⁵⁰⁶ daha fazla serbestleşmeyi sağlayan Posta Hizmetleri Kanunu'nun kabul edilmesi,⁵⁰⁷ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun (BTK)⁵⁰⁸ posta sektöründe uygulanacak idari yaptırımlara ve bunların uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenleyen mevzuatının kabul edilmesi,⁵⁰⁹ Dünya Posta Birliği'nin oluşturulmasına ilişkin 7. Ek Protokol'ün onaylanması,⁵¹⁰ evrensel posta hizmetinin kapsam ve esaslarını tanımlayan Evrensel Posta Hizmetleri Yönetmeliği'nin kabul edilmesi⁵¹¹ ilerleme kaydedilen noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak, Komisyon'un 2019 ve 2020 yılı İlerleme Raporlarında standart mektup postası hizmeti alanında hâlâ posta tekelinin mevcut olduğu ve evrensel hizmet sağlayıcı kuruluşun hâlâ münhasır haklara sahip olduğu ifade edilerek, Türkiye'nin posta hizmetleri alanında, ulusal mevzuatını AB müktesebatına uyumlu hâle getirmeye devam etmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁵¹²

Sonuç olarak, söz konusu faslın çerçevesinde Türkiye, üyelik müzakerelerinin başladığı yıllara kıyasla belli bir ilerleme kaydetmiştir. Ancak, Türkiye'nin halen yerine getirmesi gereken değişikliklerin olduğunu ifade etmek gerekir. İlgili fasıl, katılım müzakereleriyle yayımlanmaya başlayan İlerleme Raporlarında "erken aşama" olarak değerlendirilmektedir. Komisyon, 2015 yılından itibaren yayınlanan İlerleme Raporlarında aday ülkelere fasıllar bazında bir yıllık hedefler koymaktadır. 2019 yılı İlerleme Raporu'nda, üçüncü fasla ilişkin olarak koyulan hedef ise Türkiye'nin sınır ötesi hizmet sunumu için Hizmetler Yönergesi ile uyum sağlaması ve Tek Temas Noktası kurması şeklindedir.⁵¹³ Komisyon tarafından yayımlanan son İlerleme Raporu olan 2020 Yılı İlerleme Raporunda, 2019 Raporunda yer alan tavsiyelerin uygulanmamış olduğu ve AB müktesebatına uyum sağlamak için hâlâ kayda değer çabaya ihtiyaç duyulduğu

⁵⁰⁶ 2 Mart 1950 Tarihli 5584 Sayılı Posta Kanunu, 8 Mart 1950 Tarihli 7451 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵⁰⁷ 9 Mayıs 2013 Tarihli 6475 Sayılı Posta Hizmetleri Kanunu, 23 Mayıs 2013 Tarihli ve 28655 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵⁰⁸ Posta Hizmetleri Kanunu'nda BTK, posta hizmetleri alanında bağımsız ve düzenleyici bir otorite olarak tanımlanmıştır. 6475 Sayılı Posta Hizmetleri Kanunu, Madde 4, 23 Mayıs 2013 Tarihli ve 28655 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵⁰⁹ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Posta Sektöründe İdari Yaptırımlar Yönetmeliği, 3 Haziran 2014 Tarihli ve 29019 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵¹⁰ 2015/7652 Karar Sayılı Dünya Posta Birliği Kuruluş Yasası'na Yedinci Ek Protokol, 4 Haziran 2015 Tarihli ve 29376 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

⁵¹¹ Evrensel Posta Hizmetleri Yönetmeliği, 29 Şubat 2016 Tarihli ve 29639 Sayılı T.C. Resmî Gazete

⁵¹² 2019 Yılı İlerleme Raporu, s.73; 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73.

⁵¹³ 2019 Yılı İlerleme Raporu, s.73.

belirtilmiştir.⁵¹⁴ Raporda Türkiye'nin bir yıllık hedefi ise 2019 Yılı İlerleme Raporunda hedefi konulmuş olup gerçekleştirilmeyen sınır ötesi hizmet sunumu için Hizmetler Direktifi ile uyum sağlanması ve Tek Temas Noktası oluşturulmasına ek olarak Posta Hizmetleri Direktifi'ne uyum sağlanması ve mesleki yeterliliklerin karşılıklı tanınması alanında ulusal mevzuatını AB müktesebatına uyumlu hâle getirilmesi şeklinde sıralanmıştır.⁵¹⁵ Her ne kadar üçüncü fasıl 2006 yılından itibaren siyasi blokaj altındaki sekiz fasıldan biri olarak yer alsada Türkiye'nin fasıl kapsamındaki AB müktesebatına uyum sağlaması, GB'nin revizyonu sürecinde Avrupa Ekonomik Alanı modelinin benimsenmesi durumunda Türkiye'nin bu alandaki tüm değişikliklere kısa bir sürede uyum sağlayabilmesine yardımcı olacaktır.

3.4 ABAD'IN TÜRKİYE/AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIĞINA İLİŞKİN KARARLARI

AB üyesi devletlerin ulusal mahkemeleri, AB hukukunu ülkelerinde uygularken, yorum farklılıkları dolayısıyla çeşitli sorunların meydana gelmesi mümkündür. Bu tür durumlardan kaçınmak için ulusal mahkemeler, ABAD'dan AB hukukunun yorumlanması ya da geçerliliği konusunda ön karar isteminde bulunabilmektedirler. ABAD'ın bu çerçevede Türk vatandaşlarıyla ilgili almış olduğu kararlar, davaya taraf olan Türk vatandaşlarının dava konusu kişisel durumları ile doğrudan bağlantılı olarak, ulusal mahkemelerin karar vermekte güçlük çektikleri hususlara açıklık getirmekte önem teşkil etmektedir. Ayrıca bu kararlar, Ortaklık hukukunca sağlanan hakların, uygulamalara yansıtılması çerçevesinde üye devlet makamlarına yol gösterici nitelikte olan bağlayıcı kararlardır. ABAD'ın Ortaklık hukukunun çeşitli hükümlerinin doğrudan etkiye sahip olduğu yönünde verdiği karar hükümleri, diğer Türk vatandaşlarının da ulusal mahkemeler önünde emsal göstermek açısından durumlarına göre faydalanabilecekleri içtihatlar oluşturmaktadır.

3.4.1 Hizmet Sunumu Çerçevesinde İlk Açılım : Savaş Kararı⁵¹⁶

22 Aralık 1984 tarihinde Türk vatandaşı olan Abdülnasır Savaş ve eşi, istihdam edilmelerini, herhangi bir iş veya meslekte bulunmalarınının içerilmediği bir ay süreli

⁵¹⁴ 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73.

⁵¹⁵ 2020 Yılı İlerleme Raporu, s.73.

⁵¹⁶ ABAD, 11 Mayıs 2000 tarihli *The Queen v Secretary of State for the Home Department, exparte Abdülnasır Savaş kararı* C-37/98 ECR I-2927.

turist vizesiyle Birleşik Krallık'a gitmişlerdir. 21 Ocak 1985 tarihinde vize süreleri sona ermesine rağmen Birleşik Krallık'da ikametgâhlarını izinsiz sürdürmek suretiyle izinsiz açmış oldukları işyerlerinde (1989'da *Hackney'de* gömlek fabrikası, 1992'da *Hythe'de* ve 1994 yılında *Folkestone'da* restoran açmıştır.) ekonomik faaliyette bulunmuşlardır. 31 Ocak 1991 tarihine gelindiğinde Savaş, yasal ikametgâh izni için Göç ve Vatandaşlık Dairesine başvuruda bulunmuştur. Başvurusunun Göç ve Vatandaşlık Dairesi tarafından reddedilmesini takiben hakkında sınır dışı etme kararı verildiği kendisine tebliğ edilir. Savaş, bu karara karşı 11 Temmuz 1996 tarihinde ilgili yargı merciine başvurarak Ortaklık hukukundan kaynaklı haklarının dikkate alınması talebinde bulunur.⁵¹⁷ *Queen's Bench Division of the High Court* tarafından bu talep ön karar usulü ile ABAD'a iletilmiştir.⁵¹⁸ *Queen's Bench Division of the High Court*, ABAD'a aşağıdaki altı soruyu yöneltmiştir.⁵¹⁹

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanan Ortaklık Anlaşması ile 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanan KP'nin bir üye devletin göç yasasına aykırı olarak o üye devletin topraklarında bulunan ya da giren bir Türk vatandaşına hak sağladığı şeklinde bir yorum yapılabilir mi?

Eğer bu soruların herhangi birinin cevabı evet ise, Ortaklık Anlaşması'nın 13. maddesi ve KP'nin 41. maddesi AB üye devletlerinin ulusal hukuk düzeninde doğrudan etkili midir?

Kendi ulusal yasaları kapsamında bir üye devletin, söz konusu Türk vatandaşına yalnızca üye devlet topraklarına girişi şekli ya da kalma izin süresinin dolması sebebi ile izin vermemesi durumunda, Ortaklık Anlaşması ve KP birlikte ele alındıklarında üye devletler tarafından gerçekleştirilen bu uygulamayı yasaklayabilirler mi?

Bir Türk vatandaşının topraklarında kalma başvurusu değerlendirilirken bir üye devletin yetkili makamı, ulusal hukukunun hükümlerine rağmen, Ortaklık Anlaşması ve KP'nin varlığını dikkate almak zorunda mıdır?

Dördüncü sorunun cevabı evet ise üye devletin yetkili makamının, takdir yetkisini kullanırken oranlılık ilkesini (principle of proportionality) göz önünde bulundurması gerekir mi?

Beşinci sorunun cevabı evet ise sınır dışı etmenin orantılı olup olmadığının belirlenmesinde yetkili ulusal makam tarafından hangi faktörler dikkate alınmalıdır?

ABAD'a yöneltilen bu ön karar sorularından, Ortaklık Anlaşması'nın 13. maddesi ile KP'nin 41. maddesinin ulusal yasalara aykırı davranmak suretiyle üye devlet topraklarına

⁵¹⁷ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.32-33.

⁵¹⁸ ABİHA Madde 267.

⁵¹⁹ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.36.

giren veya orada kalan bir Türk işçisinin, bir üye devlet yetkili makamı tarafından verilen sınır dışı etme kararına etkisi açıklanmaya çalışılmaktadır.

3.4.1.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirmesi

ABAD, Türkiye ile AB Ortaklık hukuku bağlamında yer alan bazı hususlara açıklık getirmek amacı ile *Queen's Bench Division of the High Court* tarafından kendisine yöneltilen altı sorudan yalnızca ilk üçüne karar gerekçesinde yer vermiş, diğer üç sorunun ise cevaplandırılmasına gerek kalmadığı kanaatine varmıştır.⁵²⁰

ABAD, Ortaklık Anlaşması'nın 13. maddesi⁵²¹ ile KP'nin 41/2. maddesinde⁵²² yer alan hükümlerin, üye devletlerin iç hukuk düzeninde doğrudan uygulanabilir bir niteliğe sahip olan Birlik kuralları olmadığını vurgulamıştır.⁵²³ Söz konusu Anlaşma'nın 13. maddesinin Avrupa Toplulukları Antlaşması'nın 52, 56 ve 58. maddelerine atıf yolu ile ileriye yönelik niyet beyanı içeren ve uygulama programı gerektirdiği, söz konusu Protokol'ün 41/2. maddesinin ise iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest edimindeki kısıtlamaların OKK ile akit tarafların aralarında gitgide kaldırılacağını ifade etmekte olduğunu ancak, Ortaklık Konseyi'nin bu yönde herhangi bir somut önlem almamış olması sebebiyle uygulanma imkânı bulmadığını belirtmek gerekmektedir.

Buna karşın KP'nin 41/1. madde hükmünün⁵²⁴ üye devletlerde doğrudan etkiye sahip olduğu kabul edilmiştir.⁵²⁵ Türk vatandaşlarına üye devletlerce KP'nin yürürlüğe girdiği tarihten sonra getirilen vize yükümlülüğü gibi uygulamaların iş kurma hakkı ve hizmet sunum serbestisi önünde aleyhte bir düzenleme olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu kendini öne çıkarmıştır.⁵²⁶ KP'nin 41/1. madde hükmünün Türk vatandaşlarına, Birlik üyesi bir ülkede o ülkenin ulusal yasalarını ihlal etmek suretiyle o ülkeye girme, ikamet ve çalışma hakkı sağlamamaktadır. ABAD, *Savaş*

⁵²⁰ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.72.

⁵²¹ Ortaklık Anlaşması Madde 13: “*Akit Taraflar, yerleşme serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Antlaşma'nın 52 ilâ 56. (dâhil) maddeleri ile 58. maddesinden esinlenmekte uyumuşlardır.*”

⁵²² Katma Protokol Madde 41/2: “*Ortaklık Konseyi, Ortaklık Anlaşması'nın 13. ve 14. maddelerinde yer alan ilkelere uygun olarak, Akit Tarafların yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edimindeki kısıtlamaları aralarında gitgide kaldırmalarında uygulanacak sıra, süre ve usulleri tespit eder.*”

⁵²³ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.41-45.

⁵²⁴ Katma Protokol Madde 41/1: “*Akit Taraflar, aralarında, yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edimine yeni kısıtlamalar koymaktan sakınırlar.*”

⁵²⁵ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.46-48.

⁵²⁶ Tolga Candan, “*ATAD'ın Son Kararları Işığında Ortaklık İlişkisinde Yerleşme Hakkı ve Serbest Dolaşım*”, Belgin Akçay, Sevilya Kahraman, Sanem Baykal (edt.), Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008, s.353.

kararında, daha önce *Sevince, Kuş, Tetik ve Kol* kararlarında da belirttiği üzere üye devletlerin istihdam piyasasına geçerli bir ikametgâh izni olmaksızın dâhil olma ya da yasa dışı bir şekilde ikametgâh ve çalışma durumunda bu hakkı kazandıran yasal bir statüye sahip olunamayacağını ifade etmiştir.⁵²⁷

Bununla birlikte, *Savaş* kararında, ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünün ilk kez üye devletlerde doğrudan etkiye sahip olduğunu belirterek, akit tarafların, anılan maddenin *standstill* hükmü gereği KP'nin yürürlük tarihinden itibaren, iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımı hususunda ulusal hukuklarında yeni kısıtlamalara gidemeyeceklerini ve söz konusu Protokol'ün yürürlük tarihinden önceki ulusal hukuklarında lehe olan düzenlemeleri muhafaza etmeleri gerektiğini, buna aykırı bir uygulamanın ise KP'nin 41/1. maddesinde yer alan *stanstill* kuralının ihlali sonucunu doğuracağına karar vermiştir.⁵²⁸ Tüm bu değerlendirmeler ışığında ABAD “*Savaş'ın vizesinin sona ermesinden sonra Birleşik Krallık' tan ayrılmamış olması ve izinsiz olarak iş yapmasının kendisine doğrudan AB hukuku hükümlerinden doğan iş kurma hakkı veya yerleşme hakkı sağlamayacağına*” hükmetmiştir.⁵²⁹

Karara ilişkin olarak, üye devlet topraklarına ilk giriş ve çalışma izni üye devletlerin yetki kapsamında bulunduğu ve Ortaklık kurallarınca bu yetkiye müdahale imkânı tanıyan bir hüküm bulunmadığından, bu kararın üye devletlere yasal izinle girmiş ve üye devlet mevzuatında belirtilen iş kurmaya yönelik koşulları sağlayan Türk vatandaşlarını kapsamakta olduğu söylenebilir. *Aksoy, Savaş* kararı ile Türkiye'nin bir anda *standstill* hükmüyle tanıştığını belirtmektedir.⁵³⁰ Bu anlamda ABAD'ın iş kurma hakkı ve hizmet edimi hususunda almış olduğu ilk karar olması, KP'nin 41/1. madde

⁵²⁷ ABAD, 20 Ekim 1990 tarihli *S. Z. Sevince v Staatssecretaris van Justitie* kararı C-192/89 ECR I-3461, prf.29-31; ABAD, 16 Aralık 1992 tarihli *Kazim Kus v Landeshauptstadt Wiesbaden* kararı C-237/91 ECR I-6781, prf.12,22; ABAD, 23 Ocak 1997 tarihli *Recep Tetik v Land Berlin* kararı C-171/ 95 ECR I-329, prf.21; ABAD, 5 Haziran 1997 tarihli *Suat Kol v Land Berlin* kararı C-285 /95 ECR I-3069, prf.27-28.

⁵²⁸ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.70-71.

⁵²⁹ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.67; *Savaş* kararı sonrası Federal Alman ulusal mahkemelerinin de ilk kez iş kurma hakkı ve hizmet sunum serbestisi ilişkin önemli ve yol gösterici kararlar almış olduklarını belirten *Gümrükçü*, bu kararların Türk vatandaşı olan işverenlerin ve serbest meslek sahiplerinin haklarının 1973 yılında başlayarak geriye doğru kötüleştirilemeyeceği doğrultusundaki normu teyit etmesi ve hali hazırda bir AB üyesi devlette çalışmakta olan Türk işçilerinin 1976 tarihinden ve onların aile bireylerinin haklarının da 1980 tarihinden başlayarak geriye doğru kötüleştirilemeyeceğini belirtmesi açısından iki kesim tarafından önemli haklar gündeme getirdiğini belirtmiştir. Harun Gümrükçü, *A(E)T/AB Türkiye Ortaklık Hukuku'nun Türkiye'ye Yansımaları ve Hizmet Sektörü*, Vizesiz Avrupa Dizisi-2, Ajans Türk Yayınevi, 2008, s.32/33.

⁵³⁰ Murat Uğur Aksoy, *Avrupa Hukuku Açısından Türk Vatandaşlarına Uygulanan Vize Alma Mecburiyetinin Değerlendirilmesi Raporu*, Düsseldorf, 2007, s.9, <https://oldweb.ikv.org.tr/pdfs/murataksoy-15kasim07.pdf> (12.11.2020).

hükümünün üye ülkelerde doğrudan etkiye sahip olduğunun belirtilmesi açısından ve Ortaklık hukukunun üye devletlerce daha iyi anlaşılması ve uygulanması yönünden önem arz eden bir niteliğe sahip olan *Savaş* kararı ile KP'nin 41/1. madde hükümünün doğrudan uygulandığı ve dikkate alındığı kararlar süreci başlamıştır.⁵³¹

3.4.2 Savaş Kararının Eksikliklerinin Giderilmesi : Abatay/Şahin Kararı⁵³²

3.4.2.1 Eran Abatay'ın Dava Konusu

Eran Abatay ve diğer kişiler, Türkiye'de ikamet eden ve bu ülkede yerleşik bir firma olan Bağır Dış Tic. ve Paz. Ltd. Şti. çalışanı olarak uluslararası karayolu taşımacılığı yapmakta olan şoförlerdir. Söz konusu şirket ise Almanya-Stuttgart'ta kayıtlı olan Bagir GmbH şirketinin Mersin'de kurulmuş olan bir iştirakidir. Abatay ve diğerleri, Bagir GmbH adına Türkiye'deki meyve ve sebzeleri Almanya'da kayıtlı tırlar vasıtasıyla Türkiye'den Almanya'ya taşımaktadırlar. Alman İş Kurumu *Bundesanstalt* tarafından bu sürücülere çalışma izni sağlanmıştır. Ancak, ulusal mevzuatta daha sonradan çalışma iznine yönelik olan koşullarda birtakım kısıtlayıcı değişikliklere gidilmesiyle vize almak mecburiyetinde kalmışlardır.

Bu durumun üzerine, Abatay ve diğerleri, Almanya sınırları dahilinde işlerini icra edebilmeleri için çalışma iznine sahip olmalarını zorunlu tutan ulusal uygulamaya itiraz etmişlerdir. *Sozialgericht Nuremberg*, açılan davalar üzerine Abatay ve diğerlerinin çalışma iznine ihtiyaçlarının bulunmadığına karar kılmıştır.⁵³³ İstinaf başvurusuna bakan *Bayerisches Landessozialgericht*, 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünde öngörülen *standstill* kuralının ilgili sürücülerin Almanya'daki faaliyetlerine başladığında elde ettikleri hukuki durumunu muhafaza ettiğini ve bu sürücülerin ilgili düzenlemede bahsi geçen istihdam piyasasında çalışmasını da içerdiğini belirtmiştir. Mahkeme, ilgili üye devlet mevzuatının söz konusu tır sürücülerinin ulusal istihdam piyasasına katılımına

⁵³¹ Türkiye açısından her ne kadar *standstill* kuralı *Savaş* kararı ile gündeme gelmiş ve lehe işlemişse de aslında ABAD tarafından 1983 *Peskeloglu* kararında bu kuralın (eski hakların korunması) irdelendiği ve mevcut kuralların Yunan vatandaşları için ağırlaştırılmayacağına hükmedildiği bilinmektedir. Konuyla ilgili bkz. ABAD, 23 Mart 1983 tarihli *Anastasia Peskeloglou v Bundesanstalt für Arbeit* kararı C-77/82 ECR 1085; Çakıroğlu, s.52.

⁵³² ABAD, 21 Ekim 2003 tarihli *Joined cases C-317/01 and C-369/01 Eran Abatay and Others (C-317/01) and Nadi Sahin (C-369/01) v Bundesanstalt für Arbeit* kararı ECR I-12301.

⁵³³ *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.30.

önemli bir kısıtlama getirdiğini ifade ederek, 1/80 sayılı OKK'nın ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁵³⁴

Bundesanstalt, KP'nin 41. madde hükmüne konulan düzenleme şekli bağlamında işçiler lehine *standstill* kuralının öngörülmediğini iddia etmiştir. 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün ise yalnızca üye bir devletin sınırları içerisinde yasal bir biçimde ikamet eden Türk işçilerine yönelik olduğunu ve dolayısıyla mevcut olaya uygulanamayacağı savunmuştur. *Bundesanstalt*, 1993 ve 1996 yıllarında ortaya çıkan ulusal hukuktaki değişikliklerin, KP'nin 41. madde hükmünde düzenlenmiş olan *standstill* kuralına aykırı bir unsur oluşturmadığını belirtmiştir. Zira hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik olan KP'nin 41. madde hükmünün, istihdam piyasasına erişim hakkı üzerinde dolaylı etkilerinin olmayacağını, aksi bir durumda, Ortaklık Anlaşması'nın genel ruhuna aykırılık oluşturulacağı vurgulanmıştır. Davacılar ise çalışma izni muafiyetine hak kazanmanın doğrudan 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünden kaynaklandığını, bir yıllık yasal istihdamdan sonra aynı işveren için çalışma izninin yenilenmesine hak kazandığı söz konusu kararın 6. madde hükmünce, gerçekleştirmiş oldukları üç yıllık çalışma süresi dolayısıyla ulusal iş hukukuna göre bir statü kazandıklarını ileri sürmüşlerdir.⁵³⁵

Temyiz incelemesini gerçekleştiren *Bundessozialgericht*'in 11. Dairesi, Abatay ve diğerlerinin, uluslararası yük taşımacılığında çalışma izni olmaksızın Almanya'da kayıtlı araçları kullanmaya herhangi bir haklarının bulunmadığını tespit etmiştir. Ancak, 11. Daire, Abatay ve diğerleri tarafından istenilen çalışma izni muafiyetinin, ilgili OKK ve Protokol'de yer alan *standstill* kuralı kapsamında yeni kısıtlamalar olarak görülebilmesini ihtimal kapsamında gördüğünden, aşağıdaki soruların cevabı için ABAD'a ön karar başvurusunda bulunmuştur.⁵³⁶

1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmü 1 Aralık 1980 tarihinde mevcut olan ulusal hukuki durumla kıyaslandığında genel olarak Türk işçilerinin istihdam piyasasına girişine yönelik yeni kısıtlamalar öngörmekte olan ulusal düzenlemelerin kabulünü yasakladığı şeklinde yorumlanabilir mi? Yoksa 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünde yer alan yeni kısıtlamalar getirme yasağı, ilk defa bir işçinin usulüne uygun olarak ikamet etmeye başlayıp çalıştığı zamanla mı ilgilidir?

⁵³⁴ Abatay/Şahin kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.32.

⁵³⁵ Abatay/Şahin kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.34.

⁵³⁶ Abatay/Şahin kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.42.

1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmü, bir üye devletinin yasal işgücüne dâhil olmaksızın düzenli bir şekilde bu üye devletten geçen uluslararası yük taşımacılığında uzun yol kamyon sürücüleri olarak Türkiye'de istihdam edilen işçilere de uygulanabilir mi?

KP'nin 41/1. madde hükmü, bir Türk işçisinin, KP'ye aykırı bir şekilde hizmet sunma serbestisinin kısıtlandığını iddia etme hakkına sahip olduğu ve eğer öyleyse, KP'nin üye devlette yürürlüğe girdiği tarihten itibaren işçilerinin istihdam piyasasına erişiminin kısıtlanması ve dolayısıyla bu işçileri istihdam etmekte olan işadamlarının hizmet sunma özgürlüğünün engellenmesi hizmet sunma serbestisine getirilen yeni bir kısıtlanma olduğu şeklinde yorumlanabilir mi?

3.4.2.2 Nadi Şahin'in Dava Konusu

Aslen Türk vatandaşı olan ve 1991 yılı itibariyle Alman vatandaşlığı kazanan Şahin, merkezi Göppingen'de bulunan Şahin *Internationale Transporte* ve merkezi İstanbul'da bulunan Anadolu Dış Ticaret A.Ş. firmalarının sahibidir. Şahin *Internationale Transporte*, uluslararası yük taşımacılığında kullanılan Almanya'da kayıtlı olan birçok tıra sahiptir. Anadolu Dış Ticaret A.Ş. uluslararası taşımacılık hizmetleri için Şahin *Internationale Transport* nakliye firmasının tırlarının kullanılması hususunda bir acentelik sözleşmesi yapılmıştır. Şahin, Türkiye'de ikametgâh eden ve Anadolu Dış Ticaret A.Ş. ile iş sözleşmeleri yapılan 17 Türk vatandaşını 1 Eylül 1993 tarihinden önce, Almanya'da kayıtlı olan tırların sürücüleri olarak istihdam etmektedir. Bu işçilere her defasında giriş vizesi sağlanmıştır. Fakat *Bundesanstalt*, ulusal mevzuattaki yeni düzenlemelerin ardından Almanya'da kayıtlı araçları kullanmakta olan yabancı tır sürücülerinin yabancı işletmeler ile bağlantıları olsa dahi çalışma iznine sahip olamayacaklarını belirterek, bu işçiler için çalışma izni sağlamamıştır. Şahin, bu durum üzerine yargı yoluna gitmiştir. Açılan davada *Sozialgericht Ulm*, bahsi geçen 17 işçinin çalışma izninden muaf oldukları tespitinde bulunmuştur. *Landessozialgericht Baden-Württemberg*, *Bundesanstalt*'ın istinaf başvurusunu 27 Temmuz 2000 tarihli kararı ile KP'nin 41/1. madde hükmüne göndermede bulunarak reddetmiş ve KP'nin yürürlüğe girdiği tarihteki hukukî durumun devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu karara karşı, *Bundesanstalt*'ın yapmış olduğu temyiz başvurusunda, ulusal hukuka aykırı bir durumun olduğu ileri sürülmüştür. Buna karşılık Şahin, gerek KP'nin 41/1. madde hükmünün, gerekse 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün, Türk işçilerinin çalışma izin muafiyetine yönelik hiçbir yeni kısıtlamanın konulamayacağını öngören *standstill* kuralını içerdiğini ifade etmiştir.

Temyiz incelemesini gerçekleştiren *Bundessozialgericht*'ın 7. Dairesi, *Landessozialgericht Baden-Württemberg* tarafından tespiti sağlanan sürücülerin çalışma izin muafiyetlerinin, işverenlerinin *Şahin Internationale Transporte* veya Anadolu Dış Ticaret A.Ş. olmasına göre farklı değerlendirilebileceğini, fakat bu hususla ilgili gerekli saptamalarda bulunmaya yetkili olmadığını ifade ederek durumun sadece *Landessozialgericht Baden-Württemberg*'e geri gönderilmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Ancak 7. Daire, 1973 yılında sürücüler için geçerli olan hukuki durum ilişkisinde Birlik hukukundan kaynaklı haklarının olması durumunda, bir geri göndermeye gerek olmayabileceğini ifade etmiştir. İlgili hükmün, ya bahsi geçen sürücüler gibi bir konumda bulunan işçilerin ulusal iş hukuktaki durumlarını teminat altına aldığı çerçevede KP'nin 41/1. madde hükmü ya da 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün ve hizmet sunma serbestisini durumuna göre her iki hükmün de olabileceği ifade edilmiştir. 7. Daire, bu iki hükümden birinin bu olay silsilesi için kurallar öngörüp öngörmediği sorusu ortaya çıktığından, aşağıdaki soruların cevabı için ABAD'a ön karar başvurusunda bulunmuştur.⁵³⁷

KP'nin 41/1. madde hükmü, bir Türk işçisinin, KP'ye aykırı bir şekilde hizmet sunma serbestisinin kısıtlandığını iddia etme hakkına sahip olduğu ve eğer öyleyse bir AB üyesi devlet, Türkiye'de yerleşik bir Türk işveren yanında istihdam edilen uluslararası yük taşımacılığındaki Türk sürücülerinin mevcut bir çalışma izni muafiyetini ortadan kaldırması durumunda hizmet sunma serbestisine ilişkin bir kısıtlamanın ayrıca var olduğu şeklinde yorumlanabilir mi?

Böyle bir kısıtlama, yalnızca hizmet sunma serbestisiyle mi ilgilidir, yoksa aynı zamanda ya da yalnızca 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmü anlamında istihdama erişim koşullarıyla mı ilgilidir?

1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmü, bir üye devletinin yasal işgücüne dâhil olmaksızın düzenli bir şekilde bu üye devletten geçen uluslararası yük taşımacılığında uzun yol kamyon sürücülerini olarak Türkiye'de yerleşik bir işverenin Türk işçilerine de uygulanabilir mi?

3.4.2.3 Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi

ABAD'ın *Abatay/Şahin* kararı, Türk girişimcileri ve bunlar tarafından istihdam edilmekte olan Türk çalışanlarının Ortaklık hukuku kapsamındaki haklarının içeriği ve kapsamının belirlenmesi ve *Savaş* kararının eksik yönleri ve dar kapsamının giderilmiş

⁵³⁷ *Abatay/Şahin* kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.55.

olması açısından önem taşımaktadır.⁵³⁸ ABAD, bu kararda 1/80 sayılı OKK'nın 13. ve KP'nin 41/1. madde hükümlerinin doğrudan etkisinin daha önce tespit edildiğini belirterek,⁵³⁹ ilgili hükümlerin taraflar arasındaki mevcut durumunun korunması bağlamında akit taraflara bir yükümlülük getirdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla söz konusu hükümler kapsamındaki Türk vatandaşları, ulusal hukukun aykırılık teşkil eden kurallarına yönelik olarak ulusal mahkemeler önünde bu hükümlere dayanabileceklerdir.

Türk vatandaşlarına, Birlik üyesi bir ülkede o ülkenin ulusal yasalarını ihlal etmek suretiyle o ülkeye girme, ikametgâh ve çalışma hakkı sağlamadığını, 41/1. madde hükmünün, bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Birlik hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğundan Türk vatandaşlarının ev sahibi üye devlette iş kurma ve ikamet etme haklarına iç hukuk düzeninde yeni kısıtlamalar getirilmesini yasaklamaktadır.⁵⁴⁰ Ancak *Can ve Özen*'inde belirttiği üzere yeni çıkartılan hukuki düzenlemeler ev sahibi üye devlet vatandaşları bakımından da geçerli olduğu takdirde uygulanmalarına engel bir durum yoktur.⁵⁴¹

ABAD, 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün KP'nin 41/1. madde hükmü ile tüm noktalarda örtüşmemiş olduğunu ifade etmekle birlikte, her iki hükümde yer alan kuralın da aynı işleve sahip olduğunu belirtmiştir.⁵⁴² ABAD, işçilerin serbest dolaşımına yönelik olan 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralının iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımı alanında KP'nin 41/1. madde hükmünde yer alan kuraldan daha az kapsamlı yorumlanmasını haklı gösterebilecek bir argümanın bulunmadığına dikkat çekerek, *Savaş* kararında KP'nin 41/1. madde hükmüne yönelik yorumunun söz konusu OKK hükmü bakımından da geçerli olduğuna hükmetmiştir.⁵⁴³ Böylece, 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün üye devletleri, Türk vatandaşlarının işe girişleri bakımından *standstill* kuralının yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1980 tarihindeki

⁵³⁸ Gümrükçü'nün "... AB üye ülkeleri hukuka uygun davranışlardı, 'Birlik Yurttaşlığı' statüsüne yakın bir haklar topluluğu gerçekleşecek ve bu davalara da gerek kalmayacaktı" ifadesinde bu davaların açılmasındaki asıl etkinin AB hukukunun tam olarak üye devletlerce yerine getirilmemesi olduğuna vurgu yapıldığı söylenebilir. Harun Gümrükçü, "Abatay/Şahin Davası: Avrupa Türkleri ve Türk İşverenleri İçin Dönüm Noktası mı?", Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa'nın Avrupalılığı İncarlığı, Vizesiz Avrupa Dizisi 4, Antalya, 2011, s.52.

⁵³⁹ *Savaş* kararı (C-37/98), prf.46,54; *Sevince* kararı (C-192/89), prf.26.

⁵⁴⁰ Gümrükçü, *Abatay/Şahin Davası: Avrupa Türkleri ve Türk İşverenleri İçin Dönüm Noktası mı?*, s.53.

⁵⁴¹ *Can ve Özen*, s.260.

⁵⁴² *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.70.

⁵⁴³ Candan, *ATAD'm Son Kararları Işığında Ortaklık İlişkisinde Yerleşme Hakkı ve Serbest Dolaşım*, s.356.

durumdan daha kısıtlayıcı bir işlem yapmaktan alıkoymaktadır. ABAD, 1/80 sayılı OKK'nın sosyal konulara yönelik madde hükümlerinin işçiler için dolaşım özgürlüğünün güvence altına alınmasında yeni bir aşama oluşturmakta olduğunu ifade etmiştir. Bilhassa, söz konusu OKK'nın 6/1. madde hükmünün şartlarını sağlayan göçmen Türk işçilerine işe başlama konusunda açık haklar tanımaktadır. Yasal olarak ücretli istihdam süresi ile orantılı olarak kademeli olarak uzatılan ve ev sahibi üye devlette ilgili kişinin konumunu pekiştirmeyi amaçlayan bu hakların doğrudan Birlik hukuku tarafından verildiği ve ulusal makamların bu haklara şart koyma seçeneğinin olmadığını aksi takdirde söz konusu kararın etkisini zayıflatacakları gibi, bu hakların uygulanmasını kısıtlayacakları vurgulanmıştır.⁵⁴⁴

ABAD, Türk vatandaşlarının istihdamına ilişkin haklarının muhafaza edilmesinin 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün konusu olamayacağını, çünkü bu hakların zaten söz konusu OKK'nın 6. madde hükmüncü kapsam altına alındığını belirtmiştir. 1/80 sayılı kararın 13. madde hükmü "*Topluluk üye devletleri ve Türkiye, kendi topraklarında yasal olarak ikamet eden ve istihdam edilen işçiler ve aile bireylerine uygulanan işe girme şartlarına, yeni kısıtlamalar*" getiremeyeceğini ifade etmektedir. Bu hükümden anlaşılacağı üzere bu karar üye devletlerin, Türk vatandaşlarının istihdama erişimine yeni kısıtlamalar getirilmesini yasaklamaktadır. Fakat ABAD, bu yorumun da bir ikileme sebep olabileceğine dikkat çekerek, bir üye devlette yasal olarak çalışmış bir Türk vatandaşının istihdama erişimi açısından 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmü ile korunma altına alınmasına gerek olmadığını, o üye devletteki mesleki kariyerinin devamı için açıkça 1/80 sayılı OKK'nın 6. madde hükmü ile teminat altına alınan haklardan yararlanabileceğini vurgulamıştır.

ABAD, 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün lâfzından bu koşulun Türk işçilerinin aile bireyleri bakımından da geçerliliğine ulaşmaktadır. Ayrıca ABAD, 1/80 sayılı kararın, ailenin geri kalanının ücretli istihdam uygulaması şartına katılması için o devlette hâlihazırda yasal olarak mevcut bulunan bir Türk işçisinin aile üyelerine bir üye devletin topraklarına erişimini sağlamayacağı belirtilmiştir.⁵⁴⁵ Bu nedenle, bir Türk vatandaşının, ev sahibi üye devletin giriş, ikametgâh ve gerekmesi durumunda istihdam

⁵⁴⁴ Abatay/Şahin kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.77, 78.

⁵⁴⁵ Abatay/Şahin kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.82.

kurallarına uyması ve dolayısıyla bu üye devlet topraklarında yasal olarak bulunması durumunda, *standstill* kuralına dayanabileceği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁶ ABAD, bu kişilerin, ilgili kararlara referans yaparak⁵⁴⁷ istihdam piyasasında yasal olarak yer aldığını ortaya koymuş olmasına karşın 1/80 sayılı OKK'nın 6. madde hükmünden kaynaklı bir haklarının olup olmadığına yönelik açık bir ifade kullanmayarak; aslında dolaylı olarak bu kişilerin, istihdam piyasasıyla bütünleşmediğini ortaya koyarak 6. madde hükmünün korumasını bertaraf ettiği söylenebilir.

ABAD, 1/80 sayılı OKK'nın 6. ve 13. madde hükümlerinin, kendine has, belirlenmiş alanlarının olduğu ve bunun bir sonucu olarak bu hükümlerin birlikte uygulanamayacağını belirtmiştir. ABAD, 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmüyle ilgili olarak, esas yargılamada ihtilafli Türk vatandaşlarının, ev sahibi üye devletin kendi topraklarına giriş ve istihdamına ilişkin yasa ve yönetmelikle belirlenen şartları yerine getirmiş olmaları dolayısıyla yasal statüde bulduklarını kabul etmiştir. Ayrıca ABAD, uluslararası taşımacılık yapan bu kişilerin, sadece kısa bir zaman diliminde Almanya'da bulduklarının ve her görevden sonra aileleriyle birlikte yaşadıkları, istihdam edildikleri ve ücretlerinin ödendiği firmanın merkezinin bulunduğu Türkiye'ye geri dönmekte oldukları belirtilerek, bu kişilerin ev sahibi üye devletin istihdam piyasasına entegre olma gibi bir niyete sahip olmadıklarını vurgulamıştır.

ABAD, 1/80 sayılı OKK'nın yapısı ve amacından Türkiye/AB Ortaklığı kapsamındaki işçilerin dolaşım özgürlüğünün ev sahibi üye devlette kademeli olarak sağlanmasında önemli bir amaç olarak düşünüldüğünü, dolayısıyla 1/80 sayılı OKK'nın 13. maddesinin ana davadaki uyuşmazlıklara uygulanamayacağına hükmetmiştir.⁵⁴⁸ ABAD, ATA uyarınca ulaştırma sektöründeki hizmetlerin hizmet sunma özgürlüğünden hariç tutulduğunu ve taşımacılık başlığı altında belirli kuralların uygulandığını, Türkiye/AB Ortaklığında ise durumun farklı olduğunu belirtmiştir. Ortaklık hukukuna

⁵⁴⁶ 1/80 sayılı OKK'nın 13. Madde hükmünü *Pınar*'ın da belirttiği üzere, yalnızca üye ülkelerde yerleşik ve işçi statüsünde olan Türkler için değil, aynı zamanda bu ülkede kendini tedricen entegre edebilmek için yeterli bir süre oturmuş olan kişilere de uygulanabileceği ortaya konulmuştur. Hamdi Pınar, "ATAD Kararları Işığında Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ile Türkiye Arasında Yerleşim Serbestisi ve Hizmetin Serbest Dolaşımı", Harun Gümrükçü (hızr.) ve Beyhan Aksoy (der.), *Vizesiz Avrupa'ya Giden Yol İnişler, Çıkışlar, Vurdumduymazlıklar ve Bir Hak Arama Kavgasının Anatomisi*, Vizesiz Avrupa Dizisi 3, Antalya, 2010, s.46.

⁵⁴⁷ ABAD, 26 Kasım 1998 tarihli *Mehmet Birden v Stadtgemeinde Bremen* kararı C-1/97 ECR I-7747, prf.51; ABAD, 10 Şubat 2000 tarihli *Ömer Nazli, Çağlar Nazli and Melike Nazli v Stadt Nürnberg* kararı C-340/97 ECR I-957, prf.31; ABAD, 19 Kasım 2002 tarihli *Bülent Kurz, né Yüce v Land Baden-Württemberg* kararı C-188/00 ECR I-10691, prf.39.

⁵⁴⁸ *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.90-91.

göre, ATA'nın ulaştırma ile ilgili hükümlerinin Türkiye'ye genişletilmesine dair ayrıntıların ve koşulların, öncelikle Türkiye'nin coğrafi durumunun dikkate alınarak tespit edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁴⁹ Zira, ulaştırma alanında uygulanan Birlik hükümlerinin Türkiye'ye genişletilmesine ilişkin şimdiye kadar Ortaklık Konseyi'nce alınmış olan hiçbir önlem olmadığından, geline bu aşamada Türkiye/AB Ortaklığının bu alana ilişkin hiçbir özel düzenlemesi bulunmamaktadır. Bu koşullar içinde, Ortaklık kapsamında uluslararası karayolu yük taşımacılığına ilişkin mevcut yasal durum, Birlik içindeki bu sektörde yürürlükte olan kanunla karşılaştırılmaz ki, Birlik içi taşımacılığın aksine, Ortaklığa ilişkin olarak ulaştırma hizmetleri, genelde hizmetlerin dolaşımına uygulanan kurallara tabi olmaktadır.⁵⁵⁰ Ayrıca, bu yorumun, hizmetlerin serbest dolaşımı da dahil olmak üzere belirli ekonomik özgürlüklerin kademeli olarak kaldırılmasını öngören Ortaklık ilişkisinin ruhu ve amacıyla da tutarlı olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda ortaya konan argümanlara dayanarak ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralının söz konusu hukuki ihtilaflara uygulanabileceği sonucuna varmıştır. Türkiye'de merkezi bulunan ve yasal olarak bir üye devlette hizmet veren teşebbüsler, bu hükme dayanabilmektedir.⁵⁵¹ Ayrıca, bu teşebbüsler tarafından istihdam edilen uluslararası karayolu yük taşımacılığı yapan Türk sürücüler de KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanabilmektedir, çünkü hizmet sağlayıcılarının ücretli çalışanları, hizmetlerin sunulabilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur.⁵⁵²

Yerleşik içtihadında ABAD, ulusal topraklarda yerleşik bir teşebbüs tarafından belirli hizmetlerin sunulmasının ulusal düzenleme çerçevesinde resmi bir makamın onayına bağlı kılınmasının hizmetlerin serbest dolaşımı üzerinde bir kısıtlama oluşturduğunu kabul etmektedir.⁵⁵³ ATA'nın hizmet sunma serbestisine yönelik

⁵⁴⁹ *Abatay/Şahin* kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.92-96.

⁵⁵⁰ *Abatay/Şahin* kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.99.

⁵⁵¹ Merkezi üye devlette bulunan bir firmanın KP'nin 41/1. Madde hükmüne dayanmasını Baykal Caiz değildir şeklinde belirtmektedir. Sanem Baykal, **Türk Vatandaşlarının AB Ülkelerinde İş Kurma ve Hizmet Sunma Serbestisi: Türkiye-AT Ortaklık Hukuku ve ATAD Kararları Çerçevesinde Katma Protokol'ün 41/1 Maddesinde Düzenlenen Standstill Hükümünün Kapsamı ve Yorumu**, İKV Yayınları:214, İstanbul, 2007, s.12

⁵⁵² Pınar, **ATAD Kararları Işığında Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ile Türkiye Arasında Yerleşim Serbestisi ve Hizmetin Serbest Dolaşımı**, s.46; Hacı Can, **Türkiye/Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukukunda Kişilerin Serbest Dolaşımı**, TOBB Yayınları, İzmir, 2006, s.68-71; Can ve Özen, s.258-261

⁵⁵³ ABAD, 27 Mart 1990 tarihli *Rush Portuguesa La^a v Office national d'immigration kararı* C-113/89 ECR I-1417, prf.12; ABAD, 25 Temmuz 1991 tarihli *Manfred Säger v Dennemeyer & Co. Ltd.* kararı C-76/90 ECR I-4221, prf.14; ABAD, 9 Ağustos 1994 tarihli *Raymond Vander Elst v Office des Migrations Internationales* kararı C-43/93 ECR I-3803, prf.15; ABAD, 9 Mart 2000 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium* kararı C-355/98 ECR I-1221, prf.35.

hükümleri kapsamında geçerli olan ilkelerin mümkün olduğunca Türk vatandaşlarına genişletilmesi gerektiği, Türkiye/AB Ortaklık amacının yanı sıra Ortaklık Anlaşması'nın 14. maddesinden açıkça ortaya çıktığı belirtilmektedir. ABAD, ana işlemlerde söz konusu olan mevzuatın yerleşik olan gerçek ve tüzel kişilerin hizmet sunma hakkı üzerinde bir kısıtlama oluşturduğu şeklinde değerlendirmiştir. Zira, söz konusu olan ulusal mevzuat, sadece hizmet sunucuları için masraflar ve ek idari ve ekonomik yükler yüklemekle kalmaz, ayrıca ilgili kişilerin hizmet sunma kabiliyetlerini de etkilemektedir.

ABAD, yabancı işçilerin ulusal istihdam piyasasına erişimini düzenlemeyi amaçlayan bir çalışma izninin, üye olmayan bir ülkede yerleşik bir teşebbüs tarafından istihdam edilen ve geçici olarak bir üye devlette hizmet sunumu için gönderilen ve ev sahibi üye devletin istihdam piyasasına erişimi arzulamayan işçiler bakımından aranmasının uygun bir önlem olmadığını belirtmiştir.⁵⁵⁴ ABAD, ana yargılamada söz konusu mevzuatın yeni bir kısıtlama oluşturup oluşturmadığı sorusu ile ilgili olarak, bu ulusal mevzuatın Türk sürücülerinin durumunu KP'nin yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973 tarihinde Almanya'da kendileri için geçerli olan kuralların yeni ulusal düzenlemeler ile ağırlaştırılıp ağırlaştırılmadığının tespitini ulusal hukuku yorumlamaya yetkili kılınan ulusal mahkemelerin meselesi olarak değerlendirmiştir.⁵⁵⁵

Esasen *Savaş* kararı üzerine inşa edilen *Abatay/Şahin* kararı, bilhassa 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün kapsamı ile KP'nin 41. madde hükmünde öngörülen hizmetlerin serbest dolaşımından kimlerin hangi koşullar altında faydalanabileceğini ilk kez açıklığa kavuşturmuştur. Türkiye'de ikamet eden ve hizmeti bir AB üye devletine sağlayan teşebbüslerin yanı sıra bu teşebbüslerin çalışanlarının da AB üye devletlerince hizmetlerin serbest dolaşımına getirilen yeni kısıtlamalara karşı haklarını korumak amacıyla KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanabilecekleri ortaya konmuştur. Dolayısıyla AB üye devletlerinde KP'nin yürürlüğe girmesinden sonra getirilen vize uygulamalarının önlenmesine yönelik hukuki bir dayanak sunmaktadır. Taşımacılık hizmetleri AB hukukunun aksine Ortaklık hukuku kapsamında hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin genel kurallara dolayısıyla KP'nin 41/1 madde hükmü kapsamına tabidir, bu tutumun

⁵⁵⁴ *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.115; Benzer görüşler için bkz. *Rush Portuguesa* kararı (C-113/89), prf.15 ve *Vander Elst* kararı (C-43/93), prf.21.

⁵⁵⁵ *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.116.

tersine yönelik bir karar alınsaydı mevcut hukuki düzenlemeler altında Ortaklık hukukunun taşımacılık hizmetlerinin, hizmetlerin serbest dolaşımı ile bağlantılı yönlerine hiç etki edemeyeceğini belirten *Göçmen*'e göre, taşımacılık hizmetlerinin KP'nin 41/1. madde hükmü kapsamı içinde kabul edilmiş olması dolayısıyla bu karar oldukça önem arz etmektedir.⁵⁵⁶ ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünü amaçsal yorumu tabi tutmak suretiyle bir incelemede bulunur.⁵⁵⁷ Amaçsal yorum kapsamında KP'nin 41/1. madde hükmü, AB iç pazar hukukuyla paralel olarak ele alınmaktadır.⁵⁵⁸ Böylece Türkiye'nin AB pazarına erişimi Ortaklık hukukunca olabilecek en ileri seviyeye getirilebildiği söylenebilir.⁵⁵⁹

ABAD'ın hizmet sunan birisi, çalışanları olmadan hizmetlerini sunamaz görüşünden hareket ile hizmeti sunan teşebbüsler tarafından istihdam edilen personele de hizmetlerin serbest dolaşımının kısıtlanmasına karşı koymak için KP'nin ilgili hükmüne dayanabileceğine ilişkin saptamasını *Can*, çalışan personel ilişkin ulusal mevzuatta getirilen yeni kısıtlayıcı düzenlemelerin teşebbüslerin hizmet sunma serbestisini engelleyeceğini, fakat, çalışanlar için buradan haklar çıkarılamayacağını, zira hizmetlerin serbest dolaşımının sadece bağımsız şekilde hizmet sunan kişiler için geçerli olduğunu ve bu çalışanların hizmetleri kendi adına değil, işverenleri adına gerçekleştirmesi dolayısıyla KP'nin 41/1. madde hükmünün muhatabı olamayacağı savından ABAD'ın görüşünü doğru bulmakla birlikte, varılan sonuç itibariyle yanlış olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶⁰

1/80 sayılı OKK'da yer alan hükümler, Türk işçilerinin buldukları yere uyumunu hedefleyen ve söz konusu uyumu sağlamaya imkân tanımaya yeterli süreleri içeren dayanağı oluşturmaktadır. Almanya'da yeterince kalınmaması dolayısıyla Almanya'ya uyumlarının da söz konusu olmadığı Abatay ve diğerleri bu hükümden faydalanamazken, Türkiye'de merkezi olan ve üye bir ülkeye hizmet veren bir işletme

⁵⁵⁶ İlke Göçmen, **Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?**, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:28, Sayı:1, 2020, s.8.

⁵⁵⁷ Konuya ilişkin olarak bkz. İlke Göçmen, "**Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi: Maddi Boyut**", s.120, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017.

⁵⁵⁸ Amaçsal yorum çerçevesinde paralellik göstermeyen tek husus, hizmet alıcılarının KP'nin 41/1. madde hükmünün kapsamına dahil edilmemesidir. Bkz. Vassilis Hatzopoulos, **Turkish Service Recipients under the EU-Turkey Association Agreement: Demirkan**, Common Market Law Review, Cilt:51, Sayı:2, 2014, s. 647-664.

⁵⁵⁹ Göçmen, **Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?**, s.8.

⁵⁶⁰ Hacı Can, **Avrupa Birliği'nde Türk Girişimcilerin Serbest Dolaşım Hakkı**, Asodosya, Ankara Sanayi Odası, Mart-Nisan 2008, s.63.

KP'nin *standstill* hükmünden faydalanabilmektedir. Böylece, *Savaş* kararında olduğu gibi *Abatay/Sahin* kararında da, AB'de Türk işverenlerin haklarının 1973, çalışanların haklarının ise 1980 yılından itibaren geriye dönük olarak ellerinden alınamayacağı ve durumlarının ağırlaştırılmayacağı bir kez daha vurgulanmıştır.⁵⁶¹ Karara ilişkin değerlendirmede bulunan *Pınar*, sınıraşma kavramının ilk kez Türkiye'den sağlanan hizmetler için de kabul edildiğini, böylece hizmet sektörü kapsamında Türkiye'den yapılan sınıraşan taşımacılıkta KP'nin 41/1. madde hükmünün uygulama alanı bulduğunu ifade etmiştir.⁵⁶² *Sevimli ve Reçber*'inde belirttiği gibi ABAD, bu kararı ile KP'nin 41/1. ve 1/80 sayılı OKK'nın 13. maddesinde yer alan hükümlerin yarattığı hakları kısıtlayan düzenlemelerin Birlik hukukuna aykırı olduğuna işaret etmiş bulunmaktadır.⁵⁶³

3.4.3 KP'nin 41/1. Madde Hükmünün Türk Vatandaşlarının AB Üye Ülkelerine İlk Girişte Uygulanacak Kurallara İlişkin Geçerliliği : *Tüm/Darı Kararı*⁵⁶⁴

Türk vatandaşları olan Veli Tüm Almanya'dan 2001 yılında, Mehmet Darı ise Fransa'dan 1998 yılında deniz yolu ile Birleşik Krallık'a giriş yapmışlardır. Daha sonraki süreçte ise ilgili birime iltica talebinde bulunmuşlardır. Taleplerinin reddedilmesine rağmen, Dublin Sözleşmesi'ne⁵⁶⁵ göre; kendilerinin sınır dışı edilmeleri gerekirken, bu tedbir yetkili ulusal makamlarca yerine getirilmediğinden bu kişilerin hala Birleşik Krallık topraklarında ikamet etmekte oldukları kabul edilmektedir. Söz konusu Türk vatandaşları Birleşik Krallık hukuku kapsamında ülkeye geçici olarak kabul edilmişlerdir.

Ülkede buldukları süre içerisinde her ikisi de kendi hesaplarında iş kurmak için Birleşik Krallık'a giriş vizesi için başvurmuşlardır. Ancak İçişleri Bakanlığı Tüm ve Darı'nın başvurularının yapıldığı tarihte yürürlükte olan ulusal göçmenlik kurallarını

⁵⁶¹ Burak Erdenir, "Vize", Belgin Akçay & Sinem Akgük Açıkmeşe (edt.), Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s.552.

⁵⁶² Pınar, *Hizmetin Serbest Dolaşımı Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa*, s.81.

⁵⁶³ K. Ahmet Sevimli ve Sercan Reçber, *Avrupa Birliği'nde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türk İşçilerinin Serbest Dolaşım Hakkı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:72, Sayı:2, 2014 s.428.

⁵⁶⁴ ABAD, 20 Eylül 2007 tarihli *The Queen, Veli Tüm and Mehmet Dari v Secretary of State for the Home Department* kararı C-16/05 ECR I-7415; Karara ilişkin olarak ayrıca bkz. Ludwig Weh, "Tüm and Dari – The Standstill Clause as European Dynamite", Harun Gümrükçü ve Tamer İlbuğa (edt.), *Hukuki İnkarcılığın Yarattığı ABAD'ın Demirkan Davası*, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vizesiz Avrupa Dizisi 6, Antalya, 2013, s.31-45 <https://doczz.biz.tr/doc/169338/dosyay%C4%B1-indir---prof.-dr.-harun-g%C3%BCmr%C3%BCK%C3%A7%C3%BC> (24.03.2021).

⁵⁶⁵ *Convention determining the State responsible for examining applications for asylum lodged in one of the Member States of the European Communities-Dublin Convention*, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585727775545&uri=CELEX:41997A0819\(01\) \(01.04.2020\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585727775545&uri=CELEX:41997A0819(01) (01.04.2020)).

uygulayarak, bu başvuruları kabul etmeyi reddetmiştir. Tüm ve Darı, başvurularını reddeden kararların iptali için açtıkları davada *High Court of Justice of England and Wales, Queen's Bench Division*, 19 Kasım 2003 tarihli kararı ile bu kişilerin KP'nin 41/1. madde hükmünde belirtilen *standstill* kuralına dayanma hakkına sahip oldukları ve başvurularının KP'nin o üye devlette yürürlüğe girdiği yıl olan 1973'teki göç kurallarına göre değerlendirilmesi gerektiğine karar kılınmıştır.⁵⁶⁶ Bu karar esas olarak Temyiz Mahkemesi'nin (İngiltere ve Galler) 24 Mayıs 2004 tarihli kararı ile onanmıştır. İçişleri Bakanlığı ise 9 Temmuz 2004 tarihinde Temyiz Mahkemesi'nin kararına karşı *House of Lords*'a itirazda bulunmuştur. Asıl davanın tarafları, KP'nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralının, bir üye devlette yerleşme serbestisinden yararlanmak isteyen Türk vatandaşlarının ilk defa ülkeye girişlerine ilişkin Birleşik Krallık yasalarına uygulanıp uygulanmayacağı hususunda anlaşmazlık içerisinde bulduklarından, *House of Lords*, bu hususun açıklığa kavuşturulması amacıyla aşağıdaki sorunun cevaplandırılması için ABAD'dan ön karar isteminde bulunmuştur.⁵⁶⁷

KP'nin 41/1. madde hükmü, bir üye devlette bu Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bu üye devlette bir iş kurmak isteyen bir Türk vatandaşına ülkesine giriş koşulları ve usulü açısından yeni kısıtlamalar getirilmesini yasakladığı şeklinde yorumlanabilir mi?

Birleşik Krallık Hükümeti, daha önce sığınma talebinde bulunmuş ya da ülkeye kaçak yollardan girmiş yabancı uyruklu kişilerin KP'nin 41/1. madde hükmüyle tesis edilen korumadan yararlanma hakkına sahip olmadığını savunmuştur. Birleşik Krallık Hükümeti, bu argümanını desteklemek için, *Savaş* kararının 58. ila 67. paragraflarında, bir üye devlete yasal olarak kabul edilmeyen bir kişinin herhangi bir hakka da sahip olunmadığının açık olduğunu iddia ederek *Savaş* kararına dayanmaktadır.⁵⁶⁸ Zira KP'nin 41/1. madde hükmünün Türk vatandaşlarına, Birlik üyesi bir ülkede o ülkenin ulusal yasalarını ihlal etmek suretiyle o ülkeye girme, ikamet ve çalışma hakkı sağlamamaktadır.

⁵⁶⁶ *Tüm/Darı* kararı (C-16/05), prf.32.

⁵⁶⁷ *Tüm/Darı* kararı (C-16/05), prf.34.

⁵⁶⁸ *Weh*, Birleşik Krallık'ın, *House of Lords* tarafından ABAD'a yöneltilen soruya ilişkin müspet bir cevap verilmesinin önüne geçilmesi için çok çaba sarf ettiğini, bu noktada ABAD'ın özellikle net ifadelerde bulunmak zorunda kaldığını belirterek "Good cases make good law" hukuk deyiminin bir kez daha kanıtlandığını ifade etmektedir. Wilfried Ludvig Weh, "Tüm ve Darı – Avrupalı Bir Dinamit Olan Göçmen Haklarına İlişkin Mevcut Durumun Kötüleştiremeyeceğine İlişkin Düzenlemeler", Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa'nın Avrupalılığı İnkarcılığı, Vizesiz Avrupa Dizisi 4, Antalya, 2011, s.88; Ortaklık hukukunun yorumlanması noktasında zıt konumlarda bulunan tarafların tezlerini ispatlamak hususunda dayanak noktasının Savaş kararı olduğu dikkate alındığında *Çakıroğlu*, ABAD'ın taraflar arasındaki dengeyi sağlama noktasında hassas davrandığını ifade etmektedir. *Çakıroğlu*, s.65.

Duruşmada Hollanda Hükümeti, esasen Birleşik Krallık Hükümeti ile aynı görüşü paylaşmıştır.

Tüm ve Darı, KP'nin 41/1. madde hükmünde belirtilen *standstill* kuralının kendi başına bir üye devletin topraklarında herhangi bir iş kurma hakkı veya giriş hakkı sağlamadığını ve bu haklarla ilgili uyuşmazlıkların ilke olarak yalnızca ilgili üye devletin iç hukukuna atıfla incelenmesi gerektiğini kabul etmektedir. Fakat bu maddenin kapsamının sadece iş kurma hakkı ve kalma koşullarını içermediğini, mantıksal olarak, kendileriyle doğrudan bağlantılı olan koşulları, yani Türk vatandaşlarının ev sahibi üye devletin topraklarına girişle ilgili koşulları da içerdiğini iddia etmektedirler. Üye devletlerin, Türk vatandaşlarının kendi bölgelerine girişlerini daha zor ve hatta imkânsız hale getirmelerine izin verilirse, *standstill* kuralının anlamsız ve gereksiz hale getirileceğini savunmaktadırlar.⁵⁶⁹ Sonuç olarak, Birleşik Krallık'ta kendi hesaplarına iş kurmak için gerçekleştirdikleri giriş izni başvurularının, yürürlükte olanlardan daha kısıtlayıcı olmayan göçmenlik kuralları ışığında incelenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Slovak Hükümeti ve Komisyon, Tüm ve Darı tarafından savunulan yorumu büyük ölçüde desteklemişlerdir.⁵⁷⁰

3.4.3.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirmesi

ABAD, ilk önce Tüm ve Darı'nın Birleşik Krallık'a yasal bir şekilde girmediklerini belirtmiş, KP'nin 41/1. madde hükmünde düzenlenen *standstill* kuralının ise Birlik hukukunda doğrudan etkili olduğunu *Savaş ve Abatay/Şahin* kararlarına atıfta bulunarak tekrardan teyit etmiştir.

ABAD, Birleşik Krallık'ın uygulamakta olduğu göç mevzuatının KP'nin 41/1. madde hükmünde düzenlenen *standstill* kuralı bağlamında yeni bir kısıtlama oluşturduğunu ve bu bağlamda taraflar arasında herhangi bir uyuşmazlığın söz konusu

⁵⁶⁹ Çakıroğlu, s.62; Baykal, **Türk Vatandaşlarının AB Ülkelerinde İş Kurma ve Hizmet Sunma Serbestisi: Türkiye-AT Ortaklık Hukuku ve ATAD Kararları Çerçevesinde Katma Protokol'ün 41/1 Maddesinde Düzenlenen Standstill Hükümünün Kapsamı ve Yorumu**, s.18.

⁵⁷⁰ Slovak Hükümetinin ABAD'a yapmış olduğu, Türk vatandaşlarının dolaşım haklarının açıkça yorumlanmasını destekleyen tekliflerde bulunulmasına ilişkin incelemede bulunan *Prochazka*, burada yatan asıl etmenin o dönem için Slovakya'nın AB üye devlet ülkelikinden tam anlamıyla yararlanabilmesi için uzun yıllar gerektiği gibi bir düşüncenin bulunulmasının yanında, o zamanlar için *'Türkiye'nin durumunda olduğu gibi üçüncü sınıf'* Avrupa üyelikleri ile mücadele eden diğerleriyle kurulan bazı bilinç altı bağlantıların rol oynamış olabileceğine dikkat çekmektedir. Radoslav Prochazka, **"Türk Cazibesi: Slovakya'nın Torun, Güzeli, Tüm ve Darı Davalarına Müdahaleleri"**, Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), *Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa'nın Avrupalılığı İnkarcılığı, Vizesiz Avrupa Dizisi 4*, Antalya, 2011, s.94.

olmadığını ifade etmiştir. *Standstill* kuralı, bir üye devletin KP'nin o üye devlette yürürlük tarihinden itibaren, iş kurma hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımıyla ilgili iç hukuklarında yeni kısıtlamalar getirilmesini yasaklamaktadır.⁵⁷¹ Ancak KP'nin 41/1. madde hükmünün Türk vatandaşlarına doğrudan bir iş kurma hakkı ve buna bağlı olarak bir ikamet hakkı sunduğu şeklinde bir yorum yapılamayacağı gibi bu durumun ev sahibi üye devletin ülkesine ilk giriş bakımından da geçerli olduğu söylenebilir.⁵⁷² Zira, mevcut olan Birlik hukukundan böyle bir pozitif hak çıkarılamaz, tam aksine üye devletlerin iç hukukuna tabi olmaya devam etmektedir.⁵⁷³ Dolayısıyla *standstill* kuralının, AB üye devletlerinin ulusal göç politikalarının düzenlenmesine yönelik olan ilkesel yetkilerini tartışmaya açmamakta olduğu söylenebilir.

KP'nin ilgili hükmü, ulusal otoritelerin bu serbestî için yeni engeller oluşturulmasını yasaklayarak, akit taraflar arasında iş kurma hakkının aşamalı olarak sağlanması için uygun koşulların oluşturulmasına yönelir. Bu nedenle ilgili hükmün sağlanması, Ortaklık Anlaşması'nın 13. madde hükmünün gerekli bir sonucu olarak karşımıza çıkar ve iş kurma hakkının ulusal kısıtlamalarının aşamalı olarak kaldırılması için vazgeçilemez bir ön koşul oluşturur. Başlangıçta, bu özgürlüğün aşamalı olarak uygulanmasına yönelik olarak, kuruluşla ilgili mevcut ulusal kısıtlamalar korunabilse bile, bu tür özgürlüğün kademeli olarak uygulanmasını daha fazla engellemek için yeni bir engelin bulunmamasını sağlamak önemlidir. Zira iş kurma hakkı kapsamında Ortaklık Anlaşması'nın 13. madde hükmünde yer alan esaslara göre taraflar arasındaki mevcut kısıtlamaların kaldırılması yönünde Ortaklık Konseyi, KP'nin 41/2. madde hükmü temelinde herhangi bir somut önlem almamış olması sebebiyle uygulanma imkânı bulmadığını belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla, *standstill* kuralı, KP'nin 41/1. madde hükmü, iş kurma hakkından yararlanmak isteyen Türk vatandaşlarının bir üye devlete ilk kabulüne ilişkin kurallar kapsamında da geçerli olduğu kabul edilmelidir.

Birleşik Krallık Hükümeti'nin, sahtekârlık veya suiistimal edici davranışların varlığı gerekçesiyle ilgili kişilerin KP'nin 41/1. madde hükmünde belirtilen *standstill*

⁵⁷¹ *Karlık, Tüm/Darı* kararı ile ABAD'ın mevcut anlaşma hükümlerinin ağırlaştırılmayacağına karara bağlandığını açıkça ifade etmektedir. Rıdvan Karlık, “**Avrupa Birliği Türk Vatandaşlarına Vize Uygulama Hakkına Sahip Değildir!**”, Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), *Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa'nın Avrupalılığı İnkarçılığı, Vizesiz Avrupa Dizisi 4*, Antalya, 2011, s.67-68.

⁵⁷² Candan, *ATAD'ın Son Kararları Işığında Ortaklık İlişkisinde Yerleşme Hakkı ve Serbest Dolaşım*, s.359.

⁵⁷³ *Tüm/Darı* kararı (C-16/05), prf.54.

kuralına dayanmalarının mümkün olmadığına yönelik alternatif argümanına karşılık, ABAD, hak sahibi olan kişilerin, sahtekârlık veya suiistimal etme düşüncesiyle bu davranışları yaptıkları takdirde Birlik hukukuna dayanmalarının mümkün olmayacağını, ayrıca ulusal mahkemelerin, somut olayda ilgili kişilerin sahtekârlık veya suiistimal etmeye yönelik davranışlarını objektif koşullar temelinde dikkate alarak, gerektiği takdirde bu kişiler için Birlik hukukunun öne sürülen hükümlerinden faydalanmalarını reddedebileceklerini belirtmiştir.⁵⁷⁴ Fakat bu kişilerin herhangi bir sahtekârlık yaptığına yönelik bir isnadın bulunmadığı gibi kamu düzeni, kamu güvenliği ya da kamu sağlığı gibi meşru bir ulusal menfaatin korunmasının da söz konusu olmadığı belirtilmiştir.⁵⁷⁵ Ayrıca AB hukukunda öngörülen avantajları istismar edici bir şekilde *standstill* kuralına dayanılmış olduğu da ortaya konulmamıştır. Bu koşullar altında, ilgili kişilerin Birleşik Krallık topraklarına giriş için talepte bulunmadan önce iş kurma hakkından yararlanmak amacıyla sığınma talebinde bulunmuş olmaları ve yetkili makamlar tarafından bu talebin reddedilmesinin istismar ve dolandırıcılık oluşturduğu kabul edilemez. Ayrıca KP'nin 41/1. madde hükmü, uygulanma alanına ilişkin olarak sığınmacı statüsü verilmeyen Türk vatandaşlarına bir sınırlandırma getirmemektedir. Dolayısıyla ilgili kişilerin sığınma talebinin reddedilmiş olmasının, bu hükmün üye devletlerin yargı mercilerince yürütülen davalarda uygulanıp uygulanmayacağına karar vermek amacıyla bir ilgisi yoktur.

ABAD, yukarıda belirtilen tüm bu gerekçeler ile birlikte ön karar sorusunu:

*23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanan ve Topluluk adına, Konsey'in 19 Aralık 1972 tarihli 2760/72 sayılı Tüzüğü ile sonuçlandırılan, onaylanan ve teyit edilen KP'nin 41/1. madde hükmü, söz konusu Protokol'ün ilgili üye devlette yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, bu devlette kendi hesabına iş kurmak isteyen Türk vatandaşlarının bu üye devletin ülkesine ilk kabulünü düzenleyen maddi ve/veya usulü koşulları ilgilendiren kısıtlamalar da dâhil olmak üzere, yerleşme serbestisinin kullanılmasına ilişkin yeni kısıtlamaların getirilmesini yasaklayacağı şeklinde yorumlanmalıdır.*⁵⁷⁶

şeklinde cevaplamıştır. Birleşik Krallık ise kararın ardından, “KP'nin yürürlüğe girdiği 1973 yılında geçerli olan mevzuat çerçevesinde, kendi namına çalışma izni almak üzere (suistimaller hariç) Türkiye'den vize başvurusu yapılabileceğinin ilke olarak kabul

⁵⁷⁴ ABAD'ın bu referansının bir yandan *standstill* hükmünün açık metnine ve diğer yandan hukuki statünün kötüleştirilmesinin yasaklanmasına nasıl bağlanabileceğinin açık olmadığını belirten *Weh*'e göre bu hususa ilişkin pratik bir örnek eksikliği vardır. *Weh*, s.41.

⁵⁷⁵ Prochazka, s.100

⁵⁷⁶ *Tüm/Darı* kararı (C-16/05), prf.71.

edildiğini, ilgili yönergelerde değişiklik çalışmalarının başlatıldığını”⁵⁷⁷ yazılı olarak ifade etmiştir.

Karara ilişkin olarak, ABAD, Birleşik Krallık’a iş kurma amacıyla yerleşmek isteyen Türk vatandaşlarına KP’nin 41/1. madde hükmü uyarınca, iş kurma hakkını KP’nin o üye devlette yürürlüğe girdiği yıl olan 1973’te yürürlükte bulunan göç kurallarının uygulanması gerektiğine karar vermiştir. KP’nin 41/1. madde hükmü, Birleşik Krallık bakımından, Protokol’ün yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973 tarihi itibarıyla geçerlidir. Ancak bu kararda, KP’nin ilgili madde hükmünün Türk vatandaşlarına doğrudan üye devletlere giriş hakkı sağlamadığı, böylesi bir hakkın ulusal yasalarla düzenlendiği vurgulanmaktadır.⁵⁷⁸ Buradan anlaşılacağı üzere, AB üye devletleri, gerekli koşulları sağlamayan Türk vatandaşlarını, ülkelerine kabul etmeme yetkisini ellerinde buldurmaya devam etmektedir.⁵⁷⁹ *Tüm/Darı* kararının benzer konuların söz konusu olduğu olaylarda ve tüm AB üyesi devletlerde yeknesak bir uygulama oluşturacağını söylemek hukuken mümkün değildir. Zira KP’nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralı tek başına Türk vatandaşlarına yalnızca AB hukuku temelinde bir iş kurma hakkı ve bununla bağlantılı olarak bir ikametgâh hakkı sunmaz, yalnızca KP’nin o üye devlette yürürlüğe girdiği tarihte geçerli olan koşullardan daha katı koşullara bağlanmasını yasaklamaktadır. Benzer bir yorumla, söz konusu hükmün yerine geçtiği ilgili maddi hukuk kuralını uygulanamaz duruma getiren bir etkiye sahip olmadığını belirten *Can*, ilgili hükmün “*bu üye devlette yerleşme serbestisinden faydalanmak isteyen bir Türk vatandaşının durumunu bir üye devlet düzenlemesinin hangi hükümlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini zamansal açıdan düzenleyen “usulü bir kural” teşkil etmekte*” olduğunu, dolayısıyla *standstill* kuralının üye devletlerin ulusal göç politikalarını düzenleme yetkilerini tartışmaya açmamakta olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “BN:20 - 26 Ekim 2007, Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın 20 Eylül 2007 tarihli ‘Tüm ve Darı Kararı’ Hakkında Basın İçin Bilgi Notu”, http://www.mfa.gov.tr/bn_20---26-ekim-2007_-avrupa-birligi-adalet-divani_nin-20-eylul-2007-tarihli-_tum-ve-dari-karari_-hakkinda-basin-icin-bilgi-notu-.tr.mfa (19.03.2020).

⁵⁷⁸ Groenendijk ve Luiten, s.25.

⁵⁷⁹ KP’nin 41/1. madde hükmüne ilişkin değerlendirmede bulunan *Groenendijk ve Luiten*’e göre bu hüküm “...*ilkesel olarak, Üye Devletler’in göçmenlik ile ilgili ulusal politikaları üzerindeki mevcut yetkilerinin kaldırıldığı anlamına gelmemekte olup Üye Devletler’in yabancılara yönelik egemenlikten doğan yetkileri devam etmektedir.*” Groenendijk ve Luiten, s.25; Benzer bir yorum için bkz. Mustafa Tayyar Karayığit, *Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of Economic Freedom*, *European Journal of Migration and Law*, Cilt:13, Sayı:4, 2011, s.412-416.

⁵⁸⁰ *Can*, *Avrupa Birliği’nde Türk Girişimcilerin Serbest Dolaşım Hakkı*, s.63.

Ayan, Tüm/Darı kararının önem arz etmesinde etkili olan hususun, Tüm ve Darı'nın Birleşik Krallık'a vizesiz girmiş olmalarına karşın, KP'nin 41/1. madde hükmünden yararlanmış olmaları olarak göstermektedir.⁵⁸¹ *Savaş ve Abatay* kararlarından sonra tartışılan ilk girişte vizenin üye devletin yetkisinde olup olmadığı konusunun *Tüm/Darı* kararıyla açıklığa kavuşturulmuş olduğu dikkate alındığında kanımca da yerinde bir görüştür.⁵⁸² Birleşik Krallık hükümetinin ilk girişte vize verme yetkisinin egemenlik hakları kapsamında kendi uhdesinde olduğu yönündeki savunması kabul görmemiştir. ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünün Türk vatandaşlarının Ortaklık hukukundan kaynaklanan yerleşim serbestisinin kullanımı ve hizmetlerin serbest dolaşımında ilk girişleri düzenleyen kurallar için de geçerli olduğuna karar vermiştir.⁵⁸³ KP'nin 41. madde hükmünü, Ortaklık Anlaşması'nın 13. madde hükmünün zorunlu bir unsur olarak niteleyen *Sevimli ve Reçber*, ilgili hükmün yerleşme serbestisinin kullanımının önündeki ulusal sınırlamaların da aşamalı biçimde kaldırılmasının vazgeçilmez bir ön koşulunu oluşturduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸⁴

3.4.4 Malların Serbest Dolaşımının Güvencesi Hizmetlerin Serbest Dolaşımı mıdır? : Soysal Kararı⁵⁸⁵

Almanya'da kayıtlı bir uluslararası Alman nakliyat firması adına, Türkiye'de ikamet eden Türk vatandaşları olan Mehmet Soysal ve İbrahim Savatlı, uluslararası karayolu yük taşımacılık şoförü olarak hizmet vermektedirler. Bu kişiler, 2000 yılına kadar Almanya'nın ilgili makamlarının vermiş oldukları izinlerle Almanya'ya çok sayıda giriş gerçekleştirmiş ve herhangi bir vize sorunuyla karşılaşmamışlardır. Fakat 2000'li yılların başlarına gelindiğinde bu kişilerin Almanya'nın İstanbul Başkonsolosluğu'na

⁵⁸¹ Fatih Ayan, *Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararları Işığında Türk Vatandaşlarının Avrupa Birliği'nde Serbest Dolaşım Hakkı*, Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2013, s.115.

⁵⁸² *Erdenir*'e göre, ABAD, *Tüm/Darı* kararında "Katma Protokol'ün 41(1). maddesinin ilk girişleri düzenleyen kurallar için de geçerli olduğuna hükmederek, üye ülkeye ilk giriş konusunda bir ilke imza atmıştır." *Erdenir*, s.553.

⁵⁸³ Pınar, *Hizmetin Serbest Dolaşımı Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa*, s.82; *Çakıroğlu*, üye devletlerin iş kurma hakkı ve hizmet sunma serbestisi alanında doğrudan uygulayamadığı kısıtlamaları, ülkeye giriş koşullarına ilişkin mevzuata koymak suretiyle dolaylı yoldan gerçekleştirmelerinin önünü kesmiş olması noktasında önem arz ettiğine dikkat çekmektedir. *Çakıroğlu*, s.65

⁵⁸⁴ *Sevimli ve Reçber*, s.430.

⁵⁸⁵ ABAD, 19 Şubat 2009 tarihli *Mehmet Soysal and Ibrahim Savatli v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-228/06 ECR I-1031.

yaptıkları vize başvuruları, KP'nin yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973'ten sonra kabul edilen Almanya'nın ulusal mevzuat gereği reddedilmiştir.

Soysal ve Savatlı, uluslararası karayolu yük taşımacılığındaki hizmet sunucuları olarak, vize taleplerinin reddedilmesine karşı *Verwaltungsgericht Berlin*'de dava açarak, KP'nin 41/1. madde hükmü uyarınca ve bu Protokol'ün Almanya'da yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973 tarihinde Türk vatandaşları için vize zorunluluğu bulunmadığı, bu zorunluluğun 1 Temmuz 1980 tarihinde getirilmesi, dolayısıyla Almanya'ya vizesiz gelme hakkına sahip olduklarının tespitini istemişlerdir. Mahkemenin, 3 Temmuz 2002 tarihli kararıyla bu itirazın reddedilmesi üzerine, Soysal ve Savatlı, *Oberverwaltungsgericht (Yüksek İdare Mahkemesi) Berlin-Brandenburg*'de itirazda bulunmuştur. Söz konusu Yüksek İdare Mahkemesi, ABAD'ın *Abatay/Şahin* kararında olduğu gibi bahsi geçen kişilerin yaptıkları iş bakımından KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanabileceklerini vurgulamıştır. Vize yükümlülüğü hususunda ise, bunun 1 Temmuz 1980 tarihinde ilk defa Alman iç hukukuna girdiğini, fakat vize yükümlülüğünün KP'nin 41/1. madde hükmü kapsamında hizmetlerin serbest dolaşımına yeni bir kısıtlama oluşturup oluşturmadığı sorusuna ilişkin herhangi bir ABAD içtihadının olmadığını belirtmiştir.⁵⁸⁶ Mahkeme, yukarıdaki hususları dikkate alarak davayı ABAD'a havale etmek suretiyle aşağıdaki sorularının cevaplandırılmasını istemiştir.⁵⁸⁷

KP'nin 41/1. madde hükmü, Almanya'da kayıtlı tırların sürücüleri olarak bir Türk işletmesi için uluslararası karayolu yük taşımacılık alanında çalışan bir Türk vatandaşının, KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte Almanya'ya vizesiz girebilirken, 539/2001 sayılı Tüzük gereği Almanya'ya girişte artık bir Schengen vizesine sahip olunmanın zorunlu tutulması hizmet sunma serbestisi üzerinde bir kısıtlama oluşturmakta olduğu şeklinde yorumlanabilir mi?

İlk sorunun cevabı olumlu ise, KP'nin 41/1. madde hükmünün söz konusu Türk vatandaşlarının Almanya'ya girişinde vizeye ihtiyaç duymadıkları şeklinde yorumlanabilir mi?

3.4.4.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi

ABAD, Alman Hükümetinin, ön karar isteminin usulsüz olduğu itirazına karşılık, mahkeme tarafından kendisine yöneltilen soruların Ortaklık hukukunun yorumlanmasına yönelik olduğunu vurgulayarak dava bakımından yetkili olduğunu

⁵⁸⁶ Soysal kararı (C-228/06), prf.34.

⁵⁸⁷ Soysal kararı (C-228/06), prf.37.

ortaya koymuştur. Böylece ABİHA 267. maddesi kapsamında geçerli bir başvuru olduğuna dikkat çekilmiştir.

KP'nin 41/1. madde hükmünün ABAD'ın daha önceki içtihatlarına da atıfta bulunarak doğrudan etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Hükmün doğrudan etkiye sahip olmasının bir sonucu olarak Türk vatandaşlarının üye devletlerin yargı mercileri önünde bu hükmün kendilerine sağlamakta olduğu haklara dayanabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca "hizmet sunanlar, çalışanları olmadan hizmetlerini sunamazlar"⁵⁸⁸ gerekçesiyle ulusal yargıda bir üye devlette yasal olarak hizmet sunan ve Türkiye'de kurulmuş bir teşebbüs tarafından istihdam edilen kişiler gibi Türk tır sürücüleri de, KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanabilirler. Yerleşik içtihadı göre, KP'nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralı tek başına Türk vatandaşlarına yalnızca Birlik hukuku temelinde ne bir iş kurma hakkı ve bununla bağlantılı olarak bir ikamet hakkını ne de hizmet sunma veya bir üye devletin ülkesine girişine yönelik bir hak sağlayabilir.⁵⁸⁹ Böylesi bir hüküm, genel olarak KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte o üye devlette mevcut olan koşullarından daha sert koşulların getirilmesini yasaklamaktadır.⁵⁹⁰ Dolayısıyla ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünün, bir üye devletin, Türkiye'de yerleşik bir teşebbüs ve Türk vatandaşı olan çalışanlarına o devletin topraklarında hizmet vermeleri için KP'nin o üye devlette yürürlüğe girdiği tarihte mevcut olmayan bir çalışma izni getirmesini yasakladığına hükmetmiştir.⁵⁹¹ Benzer şekilde, ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünün, bu Protokol'ün yürürlüğe girdiği andan itibaren iş kurma hakkının kullanılmasına ilişkin yeni kısıtlamaların kabul edilmesini engellediğini ortaya koymuştur.

KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte o üye devlette mevcut olan koşullarından daha sert koşulların getirilmesini içeren ulusal düzenlemeler, KP'nin 41/1. madde hükmü bağlamında yeni kısıtlama olarak kabul edilebilmektedir. Aynı durum, ulusal yargılama için de geçerlidir. Türk vatandaşları, KP'nin Almanya'da yürürlüğe girdiği tarihte vize

⁵⁸⁸ *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.106-107.

⁵⁸⁹ Gümrükçü, Stanstill kuralının üye ülkelere illegal göçü meşrulaştıramayacağını belirtmektedir. Harun Gümrükçü, "Vizesiz Avrupa ve Avrupa'da Kazanılmış Haklarımıza Dair Değerlendirmeler: Vize ve Vizesiz Ötesi Haklar İçin Doğru Adımlar", Harun Gümrükçü (hız.) ve Beyhan Aksoy (der.), *Vizesiz Avrupa'ya Giden Yol İnişler, Çıkışlar, Vurdumduymazlıklar ve Bir Hak Arama Kavgasının Anatomisi, Vizesiz Avrupa Dizisi 3*, Antalya, 2010, s.32.

⁵⁹⁰ *Soysal* kararı (C-228/06), prf.47; *Savaş* kararı (C-37/98), prf.69,71; *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.66,117; *Tüm/Darı* kararı (C-16/05), prf.49,53. Tınç, **1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı**, s.217.

⁵⁹¹ *Soysal* kararı (C-228/06), prf.48.

almak zorunda kalmadan bu üye devletin topraklarına girme hakkına sahip iken Almanya'nın, ulusal mevzuatında gerçekleştirmiş olduğu değişikliklerle birlikte 1 Temmuz 1980 tarihinde itibaren Türk vatandaşları için vize şartı aranmaya başlanmıştır.⁵⁹² Dolayısıyla söz konusu ulusal mevzuat, KP'nin 41/1. madde hükmü bağlamında bir yeni kısıtlama oluşturmaktadır. Bundan dolayıdır ki, ilgili mevzuatın AB'nin ikincil hukukunun bir hükmünü uygulanmasını sağladığı gerçeğiyle Almanya, ilgili madde hükmünün uygulanmasını bertaraf edemez.⁵⁹³ Zira Birlik tarafından imzalanan uluslararası anlaşmaların AB'nin ikincil hukuk kaynakları karşısında önceliğe sahip olduğu bilinmektedir.⁵⁹⁴ Bu kararın KP'nin 41/1. madde hükmünün AB hukuku çerçevesinde başka kullanım alanlarına da kapı araladığına dikkat çeken *Göçmen* 'e göre, ikincil hukukun KP'nin 41/1. madde hükmüyle mümkün olduğunca uyumlu yorumlanması, duruma göre ikincil hukukun KP'nin 41/1. madde hükmü kapsamında hukuka uygunluk denetimine tabi tutulabilmesi ve son olarak duruma göre KP'nin 41/1. madde hükmü bakımından AB'nin ve/veya üye devletlerinin haksız fiil sorumluluğu yoluna gidilebilmesi olmak üzere KP'nin 41/1. madde hükmünün doğrudan etki ilkesi dışında ayrıca, üç kullanım alanının olabileceğini belirtir.⁵⁹⁵

Karara ilişkin olarak, ABAD'ın ulaştığı sonuç, vize uygulamalarının ekonomik özgürlüğü kısıtladığıdır. Almanya, AB'nin 539/2001 sayılı Vize Tüzük'ünde⁵⁹⁶ vize uygulanacak ülkeler arasında Türkiye'nin gösterilmesi sebebiyle Türk vatandaşlarına vize uygulama haklarının bulunduğunu öne sürmüştür. ABAD ise, AB'nin yaptığı uluslararası anlaşmaların ulusal hukuka ve AB'nin ikincil kaynaklarına olan üstünlüğünü vurgulayarak KP'nin vizeyle ilgili madde hükmünün Türk vatandaşları için uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Zira geçici olarak AB'ye gelen ve çalışma amacı olmayan Türk vatandaşlarına yönelik vize uygulamasının ilave bir engel oluşturduğu ve dolayısıyla

⁵⁹² Volker Westphal, "1973 Tarihindeki Hukuki Duruma Göre Türk Vatandaşlarının Vize Muhamiyeti", Harun Gümrükçü (hızr.) ve Beyhan Aksoy (der.), *Vizesiz Avrupa'ya Giden Yol İnişler, Çıkışlar, Vurdumduymazlıklar ve Bir Hak Arama Kavgasının Anatomisi*, Vizesiz Avrupa Dizisi 3, Antalya, 2010, s.77.

⁵⁹³ Baykal ve Göçmen, s.367; İlke Göçmen, *Böyle Buyurdu Divan: Uluslararası Anlaşmalar ve Bu Kapsamda 1947 Tarihli Gatt ve DTÖ Anlaşması ve Eklerinin Topluluk Hukukunda Doğurduğu Etkiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:57, Sayı:3, 2008, s.280.

⁵⁹⁴ Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz. ABAD, 10 Eylül 1996 tarihli *Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany* kararı C-61/94 ECR I-3989, prf.52.

⁵⁹⁵ Göçmen, *Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?*, s.13.

⁵⁹⁶ *Council Regulation (EC) No 539/2001 of 15 March 2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585726022225&uri=CELEX:32001R0539> (01.04.2020).

Birlik hukukunun ayrılmaz bir parçasını teşkil eden KP'nin *standstill* hükmüne aykırılık teşkil ettiği ortaya konmuştur. Hukuk Sözcüsü'nün görüşü olmaksızın karara bağlandığından, davanın yeni bir hukuksal sorun teşkil etmediği,⁵⁹⁷ bu yönüyle de bu kararın, hukuki açıdan, *Abatay/Şahin* ve *Tüm/Darı* kararlarının mantıki sonucu olmaktan öteye geçmemekte olduğu söylenebilir.⁵⁹⁸ *Groenendijk* ve *Guild*'de göre, vize gerekliliği gibi sorunlu bir alana açıkça temas ettiği için *Soysal* kararı oldukça ses getirmiştir.⁵⁹⁹ Üye devletlerin vize politikasının yasal dayanağını sağlayan ve görüşün bu noktasında da tartışılan ABİHA'nın 77. maddesini kabul etmiş olmaları, tek taraflı olarak KP'nin 41/1. maddesinin anlamının veya kapsamının değiştirilebileceği gibi bir anlam taşımamaktadır.⁶⁰⁰ Dolayısıyla üye devletlerin, KP'nin 41/1. madde hükmünden kaynaklanan yükümlülüklerini sağlamama noktasında 539/2001 sayılı Vize Tüzüğü'ne aykırılığı öne sürmeleri yanlış bir tutumdur. Zira böylesi bir tutum üye devletlerin de taraf olduğu VAHS'in 27. madde hükmü kapsamında uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerin ihlaline neden olabileceği söylenebilir. Benzer bir yaklaşımda bulunan *Voegeli*, AB'nin ikincil hukuk kaynakları bir yana, birincil hukuk kaynaklarındaki bir değişikliğin bile, AB'nin Ortaklık Anlaşması ve ek belgelerinden kaynaklanan uluslararası yükümlülüğünü ortadan kaldıramayacağını, böylesi bir durumun ancak taraflarca Ortaklık hukukunda yapılacak bir değişiklik ile mümkün kılınabileceğini ifade etmektedir.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Statute of the Court of Justice of the European Union, Madde 20, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_219149/en/ (30.03.2021).

⁵⁹⁸ *Karayığit*, *Soysal* kararının, *Abatay/Şahin* ve *Tüm/Darı* davalarında tespit edilen bulgular ışığında kolaylıkla tahmin edilebilmiş olduğunu ancak, *Soysal* kararına kadar KP'nin 41. maddesinin maddi kapsamının bir üye devlette hizmet sunan veya sağlayan kendi hesabına çalışan Türk vatandaşları da dahil olmak üzere Türkiye'de kurulmuş Türk girişimlerini de içerdiğinin teyidinin gerçekleşmediğini belirtir. *Karayığit*, **Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of Economic Freedom**, s.419-20.

⁵⁹⁹ Kees Groenendijk and Elspeth Guild, **Visa Policy of Member States and The EU Towards Turkish Nationals after Soysal**, 3. Baskı, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul,2010.

⁶⁰⁰ Kees Groenendijk, "Notes on the Opinion of AG Cruz Villalón of 14 April 2013 in The Case Demirkan C-221/11" Harun Gümrükçü ve Tamer İlbuğa (edt.), **Hukuki İnkarcılığın Yarattığı ABAD'ın Demirkan Davası**, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vizesiz Avrupa Dizisi 6, Antalya, 2013, s.23-24 <https://doczz.biz.tr/doc/169338/dosyay%C4%B1-indir---prof.-dr.-harun-g%C3%BCmr%C3%BCK%C3%A7%C3%BC> (24.03.2021).

⁶⁰¹ Wolfgang Voegeli, "Comment on the Opinion of the Advocate General in Case C- 221/11 *Leyla Ecem Demirkan vs. Federal Republic of Germany*", Harun Gümrükçü ve Tamer İlbuğa (edt.), **Hukuki İnkarcılığın Yarattığı ABAD'ın Demirkan Davası**, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vizesiz Avrupa Dizisi 6, Antalya, 2013, s.14 <https://doczz.biz.tr/doc/169338/dosyay%C4%B1-indir---prof.-dr.-harun-g%C3%BCmr%C3%BCK%C3%A7%C3%BC> (24.03.2021).

ABAD'ın bu kararı, KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanan ve Türk vatandaşlarının AB üyesi devletlerde hizmet sunma serbestisi kapsamındaki haklarını yorumlayan daha önceki kararlarını tamamlayan ve vizenin de ilk kez açık olarak söz konusu hüküm kapsamında yeni bir kısıtlama olduğunu ifade etmesi bakımından yeni ve önemli bir içtihat oluşturmaktadır. Uyuşmazlık meselesini 539/2001 sayılı Vize Tüzüğü'nün KP'nin 41/1. madde hükmüyle uyumlu olarak yorumlanmasıyla incelemeyi tercih eden ABAD, muhtemelen, ilgili madde hükmünün her bir üye devlet bakımından vaka bazında farklı sonuçlar ile karşılaşabileceğini öngörerek, bu sonuçların ikincil hukuk ile uyumsuz olması durumunda bile ikincil hukukun KP'nin 41/1. madde hükmüyle uyumlu olarak yorumlanmasıyla telafi edilebileceğini düşünmüştür.⁶⁰² Dolayısıyla bu durumun, KP'nin 41/1. madde hükmünün, vize gerekliliği ile ilgili olarak, taşımacılık hizmetine ilişkin parçalı bir çözümün sağlanabileceğine dikkat çekildiği söylenebilir. Serbest meslek sahibi Türk vatandaşlarıyla Türk uyruklu çalışan ya da sahiplerinin hizmet sunucusu olarak AB üye devletlerine vize şartı olmaksızın girebilecekleri *Soysal* kararı ile açık bir şekilde ifade edilmektedir. Ancak bu durum, her isteyen Türk vatandaşının AB üye devletlerine vize şartı olmaksızın serbestçe gidebilecekleri anlamına gelmemektedir. *Soysal* kararı başta iş adamları olmak üzere, avukat, sporcu, doktor ve akademisyenleri ilgilendirmektedir. Her seferinde tek bir AB üye devletine karşı kullanılabilinen KP'nin 41/1. madde hükmü, AB'nin bütününde bir çözüm sağlamaz.⁶⁰³ Ayrıca *Soysal* kararında dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki; malların serbest dolaşımından bahsedilen bir GB'de hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanmıyor olması belli sorunları da beraberinde getirmektedir. Zira malların serbest dolaşımından bahsedebilmemiz için söz konusu malların hiçbir kısıtlayıcı veya engelleyici bir durumla karşılaşmaması gerekmektedir. *Sosyal* kararı bu bakımdan değerlendirildiğinde görülmektedir ki, malların serbest dolaşımının sağlanmasında görevli tır şoförleri olan Sosyal ve diğerlerinin vize engeli ile karşılaşması, söz konusu bireylere zaman açısından sıkıntılar ve külfetler yüklediğinden, doğrudan değilse bile dolaylı olarak malların serbest dolaşımına engel oluşturduğu söylenebilir.⁶⁰⁴ Dolayısıyla hizmetlerin serbest

⁶⁰² Göçmen, *Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?*, s.12-13.

⁶⁰³ Groenendijk ve Guild, s.27-29; Karayığit, *Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of Economic Freedom*, s.434-35.

⁶⁰⁴ Konuya ilişkin daha detaylı açıklamalar gümrük birliği revizyonu kapsamında ileriki bir bölümde açıklanacaktır.

dolaşımının, malların serbest dolaşımının sağlanmasında bir güvence niteliği taşıdığı ifade edilebilir.

3.4.5 Liberal Yaklaşımların Önündeki Engel : *Demirkan Kararı*⁶⁰⁵

1993 doğumlu Türk vatandaşı olan Leyla Ecem Demirkan, Ekim 2007’de Almanya’da yaşayan ve bir Alman vatandaşı olan üvey babasını ziyaret etmek amacıyla Ankara’daki Alman Büyükelçiliği’ne vize başvurusunda bulunmuştur. Başvurusunun ilgili birim tarafından reddedilmesi üzerine Demirkan tarafından *Verwaltungsgericht Berlin*’de dava açılmıştır. Demirkan, mahkemeden Almanya’ya vizesiz girme hakkı olduğunu belirten bir bildiri talep etmiş ve buna alternatif olarak ise vize başvurusunu reddeden kararın iptalini ve Federal Almanya Cumhuriyeti’nin kendisine bir ziyaretçi vizesi vermek ile yükümlü olduğuna dair bir beyan istemiştir. Demirkan’a göre, üvey babasını görmek amacıyla planladığı Almanya ziyareti için KP’nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralı gereği, vizeye ihtiyacı yoktur. Böyle bir ziyaretin zorunlu olarak hizmetlerin alınmasında belirleyici unsurları kapsayacağından, bu hizmetlerin yararlanıcısı olarak başvuru turist vizesine hak kazanır. KP’nin, Almanya’da yürürlüğe girdiği tarihte, üye devletin iç hukukuna göre, Türk vatandaşları üç aydan fazla bir süre kalmayı ve Almanya’da çalışmayı istemedikleri, daha net bir ifadeyle üç aya kadar Almanya’da kalma durumları için vize almaktan muaf tutulmuştur.⁶⁰⁶ Davaya bakan *Verwaltungsgericht Berlin*, Demirkan’ın Alman topraklarına vizesiz girme hakkından faydalanamayacağına hükmederek bu başvuruyu reddetmiştir. Mahkeme, Demirkan’ın, özellikle, KP’nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralına dayanamayacağını, çünkü bu hükmün bir aile ziyareti gerçekleştirmek amacıyla yönelik ikamet izni için uygulanabilir olmadığını, *standstill* kuralının Türk vatandaşlarına ekonomik faaliyetlerden bağımsız olarak genel bir dolaşım özgürlüğü hakkı sağlamadığını belirtmiştir.⁶⁰⁷ Demirkan, bu karara karşı *Oberverwaltungsgericht Berlin-Brandenburg* önünde temyiz başvurusunda bulunmuştur.

Mahkeme ilk tespitinde hem ulusal hukuka hem de Birlik hukukuna göre, Demirkan’ın Almanya topraklarına girmek için vize alması gerektiğini, eğer ilgili kişinin

⁶⁰⁵ ABAD, 24 Eylül 2013 tarihli *Leyla Ecem Demirkan v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-221/11 *Digital reports* ECLI:EU:C:2013:583.

⁶⁰⁶ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.24.

⁶⁰⁷ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.25.

vizesiz giriş hakkı var ise de bunun yalnızca KP'nin 41/1. madde hükmü temelinde olabileceğini ifade etmiştir. Mahkeme, KP'nin Federal Almanya Cumhuriyeti'nde yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973 tarihinde, Alman hukukuna göre, Demirkan'ın talebinde olduğu gibi aile ziyareti amacıyla bulunma durumlarında vize alınmasına gerek olmadığını belirtmektedir. Ancak ABAD içtihadında, özellikle *Soysal* kararında hizmet sunma özgürlüğüne ilişkin herhangi bir yeni kısıtlama getirilmesinin yasak olduğunu düzenleyen KP'nin 41/1. madde hükmünün "pasif hizmetin serbest dolaşımını"⁶⁰⁸ kapsayacak şekilde genişletilebileceğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Almanya'da bu durum hem içtihat hem de hukuk literatüründe çok tartışılmışsa da Almanya'daki hakim görüşün *standstill* kuralının, hem aktif hem de pasif hizmetlerin serbest dolaşımını kapsamakta olduğu yönündedir.⁶⁰⁹ Ancak ABAD içtihadında, özellikle KP'ün 41/1 madde hükmü bağlamında hizmetlerin serbest dolaşımı kavramı, pasif hizmetin serbest dolaşımını kapsayıp kapsamayacağına ilişkin bir soruyu yanıtlamak için, akraba ziyareti amacıyla en fazla üç aya kadar olan ziyaretleri için Almanya'ya seyahat etmek isteyen ve sadece hizmet alma olanağına güvenen Türk vatandaşlarının *standstill* kuralı kapsamında olup olmadığı da incelenmelidir. Mahkeme, bazı Alman hukuk akademisyenlerinin, hizmet sunma özgürlüğü kapsamının geniş yorumunu savunmak amacıyla *Bickel/Franz*⁶¹⁰ kararına atıfta bulduklarını belirtmiştir.

Oberverwaltungsgericht Berlin-Brandenburg yargılamanın bekletilmesine karar vermiş ve aşağıdaki soruların cevaplandırılması için ABAD'dan ön karar isteminde bulunmuştur.⁶¹¹

Pasif hizmetin serbest dolaşımı, KP'nin 41/1. madde hükmünde belirtilen hizmetlerin serbest dolaşımı kavramının kapsamında mıdır?

İlk sorunun olumlu olarak yanıtlanması durumunda, buna akraba ziyareti amacıyla üç aya kadar olan ve Almanya'da sadece hizmet alma ihtimaline dayanan bir ziyarette bulunmak için Federal Almanya Cumhuriyeti'ne girmek isteyen Türk vatandaşlarına da genişletilebilir mi?

⁶⁰⁸ Hizmet alıcıların serbest dolaşımı veya hizmet alma olarak ta tabir edebileceğimiz kavram için *Pınar*'ın kullanmış olduğu "pasif hizmetin serbest dolaşımı" ifadesi kullanılmıştır. Pınar, **Hizmetin Serbest Dolaşımı Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa**, s.77-110

⁶⁰⁹ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.28.

⁶¹⁰ ABAD, 24 Kasım 1998 tarihli *Criminal proceedings against Horst Otto Bickel and Ulrich Franz* kararı C-274/96 ECR I-7637.

⁶¹¹ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.31.

3.4.5.1 Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi

ABAD, *Demirkan* kararında KP'nin 41/1. madde hükmünün yalnızca aktif hizmet sunumunu kapsadığını, dolayısıyla hizmet alıcısı olarak ilgili serbestiden faydalanmak isteyen Türk vatandaşlarının üye devletlere girişte vize almaları gerektiğine hükmetmiştir.⁶¹² Kendisine yönlendiren ikinci sorunun ise birinci soruya verilen cevap neticesinde, cevaplandırılmasına gerek görülmediğini ifade etmiştir. Ancak ABAD'ın bu kararında hukuki açıdan eleştiriye açık bazı hususların bulunduğunu belirtmek gerekir.

Demirkan kararında ilk göze çarpan hususlardan biri ABAD'ın liberal yaklaşımından sapmış olmasına ilişkindir. Bu hususu değerlendirirsek, KP'nin 41/1 madde hükmünde yer alan *standstill* kavramının açıklığa kavuşturulması bakımından Alman hukuk akademisyenleri arasında birtakım tartışmalar yaşansa da bu kavramın hizmet alımını da kapsadığı yönünde genel bir kanaatin mevcut olduğu ve bu kanaatin hukuki dayanağı olarak *Bickel/Franz* kararının⁶¹³ gösterildiği belirtilmektedir.⁶¹⁴ İlgili kararda “Birlik hukukunca güvence altına alınan diğer özgürlüklerden bağımsız olarak, pasif hizmetin serbest dolaşımının, hizmet almayı düşündükleri veya alabilecekleri başka bir üye devleti ziyaret eden tüm üye devlet vatandaşlarını kapsadığı” belirtilmiştir.⁶¹⁵ Birçok Alman mahkemesi'nin *Bickel/Franz* kararından hareketle *standstill* kuralının pasif hizmetin serbest dolaşımını kapsadığı ve turist statüsündeki Türk vatandaşlarının Almanya'ya vizesiz giriş hakkına sahip olduğuna ilişkin aldıkları kararları da mevcuttur.⁶¹⁶ Tam bu noktada dikkate alınması gereken husus şudur ki, ABAD'ın vermiş olduğu daha önceki kararlar incelendiğinde kısıtlayıcı bir mantıkla hareket edenlerin genel olarak ulusal yargı mercileri olduğu, ABAD'ın ise liberal içtihatlar ile bu ulusal yargı mercilerini Birlik hukuku çerçevesinde daha esnek davranmaya cesaretlendirmekte olduğu görülmektedir. Ancak *Demirkan* kararında benimsenen bu eğilimin tersine

⁶¹² *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.62-63.

⁶¹³ *Bickel/Franz* kararı (C-274/96).

⁶¹⁴ Ercüment Tezcan, **Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan Kararı ve Türk Vatandaşlarının AB Üyesi Ülkelerde Hizmet Alımı**, Bilig Dergisi, Sayı:78, 2016, s.48.

⁶¹⁵ *Bickel/Franz* kararı (C-274/96), prf.15.

⁶¹⁶ Bu kararlara örnek olarak bkz. 25 Mayıs 2009 tarihli Erding Sulh Mahkemesi kararı; 12 Ocak 2011 tarihli Hannover Sulh Mahkemesi kararı; 9 Şubat 2011 tarihli Münih İdare Mahkemesi kararı. Münih İdare Mahkemesi'nin bu davada verdiği kararda kullandığı şu ifade dikkat çekicidir: “Davacının hizmet alımı amacıyla özellikle turistik amaçla vizesiz olarak Almanya'ya 3 aya kadar ikamet etmek için girme ve orada kalma hakkının bulunduğu tespit edilmiştir.” Aktaran: Tezcan, **Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan Kararı ve Türk Vatandaşlarının AB Üyesi Ülkelerde Hizmet Alımı**, s.63; Benzer hususlar için ayrıca bkz. Alexandra Stiglmeier, **Visa-Free Travel for Turkey: in Everybody's Interest**, Turkish Policy Quarterly, Cilt:11, Sayı:1, 2012, s.106.

döndüğü açıktır.⁶¹⁷ Zira bu davada yukarıda da ifade ettiğimiz üzere ulusal merciler bağlamında Türk vatandaşları lehine daha pozitif bir tutum söz konusu olmuştur. Ancak ABAD'ın, KP'nin 41/1. madde hükmünün yalnızca aktif hizmet sunumunu kapsadığı, Türk vatandaşları bağlamında pasif hizmetlerin serbest dolaşımından bahsedilemeyeceğine ilişkin hükmüyle aslında Alman yargı mercilerinin liberal yaklaşımlarının önüne geçilmek istendiği söylenebilir.

Kararda göze çarpan bir başka husus da ABAD'ın Türkiye/AB Ortaklığının ekonomik boyutlu olduğu, AB hukuku çerçevesindeki kavramların her durumda Türkiye/AB ilişkilerine genişletilemeyeceği yönündeki ifadesidir.⁶¹⁸ Ancak ABAD, 2012 tarihli *Dülger* kararında, Ortaklık Antlaşması'nın 2/1. madde hükmü gereği bu Anlaşma'nın taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin sürekli ve dengeli bir şekilde güçlendirilmesini teşvik etme amacı olduğunu kabul etmek ile birlikte,⁶¹⁹ *Kaya*'nın da belirttiği üzere “*tarafların temel amacının ekonomik nitelikte bir bütünleşme sağlamanın çok ötesine geçtiği*” anlaşılmaktadır.⁶²⁰ Dolayısıyla *Demirkan* kararında Ortaklık Anlaşması'nda Ortaklığın kademeli olarak geliştirilmesiyle Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi şeklinde siyasi bir hedefinin olduğu unutulmaktadır.⁶²¹ Birlik ile Türkiye arasındaki siyasi bütünleşme tıpkı Roma Anlaşması'nda olduğu gibi iktisadi bütünleşmeden geçmektedir. Benzer bir yorumda bulunan *Kaya*, siyasi bütünleşmeye giden yolun, ekonomik bütünleşmeden geçmekte olduğunu bunun yalnız Ortaklık ilişkisi kapsamında geçerli olmadığı benzer bir ilişki biçiminin AB'nin kuruluş ve bütünleşme sürecinde de gerçekleştiği, bu durumun ise doğal olduğu zira GB'nin ve Ortak Pazarın, ulaşılması hedeflenen siyasi birliğin kaçınılmaz ve öncelikli bütünleşme türleri olduğunu belirtmektedir.⁶²² Her iki durumda da amaç bütünleşmenin daha zayıf olan tarafının ekonomisini istikrara kavuşturmak ve malların, hizmetlerin, kişilerin ve

⁶¹⁷ ABAD'ın içtihat çizgisinden saptığına ilişkin yoruma karşı bazı yazarlar tarafından, ABAD'ın, sahip olduğu takdir gücünü kullandığı dolayısıyla bir içtihat değişikliği gibi anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. Mehmet Rıfat Tınç, **Avrupa Birliği Türkiye Ortaklık Hukuku'nda İchtihat Değişimi**, İzmir Barosu Dergisi, Sayı 3, 2014, s.10.

⁶¹⁸ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.64.

⁶¹⁹ ABAD, 19 Temmuz 2012 tarihli *Natthaya Dülger v Wetteraukreis* kararı C-451/11 *Digital reports* ECLI:EU:C:2012:504, prf.45.

⁶²⁰ Gözde Kaya, **Avrupa Birliği ve Türkiye Ortaklık Hukukunda Hizmet Alıcılarının Durumu: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan Davası**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:17, Sayı:2, 2015, s.220.

⁶²¹ Ortaklık Anlaşması Dibase 4 ve Madde 28.

⁶²² Kaya, **Avrupa Birliği ve Türkiye Ortaklık Hukukunda Hizmet Alıcılarının Durumu: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan Davası**, s.218.

sermayenin serbestçe hareket ettiği daha büyük bir pazar oluşturmaktır.⁶²³ Çünkü Ortaklık Anlaşması, Türk halkının yaşam kalitesini artırmaya yönelik olan çabalara AB tarafından sağlanacak olan desteğin, Türkiye'nin ileriki bir tarihte Birliğe katılmasını kolaylaştırıcı bir etki göstereceğini öngörmektedir.⁶²⁴ Türkiye ile imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın, AB'nin gerçekleştirmiş olduğu ortaklık anlaşmaları içerisinde AB'ye üyeliğin doğrudan düzenlendiği bir maddenin bulunduğu tek anlaşma olması da önem arz etmektedir. Anlaşma'nın kapsamına ve maddelerine bakıldığında sadece malların serbest dolaşımının düzenlenmediği, aynı zamanda dört özgürlüğün birden hedeflediğini ve Türkiye ekonomisinin AB ekonomisi ile tamamen entegre olmasını sağlamaya yönelik olarak tasarlandığı görülmektedir. AB kendi içinde dahi GB'yi tamamlamamışken Türkiye ile GB'yi oluşturma hedefini ortaya koymuştur. Bu bakımından, AETA paralelinde hazırlanan ve nihai hedefi tam üyelik olan Ortaklık Anlaşması'nın ABAD tarafından basit bir ekonomik anlaşma olarak değerlendirilmesi yanlış bir tutumdur.⁶²⁵ Zira, hedefi tam üyelik olan bir anlaşmada, kişilerin serbest dolaşımının tam olarak gerçekleştirilmemesi düşünülemez. Hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında inceleyebileceğimiz *Abatay/Şahin* kararında ABAD, Ortaklık Anlaşması'nın 14. madde hükmünü ve Türkiye/AB Ortaklığının amacı dikkate alınarak, AETA'nın 55. ve 56. madde hükümleri kapsamında kabul edilen ilkelerin mümkün oldukça Türk işçilerine de genişletilmesi gerektiğini belirterek⁶²⁶ aslında hizmet sunma serbestisine ilişkin kısıtlamaların kaldırılması bağlamında gerekçesini açıkça belirtmiştir. Benzer bir şekilde *Bozkurt* kararında, 1/80 Sayılı OKK'nın ABİHA'nın işçilerin serbest dolaşıma yönelik olan 45, 46, 47 ve 48 madde hükümleri rehberliğinde Türk işçilerinin AB üyesi devletlerde serbest dolaşımının gerçekleştirilmesinin sağlanması açısından daha ileri bir aşamaya gidilmesi amacı taşıdığı ve bu amacın gerçekleştirilmesini sağlamak için ilgili madde hükümleri kapsamında yer alan ilkelerin mümkün olduğunca 1/80 sayılı OKK

⁶²³ Hatzopoulos, s. 659.

⁶²⁴ Ortaklık Anlaşması Madde 28.

⁶²⁵ Ortaklık Anlaşması'nın nihai hedef olarak fiili katılımı öngörmekte olan, oldukça iddialı bir entegrasyon programı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten *Pirker*, Hukuk Sözcüsü tarafından Ortaklık Anlaşması'nın amacının taraflar arasındaki ilişkinin kaydettiği sınırlı gelişmeye vurgu yapılarak belirlenmesini eleştirmektedir. Benedikt Pirker, **AG Cruz Villalón in Case C-221/11 Demirkan: Selective Associationism**, European Law Blog, 15 Nisan 2013, <https://europeanlawblog.eu/2013/04/15/ag-cruz-villalon-in-case-c-22111-demirkan-selective-associationism/> (23.03.2021).

⁶²⁶ *Abatay/Şahin* kararı (*Joined cases C-317/01 and C-369/01*), prf.112.

kapsamındaki haklara da genişletilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶²⁷ Ayrıca Türkiye'nin aday ülke ilan edildiği ve 2005 yılından itibaren AB ile katılım müzakerelerini yürütmekte olduğu, hem Hukuk Sözcüsü'nün hem de ABAD'ın incelemesinde bu resmi ilişkinin göz ardı edildiği dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye komşu ve ticari bir işbirliği antlaşması imzalayan üçüncü bir ülkeymiş gibi değerlendirilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.⁶²⁸ Dolayısıyla *Tınç*'ın da ifade ettiği üzere Ortaklık Antlaşması'nın yalnızca ekonomik amaçlı olarak belirlenmesi ABAD'ın Ortaklık hukuku yorum siyasetinde önemli bir gerileme sinyali olarak değerlendirilebilir.⁶²⁹ Bu durum açıkça bize şunu göstermektedir ki, *Demirkan* kararı öncesinde AB hukuku kapsamındaki gelişmelerin Türk vatandaşlarına genişletilmesi kabul edilirken, *Demirkan* kararı ile birlikte anlaşmaların amacı savından hareket ile AB hukuku kapsamındaki gelişmelerin Türk vatandaşlarına her zaman için genişletilemeyeceği yönünde bir sonuca ulaşılmaktadır.⁶³⁰ Dolayısıyla *Demirkan* kararına kadar olan süreçte hizmet sunma serbestisi gibi serbest dolaşım konularında Birlik kapsamındaki gelişmelerin Türk vatandaşlarına hangi durumlarda genişletilebileceği hususunda bir netliğin söz konusu olduğunu, ancak bu karar sonrası bu netliğin ortadan kaybolduğu görülebilmektedir. *Pirker*, Birliğin üçüncü devletler ile akdettiği uluslararası antlaşmaları ABAD'ın neredeyse keyfi bir şekilde bazen minimalist bazen maksimalist bir tarzda yorumladığını ve bu durumun bir sonucu olarak iç pazarın temel serbestilerinin bazen genişletici bazen ise daha kısıtlayıcı bir tavırla ele alındığına işaret etmektedir.⁶³¹

ABAD, Ortaklık Anlaşması'nın 14. madde hükmü gereği akit tarafların, hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu Kuran Antlaşma'nın ilgili maddelerini model almada uyuşmuş olduklarına dikkat çekmesine rağmen bu duruma ilişkin bir zorunluluğun bulunmadığının da altını çizmektedir. Bu açıdan bir değerlendirme yapan *Voegeli*'ye göre genel anlamda model, ulaşılması gereken diğer bir ifade ile gerçekleştirilmesi hedeflenen bir şey olarak görülür,

⁶²⁷ ABAD, 6 Haziran 1995 tarihli *Ahmet Bozkurt v Staatssecretaris van Justitie kararı* C-434/93 ECR I-1475, prf.19-20.

⁶²⁸ Claudio Matera, *Case C-221/11 Leyla Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 23 September 2013- Turkey Association Agreement Does Not Cover Passive Reception Of Services And Turkish Nationals Wishing To Enter The Schengen Area Cannot Benefit From This Freedom*, *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, Sayı:47, 2014, s.294; Hatzopoulos, s. 655-656.

⁶²⁹ Tınç, *Avrupa Birliği Türkiye Ortaklık Hukuku'nda İçtihat Değişimi*, s.28.

⁶³⁰ Benzer açıklamalar için bakınız. Tınç, *Avrupa Birliği Türkiye Ortaklık Hukuku'nda İçtihat Değişimi*, s.16-20.

⁶³¹ Pirker.

dolayısıyla taraflar bu durumunun aksine farklı bir kullanım amacını ifade etmek isteselerdi bu açıkça belirtilirdi.⁶³² ABAD'ın, Yunanistan ile AB arasından akdedilen Ortaklık Anlaşması kapsamında bir incelemede bulunduğu *Pabst/Richarz*⁶³³ kararında Kurucu Antlaşmalar'a ilişkin içtihat hukukunu Ortaklık Anlaşması'nın kapsamına alarak, genişletici bir yorum benimsediğine⁶³⁴ dikkat çeken *Hatzopoulos, Demirkan* kararında ABAD'ın neden farklı bir yorumu tercih ettiğini sorgulamaktadır.⁶³⁵ Benzer şekilde *Matera* ise Rusya ile AB arasından akdedilen Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması kapsamında bir incelemede bulunduğu *Simutenkov*⁶³⁶ kararına dikkat çekerek, ortaklık anlaşmalarına nazaran daha dar bir kapsamı içeren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması bu kararında genişletici ve ilerici bir yorum anlayışını benimseyen ABAD'ın *Demirkan* kararında neden aksi yönde bir yorum benimsediğini anlamanın güç olduğunu ifade eder.⁶³⁷ *Simutenkov* davasının Hukuk Sözcüsü *Stix-Hackl*, AB'nin üçüncü devletler ile akdettiği antlaşmaların hükümlerinin Kurucu Antlaşmalar'ın hükümlerine göre modellendiği durumlarda bile, tek başına bir hükmün lafzının belirleyici olmadığını, ABAD'ın bazen AB hükümleriyle aynı şekilde bir yorum benimseyeceği gibi bazen ise farklı bir yorum benimseyebileceğine dikkat çekmiştir.⁶³⁸ Bu görüşün ABAD'ın kısmen de olsa *Demirkan*'daki bakış açısını açıklamakta olduğunu belirten, *Kaya*'ya göre, ABAD, "... benzer vakıalar karşısında benzer içtihat yaratmak yerine, somut olayın olası politik sonuçlarını da dikkate almak suretiyle her somut olayda farklı sonuçlara varabilecek bir değerlendirme yapma yolunu seçmiştir".⁶³⁹

Bir başka husus pasif hizmetin serbest dolaşımının Türkiye/AB Ortaklığı kapsamında yer almadığına ilişkindir. ABAD kararında Ortaklık Anlaşması ve KP'de hizmet sunma serbestisini *Luisi/Carbone*⁶⁴⁰ kararında yer aldığı şekliyle pasif hizmetin

⁶³² Voegeli, s. 15.

⁶³³ ABAD, 29 Nisan 1982 tarihli *Pabst & Richarz KG v Hauptzollamt Oldenburg* kararı, C-17/81 ECR 01331.

⁶³⁴ *Pabst/Richarz* kararı (C-17/81), prf.26-27.

⁶³⁵ Hatzopoulos, s. 656.

⁶³⁶ ABAD, 12 Nisan 2005 tarihli *Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol* kararı C-265/03 ECR I-02579.

⁶³⁷ *Matera*, s.294-295.

⁶³⁸ *Opinion of Advocate General Stix-Hackl delivered on 11 January 2005, Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol* C-265/03, prf.30.

⁶³⁹ *Kaya, Avrupa Birliği ve Türkiye Ortaklık Hukukunda Hizmet Alıcılarının Durumu: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan Davası*, s.227.

⁶⁴⁰ ABAD, 31 Ocak 1984 tarihli *Joined cases 286/82 and 26/83 Graziana Luisi and Giuseppe Carbone v Ministero del Tesoro* kararı ECR 377.

serbest dolaşımını da kapsadığını gösteren hiçbir kanıtın bulunmadığı belirtilmektedir.⁶⁴¹ Ancak benzer bir mantık yürütülecek olursa söz konusu metinlerde de hizmet alımının yasaklandığını veya kabul edilmediğine işaret eden bir kanıt bulunmadığı da ortadır. Bu durum bize KP’de konuyla ilgili hukuki bir boşluğun olduğunu göstermektedir. Benzer durumun AETA için de geçerli olduğu söylenebilir.⁶⁴² Bu Antlaşma’nın 59. madde hükmünde hizmet alıcılarına ilişkin olan kısıtlamaların her ne kadar kaldırılacağına ilişkin ifadeler yer almışsa da pasif hizmetin serbest dolaşımı ve bu kapsamdaki her türlü ayrımcı nitelikteki uygulamanın yasaklanması *Luisi/Carbone* kararıyla gerçekleşmiştir. *Luisi/Carbone* kararından itibaren pasif hizmetin serbest dolaşımını gündemine alan ABAD, hizmet alıcıların da hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴³ Ancak hizmet alıcılarının hizmetlerin serbest dolaşımına dahil edilmesi, 1984 yılındaki *Luisi/Carbone* kararından daha önce 64/220 sayılı Yönerge’de düzenlenmesiyle açık bir şekilde gerçekleşmiş olduğunu belirten *Groenendijk*’e göre, ABAD, *Luisi/Carbone* kararında AB hukukundaki hizmetlerin serbest dolaşımının kişisel kapsamına ilişkin yeni bir gelişme katmamış, daha ziyade 1964’ten beri yürürlükte olan hükmün inşasını teyit etmiştir.⁶⁴⁴

Luisi/Carbone kararında tedavi amacıyla başka bir üye devlete giden AB üyesi devlet uyruğundaki kişilerin hizmet sunumunu kapsamında olduğu, ayrıca bu amaçla başka bir üye devlete giden turistlerin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁴⁵ ABAD, *Luisi/Carbone* kararına atıfta bulunularak hizmet sunma özgürlüğünün esasen, hizmetin icra edilme özgürlüğü olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁶ Bu ifade dikkate alındığında pasif hizmetin serbest dolaşımını çerçevesinde

⁶⁴¹ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.60.

⁶⁴² Hizmet alıcılarının hizmetlerin serbest dolaşımına dahil olup olmadığı tartışması AB içerisinde yeni bir durum olmayıp *Watson/Belmann* kararında Hukuk Sözcüsü *Trabucchi*’nin bu yönde geniş bir yorumu reddetmesi ile birlikte tartışmalı bir hale geldiğini belirtmek gerekir. ABAD, 7 Temmuz 1976 tarihli *Lynne Watson and Alessandro Belmann* kararı, C-118/75 ECR 01185.

⁶⁴³ ABAD, 2 Şubat 1989 tarihli *Ian William Cowan v Trésor public* kararı C-186/87 ECR 195, prf.15-17; *Bickel/Franz* kararı (C-274/96), prf.15-17; ABAD, 19 Ocak 1999 tarihli *Criminal proceedings against Donatella Calfa* kararı C-348/96 ECR I-11, prf.16-18.

⁶⁴⁴ *Groenendijk*, s. 23; Benzer bir şekilde *Karayığit*, 64/221 sayılı ve 73/148 sayılı Yönergelere atıfta bulunarak AB’deki hizmetlerin serbest dolaşımının hizmet sağlayıcıları gibi hizmet alıcılarını da içerdiğini doğrulamakta olduğunu, tarafların da Ortaklık hukuku kapsamındaki hizmetlerin serbest dolaşımını AB hukukunda yer alan hizmetlerin serbest dolaşımından farklı bir kavrama atıfta bulunmayı amaçladıklarını belirten bir emare de olmadığından Türk hizmet alıcılarının da KP’nin 41/1 madde hükmü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. *Karayığit*, **Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of Economic Freedom**, s.420-421.

⁶⁴⁵ *Luisi/Carbone* kararı (*Joined cases C-286/82 and C-26/83*), prf.16.

⁶⁴⁶ *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.59.

Türk vatandaşlarını destekleyen bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. ABAD, AB hukuku bakımından hizmet alıcılarını hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamına dahil etmektedir. Ancak yine bizzat ABAD'ın, KP'nin 41/1. madde hükmünde düzenlenen hizmet sunumunun serbest dolaşımı hususunda bu yorumdan ayrıldığı görülmektedir. Konuya ilişkin sunulan gerekçe, AB Antlaşmaları ile Türkiye/AB arasında gerçekleştirilen anlaşmalar arasında önemli amaç farklılıklarının bulunduğu, dolayısıyla her zaman aynı yorumun söz konusu olamayacağı şeklindedir. Ancak, *Voegeli*'ye göre, hizmetlerin serbest dolaşımının ekonomik kavramı zorunlu olarak, pasif hizmetin serbest dolaşımını da ifade eder, zira bir hizmetin tedarikçileri ulusal bir sınırı geçmekte özgür ise, aynı durum tüketiciler için de geçerli olmalıdır, bunun aksine bir tanım, ekonomilerde temeli olmayan bir piyasa kavramını oluşturur.⁶⁴⁷ *Groenendijk*'e göre, davanın Hukuk Sözcüsü olan *Villalón*'un değerlendirmesinde, Türk vatandaşlarına pasif hizmetin serbest dolaşımı hakkı tanınmasının, onları ekonomik anlamda iç pazarda tüketici olma statüsünün ötesine geçireceği, herkesin potansiyel olarak hizmet alıcısı olabileceği için, kişilerin serbest dolaşımıyla artık bir fark olmayacağı fikri doğru değildir.⁶⁴⁸ Zira KP'nin 41/1. maddesi hizmet alıcısı olan Türk vatandaşlarını AB'nin veya *Schengen* bölgesinin dış sınırındaki kontrolden muaf tutmamaktadır. Sınırdaki Türk vatandaşları için ziyaretin amacı, yeterli imkanlara sahip olup olmadığına ilişkin sorular yöneltilebilirken Birlik vatandaşlarına bu tür sorular sorulamayacağı, *Schengen* bölgesine her giriş veya çıkışta pasaportun damgalanmakta olduğu, ayrıca bir Türk hizmet alıcısının vizesiz ikametinin üç ayını geçmesi veya ulusal veya Birlik göçmenlik kurallarına aykırı başka bir ciddi suç işlemesi durumunda, *Schengen* Bilgi Sistemine kaydedildiği bu durumun ise ileriki yıllarda sınır geçişlerinin reddedilmesine olanak verdiğini, bu yönüyle de Birlik vatandaşlarının ve Türk vatandaşlarının konumu ve hakları arasında kalan birçok farklılığın bazılarını da göstermekte olduğunu belirtmektedir. AB sınır geçişlerinde, pasif hizmetin serbest dolaşımından faydalanmak isteyen Türk vatandaşlarından hizmetlerin etkili ve gerçek alıcıları olduklarını, Birliğe girişlerinin ve kısa süreli kalışlarının ekonomik amaçlı olduğunu ve alacakları hizmetlerin tali nitelikte bir hizmet olmadığını kanıtlamalarının istemiyle ilgili endişelerin ortadan kaldırılabilir.⁶⁴⁹ *Matera*'ya göre Ortaklık

⁶⁴⁷ Voegeli, s.16.

⁶⁴⁸ Groenendijk, s.24.

⁶⁴⁹ Groenendijk, s. 24-25.

Anlaşması'nın ekonomik kapsamı, ekonomik amaç taşımayan seyahatler ile hizmetlerin fiilen sağlanması ve alınması için gerçekleştirilen seyahatler arasında ayırım yapılarak daha avantajlı bir şekilde korunabilir ve geliştirilebilirdi.⁶⁵⁰ Ortaklık Anlaşması'nın kapsamındaki hizmet alıcılarının hizmet sağlayıcılardan farklı bir şekilde ele alınması gerektiğini haklı çıkaracak kadar özel olan unsurun ne olduğunu sorgulayan *Hatzopoulos*'a göre, ABAD'ın, bu durumu haklı gerekçeler ile açıklayamaması dolayısıyla AB hukukundaki hizmet kavramının içeriği de derinden sarsılmıştır.⁶⁵¹

Kararda, pasif hizmetin serbest dolaşımını ilgilendiren bir hususta Türk vatandaşlarının Ortaklık hukuku kapsamında serbest dolaşım hakkına sahip olmadıkları, yalnızca 1/80 sayılı OKK gereği, kabul edildikleri üye devletlerde bazı haklara sahip oldukları belirtilmektedir ki,⁶⁵² zaten bu husus herhangi bir tartışmaya imkân vermeyecek derecede açıktır. *Demirkan*'ın buradaki iddiası, KP'nin 41/1. madde hükmünün pasif hizmetin serbest dolaşımını da içerdiğine ilişkindir. *Demirkan* kararına ilişkin yorumda bulunan *Kaya*, *standstill* hükmünün, yerleşme özgürlüğü ve hizmet sunma özgürlüğü bağlamında, Türk vatandaşlarının bir ekonomik faaliyetin yerine getirilmesi ilişkin üye devlet topraklarına girmelerinin ve orada bulunmalarının koşullarıyla ilgili olduğunu, dolayısıyla *Leyla Ecem Demirkan*'ın KP'nin ilgili hükmünden yararlanabilmesinin mümkün olmadığını aksi bir düşüncenin anlaşmanın ve ilgili maddenin amacından uygulamayı uzaklaştıracağını ifade etmektedir.⁶⁵³ Ancak, ABAD'ın konuyu serbest dolaşım kapsamında değerlendirerek AB yurttaşlığı ile bağdaştırması aslında konunun esasından uzaklaştırıldığını düşündürmektedir. Zira pasif hizmetin serbest dolaşımının ilk kez söz konusu olduğu *Luisi/Carbone* kararının verildiği dönem dikkate alındığında AB yurttaşlığı kavramının henüz AB hukukunda yer almadığı bilinmektedir.⁶⁵⁴ Dolayısıyla hizmet alımının AB yurttaşlığıyla ilişkilendirilmesi yanlış bir tutumdur.

⁶⁵⁰ Matera, s.293.

⁶⁵¹ Hatzopoulos, s. 659.

⁶⁵² *Demirkan* kararı (C-221/11), prf.53.

⁶⁵³ Asım Kaya, **Vizesiz Avrupadan Vizeli Avrupaya Nasıl Geldik?**, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Vizesiz_Avrupadan_pdf_1778b4e5-c5de-4a1e-b724-41233c6a093d.pdf (29.09.2020).

⁶⁵⁴ *Ökten*'in belirttiği üzere "AB yurttaşlığı 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile hukuki bir boyut kazanmış ve böylelikle üye devlet yurttaşları bazı haklara ve ödevlere sahip olmuşlardır." Buket Ökten, **Avrupa Birliği Yurttaşlığı**, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı:1, 2016, s.68.

Karara ilişkin olarak, ABAD'ın, bazı üye devletlerinin⁶⁵⁵ çıkarları ve beklentilerine paralel şekilde hareket etmiş olduğu söylenebilir. Üye devletler ve AB organlarının, davanın olası sonuçları, örneğin vizesiz dolaşım gibi sebeplerle davaya müdahil oldukları bilinmektedir. ABAD'ın bu kararı ile içtihat çizgisinden ayrılmış olması da Birlik içi siyasi mülahazaların önem teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.⁶⁵⁶ ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünün açık, kesin ve net olduğunu, vizenin ise yeni bir kısıtlama olması sebebiyle anlaşmaya ters düştüğünü hükme bağladığı *Soysal* kararının ardından hizmet alıcılarını da hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında olduğunu kabul etseydi bugün –en azından kısmen- Türkiye için bir vizesiz Avrupa'dan bahsediliyor olacaktı.⁶⁵⁷ Zira, her birey potansiyel tüketici olarak hizmet alıcı konumundadır. ABAD'ın tamda bu noktada bu sorumluluğu üzerine almaktan kaçındığını ve Birlik içi siyasi baskılara yenik düştüğünü ifade etmek kanımca yanlış olmayacaktır.

3.5 ORTAKLIK HUKUKU KAPSAMINDA AB ÜYE DEVLET VATANDAŞLARININ HİZMET SUNUM SERBESTİSİNE İLİŞKİN DURUMU

Türkiye ile AB arasında Ortaklık ilişkisinin kurulması ile taraflarca birbirine tanınan haklar söz konusudur. Ortaklık Anlaşması'nın kazuistik bir anlaşma olduğu düşünüldüğünde anlaşmanın kurallarının içtihatlar çerçevesinde açıklığa kavuşturulması önem kazanmaktadır. ABAD, Ortaklığın hukuki düzenlemelerine ilişkin vermiş olduğu pek çok kararında Ortaklık hukukunun durumunu açıklamıştır. Bu kararlar ile Ortaklık Anlaşması ve KP kapsamında karşılıklı olarak uzlaşmaya varılan kurallar netleştirilmiştir. Ortaklık hukukunun kuralları genel olarak tek taraflı haklar tanıyormuş gibi bir incelemede bulunulduğundan AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucularının Ortaklık hukuku kurallarından kaynaklı birtakım haklar elde edebileceği hususu ihmal edilmiştir. Türkiye ile AB arasında akdedilen Ortaklık Antlaşması, KP ve OKK'ların sağladığı haklar prensip olarak karşılıklılık esasına göre tanınmıştır.⁶⁵⁸ Dolayısıyla Ortaklık hukuku kuralları hem hizmetlerin serbest dolaşımdan faydalanmak isteyen Türk

⁶⁵⁵ Almanya, Danimarka, Yunanistan, Fransa, Hollanda ve İngiltere örnek olarak verilebilir.

⁶⁵⁶ *Can*, ABAD'ın politik yaklaşımını, her ne kadar açıkça belirtilmemiş ise de birey ve toplum menfaat ilişkisini dengeleyen ölçütlerden hakkin iç sınırlarından birini teşkil eden kamu yararı mülahazasıyla ilişkilendirmektedir. *Can, Avrupa Birliği'nde Türk Girişimcilerin Serbest Dolaşım Hakkı*, s.28-29.

⁶⁵⁷ Vizesiz Avrupa'dan kasıt KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte vize kısıtlamaların getirilmediği üye devletler bağlamında ifade edilmiştir.

⁶⁵⁸ Bülent Çiçekli, *Türk-AB Ortaklık Hukuku Çerçevesinde Türkiye'deki AB Vatandaşlarının Çalışma ve İkamet Hakları Üzerine Bir Değerlendirme*, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Cilt:19, Sayı:1-2, 1999, s.215.

hizmet sunucularına hem de AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularına haklar sağlamaktadır. Türkiye ile AB, Ortaklık Anlaşması'na karşılıklılık esasını temel alarak taraf olmuşlardır. Ortaklık Anlaşması'nın 4/1. madde hükmünde geçiş döneminin akit tarafların, karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinden oluşturulduğunu belirtmektedir. Benzer bir ifade KP'nin dibacesinde de karşımıza çıkmaktadır. Böylece, KP'nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralı Türkiye'ye hizmet sunmak isteyen AB üye devlet vatandaşlarını da koruma altına almış bulunmaktadır.⁶⁵⁹ Her ne kadar Ortaklık Anlaşması'nın 14. madde hükmünün lafzı dikkate alındığında akit taraflarca doğrudan uygulanabilme kabiliyetine sahip gözükmesine de ilgili maddenin ileride taraflar arasında hizmetlerin serbest dolaşımını öngördüğü kesindir. Söz konusu maddede belirtilen esinlenme ifadesinden neyin anlaşılması gerektiği net olmamakla birlikte, amaçsal yoruma tabi tutmak suretiyle bir incelemede bulunan ABAD birçok kararında, bundan AB iç pazar hukukuyla paralel olarak ele alınması gerektiği dolayısıyla AB'deki serbest dolaşıma benzer sonuçların doğacağını kabul etmiştir.⁶⁶⁰ Fakat Türk hukuku açısından bu esinlenme ifadesinin ne manaya geldiği hususu belirsizliğini sürdürmektedir.

ABAD içtihatlarıyla, Türk vatandaşlarının Ortaklık kurallarının değişik hükümlerinden kaynaklanan serbest dolaşım haklarının değişik yönleri ele alınarak Türkiye/AB Ortaklığı alanında önemli bir içtihat birikimi sağlanmıştır. Türk vatandaşlarının hizmet sunma serbestisi her kararla yeni bir temel kazanmıştır. Böylece Ortaklık hukuku kapsamındaki Türk hizmet sunucularının hakları, ABAD'a intikal ettirilen davalar ile bir ölçüde somutlaşabilmiştir.⁶⁶¹ Ancak, ABAD'ın vermiş olduğu kararların kendi yargı yetkisinde olmayan Türkiye bakımından da aynen geçerli olabileceği söylenemeyeceği gibi bunların Türk yabancılar hukuku bakımından hiç dikkate alınmaması gerektiğini de söylenemez.⁶⁶² Türkiye'nin AB üyesi devletlerden biri olması durumu üzerinden AB hukuku ile Türk hukuku arasında çıkabilecek ihtilafların gidermesine ilişkin bir değerlendirmede bulunan *Göçmen*'e. göre, AB hukuku, öncelik ilkesi gereği, Türk hukuku karşısında öncelikle uygulanır, uygun yorum ilkesi gereği,

⁶⁵⁹ Groenendijk ve Luiten, s.10.

⁶⁶⁰ Amaçsal yorum çerçevesinde paralellik göstermeyen tek husus, hizmet alıcılarının KP'nin 41/1. madde hükmünün kapsamına dahil edilmemesidir. Bkz. Hatzopoulos, s. 647-664.

⁶⁶¹ Erdenir, s.550.

⁶⁶² Çiçekli, s.218.

Türk hukuku, mümkün olduğu ölçüde AB hukukuna uyumlu bir biçimde yorumlanır, doğrudan etkili bir AB hukuk kuralı olması durumunda, bireylere Türk mahkemeleri önünde ileri sürülebilecek haklar tanır ve devlet sorumluluğu ilkesi gereği de, AB hukukunun ihlali nedeniyle zarara uğrayan bireyler, bu zararlarının karşılanmasına yönelik AB hukuku kaynaklı tazminat hakkına sahip olurdu.⁶⁶³ Ancak AB üyesi olmayan Türkiye için bahsi geçen mekanizmaların kullanımı söz konusu değildir.

Türkiye ile AB arasındaki mevcut Ortaklık kurallarının yorumu ile ilgili olarak ABAD tarafından verilen kararlar, AB'ye ait olan bir kurumun ürünleridir. Söz konusu kararlar ABİHA 260. madde hükmüne göre, AB ve üye devletler açısından bağlayıcıdır. Her ne kadar Türkiye açısından ABAD kararlarının bir bağlayıcılığı olmasa da uluslararası hukuk bakımından Türkiye'nin bağlı olduğu Ortaklık Anlaşması, KP ve OKK'lar dolayısıyla hukuki bir önemi bulunduğundan söz edilebilir.⁶⁶⁴ Ortaklığın amacı ve akit tarafların karşılıklı prensibi kapsamında mevcut olan yükümlükleri hesaba katıldığında aynı durumun AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucuları bakımından da geçerli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türk makamları, Ortaklık kurallarının açıklığa kavuşturulmasında önemli bir aktör olan ABAD'ın ilgili hususa ilişkin olarak yapmış olduğu yorumları yok sayarak, AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularına vermekle yükümlü oldukları hakları vermektan kaçınamayacaklardır.⁶⁶⁵ ABAD'ın kararlarının, Ortaklık kurallarının yorumu bakımından temel kaynak oluşturmakla birlikte uluslararası bir mahkeme tarafından verildiğinden ayrıca nihai bir nitelik arz etmekte olduğunu belirten *Groenendijk ve Luiten'e* göre “*Türk yargıçların ortaklık hukukunu farklı bir şekilde yorumlama yolunu seçmeleri durumunda, bu konudaki argümanlarını çok sağlam temellere oturtmaları gerekecektir.*”⁶⁶⁶ AB hukukunda hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik önlemler kural olarak yasak olup belirli şartlar altında haklı gösterilebilir.⁶⁶⁷ Benzer bir unsurun Türkiye açısından da geçerli olabileceği

⁶⁶³ Göçmen, *Avrupa Birliği İle Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Türk Mahkemelerinin Avrupa Birliği Hukuku Karşısındaki Tutumuna Yönelik Bir Öneri: AB-Dostu Yorum Yöntemi*, s.139-140; Konuya ilişkin ayrıca bkz. Şeker, s.92-95.

⁶⁶⁴ Ortaklık Kurallarının Türk hukukundaki durumuna ilişkin olarak **1.3.4 Ortaklık Hukuku Kurallarının Türk Hukukunda Yeri ve Değeri** başlığını inceleyiniz.

⁶⁶⁵ Groenendijk ve Luiten, s.12.

⁶⁶⁶ Groenendijk ve Luiten, s.12.

⁶⁶⁷ Konuya ilişkin olarak **2.2.4. Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Yönünden Hukuka Uygunluk** başlığını inceleyiniz.

düşünüldüğünde Türkiye, kamu düzeni, kamu güvenliği ve kamu sağlığı gibi gerekçeler ile ilgili serbestiyi sınırlandırabileceği söylenebilir.⁶⁶⁸

AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucuları bakımından, Türk yabancılar hukuku kuralları uygulanırken, AB üye devlet vatandaşlarının Ortaklık Anlaşması dolayısıyla sahip oldukları özel statüleri gereği Ortaklık hukuku kurallarının dikkate alınması gerekmektedir.⁶⁶⁹ Ülkeye giriş ve Türk hizmet piyasasına erişim gibi düzenlemeler Türk yabancılar hukuku açısından ulusal kurallarca ele alınmaktadır ve bu durum AB üye devlet vatandaşları için de geçerlidir. Bu noktada belirtilmesi gereken diğer yabancılardan farklı olarak AB üye devlet vatandaşlarının Ortaklık hukuku kurallarından kaynaklı olan haklardan istifade edebilmeleridir.⁶⁷⁰

Türk hukuku bakımından AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularının haklarının açıklığı kavuşturulması bakımından, ilgili hükümlere ilişkin değerlendirmelerde bulunan ABAD'ın içtihatlarından yola çıkılarak bir incelemede bulunmak daha uygundur.⁶⁷¹ Türk taşımacılık sektörünü ve Türk şoförlerini doğrudan ilgilendiren, sınır aşma kavramı Türkiye'den sağlanan hizmetler için de kabul edilmiş, böylece Türk hizmet sunucuları bakımından KP'nin 41/1. madde hükmünün uygulama alanı doğmuştur. Türkiye'de ticaret siciline kayıtlı ve AB üye devletlerine hizmet sağlayan teşebbüslerin yanı sıra bu teşebbüslerin çalışanlarının da AB üye devletlerince hizmet serbestisine getirilen yeni kısıtlamalara karşı KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanabilecekleri ortaya konmuştur. Türk hizmet sunucularına ilişkin uygulanan vizelerin ilave bir engel oluşturduğu gerekçesi ile KP'nin 41/1. madde hükmü bakımından aykırı bulunmuştur. Alınan bu karar ile serbest meslek sahibi olan Türk vatandaşlarıyla Türk uyruklu çalışan ya da sahiplerinin hizmet sunucuları olarak AB üye devletlerine vize şartı olmaksızın girebilecekleri açık bir şekilde ortaya konmuştur. Ancak Türk hizmet

⁶⁶⁸ Erten'e göre, "Devletler, siyasî sınırları üzerinde sahip buldukları ülkesel yetkinin bir sonucu olarak, kamu güvenliği, kamu düzeni ve kamu sağlığı gibi gerekçelerle yabancıların haklarını sınırlamakta veya yasaklamaktadırlar." Rifat Erten, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanun Hakkında Genel Bir Değerlendirme**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:19, Sayı:1, 2015, s.5.

⁶⁶⁹ Çiçekli, s.214.

⁶⁷⁰ Ergül'ün belirttiği üzere "Devletler arasında yapılan ikilki ve çok taraflı anlaşmalar bu anlaşmalara taraf devletin uyruklarına, öteki taraf devletlerce özel bazı haklar tanımayı gerektirebilir." Ergin Ergül, **Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri**, Türk İdare Dergisi, Sayı:475, 2012, s.223.

⁶⁷¹ ABAD'ın Türk hizmet sunucularına ilişkin vermiş olduğu kararlara ilişkin ayrıntılı bilgi için **3.4 ABAD'IN TÜRKİYE/AVRUPA BİRLİĞİ ORTAKLIĞINA İLİŞKİN KARARLARI** başlığını inceleyiniz.

alıcıları, taraflar arasındaki hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında öngörülmediğinden bu serbestinin düzenlendiği ilgili madde hükümlerine başvuru gerçekleştirilmemektedir.

Hizmetlerin serbest dolaşımını düzenleyen Ortaklık Anlaşması'nın 14. ve KP'nin 41. madde hükümlerinden anlaşılacağı üzere ilgili maddelerde sağlanacak haklardan AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucuları da yararlanabilecektir. Dolayısıyla benzer bir yorum yapılarak, Türkiye, KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte AB üye devlet vatandaşlarına uyguladığı kuralları, hükmün yürürlüğe girdiği tarihten sonra da devam ettirmek durumundadır, yani var olan hak ve özgürlükleri yeni kısıtlamalar ile sınırlandırmaktan kaçınmalıdır, aksi bir durumda AB üye devlet vatandaşlarının kendileri açısından lehe olan önceki kuralların uygulanmasını talep edebileceği söylenebilir.⁶⁷² Ayrıca Ortaklık Anlaşması'nın 14. madde hükmünün Türk hukuku açısından doğrudan etkiye sahip olmayacağı söylenebilir. Dolayısıyla bu maddede düzenlenen hizmetlerin serbest dolaşımına Türk hizmet alıcılarının dâhil edilmediği dikkate alındığında Türkiye tarafından bu serbesti kapsamına AB üye devlet vatandaşlarının hizmet alıcılarının dâhil edilmesini beklemek anlamsız olacaktır.

AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucuları için de haklar sağlayan Ortaklık hukuku kurallarının yorumlanmasında, ABAD'ın Türk hizmet sunucularına ilişkin kararlarında benimsemiş olduğu yorumların, aynen Türk hukuku açısından da geçerli olacağı söylenmesi çok aşırıya kaçan bir yorum olarak değerlendirilebileceği gibi ABAD'ın yapmış olduğu yorumların hiçbir şekilde dikkate alınmaması da doğru bir yaklaşım tavrı olarak değerlendirilemez. Zira Ortaklık hukuku kurallarının sağladığı birtakım haklar karşılıklı olarak temin edilmiştir. Dolayısıyla, bir taraftan devlet politikası olarak Ortaklık kurallarının sağladığı hakların Türk hizmet sunucularınca kullanılmasını desteklerken, aynı hakların AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularınca kullanılmayacağı ileri sürülmesi ise büyük bir çelişki yaratacaktır.⁶⁷³ Türk hukuku açısından Ortaklık hukuku kurallarının uygulanabilmesi amacıyla iç hukukta yasal bir düzenlemeye ihtiyaç duyulup duyulmadığı ise üzerinde tartışılması gerekli olan önemli bir husustur. Uygulanması için iç hukukta yasal bir düzenlemeye ihtiyaç duymayan uluslararası anlaşma hükümleri olabileceği gibi uygulanması için iç hukukta ayrıca bir

⁶⁷² Çiçekli, s.219.

⁶⁷³ Çiçekli, s.230.

işlem yapılmasını gerektiren hükümler de vardır. Bu hususta Türkiye, Ortaklık hukuku kurallarına yönelik olarak ABAD'ın doğrudan etki sorunuyla ilgili ortaya koymuş olduğu argümanlardan faydalanabilir.⁶⁷⁴

⁶⁷⁴ Doğrudan etki ilkesi için bkz. Baykal ve Göçmen, s.583-589; Karayığit, s.241 vd.

BÖLÜM IV:

GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN İŞLEVSELİĞİNİN SAĞLANMASI NOKTASINDA HİZMETLERİN SERBEST DOLAŞIMI

4.1 REVİZE ÇALIŞMALARıyla GÜMRÜK BİRLİĞİ VE HİZMET TİCARETİ

Ortaklık Anlaşması ve geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usulleri ve sürelerini belirleyen KP hükümlerine uygun olarak hazırlanan 1/95 sayılı OKK ile Türkiye/AB arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan bölgesel bir bütünleşme örneği teşkil eden GB oluşturulmuştur.⁶⁷⁵ Söz konusu karar taraflar arasındaki mevcut GB ilişkisinin en temel belgesini oluştururken, bu ilişkinin kurallarını, kapsamını ve işleyişini de belirlemektedir. AB’ye tam üye olmadan GB’ye dâhil olması Türkiye açısından küreselleşen dünyada bazı dezavantajların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁷⁶ Söz konusu dezavantajların giderilmesi bağlamında GB’nin revize edilme ihtiyacı içinde olduğu söylenebilir. Bu dezavantajları ve revize edilme ihtiyacının gerekliliğinin anlaşılabilmesi için genel kapsama bakılması uygun olacaktır, zira Türkiye açısından sorun bu noktada başlamaktadır.

Küreselleşmeden bahsedilen dünyada, ekonomik anlamda ele alındığında küreselleşme, “*değişik ülkelerin artan ölçüde pazarlarının ve üretimlerinin karşılıklı olarak mal, hizmet, sermaye, işgücü hareketleri ve teknoloji transferi yoluyla birbirleriyle bağımlı hale gelmesi*” olarak tanımlanabilir.⁶⁷⁷ Bu tanımdan yola çıkarak günümüz iktisatçıları dünya ekonomisinin tümünü serbest bir piyasa olarak değerlendirenler ve küresel bütünleşmenin aşamalı bir şekilde bölgesel bütünleşme ile gerçekleşebileceğine ve böylece bu kapsam içerisinde yer alan ülkeler arasında dört faktörün serbest dolaşımını sağlayarak bu ülkelerin refahını arttırmayı amaçlayanlar olmak üzere iki gruba

⁶⁷⁵ Türkiye’nin AB ile Gümrük Birliği’ne gitmek istemesinin nedenleri ve Gümrük Birliği kararının alınmasında ortaya çıkan sorunlara ilişkin bkz. Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, “**AB’yle İlişkiler**”, Baskın Oran (edt.), Türk Dış Politikası, Cilt II (1980-2001), 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.332-341.

⁶⁷⁶ Gümrük Birliği’nde karşılaşılan sorularla ilgili olarak bkz. Nurettin Bilici, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6.Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 160–161.

⁶⁷⁷ Bahri Yılmaz, “**Gümrük Birliği’nin Teorik Çerçevesi**”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s.275.

ayrılabilir.⁶⁷⁸ İkinci grubu oluşturan iktisatçıların, bölgesel bütünleşmenin sağlanması açısından önem arz ettiği iki uygulamadan bahsedebilir. Bunlardan ilkinin en az iki ülke arasında mal ve hizmetle ilgili ticari sınırlamaların kaldırıldığı, üçüncü ülkelere karşı ise her üye devletin kendi bağımsız dış politikalarını uygulamaya devam ettirdiği Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), ikincisini ise en az iki ülke arasında mal ve hizmet ticareti ile ilgili engellerin kaldırıldığı, üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış ticaret politikasının uygulanmaya başlandığı GB oluşturmaktadır. Başlangıçta Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) aracılığıyla gerçekleştirilen çok taraflı ticaret serbestleşmesi yönünde bir ticaret stratejisi benimseyen AB, Doha Kalkınma Turu⁶⁷⁹ görüşmelerinden beklenen verimin alınmaması, yükselen ekonomilerin getirdiği rekabet baskısı, uluslararası alanda iletişim ve teknolojik gelişmelerin sanayi ve hizmet sektörlerine etkisi gibi nedenlerle bu ticaret stratejisinde bir dönüşüme girmiştir.⁶⁸⁰ Bu dönüşüm Birliğin, bölgesel bütünleşme odaklı bir strateji benimsemesi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeni pazar arayışlarının hız kazanması şeklinde kendini göstermiştir.⁶⁸¹ Birliğin bu kapsamda gerçekleştirdiği STA'ların en temel özelliği ise birçoğunun hizmetler sektörü başta olmak üzere yeni gündem konularını da kapsayacak derinliğe sahip olmasıdır. AB ile GB ilişkisi olan Türkiye'nin de bu dönüşüm ile birlikte dış ticaret politikasında önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Zira taraflar arasındaki ilişkinin dayandığı temel bütünleşme zeminini de oluşturan GB, imzalanırken tam üyelik yolunda atılan bir adım olarak öngörülmekteydi.⁶⁸² Ancak bu alanda atılan adımların sınırlı kalması, GB'nin ötesinde bir bütünleşme hedefini oldukça yavaşlatmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde yaşadığı belirsizlikler ve GB'nin günün şartlarına ayak uyduramayacak olması Türkiye'de siyasi, iş dünyası ve akademik çevrelerde GB'nin giderek daha fazla eleştirilmesine yol açmıştır.⁶⁸³ GB'nin, yalnızca Türkiye'ye yükümlülükler yükleyip,

⁶⁷⁸ Yılmaz, **Gümrük Birliği'nin Teorik Çerçevesi**, s.275.

⁶⁷⁹ Doha Kalkınma Turu, DTÖ'nün dünyadaki ticaret engellerini azaltmak ve böylece artan küresel ticareti kolaylaştırmak amacıyla 2001'de başlattığı ticaret müzakereleri turudur. Detaylı bilgi için bkz. Müge Öztürk, **Doha Kalkınma Gündemi**, 2014, <http://www.istemiparman.com.tr/doha-kalkinma-gundemi/> (06.08.2020).

⁶⁸⁰ M. Sait Akman, "**Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği İlişkisi ve Ortak Dış Ticaret Politikası**", Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), *Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, 2.Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s.285.

⁶⁸¹ Cihangir Cengiz ve Ömer Kurtbağ, **Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri**, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt: 6 Sayı:2, 2015 s.4.

⁶⁸² Şahin Çetinkaya, **Türkiye'nin AB Üyelik Süreci ve Gümrük Birliği**, Journal of Institute of Economic Development and Social Researches, Cilt:5, Sayı:17, 2019, s.117.

⁶⁸³ Akman, s.286.

AB'ye bağımlı bir hale getirdiği,⁶⁸⁴ AB'nin GB ile büyük bir nüfusa sahip olan Türkiye pazarına gümrüksüz bir şekilde erişebilme imkânı bulduğu,⁶⁸⁵ dolayısıyla AB'nin Türkiye'yi tam üye yaparak ilave maliyetler altına girmeyeceği⁶⁸⁶ ve bu durumun AB'yi Türkiye'yi GB gibi sınırlı bir alan içerisinde tutmak suretiyle Ortaklık ilişkisini yürütmeye sevk ettiği⁶⁸⁷ şeklinde eleştiriler getirilmiştir. Tam da bu noktada Türkiye'yi AB içinde görmek istemeyen Almanya, Fransa, Avusturya ve Hollanda gibi üye devletler tarafından "imtiyazlı ortaklık"⁶⁸⁸ seçeneğinin ortaya konduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁶⁸⁹ Zira, imtiyazlı ortaklık fikrinin öne çıkmasında Türkiye'nin AB'ye tam üye olması durumunda, nüfus büyüklüğü açısından karar alma mekanizması içerisinde etkin bir güç olacağı,⁶⁹⁰ AB fonlarından alacağı yardımların AB'ye oldukça büyük bir yük getireceği, din ve kültür farklılıkları bağlamında AB temellerinin sarsılacağı⁶⁹¹ gibi sebeplerin yanı sıra Türkiye ile yürütülen ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Avrupa'nın savunma ve güvenlik hususlarına Türkiye'nin katkıları gibi nedenlerle de Türkiye'yi tamamen AB'nin dışında bırakılmak istenmemesinin etkili olduğu söylenebilir.⁶⁹²

GB'nin bu tarz olumsuz yönlerinin yanı sıra olumlu yanlarından da söz etmek mümkündür. GB ile ilgili olarak yabancı yatırımcıların Türkiye'ye yönelmesinde etkili

⁶⁸⁴ Konuya ilişkin olarak inceleyiniz; Erol Manisalı, **Türkiye'nin Askersiz İşgali: Gümrük Birliği**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

⁶⁸⁵ Harun Gümrükçü, **Türkiye ve Avrupa Birliği: İlişkinin Unutulan Yönleri Dünü ve Bugünü**, Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2002, s.151.

⁶⁸⁶ Çınar Özen, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri**, Ceylan Kitabevi, İzmir, 2002, s.143.

⁶⁸⁷ İsmail Özsoy ve Osman Özsoy, "**1838 Balta Limanı Sözleşmesi'nden Gümrük Birliği'ne Türkiye/Avrupa Ticari İlişkileri**", İrfan Kalaycı (Edt.), **Türkiye-AB İlişkileri Üzerine Ekonomik-Politik Tezler**, Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s. 338.

⁶⁸⁸ Kavram ayrıcalıklı ortaklık olarak da bilinmekle birlikte ilk kez Fransa eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing tarafından Nisan 2000'de dile getirilmiştir. Seyfettin Gürsel ve Beril Dedeoğlu, **Türkiye-Avrupa Birliği Sarmalında Ayrıcalıklı Ortaklık Eleştirisi**, Hoşgörü Yayınları, İstanbul, 2010, s.21-22 İmtiyazlık ortaklık seçeneğini Türkiye'de karar verme mekanizması içinde yer alan liderlerin, kabul etmemesi, kavramın gündemden düşmesine neden olmuştur. Esra Çayhan ve Ebru Oğurlu, **Türkiye-AB İlişkilerine Siyasal Partilerin Bakışı**, Beta Yayınları., İstanbul, 2014, s.59-64.

⁶⁸⁹ Şaban Kardaş, "**Merkel and Sarkozy Call for Privileged Partnership Angers Turkey**", 2009, <https://jamestown.org/program/merkel-and-sarkozy-call-for-privileged-partnership-angers-turkey/> (25.04.2020).

⁶⁹⁰ Ekrem Yaşar Akçay, **Türkiye-AB İlişkileri ve İmtiyazlı Ortaklık Meselesi**, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:3 Sayı:5 Temmuz 2016, s.14.

⁶⁹¹ Erhan Akdemir, **11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırıların Ardından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, 2009, s.1-26; Meltem Müftüler Baç ve Evrim Taşkın, **Turkey's Accession To The European Union: Does Culture and Identity Play A Role?**, Ankara Review of European Studies, Cilt: 6, Sayı:2, 2007, s. 31-50.

⁶⁹² Akçay, **Türkiye-AB İlişkileri ve İmtiyazlı Ortaklık Meselesi**, s.26.

olduğunu,⁶⁹³ dış rekabete açılan Türk sanayisinin, çeşitli sektörlerinde verimlilik ve kalitenin artmasıyla uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandığını⁶⁹⁴ sanayi ürünlerinin niteliğinin değiştiğini ve Türk ihraç ürünleri içindeki payının %90'a ulaştığını,⁶⁹⁵ GB'nin dinamik etkisiyle Türkiye'de ekonominin iç kırılğanlığının azalmasına yardımcı olduğu⁶⁹⁶ söylenebilir. Ayrıca, AB'nin teknik normlarına uyum, üreticilerin istikrarlı ve büyük bir pazara erişme imkânı sağlamanın yanında daha ucuz ve daha kaliteli girdilerden yararlanma imkânını da beraberinde getirmiştir.⁶⁹⁷ Türk dış ticareti bu dönüşümün de etkisiyle dünyada yeni pazarlara açılmak suretiyle⁶⁹⁸ Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyonunu artırmıştır. Her ne kadar AB üye devletleri ile yapılan ticaretin, günümüzdeki payı azalmışsa da AB'nin hâlâ Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olduğu söylenebilir.⁶⁹⁹

GB'nin Türkiye ekonomisine olan bu katkıları dikkate alındığında, GB'nin içeriği, işlevi, önemi, gelişmeler karşısında ortaya çıkan sorunları anlamak ve mevcut ilişkinin derinleştirilmesi suretiyle revize edilmesi önem arz etmektedir. Hizmetlerin serbest dolaşımı olmaksızın sağlanan GB'nin yarattığı sorunlu alanların geldiği hususları ABAD içtihatlarında da görmek mümkündür. Dolayısıyla GB'nin revize edilmesi sürecinin neden gerektiği, hizmetlerin bu açıdan nerede durduğu ve bu hususa ilişkin ABAD'ın *İstanbul Lojistik* ve *CX* kararları incelenecektir.

4.2 TÜRKİYE/AB GÜMRÜK BİRLİĞİ'NDE YAŞANAN BAŞLICA SORUNLU ALANLAR

Türkiye'nin hizmetlerin serbest dolaşımı ve tam üyelik olmaksızın sadece malların serbest dolaşımıyla sınırlı kalan GB kapsamında, GB'nin karar alma mekanizmasında yer alamayışı, AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları, AB üye devletlerince Türk vatandaşlarına uygulanan vizeler ve AB üyesi

⁶⁹³ Cemalettin Kalaycı ve Cem Küçükali, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi**, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 3, 2018, s.16.

⁶⁹⁴ Orhan Morgil, **Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, 2003, s.110.

⁶⁹⁵ Akman, s.286.

⁶⁹⁶ Akçay, **Türkiye-AB İlişkileri ve İmtiyazlı Ortaklık Meselesi**, s.23.

⁶⁹⁷ Mustafa Hatipler, **Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1,2011 s.28.

⁶⁹⁸ Akman, s.286.

⁶⁹⁹ Cengiz ve Kurtbağ, s.2.

devletlerce getirilen taşıma kotaları gibi yaşanan sorunlu alanlar bulunmaktadır. Söz konusu sorunlu alanlar ilgili başlık altında sırasıyla incelenecektir.

4.2.1 Tam Üyelik Olmaksızın GB'ye Dahil Olan Türkiye Açısından GB'nin Sorunlu Alanları

4.2.1.1 Türkiye'nin GB'nin Karar Alma Mekanizmasında Yer Alamayışı

GB sürecinin başlatılması hedeflenirken, çok yakın bir gelecekte Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşeceği düşünülmekteydi. Nitekim Türkiye'nin basit bir STA yerine AB üyesi devletlerin kendi aralarında esas aldığı daha ileri bir model olan GB'yi tercih etmesinin bunu doğrular bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.⁷⁰⁰ Ancak beklenenin aksine bu sürecin oldukça uzaması ve giderek belirsiz hale gelmesi karar alma mekanizmalarından kaynaklanan belli başlı sorunların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Neticede Türkiye, GB ile bir takım ortak politikaları uygulama yükümlülüğü altına girmesine rağmen ortak ticaret politikasının karar alma mekanizmasında AB'ye tam üye olmadığı için yer almamaktadır. Özer'e göre Türkiye, GB ile ilgili AB politikalarını ve kurallarını oy hakkından yoksun olmakla birlikte benimsemek zorunda olduğundan GB'de bir demokratik açık söz konusudur.⁷⁰¹

GB'nin işleyişiyle ilgili olarak karar alma ve danışma usullerine ilişkin birtakım düzenlemeler 1/95 sayılı OKK'da kendine yer bulmuşsa da⁷⁰² Komisyon tarafından bu düzenlemelerin yerine getirilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Gümrük Birliği Ortak Komitesi toplantılarında ilgili durum dolayısıyla yaşanan sıkıntıların aşılması için gerekli adımların atılması gerektiği sıklıkla gündeme getirilmektedir.⁷⁰³ Ayrıca 1/95 sayılı OKK'nın 59. ve 60. madde hükümlerinde Türkiye'nin komitelere katılım için yasal dayanağın mevcudiyetine rağmen söz konusu komitelere katılım da yalnızca sınırlı sayıda

⁷⁰⁰ Özer, Türkiye'nin, "GB'yi Ortaklık Anlaşması gereği bir sondan çok üyeliğe giden bir basamak olarak" gördüğünü, dolayısıyla endüstriyel mallarda AB'nin iç pazarı ile bütünleşme modeli olarak, bir STA yerine üçüncü ülkelerle ticaret politikasında tam uyum gerektiren bir GB modeli benimsediğine dikkat çeker. Yonca Özer, **Modernising The EU-Turkey Customs Union as An Interest-Driven Initiative**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:19, Sayı:1, 2020, s.178.

⁷⁰¹ Özer, s.183.

⁷⁰² 1/95 Sayılı OKK Madde 55, 57, 59, 60 T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi, (17.09.2019), <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf> (05.05.2020).

⁷⁰³ **Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 25. Dönem Toplantısına İlişkin Not**, (t.y.), s.7, <http://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/242-2.pdf> (04.05.2020); **Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 28. Dönem Toplantısına İlişkin Not**, (t.y.), s.4-5, <https://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/916-2.pdf> (04.05.2020); **Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 29. Dönem Toplantısına İlişkin Not**, (t.y.), s.3 <https://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/1170-2.pdf> (04.05.2020).

gerçekleşmekte olduğunu belirtmek gerekir.⁷⁰⁴ Dolayısıyla AB içerisinde GB'nin işleyişinin izlenmesi, mevzuat değişikliği gibi hususlarda düzenli olarak bilgilerin alınması açısından sorunlar meydana getirmektedir.⁷⁰⁵ Türkiye'nin, GB'ye ortak bir ülke olmasının yanında AB ile tam üyelik sürecinde olan bir ülke olduğu da dikkate alındığında "...Gümrük Birliği ile ilgili alanlarda komitelere katılımın adaylık statüsü çerçevesinde değil Gümrük Birliği çerçevesinde değerlendirilmesi"⁷⁰⁶ nin daha uygun olacağı söylenebilir.⁷⁰⁶ Bu durum Türkiye'nin AB'nin STA'ları yaptığı üçüncü ülkelerle, benzer anlaşmalar gerçekleştirmesinde konumunu zayıflatmaktadır.⁷⁰⁷

4.2.1.2 Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA)

AB'nin dış ticaret stratejisinde üçüncü ülkelerle ikili ya da bölgesel olarak tabir edebileceğimiz STA'lar yapma yönündeki eğilimi günümüzde GB'yi en fazla olumsuz etkilemekte olan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁰⁸ Zira, Türkiye'nin ortak gümrük tarifesine (OGT) uyumu GB kararının yürürlüğe girmesi ile tamamlanmış sayılmaz. 1/95 sayılı OKK'nın 16. madde hükmünde Türkiye'nin, ticaret politikasını Birliğin ticaret politikasıyla uyumlu hale getirmek amacıyla, Birliğin tercihli gümrük rejimine aşamalı olarak otonom rejimler ile üçüncü ülkelerle yapılan tercihli anlaşmalar dahil olmak üzere uyum sağlaması gerektiği düzenlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin, AB ile herhangi bir tercihli ticaret düzenlemesi bulunmayan bir ülkeyle AB'nin onayı olmadan STA imzalamama yükümlülüğü altına girdiği söylenebilir.⁷⁰⁹ 29 Aralık 2020 tarihinde Türkiye ile Birleşik Krallık arasında bir STA'nın imzalanması ardından açıklamada bulunan Ticaret Bakanı *Ruhsar Pekcan*'ın "*Birleşik Krallık ve AB arasında anlaşma sağlanmasıyla ülkemiz ile Birleşik Krallık arasında bir serbest ticaret anlaşması*

⁷⁰⁴ 1/95 Sayılı OKK Madde 59. ve 60.

⁷⁰⁵ Cengiz ve Kurtbağ, s.6.

⁷⁰⁶ **Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 29. Dönem Toplantısına İlişkin Not**, (t.y.) s.3, <https://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/1170-2.pdf> (04.05.2020).

⁷⁰⁷ Sıla Özsümer, **Türkiye – Avrupa Birliği Gümrük Birliği Anlaşması ve Yeni Düzenlemeler**, 2016, s.4, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6322_1462431663.pdf (01.04.2020).

⁷⁰⁸ 31 Ocak 2020 tarihinde Brexit anlaşmasıyla AB'den resmen ayrılan İngiltere, Anlaşmaya göre, 31 Aralık 2020'ye kadar fiilen Birliğin üyesi kalacak ancak siyasi karar mekanizmalarında yer almayacaktır. Bu geçiş döneminde taraflar kapsamlı bir STA imzalamak için müzakere yürütecektir. İngiltere'nin AB'den ayrılması sonrasında bir STA imzalanamaması halinde AB'nin Birleşik Krallık pazarına yapacağı ihracatta 34,5 milyar ABD Doları kayba uğrayacağı, Türkiye'nin kaybının ise 2,4 milyar ABD Doları olabileceği ayrıca bunun Türkiye'nin GSYH'na bedelinin yıllık 3,8 milyar ABD Doları olacağı öngörülmektedir. Uluslararası Nakliyeciler Derneği, "**İngiltere AB'den Resmen Ayrıldı STA İmzalanmazsa En Çok Zarar Görecek Ülke Türkiye Olacak**" UND'nin Sesi Dergisi, Sayı:449, Şubat-Mart 2020, s.41, <https://und.entra.net/websites/und/files/2020/03/subat-mart-2020.pdf> (01.04.2020).

⁷⁰⁹ Ömer Faruk Batrel, **World Trade Organization Membership, Foreign Trade Taxes and Turkish Experience**, Journal of Life Economics, Cilt:3, Sayı:4, 2016, s.7-8.

imzalanması noktasında tüm belirsizlikler ve tüm hukuki ve teknik engeller de ortadan kalkmış oldu.” ifadesiyle bu yükümlülüğün belirtildiği anlaşılmaktadır.⁷¹⁰ Ancak, AB’nin karar alma mekanizmasında yer almayan Türkiye⁷¹¹ kendisini doğrudan etkileyen STA’ları üstlenmek durumunda kalmaktadır.⁷¹² Bu durum GB kararının bir gereği olmanın ötesinde, Türkiye’nin de ekonomik çıkarları açısından gerekli görülmektedir.⁷¹³

Burada önemle vurgulanması gereken nokta, AB’nin üçüncü ülkeler ile gerçekleştirdiği STA’lara Türkiye’nin ne otomatikman taraf olabilmesi,⁷¹⁴ ne de bu anlaşmalar ile eş zamanlı olarak anlaşmalar gerçekleştirebilmesidir.⁷¹⁵ Ayrıca AB tarafından gerçekleştirilen bu anlaşmalarda bu ülkeleri Türkiye ile bir anlaşma akdetmesi hususunda zorlayıcı olmamakla birlikte yalnızca tavsiye niteliğinde bir Türkiye hükmü bulunmaktadır.⁷¹⁶ İlgili üçüncü ülkeleri bağlayıcı nitelikte olmaktan uzak olan bu hüküm, söz konusu üçüncü ülkelerin bazılarının Türkiye ile çeşitli nedenlerden dolayı anlaşma yapmakta isteksiz davranmaları gibi bir takım sıkıntıları meydana getirmektedir.⁷¹⁷ İlgili üçüncü ülkelerin AB ile gerçekleştirdikleri STA sonrası Türkiye pazarına gümrüksüz girebilme avantajına sahip olmaları Türkiye ile benzer bir anlaşma yapma hususunda isteksiz davranmalarına neden olmaktadır.⁷¹⁸ Nitekim Türkiye’nin Güney Afrika

⁷¹⁰ T.C. Ticaret Bakanlığı, **Türkiye ile Birleşik Krallık arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı**, 29 Aralık 2020, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-ile-birlesik-krallik-arasinda-serbest-ticaret-anlasmasi-imzalandi> (31.12.2020).

⁷¹¹ Mustafa Kutlay, **Türkiye-AB İlişkilerinin Değişen Seyri ve Gümrük Birliğini Yeniden Düşünmek**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, USAK Analiz, No: 1, Şubat 2011, s.3 <https://docplayer.biz.tr/8228119-Turkiye-ab-iliskilerinin-degis-en-seyri-ve-gumruk-birligi-ni-yeniden-dusunmek.html> (27.04.2020).

⁷¹² Hüsnü Dilemre, **Avrupa Birliği ile Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Gelişimi**, Dış Ticarete Durum Dergisi, Sayı 69, Ağustos 2010, s. 64 <http://www.turktrade.org.tr/turkiye-ab-iliskileri-ozel-sayisi> (27.04.2020).

⁷¹³ Akman, s.304.

⁷¹⁴ Diğer taraftan, AB’nin GB tesis etmiş olduğu San Marino ve Andora ülkeleri, Türkiye’nin aksine ya anlaşma metni içerisinde ya da anlaşmaya ek bir deklarasyonla imzalanan STA’lara taraf olabilmektedir. Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), **Gümrük Birliği Çerçevesinde AB’nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri**, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-06-467, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2008, s.25, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/9233-gumruk-birligi-cercevesinde-ab-nin-uncuncu-ulkelerle-yaptigi-serbest-ticaret-anlasmalarinin-avrupa-ve-turk-is-dunyasina-etkileri> (28.04.2020).

⁷¹⁵ Kutlay, s.3.

⁷¹⁶ Haluk Kabaalioğlu, *Turkey-EU Customs Union: Problems and Prospects*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, 2010, s.50.

⁷¹⁷ AB ile Ukrayna arasında 2014 yılında bir STA imzalanmasına rağmen Türkiye ile benzer bir anlaşma yapılması için süreç işlenmiş ancak henüz müzakereler tamamlanmamıştır. T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi, (17.09.2019), <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf> (05.05.2020).

⁷¹⁸ Kutlay, s.3.

Cumhuriyeti, Cezayir ve Meksika'ya müzakere süreci konusunda ikna ederken çok zorlandığı bilinmektedir.⁷¹⁹

Konuya ilişkin örnek vermek gerekirse, AB ile bir X ülkesi arasında bir STA imzalandığını ve AB ile Türkiye'nin üçüncü ülkelere uyguladıkları OGT bağlamında %20'lik bir gümrük vergisi uygulandığını varsayalım. Bu varsayımlar altında, X ülkesinin ihracatçısı, Türkiye'ye yönelik ihracatını, arasında serbest ticaret anlaşmasının olduğu AB üzerinden gerçekleştirmeyi isteyecektir. Bu durumda Türkiye'ye gelen ürün AB üzerinden Türkiye'ye gümrüksüz giriş yapacaktır. Bu sapma Türkiye'nin X ülkesine karşı sanki gümrük vergisi indirimi yapması gibi fiilen karşılıksız bir tavize yol açmaktadır. Diğer taraftan, mallar AB üzerinden Türkiye'ye girerken, gümrük vergisi gelirleri tek elde toplanmadığından, gelir AB'ye kalmakta ve nihai varış noktası olan Türkiye'nin zararına bir gümrük vergisi kaybı oluşmaktadır.

Bu durum bize Amerikalı iktisatçı *Jacob Viner* tarafından geliştirilen teoriyi anımsatmaktadır. *Viner*'e göre, GB'nin dış ticaret üzerinde 'ticaret yaratıcı' ve 'ticaret saptırıcı' olmak üzere iki önemli etkisi vardır.⁷²⁰ Yukarıda Türkiye için ifade ettiğimiz durum ise GB'nin ticaret saptırıcı etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim AB ile STA imzalayan üçüncü ülkeler Türkiye ithalatlarında kendi yüksek tarifelerini uygulamayı sürdürmektedirler. Türkiye ise gerek AB üye devletlerine karşı⁷²¹ gerekse de AB ile STA imzalayıp Türkiye ile benzer bir anlaşma imzalamakta isteksiz davranan ilgili üçüncü ülkelere karşı ikili ticarete dezavantajlı bir duruma gelmektedir.⁷²² Türkiye tarafından AB'nin San Marino ve Andorra'ya olan yaklaşımını Türkiye için de göstermesi ve bu anlaşmaların ilgili uygulamalarının bir benzerinin Türkiye açısından geçerli kılınması hususunda gerekli adımların atılması gerektiği ifade edilmektedir.⁷²³ AB ise bu ülkelerin çok küçük olması sebebiyle Türkiye ile karşılaştırılabilir nitelikte

⁷¹⁹ Meksika ile müzakereler hala devam ederken, Güney Afrika Cumhuriyeti, Cezayir ile müzakereler girişim aşamasında bulunmaktadır. T.C. Ticaret Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi", (17.09.2019), <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf> (05.05.2020)

⁷²⁰ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Jacob Viner, **Gümrük Birliği Meselesi**, Paul Oslington (edt.), Cüneyd Yasin Aydınbaş (çev.), Cinius Yayınları, İstanbul, Şubat, 2019.

⁷²¹ Can Fuat Gürlesel ve Kerem Alkin, **Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Türkiye'nin de Dahil Edilmesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s.63-71 <https://docplayer.biz.tr/6752856-Istanbul-ticaret-avrupa-birligi-nin-serbest-ticaret-turkiye-nin-de-dahil-edilmesi-odasi-anlasmalarina-dr-can-fuat-gurlesel-prof-dr.html> (27.04.2020).

⁷²² Cemalettin Kalaycı, **Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması**, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 137

⁷²³ TÜSİAD, 2008, s.25.

olmadığını, Türkiye'nin pozisyonunun çok farklı olduğunu bu nedenle üçüncü ülkeleri ikna etmekte zorluklar yaşadığını belirtmektedir.⁷²⁴ Ancak, AB'nin bu ülkeler nezdindeki girişimlerinin ne kadar etkili olduğu tartışmaya açıktır.

AB'nin imzaladığı veya imzalayacağı anlaşmalar içerisinde Türkiye'nin en çok üzerinde durduğu, AB'nin, Japonya ve ABD ile imzalayacağı serbest ticaret anlaşmalarıdır.⁷²⁵ Özellikle AB'nin dünya ticaret hacmi içerisinde önemli yeri olan ABD gibi bir ülke ile arasında gerçekleştirilmesi düşünülen Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (*Transatlantic Trade and Investment Partnership: TTIP*)⁷²⁶ ile dünya GSYİH'nin %45'ini, dünya ticaretinin ise %23'ünü temsil eden bir ticari blok oluşacaktır.⁷²⁷ Böylesi bir anlaşmanın müzakerelerine başlanmasının, Türkiye açısından bazı kaygıların oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Ifo Enstitüsü tarafından Ocak 2013'te hazırlanan raporda, TTIP'in uzun vadede Türkiye GSYİH'sında %2,5'lik bir azalmaya neden olabileceği ifade edilmiştir.⁷²⁸ Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmada TTIP gibi son derece ciddi bir oluşumun dışında kalmanın Türkiye için ihracat pazarında potansiyel bir düşüş yaşanmasına neden olacağı ancak TTIP'e ortak olarak ABD'ye serbest ticarete başlayan bir Türkiye için 130 milyon ABD Doları tutarında bir refah kazanımı elde edileceği öngörülmektedir.⁷²⁹ Bu açıdan düşünüldüğünde Türkiye'nin TTIP'in olası etkilerini fırsata dönüştürebilmesi için TTIP kurallarının tamamına en kısa zamanda uyum sağlaması gerekmekte ve en iyi çözüm bu anlamda GB'nin revize edilmesi gibi gözükmektedir.⁷³⁰

⁷²⁴ TÜSİAD, 2008, s.25.

⁷²⁵ Sezgin Mercan, “Yeniden Gümrük Birliği Meselesi”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,2013, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/yeniden-gumruk-birligi-meselesi> (27.04.2020).

⁷²⁶ TTIP, AB ve ABD arasında ticaretin yürütülmesi ve yabancı yatırımın artırılması düşünülen, müzakerelerine 2013 yılında başlanılan kapsamlı ticaret ve yatırım ortaklığı anlaşmasıdır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Eda Palyoş Ali Rıza Sandalcılar, *Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) Üzerine Bir Değerlendirme*, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2017, s.35-46.

⁷²⁷ Kemal Kirişçi, *Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States*, The Brookings Institution, Turkey Project Policy Paper, 2013, No. 2, s.9 <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Turkey-and-the-Transatlantic-Trade-and-Investment-Partnership.pdf> (26.04.2020).

⁷²⁸ Almanya Federal Cumhuriyeti Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı, “*Dimensions and Effects of a Transatlantic Free Trade Agreement Between the EU and US*”, Ocak 2013, s.6 https://www.cesifo-group.de/DocDL/ifo_AH_2013_TAFTA_Summary.pdf (28.04.2020).

⁷²⁹ Dünya Bankası, “*Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report*”, 28 Mart 2014, s.27 <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-eng.pdf>.

⁷³⁰ Kalaycı ve Küçükali, s.18.

4.2.2 Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Olmaksızın Sağlanan GB'nin Türkiye Açısından Sorunlu Alanları

4.2.2.1 Vize Uygulaması

AB üye devletlerinin 1980'den beri Türk vatandaşlarına uyguladıkları vizeler, GB ilişkisi kapsamında çözüme ihtiyaç duyan önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷³¹ GB kapsamında malların serbest dolaşımına izin verilirken, bu malların ticaretini yapan iş adamlarının⁷³² ve taşınmasını gerçekleştiren şoförlerin önüne vize engellerinin çıkarılması GB ilişkisi kapsamında vizelerin bir sorun teşkil etmesine neden olduğu söylenebilir.⁷³³ Vize alışı süreci fazlaca dokümantasyon gerektirmesinin yanı sıra yüksek maliyetler içermektedir. Ayrıca kalış süreleri bakımından hizmet sunucularını tatmin edici nitelikte olmaktan uzaktır. Tır sürücüleri için yılda ortalama 55 bin adet *Schengen* vizesi temin edilen sektörde, bu vizeler için her yıl 7 milyon Avro ödenmektedir.⁷³⁴

Türk tır sürücüleri, herhangi bir *Schengen* ülkesinden hizmet sağlamak amacı ile vize talebinde bulunduğu AB'deki bir şirketten davet mektubu ya da iş ortaklığı belgesi talep edilmesinin yanı sıra CMR (taşıma evrakı) dâhil olmak üzere 20 kalem standart evrak hazırlamak durumunda kalmaktadır.⁷³⁵ Bu evrakların yalnızca ilk vize başvurusunu gerçekleştiren sürücülerden değil aynı zamanda 10 yıldır seyahat eden sürücülerden dahi, her başvuruda tekrardan hazırlanması istenmektedir. Ayrıca aynı ülkelerin farklı illerdeki Büyükelçilik/konsolosluklarına ait vize prosedürlerinde

⁷³¹ Türk vatandaşlarına vize uygulamasını ilk başlayan AB üye devleti Almanya olmakla birlikte daha sonraki süreçte diğer AB üye devletleri tarafından da uygulamaya başlandığı ve AB Konseyi'nin 539/2001 sayılı Tüzüğü ve bu Tüzüğe daha sonra getirilen değişiklikler ile Türkiye'nin *Schengen* vizesi alma zorunluluğu bulunan kara listeye dâhil edildiği bilinmektedir. Sanem Baykal, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku Kapsamında Vize Uygulaması: Hukuki Durum Saptaması ve Öneriler**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Değerlendirme Notu, Mayıs 2009, s.8, https://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255421296r1626.Turkiye_Avrupa_Toplulugu_Ortaklik_Hukuku_Kapsaminda_Vize_Uygulaması.pdf (28.04.2020).

⁷³² *Özler* ve *Özsöz* tarafından ifade edildiği üzere vize uygulamaları Türk iş adamlarının mevcut iş bağlantılarını dahi yürütmekte güçlük çekmelerine neden olmakta, AB ve üçüncü ülkelerdeki meslektaşları karşısında rekabette dezavantaja düşmektedir. Zeynep Özler ve Melih Özsöz, **Vize Şikâyet Hattı Proje Raporu**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 227, 2010, s.3, <https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/metin227.pdf> (28.04.2020).

⁷³³ Kabaalioglu, **Turkey-EU Customs Union: Problems and Prospects**, s.51-54.

⁷³⁴ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **"Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor"** UND'nin Sesi Dergisi, Sayı:429, Mayıs 2018 s.40, <http://www.und.web.tr/2018/Mayis.pdf> (01.04.2020).

⁷³⁵ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor**, s.42.

farklılıklar yaşandığı da ifade edilmektedir.⁷³⁶ *Schengen* vizelerinde, kalış sürelerine ilişkin yer alan geriye dönük 90/180 kuralı gereği 180 gün içinde 90 gün kalış hakkı kullanıldıysa Türk sürücüler yeni vize ile de olsa *Schengen* bölgesine girememektedirler.⁷³⁷ AB'nin kurulduğu günden bugüne coğrafi olarak 4 kat büyüdüğü dikkate alındığında turistler için yeterli olan bu süre tır sürücüleri için önemli bir sorun teşkil etmektedir.⁷³⁸ Örneğin, 6 aylık vizesinin 5. ayında 90 gün kalış süresini dolduran bir sürücü evinde oturup yeni vize alacağı tarihi beklemek durumunda kalmaktadır. Bu kuraldan daha katı önlemler getiren AB üye devletleri de bulunmaktadır. Örneğin, Yunanistan, 90/180 kuralı yerine 60 günlük bir kalış süresi tanımakta ve olası aşımelerde 600 Euro ceza uygulamaya gitmektedir.⁷³⁹ Almanya, Hollanda ve Danimarka gibi AB üye devletleri ise Türk sürücülerini hizmet sağlayıcı olarak değerlendirip vize serbestisi sağlamaktadır.⁷⁴⁰ Ancak bu ülkelere karayolu ile doğrudan ulaşmak imkânsız olduğu için sağlanan vize serbestisi anlamını yitirmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, AB üye devletleri ile dış ticaretin sürdürülebilmesi bağlamında ülkelerarası mal hareketini sağlayan tır sürücüleri için talep edilen vizelerin, taşınan mallara getirilen tarife dışı bir engel niteliğinde olduğu söylenebilir.⁷⁴¹ Zira, Türkiye, AB ile gerçekleştirdiği GB gereği malların serbest dolaşımı hakkına sahip bir ülkedir. Malların serbest dolaşımıysa, mallar ile ayrılmaz bir nitelik arz eden araç ve sürücülerin serbest dolaşımıyla ilintilidir. Dünya Bankası tarafından hazırlanılan raporda vize alım zorlukları ve kalış süresindeki kısıtlamalarının GB işleyişine, dolayısıyla da malların serbest dolaşımına zarar verdiğini açıkça ortaya koymuştur.⁷⁴²

Covid-19 salgınıyla büyük bir mücadele veren Avrupa'da, ülkeler tarafından her ne kadar şehirlerarası ulaşım kısıtlanıp hatta sokağa çıkmak dahi yasaklasa da yük taşımacılığının bu kısıtlamalar dışında tutulduğu bilinmektedir. Ayrıca bu ülkeler

⁷³⁶ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor**, s.44.

⁷³⁷ Avrupa Komisyonu Resmi İnternet Sitesi, "**User Manual For The Short-Stay 'Schengen' Calculator**", https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/borders-and-visas/border-crossing/docs/short_stay_schengen_calculator_user_manual_en.pdf (29.04.2020).

⁷³⁸ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, "**AB-Türkiye Tedarik Zincirinin Kopmaması İçin; Schengen Şoför Vizeleri 6 Ay Uzatılmalıdır**" UND'nin Sesi Dergisi, Sayı:450, Nisan 2020, s.32, <https://und.entra.net/websites/und/files/2020/04/nisan-2020.pdf> (01.04.2020).

⁷³⁹ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor**, s.44.

⁷⁴⁰ 2009 tarihli *Soysal* kararı sonrası elde edilmiş bir kazanımdır.

⁷⁴¹ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor**, s.41.

⁷⁴² Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report*, s.79-84.

tarafından tedarik zincirinin kopmaması için hafta sonu sürüş yasakları kaldırılıp şoförler için sürüş dinlenme kuralları esnetilmiş durumdadır.⁷⁴³ AB Komisyonu tarafından yayınlanan Mal ve Temel Hizmetlere Erişim Kılavuzu'nda⁷⁴⁴ tır sürücülerini dâhil olmak üzere mal ve hizmetlerin taşınmasını sağlamakta görevli olan ulaşım sektöründeki işçilerin sınırlar arasındaki faaliyetlerinin sürekliliğinin sağlanmasının ve kontrol önlemlerinin ekonomik faaliyetin sürekliliğini zayıflatmamasının, tedarik zincirine, kamu yararına yönelik temel hizmetlere, ülke ekonomilerine ve bir bütün olarak AB ekonomisine ciddi bir aksama getirmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁷⁴⁵ Komisyon tarafından önemi bu şekilde ifade edilen bir sektörde, birçok *Schengen* ülkesinin konsoloslugu kapatmış olması sebebiyle, Türkiye'nin bugün Avrupa'ya taşıma yapamaz hale geldiğinin altını çizmek gerekir.⁷⁴⁶ Nisan 2020 tarihinde UND Strateji ve İş Geliştirme Başkanı *Fatih Şener* tarafından yapılan bir basın açıklamasında “vizelerin uzatılması gerektiği, aksi bir durumda AB/Türkiye arasındaki tedarik zincirinin kopacağı” uyarısında bulunulmuştur.⁷⁴⁷ Buda bize şunu daha net göstermektedir ki, GB üyesi olan bir Türkiye bugün mal ticaretinde vize kısıtlamalarından ötürü olumsuz bir sürece giriyorsa bu da GB'nin bu anlamda revize edilmesinin ne kadar gerekli olduğunu, hizmetlerin serbest dolaşımının olmadığı bir GB de mal serbestisinden de tam olarak bahsedilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bugün AB'ye aday statüsünde dahi olmayan ülkelere uygulanan vizeler kaldırılırken ya da vize kolaylığı sağlanırken,⁷⁴⁸ ortak ülke statüsündeki Türkiye'den benzer uygulamaların esirgenmesinin GB'nin mantığıyla bağdaşmadığı söylenebilir.⁷⁴⁹ Dolayısıyla GB'nin düzgün işleyebilmesi bakımından AB

⁷⁴³ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **AB–Türkiye Tedarik Zincirinin Kopmaması İçin; Schengen Şoför Vizeleri 6 Ay Uzatılmalıdır**, s.32.

⁷⁴⁴ Avrupa Komisyonu, “*Guidelines for Border Management Measures to Protect Health And Ensure The Availability of Goods and Essential Service*”, Brussels, 16.3.2020 C (2020) 1753 final https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_468.

⁷⁴⁵ Avrupa Komisyonu, *Guidelines for Border Management Measures to Protect Health And Ensure The Availability of Goods and Essential Service*, s.1-2.

⁷⁴⁶ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **AB–Türkiye Tedarik Zincirinin Kopmaması İçin; Schengen Şoför Vizeleri 6 Ay Uzatılmalıdır**, s.32 Türkiye'de vize işlemlerini durduran/sınırlandıran konsolosluklara örnek olarak Almanya, Avusturya, Çekya, Fransa, Hollanda, İtalya, İspanya, İsviçre, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, Slovakya verebiliriz.

⁷⁴⁷ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **AB–Türkiye Tedarik Zincirinin Kopmaması İçin; Schengen Şoför Vizeleri 6 Ay Uzatılmalıdır**, s.32.

⁷⁴⁸ (Paraguay, Uruguay ve Ukrayna gibi) Zeynep Özler ve İlke Toygür, **Vizesiz Seyahat: AB Dış Politikası Aracı Olarak İşliyor Mu?** İktisadi Kalkınma Vakfı, Değerlendirme Notu, s.4 http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/35-zeynep_ozler_vizesiz_seyahat_mayis_2011.pdf (27.04.2020).

⁷⁴⁹ Vize rejimine farklı bir perspektiften bakan *Kirişçi*, aday ülke olarak Türkiye'nin AB müktesebatının bir parçası olarak Schengen müktesebatını iç hukukuna aktarması durumunda negatif liste içerisinde yer aldığı bir düzenlemeyi uygulama yükümlülüğünün oluşacağını belirterek buradaki ironiyi vurgu yapmakta olduğu söylenebilir. Kemal Kirişçi,

üye devletlerince uygulanan vizelerin çözüme kavuşturulması gereken önemli bir sorun niteliğinde olduğu ifade edilebilir.⁷⁵⁰ Bu konuda görünüşte olumlu bir gelişme, Türkiye ile AB arasında 16 Aralık 2013 tarihinde GKA'nın yanı sıra Vize Serbestisi Diyaloğu'na ilişkin mutabakat zaptının imzalanmasıyla başlamıştır.⁷⁵¹ Bu durumu vize serbestleştirmesini de içeren 18 Mart 2016 tarihli mutabakat izlemiştir. AB'nin Türkiye ile vize diyaloğu, Vize Serbestisine İlişkin Yol Haritası⁷⁵² kapsamında devam etmektedir. Türkiye ile AB üye devletleri arasında adalet ve içişlerinde işbirliğinin ve vize serbestisinin sağlanması bakımından Türkiye tarafından gerekli reformları yapılması hususu üzerinde durulmuş olan Yol Haritası'nda⁷⁵³ toplamda 72 kriter bulunmakta ve Türk vatandaşlarının vize almaksızın AB üye devletlerine gidebilmesi için bu kriterlerin tümünün karşılanması gerekmektedir. Vize serbestleştirmesine yönelik ilerlemenin, Türkiye'nin, GKA'yı tam ve etkili bir şekilde uygulaması ve tüm AB üye devletleri ile etkili işbirliği dahil olmak üzere, Yol Haritası'nda belirtilen önlemleri kabul etme ve uygulama konusundaki ilerlemesine bağlı olduğu bilinmektedir.⁷⁵⁴ Vize sürecine değinilen 18 Mart 2016 tarihli mutabakatta⁷⁵⁵, Yol Haritası'nda yer alan tüm kriterlerin karşılanması durumunda, Türk vatandaşları için en geç Haziran 2016 sonuna kadar vize şartlarının kaldırılması amacıyla tüm katılımcı üye devletler nazarında sürecin hızlandırılacağı belirtilmiştir.⁷⁵⁶ Türkiye, Komisyon tarafından yayımlanan bir sonraki değerlendirme raporunun yayımlanacağı 4 Mayıs 2016 tarihine kadar gereken reformların

A Friendlier Schengen Visa System as a Tool of Soft-Power: The Experience of Turkey, European Journal of Migration and Law, Cilt:7, Sayı:4, 2005, s.349.

⁷⁵⁰ Karayığit, **Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of Economic Freedom**, s.433-34.

⁷⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, **Türkiye-AB Vize Serbestisi Diyaloğu**, Aralık 2015, s.1, <https://www.ab.gov.tr/files/stib/TR-ABVizeSerbestisi.pdf> ; GKA, Vize Serbestisi Diyaloğu ve 18 Mart Mutabakatı'na ilişkin detaylı inceleme için bkz. Nuray Ekşi, **Türkiye Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması**, Beta Yayınları, İstanbul, 2016.

⁷⁵² Vize Serbestisi Yol Haritası, "*AB'nin vize serbestisi tanımak üzere koşulluluk ilkesi çerçevesinde ilgili ülke ile başlattığı görüşmelere temel teşkil eden belgedir.*" Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, **Türkiye-AB Vize Serbestisi Diyaloğu**, Aralık 2015, s.2, <https://www.ab.gov.tr/files/stib/TR-ABVizeSerbestisi.pdf> (10.12.2019).

⁷⁵³ Özge Bozkaya ve Ali Kıncal, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi**, Göç Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, Temmuz- Aralık 2018, s.114, <http://www.gam.gov.tr/files/sayi8.pdf> (15.06.2020).

⁷⁵⁴ *Annotated Roadmap Towards a Visa Free Regime with Turkey*, <http://www.mfa.gov.tr/data/agreed%20minutes%20ve%20annotated%20roadmap.pdf> (16.06.2020).

⁷⁵⁵ Türkiye/AB ilişkilerinde göç diyaloğunun temel meselesi olan mülteci krizine ilişkin yapılmış olan 18 Mart 2016 Mutabakatı, GKA'ya ek olarak Suriyeli göçmenleri kapsayan daha spesifik bir uygulamayı içermektedir. Mutabakatta yer alan ifadeler dikkate alındığında GKA kapsamında karşılaşılabilecek zorlukların aşılmasını sağlamaya ve yükümlülüklerin genişletilmesine ilişkin olarak oluşturulduğu söylenebilir. *European Council Council of the European Union "EU-Turkey Statement"*, 18 Mart 2016, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (17.06.2020).

⁷⁵⁶ *European Council Council of the European Union "EU-Turkey statement"*, 18 Mart 2016, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (17.06.2020).

yürürlüğe konması için çalışmalarını her ne kadar hızlandırmışsa da Türkiye/AB vize serbestisi diyalogunda öngörülen takvim Yol Haritası'nda yer alan 72 kriterin 7'si karşılanamadığı için gerçekleştirilememiştir.⁷⁵⁷ Geriye kalan bu 7 kriteri yerine getirmek için alınacak önlemlere ilişkin teknik müzakereler devam etmektedir. Vize serbestisinin GB'nin adil bir şekilde işlemlerini sağlamak için de önemli olduğunu belirten Özer'e göre, taraflar arasında hizmetlerin serbestleştirilmesi için müzakereler başladığında, vize serbestleştirilmesi aciliyetini tazelemiş olacaktır.⁷⁵⁸

4.2.2.2 Taşıma Kotaları

AB'ye Türk ürünlerini taşıırken karşılaşılan kota geçiş sınırlamaları veya diğer bir ifadeyle taşıma kotaları malların serbest dolaşım sürecinde önemli bir engel olarak GB kapsamında Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır.⁷⁵⁹ Bu sorunla Türkiye, 2001 yılında AB üye devletlerinin üçüncü ülke tırlarına kota uygulaması getirmesiyle maruz kalmaya başlamıştır.⁷⁶⁰ Taşıma kotaları dolayısıyla hem nakliye sektörünün iş potansiyeli hem de GB üyesi olan bir Türkiye'nin AB'ye ihracat imkânları olumsuz yönde etkilenmektedir.⁷⁶¹ Türkiye ile AB üye devletlerince ikili anlaşmalarla belirlenmekte olan geçiş belgelerinin yetersizliği Türk ihracatçılarına zaman ve yakıt açısından ilave masraflar yüklenmesine neden olmaktadır.⁷⁶² Transit geçişlerin uluslararası bir hak olduğunu vurgulayan UND, Türkiye/AB arasındaki ticaretin kota ve geçiş ücretleri nedeniyle her yıl en az 3,5 milyar Avro eksildiğini belirtmektedir.⁷⁶³ Yapılan çalışmalar,

⁷⁵⁷ Mehmet Uğur Ekinci, **Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyalogu**, 1.Baskı, İstanbul, SETA Yayınları 64, 2016, s. 20, https://setav.org/assets/uploads/2016/07/tu%CC%88rkiye-ab_gka.pdf (20.06.2020).

⁷⁵⁸ Özer, s.191.

⁷⁵⁹ Hande Türker, **AB-Türkiye İlişkileri Mevcut Durum Değerlendirmesi ve 2017 Yılı Öngörülleri**, 2017, s.1, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.icu.edu.tr/6449_1486110619.pdf (28.04.2020).

⁷⁶⁰ Cengiz ve Kurtbağ, s.20.

⁷⁶¹ Cengiz ve Kurtbağ, s.20; GB'nin revizyonuyla ilgili müzakerelerin başlamasıyla birlikte, taşıma kotalarına ilişkin olarak "bilinen iş durumu", "transit serbestleştirme", "transit serbestleştirme artı ek AB izinleri", "AB kota yönetimi" ve "tam serbestleştirme" olmak üzere çeşitli farklı liberalleşme senaryoları da ortaya konulmuştur. Bu hususa ilişkin detaylı bilgi için bkz. Avrupa Komisyonu, **Study on the economic impact of an agreement between the EU and the Republic of Turkey**, 2014, <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/icf-eu-turkey-road-freight-liberalisation-final-report.pdf> (02.05.2020).

⁷⁶² *Servantie*'ye göre Türk nakliyecilerine uygulanan kotalar yalnızca Türk kamyonlarının serbest geçişine engel oluşturmaktadır, aynı zamanda Türk ürünlerinin serbest dolaşımına ve dolayısıyla daha büyük, daha adil ve daha güçlü Türkiye/AB ticari ilişkileri önünde de ciddi engeller oluşturmaya devam etmektedir. Deniz Servantie, **"The Quota Issue of the Turkish Road Transport Sector in the EU"**, İKV Brief, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s.20.

⁷⁶³ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **"Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Buzları Taşımacılar Eritecek"**, UND'nin Sesi Dergisi, Sayı:447, Aralık 2019, s.23.

taşımacılık maliyetlerindeki %10'luk bir artışın ticaret hacminin %20 daralmasına neden olduğunu göstermektedir.⁷⁶⁴

AB üye devletleri, taşımacılık sektörünün GB kararı kapsamında yer almadığını, dolayısıyla taşıma kotalarının hizmetlerin serbest dolaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek ilgili kotaları uygulamaktadırlar. Her ne kadar ilk bakışta taşıma kotaları hizmetlerin serbest dolaşımıyla ilişkilendirilmekteyse de asıl etkinin malların serbest dolaşımına yönelik olduğu açıkça kendini hissettirmektedir. Hizmetlerin serbest dolaşımının düzenlendiği ABİHA 57. maddesinde, bir ücret karşılığı yapılan ve malların serbest dolaşımına ilişkin hükümlerin kapsamına girmeyen faaliyetler hizmet olarak değerlendirildiğinden, bu iki özgürlüğün çakışması halinde hizmetlerin serbest dolaşımının ikinci planda olduğu söylenebilir. AB Parlamento üyeleri tarafından benzer bir yaklaşımla “*süregelen transit geçiş problemleri ve Türk taşımacılarından alınan ilave ücretlerin AB'nin ticari çıkarlarına ve AB'nin ve Gümrük Birliği'nin ruhuna aykırı olduğu*” ifade edilmiştir.⁷⁶⁵ Transit geçişlerin ve bunlara getirilen kotaların malların serbest dolaşımına aykırılık oluşturduğunu ABAD içtihatlarında da görmek mümkündür.

ABAD, *Comission v Austria*⁷⁶⁶ kararında, Avusturya tarafından bazı çevre kaygıları ile bir otoyolun belirli malları taşıyan 7,5 tondan fazla ağırlığa sahip araçlar bakımından getirdiği geçiş yasağının, malların serbest dolaşımına aykırılık teşkil ettiğini ve bunun miktar kısıtlamalarıyla eş etkili bir önlem olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁷ *Siot*⁷⁶⁸ kararında, GB'nin, üye devletler arasında malların serbest dolaşımının sağlanmasını gerektirdiği, üye devletlerin transit halindeki malların dolaşımını herhangi bir şekilde engellemeleri veya müdahale etmelerinin, bu serbestiyi kısıtlayacağı, bu nedenle, GB'nin bir sonucu ve üye devletlerin karşılıklı çıkarları için, malların transit özgürlüğünün genel bir ilke olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁶⁹ *Geddo*⁷⁷⁰ kararında, transit

⁷⁶⁴ Jean-Paul Rodrigue and Theo Notteboom, “**Transport Costs**”, https://transportgeography.org/?page_id=5268 (28.04.2020).

⁷⁶⁵ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Buzları Taşımacılar Eritecek**, s.21.

⁷⁶⁶ ABAD, 15 Kasım 2005 tarihli *Commission of the European Communities v Republic of Austria* kararı, C-320/03 ECR I-9871.

⁷⁶⁷ *Komisyon/Avusturya* kararı, (C-320/03), prf.62-69.

⁷⁶⁸ ABAD, 16 Mart 1983 tarihli *Società Italiana per l'Oleodotto Transalpino (SIOT) v Ministero delle finanze, Ministero della marina mercantile, Circostrizione doganale di Trieste and Ente autonomo del porto di Trieste* kararı, C-266/81 ECR 731.

⁷⁶⁹ *Siot* kararı (C-266/81), prf.16.

⁷⁷⁰ ABAD, 12 Temmuz 1973 tarihli *Riseria Luigi Geddo v Ente Nazionale Risi* kararı, C-2/73 ECR 865.

malların sınırlandırılmasına sebebiyet veren önlemlere verilen isimlendirme ne olursa olsun miktar kısıtlamasıyla eş etkili tedbir niteliğinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁷¹ *Dassonville* kararı ile üye devletlerin, doğrudan ya da dolaylı olarak, fiilen veya potansiyel olarak, Birlik içindeki ticareti engellemeye yönelik her türlü ticari düzenlemelerinin, miktar kısıtlamalarıyla eş etkili önlem olduğu kabul edilmiştir.⁷⁷² Tüm bu incelemelerden yola çıkarak Birlik pazarına girişleri zorlaştıran taşıma kotalarının miktar kısıtlamalarıyla eş etkili bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Türkiye ile AB arasındaki ticarete gümrük vergisiyle eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla eş etkili tüm önlemlerin yasaklandığı dikkate alındığında miktar kısıtlamalarıyla eş etkili tedbir niteliği taşıyan taşıma kotalarının GB kurallarına aykırılık teşkil etmekte olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Ayrıca GATT'ın⁷⁷³ 5. madde hükmü gereği AB üye devletlerinin transit geçişlerde taşıma kotalarını uygulamaları yanlıştır.⁷⁷⁴ Zira söz konusu hükümde uluslararası transitte, en elverişli güzergâhlar kullanılmak suretiyle, her bir akit tarafın toprakları üzerinden transit geçiş serbestisi olduğu, gemilerin bayrağına, menşe yerine, kalkışa, girişe, çıkışa veya varış noktasına veya malların, gemilerin veya diğer taşıma araçlarının mülkiyetine ilişkin herhangi bir koşula dayalı ayırım yapılamayacağı belirtilmiştir.⁷⁷⁵ Ayrıca, transit ile ilgili tüm ücretler, düzenlemeler ve formalitelerle ilgili olarak, her bir akit tarafın, üçüncü bir ülkeye ya da üçüncü bir ülkeden yapılan transit taşımalara sağlanan muameleden daha az elverişli bir muamelede bulunamayacağının da altı çizilmiştir.⁷⁷⁶ Bu bilgiler ışığında *İstanbul Lojistik* ve *CX* kararları incelenecektir.

⁷⁷¹ *Geddo* kararı (C-2/73), prf.7.

⁷⁷² ABAD, 11 Temmuz 1974 tarihli *Procureur Du Roi-Benoît v Gustave Dassonville* kararı, C-8/74 ECR 837, prf.5 Türkiye ile AB arasındaki GB kararında genel ahlak, kamu düzeni ve kamu güvenliği dahil olmak üzere bazı istisnai durumlarda tarafların ithalata ve ihracata birtakım kısıtlamalar getirebileceğini hükme bağlamıştır. 1/95 Sayılı OKK Madde 7.

⁷⁷³ GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade* - Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), “*mal ticaretine ilişkin çok taraflı kuralları belirleyen, üye devletlerin birbirleriyle adil ve tam rekabet koşulları altında ticaret yapabilecekleri serbest ve açık bir ticaret sistemi oluşturmayı amaçlayan, içerdiği kurallar itibarıyla gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi, en çok kayırlan ülke kaydı, uygulamada şeffaflığın sağlanması ve ulusal düzeyde ayrımcılık yapma yasağı getirilmesi olarak temelde dört ilkeye dayandırılan çok taraflı bir anlaşmadır.*” T.C Ticaret Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Müdürlüğü, “**Dünya Ticaret Örgütü**”, (14.08.2013) <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-orgutler/dunya-ticaret-orgutu> (21.04.2020).

⁷⁷⁴ Servantie, s.10.

⁷⁷⁵ General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), 5/2 https://www.wto.org/search/search_e.aspx?search=basic&searchText=General+Tariffs+and+Trade+Agreement&met hod=pagination&pag=0&roles=%2Cpublic%2C (21.04.2020).

⁷⁷⁶ General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), 5/5 https://www.wto.org/search/search_e.aspx?search=basic&searchText=General+Tariffs+and+Trade+Agreement&met hod=pagination&pag=0&roles=%2Cpublic%2C(21.04.2020).

4.2.2.2.a Malların Serbest Dolaşımı ile Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Arasında Çıkabilecek Uyuşmazlıklarda Amaçsal Yorum : İstanbul Lojistik Kararı⁷⁷⁷

İstanbul Lojistik, Türkiye ve AB’de kurulu teşebbüsler adına Türkiye’den başta Almanya olmak üzere çeşitli üye devletlere karayolu ile mal taşımacılığı faaliyeti yürüten Türkiye’de ticaret siciline kayıtlı bir şirkettir. Macaristan Ulusal Vergi ve Gümrük İdaresi, 30 Mart 2015 tarihinde Romanya sınırına yakın Nagylak (Macaristan) civarında, Türkiye’de tescilli ve İstanbul Lojistik Şirketi tarafından işletilen, azami yük ağırlığı 12 tondan fazla taşıtlarla ilgili bir kontrol gerçekleştirmiştir. Transit ülke olarak Macaristan üzerinden Türkiye’den Almanya’ya tekstil ürünlerini taşımakta olan İstanbul Lojistik Şirketine ait araçlar, Macar-Türk transit geçiş iznine sahiptir. Fakat Macaristan’ın ulusal mevzuatı gereğince gerekli tüm beyanlar bu izin belgesinde yer almasına rağmen, motorlu taşıtlar vergisi ödemelerinin yapıldığını gösteren damga pullarının izin belgesine yapıştirılmadığı gerekçesiyle Ulusal Vergi ve Gümrük İdaresi, İstanbul Lojistik Şirketi’nin Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu kapsamındaki vergi ödeme yükümlülüğünü yerine getirmediğini dolayısıyla izin belgesinin de geçersiz olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda İstanbul Lojistik Şirketi’nden söz konusu vergiye ilişkin 60 000 HUF⁷⁷⁸, ayrıca 300 000 HUF vergi cezası ve aynı tutarda idari para cezası olmak üzere toplamda 660 000 HUF (o günkü değeriyle yaklaşık 2200 Avro) tutarında bir ödeme yapılması istenmiştir. İstanbul Lojistik Şirketi tarafından bu karara itiraz edilmesine karşın bu itiraz Üst Derece Vergi Dairesi’nce reddedilmiştir. Bunun üzerine Şirket, Üst Derece Vergi Dairesi’nin kararlarına karşı Szeged İdari ve İş Mahkemesi nezdinde bir dava açmıştır. İstanbul Lojistik Şirketi, kendisine uygulanan Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu hükümlerinin 1/95 sayılı OKK’nın 4 ila 6. maddelerini ihlal ettiğini, motorlu taşıtlar vergisinin, ABİHA’nın 30. maddesi ve dolayısıyla kararın 4. maddesi kapsamında, gümrük vergisi ile eşdeğer etkiye sahip bir mali yükümlülük olarak kabul edilebileceğini, zira bu verginin hem ayrımcı hem de koruyucu nitelikte olduğunu ve AB yasalarına aykırı bir biçimde malların serbest dolaşımı üzerinde bir kısıtlama teşkil ettiğini ileri sürmüştür.

⁷⁷⁷ ABAD, 19 Ekim 2017 tarihli *Istanbul Lojistik Ltd v Nemzeti Adó- és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatóság* kararı C-65/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2017:770; Karara ilişkin ayrıca bkz. Tolga Candan, **Türkiye- AB Ortaklık Hukukunda Son Gelişmeler: ABAD’ın C-65/16 Sayılı İstanbul Lojistik Ltd. Kararı Hakkında Bir Değerlendirme**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:23, Sayı:38, 2018, s.149-171; Göçmen, **Revealing the Potential of the EU – Turkey Customs Union: Case C-65/16, Istanbul Lojistik, 19 October 2017**, ECLI: EU:C:2017:770, s.289-298

⁷⁷⁸ Macar Forint (HUF), Macaristan’da kullanılan para birimidir.

Szeged İdari ve İş Mahkemesi motorlu taşıtlar vergisinin 1/95 sayılı OKK'nın 4. maddesine aykırı olarak gümrük vergisiyle eşdeğer bir etkiye sahip olup olmadığı, verginin Türk nakliyecilerini Ortaklık Anlaşması'nın 9. maddesi uyarınca ayrımcılığa maruz bırakıp bırakmadığı gibi hususlarda yaşadığı şüpheler dolayısıyla aşağıdaki soruların cevaplandırılması için 18 Ocak 2016 tarihinde ABAD'dan ön karar isteminde bulunmuştur.⁷⁷⁹

1/95 sayılı OKK'nın 4. maddesi, Türk bir nakliyecisi tarafından işletilen ve mal taşımacılığı için kullanılan Türk sicil numarasına sahip ağır yük taşıtlarından, başka bir üye devlete ulaşmak için Türkiye'den başlayıp transit üye devlet olarak Macaristan'dan geçmesi sebebiyle Macar Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda öngörülen söz konusu verginin alınması gümrük vergisiyle eş etkili bir mali yükümlülük teşkil ettiği ve dolayısıyla ilgili OKK hükmü ile bağdaşmadığı şeklinde yorumlanabilir mi?

Eğer ilk sorunun cevabı hayırsa, 1/95 sayılı OKK'nın 5. maddesi, Türk bir nakliyecisi tarafından işletilen ve mal taşımacılığı için kullanılan Türk sicil numarasına sahip ağır yük taşıtlarından başka bir üye devlete ulaşmak için Türkiye'den başlayıp transit üye devlet olarak Macaristan'dan geçmesi sebebiyle Macar Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda öngörülen verginin alınması niceliksel kısıtlamaya denk bir önlem oluşturduğundan ilgili OKK hükmü ile bağdaşmadığı şeklinde yorumlanabilir mi?

1/95 sayılı OKK'nın 7. maddesi, Türk bir nakliyecisi tarafından işletilen ve mal taşımacılığı için kullanılan Türk sicil numarasına sahip ağır yük taşıtlarından başka bir üye devlete ulaşmak için Türkiye'den başlayıp transit üye devlet olarak Macaristan'dan geçmesi sebebiyle Macar Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda öngörülen verginin alınmasına karayolu güvenliği gerekçesiyle ve kanun ihlallerinin kovuşturulması amacıyla Kanunla öngörülen gibi bir vergi uygulanmasına izin verilebileceği şeklinde yorumlanabilir mi?

ABİHA'nın 3/2. maddesi ve 1072/2009 sayılı Tüzük'ün 1/2. ve 3/a. maddeleri, Türk bir nakliyecisi tarafından işletilen ve mal taşımacılığı için kullanılan Türk sicil numarasına sahip ağır yük taşıtlarından başka bir üye devlete ulaşmak için Türkiye'den başlayıp transit üye devlet olarak Macaristan'dan geçmesi sebebiyle Macar Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda öngörülen verginin transit üye devletin Türkiye ile taşımacılık alanında imzaladığı ikili bir antlaşmaya dayanarak alındığı şeklinde mi yorumlanmalıdır?

Ortaklık Anlaşması'nın 9. madde hükmünde, Türk bir nakliyecisi tarafından işletilen ve mal taşımacılığı için kullanılan Türk sicil numarasına sahip ağır yük taşıtlarından başka bir üye devlete ulaşmak için Türkiye'den başlayıp transit üye devlet olarak Macaristan'dan geçmesi sebebiyle Macar Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nda öngörülen verginin alınması uyruklu temelde ayrımcılık teşkil ettiğinden ilgili Anlaşma hükmü ile bağdaşmadığı şeklinde yorumlanabilir mi?

4.2.2.2.b Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi

1/95 sayılı OKK'nın 4. madde hükmünde “Bu Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Topluluk ve Türkiye arasında ithalat ve ihracattaki gümrük vergileri ile

⁷⁷⁹ İstanbul Lojistik kararı (C-65/16), prf.30-35.

eş etkili vergi ve resimlerin tamamen kaldırıldığı”, OKK’nın 66. madde hükmünde ise “Bu Karar hükümleri; Avrupa Topluluğunu kuran Antlaşmadaki hükümlerle esas itibarıyla aynı oldukları ölçüde, icrası ve gümrük birliğinin kapsadığı ürünlere uygulanmaları bakımından, Avrupa Toplulukları Adalet Divanının konuyla ilgili kararlarına uygun olarak yorumlanması gerektiği” belirtilmiştir. ABAD, OKK’nın 4. madde hükmü ile ABİHA’nın 30. madde hükmünün⁷⁸⁰ özdeş olduğundan yola çıkarak ABİHA’nın 30. madde hükmüne ilişkin içtihadına göre inceleme yapmıştır.⁷⁸¹ Bu açıdan, AB iç pazar hukuku ilkelerinin bütünüyle Ortaklık hukukuna aktarılmakta olduğu⁷⁸² ve bu durumun, Ortaklık hukukunca, Türkiye’yi AB pazarına erişiminde mümkün olabilecek en ileri noktaya taşıdığı söylenebilir.⁷⁸³ Bu kapsamda, ABAD’a göre, ne olursa olsun, bir ülke sınırı geçildiği gerekçesiyle tek taraflı olarak mallara uygulanan ve tam manasıyla bir gümrük vergisi olmayan herhangi bir maddi bedel, ABİHA’nın 28. ve 30. madde hükümleri kapsamında düzenlenen eş etkili bir vergi niteliğindedir.⁷⁸⁴ Kararda bu tarz maddi bedellerin, ithal ya da ihraç edilen malların fiyatlarının yerli mamuller karşısında artmasına neden olduğu ve dolayısıyla da malların serbest dolaşımına engel oluşturduğu vurgulanmıştır.⁷⁸⁵

ABAD, gümrük vergileri ile eş etkili yükümlülükleri, hangi amaçla çıkarıldıklarına ve bunlarla elde edilen gelirin kullanım amacına bakmaksızın yasak olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁶ Ayrıca GB, zorunlu olarak malların serbest dolaşımını gerektirmektedir. Üye devletlerin malların transit geçişte hareketini herhangi bir şekilde engellemesi veya müdahale etmesi, GB’nin bir sonucu ve üye devletlerin karşılıklı çıkarları açısından AB’de ilkesel düzeyde malların transit geçiş özgürlüğü kabul edilmesi

⁷⁸⁰ ABİHA Madde 30: “Üye devletler arasındaki ithalat ve ihracatta, gümrük vergileri ve eş etkili vergiler yasaktır. Bu yasak, mali nitelikteki gümrük vergilerine de uygulanır.”

⁷⁸¹ *Istanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.38.

⁷⁸² Bkz. *Opinion of Advocate General Saugmandsgaard Øe delivered on 6 April 2017 ECLI:EU:C:2017:282 Opinion of AG in Istanbul Lojistik*, C-65/16, 2017, prf. 51; Candan, s.161; Göçmen, **Türkiye/Avrupa Birliği İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi: Maddi Boyut**, s.120.

⁷⁸³ Göçmen, **Ortaklık Hukuku, Türkiye’den Avrupa Birliği’ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?**, s.16.

⁷⁸⁴ Bu hususa ilişkin ayrıca bkz. ABAD, 18 Ocak 2007 tarihli *Maciej Brzeziński v Dyrektor Izby Celnej w Warszawie* kararı, C-313/05 ECR I-513, prf.22; ABAD, 2 Ekim 2014 tarihli *Orgacom BVBA v Vlaamse Landmaatschappij* kararı, C-254/13 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:2251, prf.23.

⁷⁸⁵ *Istanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.39; ABAD, 21 Mart 1991 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı, C-209/89 ECR I-1575, prf.7.

⁷⁸⁶ *Istanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.40; ABAD, 21 Haziran 2007 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı, C-173/05, ECR I-4917, prf.42.

gerektiği,⁷⁸⁷ tersi bir uygulamanın transit geçiş özgürlüğü ilkesini anlamsız kılacağı ifade edilmiştir.⁷⁸⁸

ABAD, malların taşınmasıyla başlatılan ve aslında mala değil, fakat maldan ötürü gerekli olan bir faaliyete dayatılan mali bir yükümlülüğün, ABİHA'nın 30. madde hükmü kapsamında değerlendirilebileceği yönündeki içtihadına dikkat çekerek,⁷⁸⁹ malların nakliyesi veya yolların kullanımı dolayısıyla da olsa taşıma firmasından alınmakta olan bu tarz vergilerin, taşınan mallar üzerinde mali yük oluşturacağı ifade edilmiştir.⁷⁹⁰ AB içinde malların serbest dolaşımıyla ilgili ABİHA hükümlerinin yorumu, AB/Türkiye Ortaklık Anlaşması'ndan kaynaklanan GB'deki malların serbest dolaşımıyla ilgili hükümlere geçirilebilir.⁷⁹¹

ABAD, dava konusu olan verginin aslında mallara uygulanmamasına rağmen, Türkiye'de kayıtlı araçlarla taşınan mallara Macaristan sınırı geçildiğinde uygulandığından Macaristan ve İtalyan Hükümetleri tarafından ileri sürüldüğü gibi ulaştırma hizmetinden alınmamış, mallara uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Macar Hükümeti'nin vergi tutarının düşük olduğu ve bu verginin uygulanmasının ulusal karayolu ağının bakım ihtiyacı ve bu türden ulaşımlardan kaynaklanan çevreye verilen zararların giderilmesi yönündeki savunmasının hukuki bir gerekçe taşımayacağı belirtilmiştir.⁷⁹²

ABAD, Macaristan Motorlu Taşıtlar Vergisi'nin, tek taraflı olarak ortaya konulduğunu ve bir malın sınırı geçmesinden dolayı maddi bedel olarak ödendiğini belirterek, 1/95 sayılı OKK'nın 4. madde hükmü kapsamında gümrük vergisiyle eş etkiye sahip mali bir yükümlülük oluşturduğu sonucuna varmıştır.⁷⁹³ ABAD, birinci sorunun cevabı ışığında, diğer soruların cevaplandırılmasına ise gerek görmemiştir.

Karara ilişkin olarak ABAD, ilk defa, AB üyesi bir devletce Türk firmalarına uygulanan ulusal bir verginin, gümrük vergisiyle eş etkili bir tedbir olarak kabul etmiştir.

⁷⁸⁷ *İstanbul Lojistik* kararı, (C-65/16), prf.42; ABAD, 21 Haziran 2007 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı, C-173/05, ECR I-4917, prf.31.

⁷⁸⁸ *İstanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.42; *Siot* kararı (C-266/81), prf. 19.

⁷⁸⁹ ABAD, 17 Temmuz 2008 tarihli *Essent Netwerk Noord BV and Others v Aluminium Delfzijl BV and Others* kararı, C-206/06 ECR I-5497, prf.44.

⁷⁹⁰ *İstanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.43.

⁷⁹¹ *İstanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.44.

⁷⁹² *İstanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.47.

⁷⁹³ *İstanbul Lojistik* kararı (C-65/16), prf.48-49.

Kararın başarısına ilişkin *Baydarol*, “yolda giden şeyin tır olmadığını, tırın üstündeki mal olduğunu aktarmak suretiyle öznenin ve nesnenin yerini değiştirdiklerini” ve başarımın buradan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁷⁹⁴ Zira GB malların serbest dolaşımını gerektirir dolayısıyla mallara getirilen gümrük vergisi, gümrük vergisi ile eş etkili vergiler, miktar kısıtlaması (kota) ve miktar kısıtlamasıyla eş etkili önlemler yasaktır. Bu açıdan tırlara konulan geçiş ücretleri dikkate alındığında her ne kadar hizmetlerin serbest dolaşımı bağlamında değerlendirilse de uygulamada bunun tır üzerinde giden mala gümrük vergisi ile eş etkili bir önlemmiş gibi yansıdığını ve bunun üreticinin rekabet gücünü olumsuz etkileyebileceği açıktır. Bu karar ile taşımacılıkla ilgili her durumun hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik olmayacağı, kimi zaman malların serbest dolaşımına yönelik de olabileceği anlaşılmaktadır.⁷⁹⁵ Bir uyuşmazlıktaki ihtilafli önlem, hangi serbesti kapsamına girdiğine ilişkin yapılacak inceleme de ise ABAD, ilgili ihtilafli önlemin amacını ortaya koymak suretiyle⁷⁹⁶ söz konusu uyuşmazlığa bu serbestilerden asli olanı uygulayarak çözümü sağlamaktadır.⁷⁹⁷ Karar sonrası, Macaristan, motorlu taşıtlar vergisininin karayolu taşımacılığı gerçekleştiren Türk firmalarına ait tırlardan kaldırılmasını sağlamıştır. GB’nin güncellenerek genişletilmesinin tartışıldığı bir gündemde, Türk taşımacılık sektörünün karşılaştığı sorunlardan bir tanesinin hukuki olarak çözümlenmesinin Türkiye’nin müzakere pozisyonunu güçlendirmesi açısından önem teşkil ettiğini, ulusal kuralları uyarınca AB üyesi devletlerin taşımacılık sektörüne uyguladıkları geçiş kotalarına yönelik hukuki süreçlerin yürütülmesinin gerekliliğini ortaya koyması bakımından, ayrıca üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu belirtmek gerekir.⁷⁹⁸

4.2.2.2.c Ayrımcılık Yasağının Ortaklık Kapsamındaki Hizmetler Bakımından Değerlendirilebilmesi : CX Kararı⁷⁹⁹

⁷⁹⁴ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, *Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor*, s.32.

⁷⁹⁵ Göçmen, *Ortaklık Hukuku, Türkiye’den Avrupa Birliği’ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?*, s.15.

⁷⁹⁶ ABAD, 13 Kasım 2012 tarihli *Test Claimants in the FII Group Litigation v Commissioners of Inland Revenue and The Commissioners for Her Majesty’s Revenue & Customs* kararı, C-35/11, *Digital reports* ECLI:EU:C:2012:707, prf.20.

⁷⁹⁷ ABAD, 22 Ocak 2002 tarihli *Canal Satélite Digital SL v Administración General del Estado, and Distribuidora de Televisión Digital SA (DTS)* kararı, C-390/99 ECR I-00607, prf.31.

⁷⁹⁸ Candan, s.168.

⁷⁹⁹ ABAD, 11 Temmuz 2018 tarihli *Proceedings brought by CX* kararı C-629/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2018:556.

CX, merkezi Türkiye’de bulunan ve faaliyeti uluslararası mal taşımacılığı olan FU’nun yöneticisidir. Avusturya *Schärding* Bölge Otoritesi, 17 Haziran 2015 tarihli kararında, FU’nun gerekli izne sahip olmadan ticari mal taşımacılığı gerçekleştirdiği gerekçesiyle CX’e 1453 EURO tutarında bir para cezası kesmiştir. Söz konusu nakliye, 2 Nisan 2015 tarihinde Avusturya üzerinden Türkiye’den Almanya’ya tekstil ürünlerinin taşımacılığını gerçekleştirmekteydi. CX, *Landesverwaltungsgericht Oberösterreich* önünde bu karara karşı itiraza gitmiş, bu dava olumsuz sonuçlanınca ise *Verwaltungsgerichtshof*’da (Avusturya Yüksek İdare Mahkemesi) temyize başvurmuştur.⁸⁰⁰

CX, Türk işletmecilerine, malların karayoluyla Avusturya toprakları üzerinden taşınması için verilen yetki kotasının yetersiz olduğunu ve bunun ise işletmecileri ROLA diğer bir ifade ile ray üstünde tır kullanmak zorunda bıraktığını, ancak bu durumun ek maliyetler getirdiğini ve karayolu taşımacılığına kıyasla nakliye süresinin ise uzatılmasına neden olduğunu belirtmiştir. CX’e göre, yıllık kota Türkiye/AB Ortaklık kurallarını, özellikle de 1/95 sayılı OKK’nın 5. ve 6. maddelerini ihlal etmektedir.⁸⁰¹ Mahkemeye göre Avusturya hukuku gereği, karayoluyla Avusturya’ya ya da Avusturya üzerinden bir başka üye devlete uluslararası ticari mal taşımacılığında bulunmak isteyen Türkiye’de yerleşik mal taşımacılığı işletmecilerinin, ya taraflar arasında (Avusturya ile Türkiye) ikili anlaşma temelinde belirlenen kotanın bir parçası olarak çıkarılan bir izne sahip olmaları ya da münferit mal taşımada önemli bir kamu yararının bulunması ve bu nakliyenin organizasyonel önlemler veya başka bir taşımacılık yönteminin seçimiyle gerçekleştirilemeyeceğini göstermesi gerekir.⁸⁰² Mahkeme, FU’nun ilgili malları kendisi üretmeyen yalnızca bir mal taşıma kuruluşu olduğunu, dolayısıyla CX’in iddiasının aksine esas davadaki uyuşmazlığın malların serbest dolaşımı açısından değil, taşımacılık alanında hizmet sunum serbestisi bakımından incelenmesi gerektiğini düşünmektedir, ancak Avusturya hukuku çerçevesindeki sistemin Türk işletmeciler açısından ayrımcılık etkisinin olup olmadığı hususunda tereddütler yaşamaktadır. *Verwaltungsgerichtshof*, bu

⁸⁰⁰ CX kararı (C-629/16), prf.29.

⁸⁰¹ CX kararı (C-629/16), prf.30.

⁸⁰² CX kararı (C-629/16), prf.31; AB üye devletleri ile Türkiye arasındaki karayolu taşımacılık hizmetleri bu kararda da belirtildiği üzere çoğunlukla tek tek üye devletler ile Türkiye arasında imzalanan ikili uluslararası anlaşmalara tabidir.

hususun açıklığa kavuşturulması amacıyla aşağıdaki sorunun cevaplandırılması için ABAD'dan ön karar isteminde bulunmuştur.⁸⁰³

AB hukuku, özellikle Ortaklık Anlaşması..., Katma Protokol... ve... Ortaklık Konseyi'nin... 1/95 sayılı kararı, Türkiye'de yerleşik mal taşımacılığı işletmecilerinin, ikili anlaşma temelinde Avusturya ile Türkiye arasında belirlenen kotanın bir parçası olarak çıkarılan bir izne sahip olmaları ya da münferit mal taşımada önemli bir kamu yararının bulunması ve bu nakliyenin organizasyonel önlemler veya başka bir taşımacılık yönteminin seçimiyle gerçekleştirilemeyeceğini gösterdiği takdirde bir izne sahip olması durumunda bu işletmelerin Avusturya'ya veya Avusturya toprakları üzerinden motorlu taşıtlar aracılığıyla sınır ötesi ticari mal taşımacılığında bulunması düzenleyen ulusal mevzuatın önüne geçer mi?

4.2.2.2.d Kararın İçeriği ve Değerlendirilmesi

ABAD, CX kararında öncelikle esas davadaki uyuşmazlığın malların serbest dolaşımı mı, yoksa hizmetlerin serbest dolaşımı mı içinde kaldığına ilişkin bir inceleme gerçekleştirmiştir. ABAD, Hukuk Sözcüsü'nün de görüşüne atıfta bulunarak Türkiye/AB Ortaklık ilişkisinde malların serbest dolaşımının, hizmetlerin serbest dolaşımının ve taşımacılığın, farklı kurallara tabi olan farklı konular olduğunu Ortaklık ilişkisi bakımından malların serbest dolaşımının özellikle 1/95 sayılı OKK kapsamında yürütüldüğünü, hizmetlerin serbest dolaşımı ile taşımacılık alanlarının ise esasen henüz serbestleştirilmediğini belirtmiştir.⁸⁰⁴ Ulusal mevzuatın bu serbestilerden hangisinin kapsamına girdiğini belirlemek için ise ilgili mevzuatın amacının dikkate alınması gerektiğine işaret etmiştir.⁸⁰⁵ Esas davadaki uyuşmazlığın ana unsuru olan ulusal mevzuatın, Türk karayolu işletmecilerinin Avusturya topraklarından karayolu ile uluslararası mal taşımacılığı pazarına girişine kısıtlamalar getirmektedir.⁸⁰⁶ Bu nedenle, ulusal mevzuatın amacı, aslında, Avusturya topraklarında taşımacılık hizmetlerinin faaliyetini sürdürmek için yerine getirilmesi gereken koşulları belirlemektir.⁸⁰⁷ *İstanbul Lojistik*⁸⁰⁸ kararına atıfta bulunan ABAD, dava konusu olan verginin aslında mallara uygulanmamasına rağmen, Türkiye'de kayıtlı araçlarla taşınan mallara Macaristan sınırı

⁸⁰³ CX kararı (C-629/16), prf.34.

⁸⁰⁴ CX kararı (C-629/16), prf.36.

⁸⁰⁵ CX kararı (C-629/16), prf.37; ABAD, 23 Ocak 2014 tarihli *DMC Beteiligungsgesellschaft mbH v Finanzamt Hamburg-Mitte* kararı C- 164/12 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:20, prf.29; ABAD, 7 Eylül 2017 tarihli *Eqiom SAS, formerly Holcim France SAS and Enka SA v Ministre des Finances et des Comptes publics* kararı C-6/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2017:641, prf.40.

⁸⁰⁶ CX kararı (C-629/16), prf.38.

⁸⁰⁷ CX kararı (C-629/16), prf.39.

⁸⁰⁸ *İstanbul Lojistik* kararı (C-65/16).

geçildiğinde uygulandığından malların serbest dolaşımı için geçerli olan kurallara göre incelenmesi gerektiğini belirttikten sonra⁸⁰⁹ esas davadaki söz konusu ulusal mevzuatın, malların taşınmasıyla bağlantılı olarak bir vergi ödenmesini gerektirmediğini, ancak taşınan malların miktarına bakılmaksızın, kota sınırları içinde veya önemli bir kamu yararı nedeniyle verilen Avusturya topraklarındaki nakliye pazarına erişim için önceden alınması gereken bir izni gerektirmekte olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁰ Bu nedenle, ana davadaki söz konusu ulusal mevzuatın *DMC*⁸¹¹ ve *Eqiom/Enka*⁸¹² kararları da dikkate alındığında, malların serbest dolaşımı alanına değil, taşımacılık hizmetleri alanına girdiğini kabul etmiştir. Dolayısıyla malların serbest dolaşımına ilişkin, 1/95 sayılı OKK hükümlerinin, esas davadaki uyuşmazlığa uygulanamayacağını belirten ABAD, CX'in iddia ettiği gibi alternatif güzergahların veya ulaşım araçlarının olası kullanımının ek maliyetinin, malların hareketi üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olabileceği gerçeğinin, bu açıdan hiçbir önem taşımayacağını, zira söz konusu ulusal mevzuatın böylesine olası bir dolaylı etkisi, mevzuatın amacının taşımacılık hizmetlerinin sağlanmasına belirli koşullar dayatmak olduğu sonucunu geçersiz kılamayacağı sonucuna varmıştır.⁸¹³

Bu noktada, ise ABAD, Türkiye/AB Ortaklık ilişkisinde, taşımacılık hizmetleri alanında, ana davada söz konusu olan gibi bir üye devletin mevzuatını engelleyen bir hüküm olup olmadığını incelemiştir. ABAD, taşımacılık hizmetlerinin Ortaklık Anlaşması'nın 15. ve KP'nin 42 /1. madde hükmünde düzenlendiğini, ancak Ortaklık Konseyi'nin, taşımacılık hizmetlerine ilişkin AB hukuku hükümlerini bugüne kadar Ortaklık ilişkisine genişletmek için herhangi bir karar almadığını, dolayısıyla, Türk nakliyecilerinin AB taşımacılık pazarına erişim koşullarının devam ettiği bu nedenle üye devletlerin ulusal mevzuatı ve üye devletler ile Türkiye arasında akdedilen ikili anlaşmalar tarafından düzenlenmekte olduğunu belirtmiştir. Esas davadaki somut uyuşmazlıkta olduğu gibi bir durumda, taşımacılık hizmetlerinin yalnızca bu ikili anlaşmalarda veya ulusal mevzuatta belirlenen kotalar dahilinde sağlanabileceği sonucuna varılmaktadır.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ CX kararı (C-629/16), prf.40.

⁸¹⁰ CX kararı (C-629/16), prf.41.

⁸¹¹ DMC kararı (C-164/12).

⁸¹² *Eqiom/Enka* kararı (C-6/16).

⁸¹³ CX kararı (C-629/16), prf.43.

⁸¹⁴ CX kararı (C-629/16), prf.46-47; Kıyas için bkz. ABAD, 13 Temmuz 1989 tarihli *Lambregts Transportbedrijf PVBA v Belgian State* kararı C-4/88 ECR 02583, prf.14.

Tüm bunlara rağmen, KP'nin 41/1. madde hükmü doğrudan etkiye sahiptir ve ABAD'ın daha önce belirttiği üzere taşımacılık hizmetleri alanında da geçerlidir.⁸¹⁵ KP'nin 41/1. maddesinde öngörülen *standstill* hükmü yürürlüğe girdiği tarihte (Avusturya için 1 Ocak 1995) üye devletler, Türk vatandaşlarına uyguladıkları kuralları, hükmün yürürlüğe girdiği tarihten sonra da devam ettirmek durumundadırlar, yani var olan hak ve özgürlüklere yeni kısıtlamalar getirilemez. *Standstill* hükmünün somut uyuşmazlıktaki ulusal mevzuatı engelleyip engellemediğini belirlemek için, bu mevzuatın hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin bir kısıtlama getirip getirmediği ve eğer öyleyse, bu kısıtlamanın bu şekilde kabul edilip edilmeyeceği incelenmelidir.⁸¹⁶ Söz konusu ulusal mevzuatın, Türkiye'de yerleşik bir teşebbüs tarafından, Avusturya topraklarında taşımacılık hizmetlerinin sağlanmasını, bir iznin çıkarılmasına bağlaması dolayısıyla o teşebbüsün taşımacılık hizmeti sunmasına yönelik bir kısıtlama oluşturur ancak ilgili mevzuat Avusturya'nın AB üyeliği anında mevcut olduğu dikkate alındığından KP'nin 41/1. madde hükmü kapsamında yeni bir kısıtlamadan bahsedilemeyeceği ortaya konmuştur.⁸¹⁷

Son olarak ABAD, CX'in işaret ettiği üzere söz konusu ulusal mevzuatın AB'de yerleşik taşımacılık işletmelerine değil, yalnızca Türk taşımacılık işletmelerine uygulandığından Ortaklık Anlaşması'nın 9. madde hükmünde yer alan vatandaşlık temelinde ayrımcılık yasağına aykırılığın söz konusu olup olmayacağı üstünde durmuştur.⁸¹⁸ ABAD'a göre Avusturya, diğer üçüncü devletlerle de kota belirleyen aynı türden anlaşmalar imzaladığından, Türk taşımacılık işletmelerinin bu şekilde oluşturulan kota sisteminin özel hedefi olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1072/2009 sayılı Yönetmelik,⁸¹⁹ AB'de yerleşik taşımacılık işletmelerinin de Avusturya topraklarında faaliyetlerini yürütmek üzere yetkilendirilmeleri için Birlik lisanslarına sahip olma yükümlülüğünü ortaya koymaktadır.⁸²⁰ Dolayısıyla, CX tarafından şikayet edilen farklı muamele, yalnızca bir yandan AB içinde yerleşik taşımacılık işletmeleri ile diğer yandan Türkiye'de veya diğer üçüncü devletlerde yerleşik taşımacılık işletmeleri için geçerli olan

⁸¹⁵ *Abatay/Şahin* kararı (Joined cases C-317/01 and C-369/01), prf.92-96.

⁸¹⁶ Göçmen, **Türkiye/Avrupa Birliği İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi: Maddi Boyut**, s.135.

⁸¹⁷ *CX* kararı (C-629/16), prf.53-54.

⁸¹⁸ Şeker, s.194.

⁸¹⁹ *Regulation (EC) No 1072/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 on Common Rules for Access to the International Road Haulage Market*, 14 Kasım 2009 Tarihli L 300/72 AB Resmi Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1072&qid=1617824789011> (07.04.2021).

⁸²⁰ *CX* kararı (C-629/16), prf.56.

farklı düzenleyici çerçevelerin sonucudur.⁸²¹ Öncekiler uluslararası taşımacılığa ilişkin ortak kurallara tabi iken sonrakiler özellikle taraflar arasında müzakere edilen ikili anlaşmalarla belirlenen kurallara tabidir.⁸²² Sonuç olarak söz konusu ulusal mevzuat KP'nin 41/1. madde hükmü kapsamında yeni bir kısıtlama oluşturmadığından, Ortaklık hukukunun diğer kuralları Avusturya'nın ilgili ulusal mevzuatının önüne geçememektedir.⁸²³

Karara ilişkin olarak ABAD, *İstanbul Lojistik* kararında olduğu gibi, *CX* kararında da ihtilafli önlemin malların mı, yoksa hizmetlerin mi serbest dolaşımı içinde kaldığına ilişkin bir inceleme gerçekleştirmiştir. Bu durum, bize karayolu taşımacılığıyla ilgili olarak bu meselenin ileriki uyuşmazlıklarda tekrar gündeme gelebileceğine işaret etmektedir. ABAD'ın bu kararının iki noktada tartışılması gerekmektedir. Öncelikle ABAD, ulusal mevzuatın malların serbest dolaşımına mı yoksa hizmetlerin serbest dolaşımına mı girdiğine ilişkin yaptığı incelemede ilgili mevzuatın amacının dikkate alınması gerektiğini, esas davadaki uyuşmazlığın ana unsuru olan, ulusal mevzuatın amacının, aslında, Avusturya topraklarında taşımacılık hizmetlerinin faaliyetini sürdürmek için yerine getirilmesi gereken koşulları belirlemekte olduğunu dolayısıyla malların serbest dolaşımının düzenlendiği 1/95 sayılı OKK'nın uygulama alanının bulunmadığını belirtmiştir. Ancak Türkiye/AB arasındaki malların serbest dolaşımını sağlayan GB'nin amacı bu anlamda göz ardı edilmiştir. Zira GB'nin amacı malların hiçbir kısıtlayıcı işleme maruz kalmamasını içerir. ABAD'ın kararda ilgili ulusal düzenlemenin malların üzerine dolaylı etkisini kabul ettiği noktada amaçsal yorum çerçevesinde 1/95 sayılı OKK'nın uygulanamayacağını belirtmiş olması bu açıdan tartışmaya açıktır. Zira ulusal düzenlemenin amacı her ne kadar taşımacılık hizmetlerine yönelik ise de malların serbest dolaşımı üzerine dolaylı etkisi açıktır. Dolayısıyla GB'nin mevcudiyeti de dikkate alınarak bu etkinin bertaraf edilmesi gerektiği kanaatindeyim.

Bir diğer husus ise ABAD'ın söz konusu ulusal mevzuatın AB'de yerleşik taşımacılık işletmelerine değil, yalnızca Türk taşımacılık işletmelerine uygulanmasından kaynaklı olarak Ortaklık Anlaşması'nın 9. madde hükmünce vatandaşlık temelinde bir ayrımcılığın söz konusu olmayacağına ilişkin ifadesidir. ABAD, ilgili analizi

⁸²¹ *CX* kararı (C-629/16), prf.57.

⁸²² *CX* kararı (C-629/16), prf.57.

⁸²³ *CX* kararı (C-629/16), prf.58.

gerçekleştirirken Türkiye'yi üçüncü üye devletler ile kıyaslamak yoluyla bir değerlendirme gerçekleştirmiştir. Ancak burada da gerek Ortaklık Anlaşması gerek GB'nin göz ardı edildiği anlaşılmaktadır. Malların serbest dolaşımını üzerine dolaylı etkisi olan bir uygulamanın, AB üye devletleri hariç tutularak Türkiye gerçekleştirilmesi açısından değerlendirildiğinde GB'nin varlığı içerisinde ayrımcılığa neden olduğu söylenebilir.

Karara ilişkin inceleme de bulunan *Göçmen, CX* kararının dolaylı olarak, taşımacılık hizmetlerinin Türkiye/AB Ortaklık hukukunda düzenlenmesi gerekliliğine işaret ettiğini, zira Ortaklık hukukunda taşımacılık hizmetlerine ilişkin özel düzenlemelerin bulunmaması dolayısıyla, AB taşımacılık pazarına erişim koşulları, üye devlet ulusal mevzuatı ve üye devlet ile Türkiye arasında akdedilen ikili anlaşmalara tabi tutulmakta olduğunu ifade etmektedir.⁸²⁴ Ayrıca *CX* kararında ABAD'ın Ortaklık Anlaşması'nın 9. madde hükmünde yer alan vatandaşlık temelinde ayrımcılık yasağını esastan ele aldığını dolayısıyla, her ne kadar açıkça ifade edilmesede, bu maddeyi doğrudan etkili addetmiş olduğunu ve dahası KP'nin 41/1. madde hükmünün uygulama alanı içinde kalmayı Ortaklık Anlaşması'nın 9. madde hükmünün uygulama alanı içinde kalmak için yeterli addetmiş olduğunu belirtmektedir.⁸²⁵

4.3 GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN REVİZE MÜZAKERELERİNDE HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN SERBESTLEŞTİRİLMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ⁸²⁶

Yakın bir döneme kadar, GB'nin revize edilmesinin üyelik süreci çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği, münhasıran GB'nin revize edilmesine odaklanılmasının tam üyeliğe alternatif bir ortaklık statüsüne kapı açabileceği değerlendirildiğinden siyaseten de sakıncalı olacağı yönünde bir yaklaşım söz konusuydu.⁸²⁷ Ancak yakın bir gelecekte Türkiye'nin AB'ye tam üye olma ihtimalinin zayıflaması ve tam üyelik sürecinde yaşanan zorluklar, bu yaklaşımın iki tarafın da menfaatine olabilecek alanlarda ilişkilerin

⁸²⁴ Göçmen, *Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?*, s.19.

⁸²⁵ Göçmen, *Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?*, s.20.

⁸²⁶ GB'nin, mal ticaretinin serbestleştirildiği bir model olduğu dikkate alındığında, *Şeker*'in de ifade ettiği üzere “*GB kapsamının hizmet ticaretine de genişletilmesi ile kastedilenin, taraflar arasındaki hizmet ticaretinin Ortaklık hukuku veya bir başka anlaşma modeli kapsamında özel olarak düzenlenmesi olduğu*” anlaşılmaktadır. *Şeker*, s.208.

⁸²⁷ Sinan Ülgen ve Pelin Yeniğün Dilek, *Gümrük Birliği'nde Yeni Dönem ve İş Dünyası*, Yayın No: T/2015,10-568, TÜSİAD Yayınları, Ekim 2015, s.29, https://istanbul-ekonomi.com/Content/Media/dosyalar/Gumruk-Birliğinde-Yeni-Donem-ve-Is-Dunyasi_1.pdf (01.04.2020).

geliştirilmesi şeklinde bir dönüşüme girmiştir.⁸²⁸ Türkiye açısından GB'nin ortaya çıkardığı sorunların çözümüne yönelik olarak tam üyelik dışında, mevcut GB'nin kapsamının genişletilerek revize edilmesi, GB'nin sona erdirilerek Türkiye ile AB arasında bir STA yapılması başta olmak üzere birçok olasılık tartışılmaktadır.⁸²⁹ GB'nin sona erdirilerek iki aktör arasında hizmetlerin serbest dolaşımının da dahil edildiği bir STA yapılması teoride sorunları çözüyor gibi görünse de, 24 yılda elde edilmiş olan gelişmelerin kaybedilmesine ve Türkiye/AB ilişkilerinde bir gerilemenin yaşanmasına ek olarak bu sisteme geçilmesi uzun bir dönem ve geniş çaplı yeniden yapılandırma gerektireceğinden dış ticaret ve gümrük düzenlemeleri ile ilgili birçok değişikliği de beraberinde getirecektir.⁸³⁰ Türkiye'nin gelirlerinin büyük bir kısmının ihracata dayalı olduğu dikkate alındığında, hizmetler, tarım ve kamu alımları gibi unsurları kapsayacak şekilde ek bir STA kurarak GB'nin dar kapsamı ve bunun sonucunda ortaya çıkacak zorlukların ele alınarak revize edilmesinin Türkiye'ye ve AB'ye ekonomik kazanımlarının daha fazla olacağı⁸³¹ söylenebilir.⁸³² Bu durum Dünya Bankası tarafından 2014 yılında ele alınan "AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi" raporunda da gündeme getirilerek GB'ye sanayi ürünlerinin yanı sıra tarım, hizmetler ve kamu alımlarının da dahil edildiği ek bir STA eklenmesi şeklinde yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸³³

AB'nin son yıllarda gerçekleştirdiği yeni nesil STA'ları incelendiğinde, TTIP anlaşmasında görüldüğü üzere tarife indirimleri ve malların serbest dolaşımına ilaveten hizmetler, kamu ihaleleri gibi yeni sektörlerde de serbestleşmeye gitmesi,⁸³⁴ AB ile hizmet ticaretinde henüz serbestleşmeye gidemeyen Türkiye üzerinde baskı yaratmaya başlamıştır.⁸³⁵ ABD ile AB arasında gerçekleştirilmesi düşünülen TTIP'nin yürürlüğe

⁸²⁸ Ülgen ve Yenigün Dilek, s.29; Genel olarak ekonomik ilişkilerin, Türkiye/AB ilişkisinde önemli bir yere sahip olduğu ve ticaret ittifakının sürdürülmesi için önemli bir neden olduğu ifade edilmektedir. Bu hususa ilişkin detaylı bilgi için ayrıca bkz. Aslı Aydıntaşbaş, "The Discreet Charm of Hypocrisy: An EU-Turkey Power Audit," European Council on Foreign Relations, (23 Mart 2018), <https://ecfr.eu/publication/the-discreet-charm-of-hypocrisy-an-eu-turkey-power-audit/> (09.04.2021).

⁸²⁹ Kalaycı ve Küçükali, s. 22.

⁸³⁰ Özsümer, s.12.

⁸³¹ Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan, "Gümrük Birliği'nin güncellenmesiyle gerek Türkiye gerekse de AB için yeni iş imkânları ve olanakların çıkacağını" ifade etmiştir. Uluslararası Nakliyeciler Derneği, Aralık 2019, s.18.

⁸³² İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), "Mayıs 2015: Gümrük Birliği Revizyonu", 12.05.2015, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=888> (27.04.2020).

⁸³³ Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report*, s.87.

⁸³⁴ Cemalettin Damlacı, "Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye – AB Gümrük Birliği İlişkisine Etkisi", Belgin Akçay (edt.), Türkiye – AB İlişkileri Yeni Gündem, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 171-173

⁸³⁵ Çatır s.77.

girmesi durumunda Türkiye'ye en büyük olumsuz etkisinin hizmetler sektörü açısından olacağı düşünülmektedir.⁸³⁶ Küresel hizmet ticaretinde lider konumda olan iki aktörün hemen hemen tüm sektörlerde karşılıklı olarak birbirlerine uyguladıkları yüksek düzeyli tarife dışı engellerin ve hizmetler sektörünün anlaşma kapsamına dâhil edilmesiyle hizmetler sektöründe ortalama olarak AB'nin ABD'ye ihracatında yüzde 8,5, ABD'nin AB'ye ihracatına ise yüzde 8,9 oranında getirdiği tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması⁸³⁷ durumunda bunun Türkiye ile AB arasındaki hizmet ticaretinde önemli bir ölçüde sapmaya neden olacağı söylenebilir.

GB'ye ek olarak taraflar arasında hizmetler sektörünü kapsayacak şekilde bir STA'nın oluşturulması değerlendirildiğinde söz konusu sektörün Türkiye'nin GSYH'sinin yaklaşık olarak yüzde 70'ini oluşturduğu göz önüne alındığında büyük bir etkisi olacağı söylenebilir.⁸³⁸ Hizmet ihraç eden bir ülke olan Türkiye, küresel hizmet ticareti sıralamasında ihracat verilerine göre 16'ncı, ithalat verilerine göre ise 23'üncü sırada yer almaktadır.⁸³⁹ Katma değer bakımından hesaplandığında Türkiye'nin hizmetler sektöründeki toplam ihracatı yüzde 42'lik bir orana sahiptir.⁸⁴⁰ Türkiye ve AB arasındaki hizmet ihracatın hangi sektörlerde daha fazla olduğuna bakıldığında Türkiye'nin taşımacılık ve turizm sektörlerinde ihracatının ithalatından daha fazla olduğu, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, inşaat hizmetleri, diğer ticari hizmetler ve resmi hizmetlerde ise tam tersi bir durum olduğu görülmektedir.⁸⁴¹

Türkiye ve AB arasındaki hizmet ticaretinin düşük seviyede kaldığı sektörler açısından ticaret yaratma etkisi olan potansiyel bir alanın varlığına işaret ettiği söylenebilir. Zira Dünya Bankası tarafından yayımlanan raporda, "*Türkiye'nin neredeyse tüm AB üye devletleri ile hizmetler sektöründe potansiyelin altında ticaret yapmakta*

⁸³⁶ Martin Raiser, "*The EU-Turkey Customs Union at 20: Time for a Facelift*", *Brookings*. 16 Mayıs 2015 <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2015/03/16/the-turkey-eu-customs-union-at-20-time-for-a-facelift/> (03.05.2020).

⁸³⁷ Abdullah Köten, *Küresel ve Bölgesel Ticari Gelişmeler TTIP ve Türkiye*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara, 2015, s.28.

⁸³⁸ T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, "*Gayri Safi Yurtiçi Hasılların Sektörel Dağılımı*", <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/gayri-safi-yurtici-hasilanin-sektorel-dagilimi-i-85707> (03.05.2020).

⁸³⁹ T.C. Ticaret Bakanlığı, "*Hizmet Ticaret İstatistikleri*", (30.08.2018), <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/hizmet-ticaret-istatistikleri> (05.05.2020).

⁸⁴⁰ Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report*, s.70.

⁸⁴¹ Çatır s.82.

olduğu, bu durumun ikili ticareti arttırmak için bir potansiyelin mevcut olduğunu göstermekte olduğu” ifade edilmiştir.⁸⁴²

Türkiye ve AB arasındaki GB'nin ek bir STA ile hizmetler sektörünü kapsayacak şekilde genişletilmesi durumunda, Türkiye'nin hizmet ihracatının neredeyse yüzde 90'ını oluşturan turizm ve taşımacılık sektörlerinin olumlu olarak etkilenmesi beklenmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan raporda, Türkiye ile AB arasında karayolu yük taşımacılığı sektöründe tam serbestleşmenin gerçekleştirilmesi durumunda Türkiye'nin AB'ye gerçekleştireceği ihracatın 1,9 milyar, AB'nin Türkiye'ye ihracatının ise 1,6 milyar olmak üzere taraflar arasındaki toplam ticarete 3,5 milyar Avroluk bir artışın olacağı öngörülmektedir.⁸⁴³ Hizmetler sektörünün yalnızca karayolu yük taşımacılığı gibi dar bir alanda yapılan bu değerlendirme dikkate alındığında GB'nin ek bir STA ile hizmetler sektörünü kapsayacak şekilde genişletilmesinin Türkiye/AB arasında ticaret yaratıcı bir etkisinin olacağına dair sinyal vermektedir.

Türkiye'nin rekabet gücünün yüksek olduğu turizm ve ulaştırma sektörlerinde beklenen olumlu etkiye karşın, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, inşaat hizmetleri, diğer ticari hizmetler ve resmi hizmetler sektörlerinde kısa dönemde rekabetçi bir baskı oluşturacağı tahmin edilmektedir.⁸⁴⁴ GB'nin 1996 yılında yürürlüğe girmesinin ardından Türkiye sanayinde meydana gelen gelişmeler dikkate alındığında, GB'nin revize edilmesi sonucunda mevcut GB ilişkisinin genişletilmesi ile Türkiye'de hizmetler sektöründe, tıpkı 24 yıl önce sanayi sektöründe olduğu gibi bir etkinin yaşanacağı söylenebilir. Ayrıca, GB'nin etkisiyle Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımın hizmetler sektörü kapsamında da yaşanacağını beklemek ve dolayısıyla, GB'nin hizmetler sektörünü kapsayacak şekilde genişletilmesi her ne kadar ilk etapta zorluklar oluştursa da ilerleyen yıllarda Türkiye için fırsata dönüşme olasılığı oldukça yüksek görülmektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında Türkiye/AB arasındaki ticari ilişkilerdeki mevcut asimetriyi gidermek ve küresel ticaret dinamiklerine uyum sağlamak adına GB'nin

⁸⁴² Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report*, s.74.

⁸⁴³ Avrupa Komisyonu, “*Study on the economic impact of an agreement between the EU and the Republic of Turkey*”, s.5, (14.10.2014) <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/icf-eu-turkey-road-freight-liberalisation-final-report.pdf> (02.05.2020).

⁸⁴⁴ Dünya Bankası, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report*, s.74-76.

kapsamının genişletilerek revize edilmesi gerekmektedir.⁸⁴⁵ Bu husustaki Türkiye'nin girişimleri ve AB'nin de revizyonu kabul etmesinin ardından 2014 yılında gerekli çalışmalara başlanmıştır.⁸⁴⁶ GB'nin revize edilmesi kapsamında Türkiye, Avrupa Komisyonu ile yürüttüğü teknik müzakereleri 27 Nisan 2015 tarihinde tamamlamıştır.⁸⁴⁷ Avrupa Komisyonu'nun Ticaretten Sorumlu Üyesi Cecilia Malmström ve Dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci'nin 12 Mayıs 2015 tarihinde yaptığı ortak açıklamada GB'nin revize edilmesi için müzakerelerin başlayacağı ifade edilmiştir.⁸⁴⁸ Ancak üzerinden geçen 5 yıllık süreye rağmen taraflar arasında henüz tam olarak bir ilerleme gerçekleşmemiştir. Bu hususta Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından, 2018 yılındaki Türkiye/AB Zirvesi'nde, GB'nin revize çalışmalarına başlanması, teknik nitelikteki konuların siyaset meselesi haline getirilmemesi ve her iki tarafın da faydasına olan başlıklarda süratle mesafe alınması gerektiği, zira küresel bir güç olma iddiasındaki Avrupa'nın bölgede kilit aktör, jeostratejik öneme haiz bir müttefik, genç nüfusa sahip dinamik bir ülke olan Türkiye'yi genişleme politikalarının dışına itmesinin vahim bir hata olacağı ifade edilmiştir.⁸⁴⁹ Avrupa kültürünü kazan-kazan olarak ifade eden Faruk Kaymakçı ise 2019 yılında yaptığı açıklamada GB'nin 23 yılda Türkiye'nin AB'ye ihracatı yaklaşık 1 trilyon ABD Doları olurken, AB'nin Türkiye'ye ihracatının 1.3 trilyon ABD Doları olduğunu, dünyanın birçok bölgesinde görülmeyen 2.3 trilyon ABD Dolarlı ticaret hacmi karşısında GB'nin revize edilmesinin geciktirilmesinin anlamsız olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵⁰ GB'nin revize edilmesinin tartışıldığı dönemki temel nedenin teknik ve ekonomik nitelikte olduğunu ancak taraflar arasındaki gerilimlerinin ardından bu durumun siyasallaşmaya başlamasıyla karmaşık bir hale geldiğini belirten *Arısan Eralp*'e göre şu anda güncellenmiş bir anlaşma, ya Türkiye/AB ilişkilerini derin bir krizden çıkarabilecek bir ilaç ya da AB normları ve değerlerinden sapan Türkiye için bir ceza

⁸⁴⁵ GB'nin revize edilme sürecinin Türkiye üzerinde dönüştürücü bir güce sahip olacağı beklenmektedir. Bu hususa ilişkin olarak bkz. Nathalie Tocci, “**Beyond the Storm in EU-Turkey Relations**,” ekathimerini.com (18 Ocak 2018), <https://www.ekathimerini.com/opinion/225030/beyond-the-storm-in-eu-turkey-relations/> (09.04.2021); Sinan Ülgen, “**Trade as Turkey's Anchor**,” Carnegie Europe, 13 Aralık 2017, <https://carnegieeurope.eu/2017/12/13/trade-as-turkey-s-eu-anchor-pub-75002> (09.04.2021).

⁸⁴⁶ Özşümer, s.9.

⁸⁴⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı, “**Gümrük Birliği Neden Güncelleniyor?**”, (09.01.2019) <https://www.ticaret.gov.tr/dis-ilkiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncellenme-sureci/gumruk-birligi-neden-guncelleniyor> (21.04.2020).

⁸⁴⁸ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “**AB-Türkiye Gümrük Birliği güncelleniyor**”, (13.05.2015), <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-turkiye-gumruk-birligi-guncelleniyor-4650> (03.05.2020).

⁸⁴⁹ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “**Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Türkiye-AB Zirvesi'nde Karayolunun Önündeki Engelleri Kaldırın Çağrısı**” UND'nin Sesi Dergisi, Sayı:428, Nisan 2018, s.26.

⁸⁵⁰ Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “**Sürücüler ve Araçlar AB Topraklarında Özgürce Hareket Edebilmelidir**”, UND'nin Sesi Dergisi, Sayı:440, Mayıs 2019, s.36, <http://www.und.web.tr/2019/mayis.pdf> (05.05.2020).

olarak düşünülerek askıya alınabileceği şeklinde bir tutum olarak algılanmaktadır.⁸⁵¹ Tarım ve hizmet ticaretinin tam olarak serbestleştirilmesini ve ayrıca kamu ihale piyasalarının iki taraflı açılmasını sağlayan revize edilmiş bir GB'nin büyük ölçüde Türkiye'deki siyasi istikrara tabi olacağı ifade edilmektedir.⁸⁵² Ülgen, Türkiye/AB siyasi ilişkilerinin, öngörülebilir gelecekte gerçek anlamda bir toparlanma beklentisinin olmadığı derin bir krizde olduğu bir çağda, GB'nin, kısıtlı, ancak gerçek ve işbirlikçi bir Türkiye/AB çerçevesini sürdürmenin yegane kurumsal dayanağı olmaya devam edeceğini ve bu yönüyle de önem arz ettiğini belirtir.⁸⁵³ Dolayısıyla, Türkiye/AB ilişkilerinin neredeyse kaçınılmaz bir çatışmaya doğru ilerlediği bir zamanda, revize edilmiş bir GB'nin kazandırabileceği kazanımlar daha da gerekli olabilir.

GB'nin hukuki açıdan OKK ve uluslararası anlaşma olmak üzere iki farklı yöntemle revize edilebileceği söylenebilir. Bu noktada başvuru OKK yöntemi ve uluslararası anlaşma yöntemi arasında kimi avantaj ve dezavantajların olduğunu belirtmek gerekir.⁸⁵⁴ Bu hususta ilk olarak OKK yöntemini ele alırsak dayanak noktası olarak Ortaklık Anlaşması'nın 22/3 madde hükmünü öne sürebiliriz. Hükümde “... ortaklık rejiminin gerçekleşmesi yolunda, Anlaşma amaçlarından birine ulaşmak için, Akit Taraflar'ın bir ortak davranışı gerekli görüldüğü takdirde, Anlaşma bunun için gerekli davranış yetkisini öngörmese bile, Ortaklık Konseyi uygun kararlar alır”⁸⁵⁵ denilerek Konseyin geniş bir yetkiye sahip olduğunu belirtilmektedir. Hüküm incelendiğinde, yetkinin kullanılabilmesinin anlaşmanın amaçlarına ulaşmaya şartlandırıldığı görülmektedir. Bu noktada anlaşmanın amacının belirtildiği madde 2/1 önem arz etmektedir. İlgili madde hükmünde “Anlaşma'nın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik

⁸⁵¹ Nilgün Arısan Eralp, “The Unique Nature of Modernizing the Customs Union”, Turkish Policy Quarterly, (28 Eylül 2018), <http://turkishpolicy.com/article/920/the-unique-nature-of-modernizing-the-customsunion> (09.04.2021).

⁸⁵² Senem Aydın Düzgit, “Turkey and the EU: Perpetual Crisis or Restricted Cooperation?”, GMF Strengthening Transatlantic Cooperation, (16 Haziran 2017), <https://www.gmfus.org/publications/turkey-and-eu-perpetual-crisis-or-restricted-cooperation> (09.04.2021).

⁸⁵³ Ülgen.

⁸⁵⁴ Kapsamlı bilgi için bkz. İlke Göçmen, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği'nin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, 2016.

⁸⁵⁵ Ortaklık Anlaşması Madde 22/3.

etmektedir”⁸⁵⁶ denilmektedir. Ortaklık Konseyi, bir yanda Türkiye’nin, diğer yanda ise AB üyesi tüm devletlerin yanı sıra AB’nin alınacak kararlarda yer aldığı ve kararların oy birliği ile alındığı iki taraflı bir yapıyı içermektedir. AB üyesi devletler ve AB’nin birlikte sahip olduğu tek bir oyu bulunmakla⁸⁵⁷ birlikte bunlarda herhangi birinin Ortaklık Konseyi’nin alacağı bir kararı “veto” edebilme kabiliyetine sahip bulunduğu dikkate alındığında kararları almak pratikte çok da kolay olamamaktadır.

Uluslararası anlaşma yöntemi bağlamında GB’nin revize edilmesi ise Ortaklık Anlaşması gibi, bir başka uluslararası anlaşmanın gerçekleştirilmesiyle yapılabilir. Böyle bir yöntemin seçilmesi durumunda âkit taraflar arasında bir uzlaşma (oybirliği) ve her bir âkit tarafın kendi anayasal kurallarına uygun olarak yürüttüğü bir onay süreci gerektirir. Bu iki yöntem bu açıdan değerlendirildiğinde uluslararası anlaşma yönteminin uzlaşmanın yanı sıra zorlu bir onay süreci gerektireceğinden Göçmen’inde ifade ettiği üzere *“Türkiye açısından en uygun yol, özellikle birtakım AB üyesi devletin Türkiye karşındaki olası negatif tutumları hesaba katılırsa, hukuken ve siyaseten yöntemin mümkün olduğu ölçüde, OKK yöntemi ve böylece AB açısından salt Konseyin nitelikli çoğunluk ile karar almasının sağlanması olarak gözükmektedir.”*⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Ortaklık Anlaşması Madde 2/1.

⁸⁵⁷ Heliskoski sahip olunan bu tek oyun kullanımı ile ilgili üç varsayımdan bahsetmektedir. *“Birincisi AB ilgili konu yönünden hiç yetki sahibi değilse yalnızca AB üyesi devletler Ortaklık Konseyindeki “bir oyu” kullanır. İkincisi, AB ilgili konu yönünden münhasır yetki sahibiyse AB o “bir oyu” kullanır. Üçüncüsü, ilgili konudaki yetki paylaşıyorsa AB ve üyesi devletler bir arada o “bir oyu” kullanabileceğini”* ifade etmektedir. Aktaran Göçmen, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği’nin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış**, s.105.

⁸⁵⁸ Göçmen, **Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği’nin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış**, s.110.

SONUÇ

Bu çalışmada, Ortaklık ilişkisi bağlamında Türkiye/AB arasındaki mevcut hukuki belgeler ve AB kapsamındaki hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin hükümler incelenerek taraflar arasındaki hizmet serbestisine ilişkin hukuki durumun ABAD içtihatları bağlamında nasıl bir süreçten geçtiğine ilişkin analizler yapılmakla birlikte GB'nin revizyonu kapsamında hizmetlerin serbest dolaşımının neden gerekli bir unsur olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye/AB Ortaklık ilişkisi bağlamında hizmetlerin serbest dolaşımını Ortaklık Anlaşması'nın 14. madde hükmü ile Ortaklık Anlaşması'nın eki olarak imzalanmış olan KP'nin 41. ve 42. madde hükümlerinde ele alınmıştır. Böylece Türk vatandaşlarının ilgili hükümler kapsamında AB'de serbest dolaşım çerçevesinde yerleşme serbestisi ve hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin *standstill* kuralından, GB'den kaynaklı birtakım haklara sahiptir. Söz konusu haklar Türk vatandaşlarının AB içinde serbest dolaşımına ilişkin önemli hukuki dayanaklar sunmaktadır. AB'de Türk vatandaşlarının serbest dolaşımına ilişkin bu hukuki gerçeğe rağmen AB üye devletleri tarafından genel olarak reddedici bir tavır sergilemekte olduğu dikkate alındığında uygulamada bu hakların kullanılmasında sıkıntılarının çıkmasının kaçınılmaz olduğu öngörülebilmektedir. Bu noktada AB hukukunun açıklığa kavuşturulmasında önemli bir unsur olan ABAD'ın yıllar içerisinde gerek Ortaklık Anlaşması gerekse KP'nin 41/1. maddesinin kapsamına yönelik vermiş olduğu kararlar ile Türk vatandaşlarının Ortaklık hukukundan kaynaklı serbest dolaşım haklarının yorumlanması ve geliştirilmesinde önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, AB üyesi olmadığı için, Türk yargı organlarının ne hukuken ne de fiilen ABİHA 267. maddesinde düzenlenmiş olan önkarar prosedürünü uygulama suretiyle ABAD'ın yorumunu isteme gibi olanakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilgili kişilerin, ev sahibi üye devletin idari ve yargı mercileri önünde hak talebinde bulunmaları gerekmektedir. ABAD'ın bu çerçevede Türk vatandaşlarıyla ilgili almış olduğu kararlar, davaya taraf olan Türk vatandaşlarının dava konusu kişisel durumları ile doğrudan bağlantılı olarak, ulusal mahkemelerin karar vermekte güçlük çektikleri hususlara açıklık getirmekte önem teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın işaret ettiği üzere, ABAD'ın Türkiye/AB Ortaklık ilişkisi kapsamında hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin vermiş olduğu kararlar ile söz konusu

ilişkinin gelişim aşamaları ortaya konmuştur. ABAD'ın Ortaklık ilişkisi kapsamında Türk vatandaşlarının haklarına ilişkin vermiş olduğu kararlar ile mevcut haklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Konumuzla ilgili olarak ABAD'ın vermiş olduğu ilk karar *Savaş* kararıdır. *Savaş* kararı ABAD'ın iş kurma hakkı ve hizmet edimi hususunda almış olduğu ilk karar olması açısından ve Ortaklık hukukunun Birlik üye devletlerince daha iyi yorumlanması ve uygulanması yönünden önem arz eden bir niteliğe sahiptir. Bu kararla KP'nin 41/1. madde hükmünün doğrudan uygulandığı ve hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında dikkate alındığı kararlar süreci başlamış ve hukuken oldukça önemli kararlara imza atılmıştır. Nitekim Türk taşımacılık sektörünü ve Türk şoförlerini doğrudan ilgilendiren, sınır aşma kavramının ilk kez Türkiye'den sağlanan hizmetler için de kabul edildiği, böylece Türk hizmet sunucuları bakımından KP'nin 41/1. madde hükmünün uygulama alanı bulduğu *Abatay/Şahin* kararının bu sürece ilişkin önemli bir adım olduğu söylenebilir. 1/80 sayılı OKK'nın 13. madde hükmünün kapsamı ile KP'nin 41. madde hükmünde öngörülen hizmetlerin serbest dolaşımından kimlerin hangi koşullar altında faydalanabileceğini ilk kez açıklığa kavuşturmuştur. Türkiye'de ticaret siciline kayıtlı ve AB üye devletlerine hizmet sağlayan teşebbüslerin yanı sıra bu teşebbüslerin çalışanlarının da AB üye devletlerince hizmet serbestisine getirilen yeni kısıtlamalara karşı KP'nin 41/1. madde hükmüne dayanabilecekleri ortaya konmuştur. *Savaş* ve *Abatay/Şahin* kararlarından sonra tartışılan hizmetlerin serbest dolaşımını engellemeye yönelik ileri sürülebilecek ilk girişte vize uygulamasının üye devletlerin hakimiyet yetkisi alanına girdiği yönündeki itirazlar, *Tüm/Darı* kararıyla reddedilmiştir. İngiliz hükümetinin ilk girişte vize verme yetkisinin egemenlik hakları kapsamında olduğuna ilişkin savunmasına karşın ABAD, KP'nin 41/1. madde hükmünün Ortaklık hukukundan kaynaklı yerleşim serbestisinin kullanımı ve hizmet serbestisi kapsamında ilk girişleri düzenleyen kurallar bakımından da geçerli olduğuna hükmetmiştir. Nitekim, aksi bir yorum benimsenmiş olsaydı, yani üye devletlerin, Türk vatandaşlarının kendi bölgelerine girişlerini daha zor ve hatta imkânsız hale getirmelerine izin verilseydi, *standstill* kuralı bugün için anlamsız ve gereksiz bir hale gelecekti. Bu açıdan da önem arz eden bir karar niteliği taşıdığını belirtmek gerekir.

Schengen sisteminin getirmiş olduğu vize uygulamasının sınırlandırılmayacağı yönündeki itirazlar ise, *Soysal* kararına konu olmuştur. Almanya'nın, AB'nin 539/2001

sayılı Vize Tüzük'ünde vize uygulanacak ülkeler arasında Türkiye'nin gösterilmesi sebebiyle Türk vatandaşlarına vize uygulama haklarının bulunduğu savına karşın ABAD, AB'nin yaptığı uluslararası antlaşmaların ulusal hukuka ve AB'nin ikincil kaynaklarına olan üstünlüğünü vurgulayarak KP'nin vizeyle ilgili madde hükmünün Türk vatandaşları için uygulanması gerektiğini, zira geçici olarak AB'ye gelen ve çalışma amacı olmayan Türk vatandaşlarına yönelik vize uygulamasının ilave bir engel oluşturduğunu ortaya koymuştur. Hukuk Sözcüsü'nün görüşü olmaksızın karara bağlandığından, davanın yeni bir hukuksal sorun teşkil etmediği, bu yönüyle de bu kararın, hukuki açıdan, *Abatay/Şahin* ve *Tüm/Darı* kararlarının mantıki sonucu olmaktan öteye geçmemekte olduğu söylenebilir.⁸⁵⁹ Vize önlemi her ne kadar ayrımcılık teşkil etse de kendiliğinden Ortaklık Anlaşması'na ters düşmemektedir. *Standstill* kuralı, yalnızca taraf devletler arasındaki mevcut durumu korumayı öngördüğünden, bu kuralın yürürlüğe girdiği tarihte vize uygulayan bir ülke, bu tarihten sonra da vize uygulamasını sürdürebilmektedir. Ancak, o tarihte uygulanan vize kurallarında bir zorlaştırma gerçekleştirilemez. Dolayısıyla akit tarafların vatandaşları arasında uygulamada gerçekleştirilen her türlü farklılığın yeni bir kısıtlama yasağı oluşturmayacağı söylenebilir. Vizenin ilk kez açık olarak KP'nin 41/1 madde hükmü kapsamında yeni bir kısıtlama olduğunu ifade etmesi bakımından yeni ve önemli bir içtihat oluşturmaktadır. Alınan bu karar ile, serbest meslek sahibi olan Türk vatandaşlarıyla Türk uyruklu çalışan ya da sahiplerinin hizmet sunucuları olarak AB üye devletlerine vize şartı olmaksızın girebilecekleri açık bir şekilde ifade edilmektedir. Ancak bu durum, her isteyen Türk vatandaşının AB üye devletlerine vize şartı olmaksızın serbestçe gidebilecekleri anlamına gelmemektedir. *Soysal* kararı başta iş adamları olmak üzere, avukat, sporcu, doktor ve akademisyenleri ilgilendirmektedir.

Hizmetlerin serbest dolaşımı açısından AB üye devletlerince ileri sürülen her itirazın hukuka uygun olmayacağı ABAD'ın vermiş olduğu liberal kararlar ile çok net bir biçimde ortaya konulmuşken, *Demirkan* kararıyla, bu liberal yaklaşımdan uzaklaşmış olduğu söylenebilir. ABAD'ın, *Soysal* kararı sonrası Türk vatandaşlarında hakim olan olumlu hava *Demirkan* kararıyla bir anda tersine dönmüştür. Zira, ABAD'ın, *standstill* kuralından hareket ile KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte vize uygulamayan üye devletlerin,

⁸⁵⁹ Aynı yönde bkz. Karayiğit, *Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of Economic Freedom*, s.419-20.

o tarihten sonra Türk hizmet sunucularına vize uygulaması getiremeyeceğinin açıklığa kavuşturulduğu *Soysal* kararının ardından bir sonraki adım olarak Türk hizmet alıcılarına uygulanan vizenin de *standstill* kuralına aykırı olduğu hususunda karar vermesi beklenmekteydi. Fakat bu beklenti gerçekleşmemiştir. KP'nin 41/1. madde hükmünün hizmet alımını içerip içermediğine ilişkin yapılan incelemede ABAD'ın konuyu serbest dolaşım kapsamında değerlendirerek AB yurttaşlığı ile bağdaştırması aslında konunun esasından uzaklaştırıldığını düşündürmektedir. Zira pasif hizmetin serbest dolaşımının ilk kez söz konusu olduğu *Luisi/Carbone* kararının verildiği dönem dikkate alındığında AB yurttaşlığı kavramının henüz AB hukukunda yer almadığı bilinmektedir. Zira, AB yurttaşlığı kavramının 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile hukuki bir boyut kazanmış olduğu bilinmektedir. Ortaklık Anlaşması'nın dibacesinde ve 28. maddesinde Ortaklık ilişkisinin Türkiye'yi üyeliğe hazırlamakta bir araç olarak öngörüldüğü ve Ortaklık Anlaşması'nın hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin 14. madde hükmü incelendiğinde Türkiye ile AB arasındaki hizmet serbestisinin oluşturulması perspektifinin temelinde Roma Antlaşması'yla AB ile üye devletlerinin kendi aralarında kurdukları ilişkiyi yansıttığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye ve AB arasında hizmet sunma özgürlüğüne yönelik hususlarda AB hukukunca öngörülen sisteme benzer bir yaklaşımın benimsenmesinin hedeflenmiş olduğunu göstermektedir. Bundandır ki akit taraflar arasındaki hizmet serbestisine ilişkin getirilen kısıtlamaların giderilmesi amacı ile Kurucu Antlaşmalar'da hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik geçerli olan ilkelerin Türk vatandaşlarına mümkün olduğu kadar aktarılması gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili hükümlerin göz ardı edilerek hizmet alımının yalnızca AB yurttaşlığıyla ilişkilendirilmesi yanlış bir tutumdur. Bu noktada, bazı üye devletlerin ve AB organlarının, davanın olası sonuçları, örneğin vizesiz dolaşım gibi sebeplerle davaya müdahil oldukları dikkate alındığında ABAD'ın belli beklentiler doğrultusunda hareket etmiş olduğu söylenebilir. ABAD'ın içtihat çizgisinden sapmış olması da siyasi mülahazaların önem teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Zira, her birey potansiyel tüketici olarak hizmet alıcı konumundadır. ABAD'ın tamda bu noktada bu sorumluluğu üzerine almaktan kaçındığını ve Birlik içi siyasi baskılara yenik düştüğünü ifade etmek kanımca yanlış olmayacaktır.

Demirkan kararı sonrası karşımıza çıkan *İstanbul Lojistik* ve *CX* kararları ise hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin farklı bir boyutu ortaya koymaktadır. Daha önce

incelediğimiz kararlar hizmet sunucularının kendisinden kaynaklı olarak değerlendirilmeye alınırken bu iki kararda hizmetin sunulma şekli kapsamında bir inceleme söz konusudur. *İstanbul Lojistik* kararında geçiş belgeleri ile ilgili husus değerlendirilmeye alınmıştır. Malların taşınmasıyla başlatılan ve aslında mala değil, fakat maldan ötürü gerekli olan bir faaliyete dayatılan mali bir yükümlülüğün, malların nakliyesi veya yolların kullanımı dolayısıyla da olsa taşıma firmasından alınmakta olan bu tarz vergilerin, taşınan mallar üzerinde mali yük oluşturacağı ifade edildiği kararda 1/95 Sayılı OKK'nın 4. madde hükmü ile ABİHA'nın 30. madde hükmünün özdeş olduğundan yola çıkarak ABİHA'nın 30. madde hükmüne ilişkin içtihadına göre bir inceleme yapılmıştır. Bu açıdan, AB iç pazar hukuku ilkelerinin bütünüyle Ortaklık hukukuna aktarılmakta olduğu ve bu durumun, Ortaklık hukukunca Türkiye'yi AB pazarına erişiminde mümkün olabilecek en ileri noktaya taşıdığı söylenebilir. Bu karar ile taşımacılıkla ilgili her durumun hizmetlerin serbest dolaşımına yönelik olmayacağı, kimi zaman malların serbest dolaşımına yönelik de olabileceği anlaşılmaktadır.

Geçiş belgelerinin söz konusu olduğu *İstanbul Lojistik* kararının ardından *CX* kararında ise taşıma kotaları gündeme gelmiştir. *CX* kararında da *İstanbul Lojistik* kararında olduğu gibi esas davadaki uyumsuzluğun malların serbest dolaşımı mı, yoksa hizmetlerin serbest dolaşımı mı içinde kaldığına ilişkin bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bir uyumsuzluqtaki ihtilafli önlem, hangi serbesti kapsamına girdiğine ilişkin yapılacak inceleme de ise ABAD, ilgili ihtilafli önlemin amacını ortaya koymak suretiyle söz konusu uyumsuzluğa bu serbestilerden asli olanı uygulayarak çözümü sağlamaktadır. Bu incelemede taşıma kotalarının taşımacılık hizmetleri kapsamında geçerli bir husus olduğu belirtilmiştir. Taşımacılık hizmetleri AB hukukunun aksine Ortaklık hukuku kapsamında hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin genel kurallara dolayısıyla KP'nin 41/1 madde hükmü kapsamına tabidir. Bu bakımdan taşıma kotalarına ilişkin unsurların *stanstill* kuralından yola çıkılarak giderilmesi gerekliliği ortaya konmuştur.

ABAD'ın bu içtihatlarıyla, Türk vatandaşlarının hizmet sunma serbestisi her bir kararla yeni bir temel kazanmıştır. Ortaklık hukuku kapsamındaki Türk hizmet sunucularının hakları, yukarıda belirtilen kararlar ile bir ölçüde somutlaşabilmiştir.⁸⁶⁰

⁸⁶⁰ Erdenir, s.550.

Ortaklık hukukunun kuralları genel olarak tek taraflı haklar tanıyormuş gibi bir incelemede bulunulduğundan AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucularının Ortaklık hukuku kurallarından kaynaklı birtakım haklar elde edebileceği hususu ihmal edilmiştir. Türkiye ile AB arasında akdedilen Ortaklık Antlaşması, KP ve OKK'ların sağladığı haklar prensip olarak karşılıklılık esasına göre tanınmıştır. Dolayısıyla Ortaklık hukuku kuralları hem hizmetlerin serbest dolaşımdan faydalanmak isteyen Türk hizmet sunucularına hem de AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularına haklar sağlamaktadır. Böylece, KP'nin 41/1. madde hükmünde yer alan *standstill* kuralı Türkiye'ye hizmet sunmak isteyen AB üye devlet vatandaşlarını da koruma altına almış bulunmaktadır.⁸⁶¹ Dolayısıyla benzer bir yorum yapılarak, Türkiye, KP'nin yürürlüğe girdiği tarihte AB üye devlet vatandaşlarına uyguladığı kuralları, hükmün yürürlüğe girdiği tarihten sonra da devam ettirmek durumundadır, yani var olan hak ve özgürlükleri yeni kısıtlamalar ile sınırlandırmaktan kaçınmalıdır, aksi bir durumda AB üye devlet vatandaşlarının kendileri açısından lehe olan önceki kuralların uygulanmasını talep edebileceği söylenebilir. Ayrıca Ortaklık Anlaşması'nın 14. madde hükmünün Türk hukuku açısından doğrudan etkiye sahip olmayacağını söylenebilir. Dolayısıyla bu maddede düzenlenen hizmetlerin serbest dolaşımına Türk hizmet alıcılarının dâhil edilmediği dikkate alındığında Türkiye tarafından bu serbesti kapsamına AB üye devlet vatandaşlarının hizmet alıcılarının dâhil edilmesini beklemek anlamsız olacaktır.

Türkiye ile AB arasındaki mevcut ortaklık kurallarının yorumu ile ilgili olarak ABAD tarafından verilen kararlar, AB'ye ait olan bir kurumun ürünleridir. Söz konusu kararlar ABİHA 260. madde hükmüne göre, AB ve üye devletler açısından bağlayıcıdır. Her ne kadar Türkiye açısından ABAD kararlarının bir bağlayıcılığı olmasa da, uluslararası hukuk bakımından Türkiye'nin bağlı olduğu Ortaklık Anlaşması, KP ve OKK'lar dolayısıyla hukuki bir önemi bulunduğundan söz edilebilir.⁸⁶² Dolayısıyla Türk makamları, Ortaklığın amacı ve akit tarafların karşılıklılık prensibi kapsamında mevcut olan yükümlükleri dikkate almaksızın Ortaklık kurallarının açıklığa kavuşturulmasında önemli bir aktör olan ABAD'ın ilgili hususa ilişkin olarak yapmış olduğu yorumları yok sayarak, AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularına vermekle yükümlü oldukları

⁸⁶¹ Groenendijk ve Luiten, s.10.

⁸⁶² Ortaklık Kurallarının Türk hukukundaki durumuna ilişkin olarak **1.3.4 Ortaklık Hukuku Kurallarının Türk Hukukunda Yeri ve Değeri** başlığını inceleyiniz.

hakları vermekten kaçınamayacaktır. ABAD'ın Türk hizmet sunucuları bağlamında yapmış olduğu yorumların, AB üye devlet vatandaşları olan hizmet sunucuları içinde Türk hukukun açısından geçerli olacağıın söylenmesi çok aşırıya kaçan bir yorum olarak değerlendirilebileceği gibi ABAD'ın yapmış olduğu yorumların hiçbir şekilde dikkate alınmaması da savunulacak bir bakış açısı değildir. Ortaklık kurallarının sağladığı hakların Türk hizmet sunucuları tarafından kullanılmasını desteklerken, aynı hakların AB üye devlet vatandaşı olan hizmet sunucularınca kullanılamayacağını ileri sürmek ise büyük bir çelişki yaratacaktır.

Bu çalışmanın işaret ettiği bir başka husus, hizmet sunucularının karşısına çıkarılan vize engelinin malların serbest dolaşımının öngörüldüğü GB kapsamında aşılması gereken önemli bir unsur olarak varlığını devam ettirmekte olduğudur. Hizmetlerin serbest dolaşımı ile malların serbest dolaşımı arasındaki ilişkinin önemine binaen bu husus ABAD önünde daha pek çok yargılamaya konu edilecek gibi gözükmektedir. Bunun nedeni, malların serbest dolaşımının tamamlayıcı olarak düşünülen hizmet serbestisinin GB kapsamında yer almaması dolayısıyla taşıma kotaları gibi uygulanan sistemlerin malların serbest dolaşımını kısıtlayıcı etkiler meydana getirmesinden kaynaklanmaktadır. Taraflar arasındaki GB'nin varlığı malların serbest dolaşımının sağlanmasını gerektirir. Malların serbest dolaşımı ise kısıtlayıcı ve engelleyici unsurların yokluğuyla söz konusu olmaktadır. Ancak GB kapsamında malların serbest dolaşımına izin verilirken, söz konusu malların ticaretini yapan iş adamlarının⁸⁶³ ve taşımalarını gerçekleştiren şoförlerin önüne vize engellerinin çıkarılması bu noktada GB'nin mantığıyla örtüşmemektedir. Benzer şekilde taşıma kotaları malların serbest dolaşım sürecinde önemli bir engel olarak Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır. Taşıma kotaları dolayısıyla hem nakliye sektörünün iş potansiyeli hem de GB üyesi olan bir Türkiye'nin AB'ye ihracat imkânları olumsuz yönde etkilenmektedir. GB'nin akit taraflarınca ikili anlaşmalar ile belirlenen geçiş belgelerinin yetersizliği Türk ihracatçılara zaman ve yakıt açısından ilave masraflar yüklenmesine neden olmaktadır. Her ne kadar ilk bakışta sürücülere uygulanan vizeler ve taşıma kotaları hizmetlerin serbest dolaşımıyla ilişkilendirilmekteyse de asıl etkinin malların serbest dolaşımına

⁸⁶³ İKV tarafından ifade edildiği üzere vize uygulamaları Türk iş adamlarının mevcut iş bağlantılarını dahi yürütmekte güçlük çekmelerine neden olmakta, AB ve üçüncü ülkelerdeki meslektaşları karşısında rekabette dezavantaja düşmektedir. Özler ve Özsöz, **Vize Şikâyet Hattı Proje Raporu**.

yönelik olduğu açıkça kendini hissettirmektedir. Zira, malların serbest dolaşımı, mallar ile ayrılmaz bir nitelik arz eden araç ve sürücülerin serbest dolaşımıyla ilintilidir. Dünya Bankası, vize alım zorlukları ve kalış süresindeki kısıtlamaların GB'nin işleyişine, dolayısıyla da malların serbest dolaşımına zarar verdiğini GB Değerlendirme Raporu'nda açıkça ortaya koymuştur. Bu yüzden, taraflar arasındaki hizmet serbestisinin uygulama alanını netleştirmek önem arz etmektedir. Nitekim ABAD, hizmetlerin serbest dolaşımının malların serbest dolaşımı ile ilişkisini açıklamaya yönelik *Siot*⁸⁶⁴, *Geddo*⁸⁶⁵, *Dassonville*⁸⁶⁶ gibi kararlar vermiştir. ABAD'ın Türkiye/AB ilişkisi bağlamında bu noktada vermiş olduğu *Soysal*, *İstanbul Lojistik* ve *CX* kararlarına dikkat çekmek gerekir. *Sosyal* kararında malların serbest dolaşımının sağlanmasında görevli tır şoförleri olan Soysal ve diğerlerinin vize engeli ile karşılaşması, söz konusu bireylere zaman açısından sıkıntılar ve külfetler yüklediğinden, doğrudan değilse bile dolaylı olarak malların serbest dolaşımına engel oluşturduğu söylenebilir. Tırlara konulan geçiş ücretleri dikkate alındığında her ne kadar hizmetlerin serbest dolaşımı bağlamında değerlendirilse de uygulamada bunun tır üzerinde giden mala gümrük vergisi ile eş etkili bir önlemmiş gibi yansıdığını ve bunun üreticinin rekabet gücünü olumsuz etkileyebileceği *İstanbul Lojistik* kararında açıkça kendini göstermiştir. Dolayısıyla hizmetlerin serbest dolaşımının, malların serbest dolaşımının sağlanmasında bir güvence niteliği taşıdığı ifade edilebilir. GB'nin revize edilerek genişletilmesinin tartışıldığı bir gündemde, Türk taşımacılık sektörünün karşılaştığı sorunlardan bir tanesinin hukuki olarak çözümlenmesinin Türkiye'nin müzakere pozisyonunu güçlendirmesi açısından önem teşkil ettiğini, ulusal kuralları uyarınca AB üyesi devletlerin taşımacılık sektörüne uyguladıkları geçiş kotalarına yönelik hukuki süreçlerin yürütülmesinin gerekliliğini ortaya koyması bakımından, ayrıca üzerinde durulması gereken bir husus olduğunu belirtmek gerekir. *İstanbul Lojistik* kararından sonra ABAD'ın *CX* kararında da ihtilafli önlemin malların mı, yoksa hizmetlerin mi serbest dolaşımı içinde kaldığına ilişkin bir inceleme gerçekleştirilmiş olması bize karayolu taşımacılığıyla ilgili olarak bu meselenin ileriki uyuşmazlıklarda tekrar gündeme gelebileceğine işaret etmektedir. *Göçmen*, *CX* kararının dolaylı olarak, taşımacılık hizmetlerinin Türkiye/AB Ortaklık hukukunda düzenlenmesi

⁸⁶⁴ *Siot* kararı (C-266/81).

⁸⁶⁵ *Geddo* kararı (C-2/73).

⁸⁶⁶ *Dassonville* kararı (C-8/74).

gerekliliğine işaret ettiğini, zira Ortaklık hukukunda taşımacılık hizmetlerine ilişkin özel düzenlemelerin bulunmaması dolayısıyla, AB taşımacılık pazarına erişim koşulları, üye devlet ulusal mevzuatı ve üye devlet ile Türkiye arasında akdedilen ikili anlaşmalara tabi tutulmakta olduğunu ifade etmektedir.⁸⁶⁷ GB'nin revizyonuyla ilgili müzakerelerin başlamasıyla birlikte, taşıma kotolarına ilişkin olarak da çeşitli serbestleştirme senaryoları ortaya konulmuştur. Taraflar taşıma kotolarını derinlemesine ele alma ihtiyacı konusunda samimi ve dürüst olduğu sürece, taşıma kotoları sorununun çözülmesi olasılığının oldukça gerçekçi olabileceği söylenebilir.

Hizmetler sektörünün serbestleştirilmesine ilişkin unutulmaması gereken bir diğer önemli husus ise hizmetlerin serbest dolaşımının iş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi kapsamında halihazırda Türkiye/AB üyelik müzakereleri bağlamında ele alınmakta olduğudur. Hiç şüphesiz, Türkiye'nin AB üyeliği tarafların hizmetler sektörüne en ideal biçimde entegre olmasını sağlayacak olan yöntemdir. *Kaygusuz'un* da ifade ettiği üzere *“nasıl AB daha yakın Birlik vizyonunu terk etmiyorsa, Türkiye de, tam üyelik vizyonunu terk etmemelidir.”*⁸⁶⁸ Ancak, içinde bulunduğumuz dönemde Türkiye'nin AB'ye tam üye olma ihtimalinin zayıflaması ve tam üyelik sürecinde yaşanan zorluklar da dikkate alındığında hizmetler sektörü gibi iki tarafın da menfaatine olabilecek alanlarda ilişkilerin münferiden geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte, hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin verilen kararlar, Ortaklık hukukunun ilgili hükümlerinin, ulusal mevzuat ve uygulamalara yansıtılması çerçevesinde üye devlet makamlarına yol gösterici nitelikte olan bağlayıcı kararlardır. Bu karar hükümleri, diğer Türk vatandaşlarının da ulusal mahkemeler önünde emsal göstermek açısından durumlarına göre faydalanabilecekleri içtihatlar oluşturmaktadır. Hizmetlerin serbest dolaşımı bağlamında Türkiye/AB Ortaklık ilişkisini bütünüyle göstermek açısından alınan bu kararlar henüz yetersizdir. Dolayısıyla bu kapsamda alınacak kararların mevcudiyetinin arttırılması önem arz etmektedir. Karluk'un da bu noktada dikkat çektiği gibi ABAD kararları çerçevesinde yapılacak hukuki mücadeleyle Türkiye'nin sonuç almaması söz konusu değildir, zira aksi bir durum AB'nin altına imza attığı anlaşmaları

⁸⁶⁷ Göçmen, **Ortaklık Hukuku, Türkiye'den Avrupa Birliği'ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölüde Çözüm Oluşturabilir?**, s.19.

⁸⁶⁸ Özlem Kaygusuz, **Avrupa Birliği'nde Reform Tartışmaları ve Türkiye/AB İlişkilerinin Geleceği**, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2018-RR 01, s.34, https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/download/8980_ce1fcb57085ea51cecf29153653e5106 (10.06.2020).

yok saymış olacağı anlamına gelecektir.⁸⁶⁹ Ancak, bireyler açısından dava sürecinin uzun süreceği endişesi, maliyeti ve savların ileri sürülmesindeki zorluklar gibi olumsuzluklar yaşanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin, yabancı kurumlar karşısında güç dengesi bakımından zayıf konumda bulunduğu da dikkate alınarak Türkiye'nin, söz konusu engellere karşı vatandaşlarını yalnız bırakmaması gerekmektedir. Türkiye, ilgili muhataplarıyla mevcut hakların uygulama esaslarını görüşmek suretiyle bir çözüm sağlamalıdır. Aksi bir durumda mevcut hakların etkin bir şekilde kullanılması dahi mümkün olamayacaktır.

⁸⁶⁹ Karluk, "Avrupa Birliği Türk Vatandaşlarına Vize Uygulama Hakkına Sahip Değildir!", s.77.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akman, M. Sait, “Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği İlişkisi ve Ortak Dış Ticaret Politikası”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.

Aktaş, Murat, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 2.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2019.

ARI Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği, **Değişim ve Gelişim Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: 2001.

Arsava, Ayşe Füsün, **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1985.

Barnard, Catherine, **The Substantive Law of the EU – The Four Freedoms**, 5. Baskı, Oxford: Oxford University Press, 2016.

Baykal, Sanem, **Türk Vatandaşlarının AB Ülkelerinde İş Kurma ve Hizmet Sunma Serbestisi: Türkiye-AT Ortaklık Hukuku ve ATAD Kararları Çerçevesinde Katma Protokol’ün 41/1 Maddesinde Düzenlenen Stanstill Hükmünün Kapsamı ve Yorumu**, İstanbul: İKV Yayınları:214, 2007.

Baykal, Sanem ve İlke Göçmen, **Avrupa Birliği Kurumsal Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.

Baykal, Sanem ve Tuğrul Arat, “AB’yle İlişkiler”, Baskın Oran (edt.), **Türk Dış Politikası, Cilt II (1980-2001)**, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Bayram, Mehmet Hanifi, **Avrupa Birliği Hukuku Dersleri**, 4.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2019.

Bilici, Nurettin, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.

Bozkurt, Enver ve Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, 7.Baskı, Ankara: Legem Yayınevi, 2017.

Brownlie, Ian, **Principles of Public International Law**, 7. Baskı, Oxford: OUP, 2008.

Can, Hacı ve Çınar Özen, **Türkiye – Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.

Can, Hacı, **AB Hukuku**, İstanbul: Sürat Üniversite Yayınları, 2013.

Can, Hacı, **Türkiye/Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukukunda Kişilerin Serbest Dolaşımı**, İzmir: TOBB Yayınları, 2006.

- Candan, Tolga, “ATAD’ın Son Kararları Işığında Ortaklık İlişkisinde Yerleşme Hakkı ve Serbest Dolaşım”, Belgin Akçay, Sevilay Kahraman, Sanem Baykal (edt.), **Avrupa Birliği’nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2008.
- Çaşın, Mesut Hakkı, **Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları**, Cilt I, İstanbul: Legal Yayınları, 2013.
- Chalmers, Damian, Gareth Davies ve Giorgio Monti, **European Union Law**, 2.baskı, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Çakıroğlu, Nurettin, **Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Hukuku ve Avrupa Topluluğu Adalet Divanı Kararları Çerçevesinde Yerleşme Hakkı ve Hizmetlerin Serbest Dolaşımı**, Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2010.
- Çatır, Büşra, **Hizmetlerin Serbest Dolaşımı: Türkiye-AB Üyelik Müzakereleri ve Gümrük Birliği’nin Güncellenmesi**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2016.
- Çayhan, Esra ve Ebru Oğurlu, **Türkiye-AB İlişkilerine Siyasal Partilerin Bakışı**, İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- Damlacı, Cemalettin, “Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye – AB Gümrük Birliği İlişkisine Etkisi”, Belgin Akçay (edt.), **Türkiye – AB İlişkileri Yeni Gündem**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014.
- Denza, Eileen, “The Relationship between International and National Law”, Malcolm David Evans (ed.), **International Law**, Oxford: OUP, 2014.
- DTM (T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 6. Baskı, Ankara: 2007.
- Ekinci, Mehmet Uğur, **Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyalogu**, 1.Baskı, İstanbul, SETA Yayınları 64, 2016, https://setav.org/assets/uploads/2016/07/tu%CC%88rkiye-ab_gka_.pdf (20.06.2020).
- Ekşi, Nuray, **Türkiye Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması**, İstanbul: Beta Yayınları, 2016.
- Eralp, Atilla, **Türkiye ve Avrupa “Batılılaşma Kalkınma Demokrasi**, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Erdenir, Burak, “Vize”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt.), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.

- Erhan, Çağrı ve Tuğrul Arat, “AET’yle İlişkiler”, Baskın Oran (edt.), **Türk Dış Politikası, Cilt I (1919-1980)**, 15. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Erhan, Çağrı ve Tuğrul Arat, “Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, Baskın Oran (edt.), **Türk Dış Politikası, Cilt II (1980-2001)**, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Göçmen, İlke, “Hizmetlerin Serbest Dolaşımı”, Belgin Akçay ve Gülüm Bayraktaroğlu Özçelik (edt.), **Lizbon Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği: Serbest Dolaşım ve Politikalar**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012.
- Göçmen, İlke, **Avrupa Birliği Maddi Hukuku: İç Pazar**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2017.
- Göçmen, İlke, “Türkiye–Avrupa Birliği İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi: Maddi Boyut”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.
- Groenendijk, Kees, “Notes on the Opinion of AG Cruz Villalón of 14 April 2013 in The Case Demirkan C-221/11”, Harun Gümrükçü ve Tamer İlbuğa (edt.), **Hukuki İnkarcılığın Yarattığı ABAD’ın Demirkan Davası**, Antalya: Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vizesiz Avrupa Dizisi 6, 2013, <https://doczz.biz.tr/doc/169338/dosyay%C4%B1-indir---prof.-dr.-harun-g%C3%BCmr%C3%BCk%C3%A7%C3%BC> (24.03.2021).
- Groenendijk, Kees ve Elspeth Guild, **Visa Policy of Member States and The EU Towards Turkish Nationals after Soysal**, 3. Baskı, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2010.
- Groenendijk, Kees ve Maaïke Luiten, **AB’de Türk Vatandaşlarının Hakları- Türk Vatandaşlarının Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye Arasındaki Ortaklığa Dayalı Hakları**, Ozan Turhan ve Margerite Turhan (çev.), İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, 2011.
- Gümrükçü, Harun, “Abatay/Şahin Davası: Avrupa Türkleri ve Türk İşverenleri İçin Dönüm Noktası mı?”, Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), **Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa’nın Avrupalılığı İnkarcılığı**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 4, 2011.
- Gümrükçü, Harun, “Vizesiz Avrupa ve Avrupa’da Kazanılmış Haklarımıza Dair Değerlendirmeler: Vize ve Vizesiz Ötesi Haklar İçin Doğru Adımlar”, Harun Gümrükçü (hızr.) ve Beyhan Aksoy (der.), **Vizesiz Avrupa’ya Giden Yol İnişler, Çıkışlar, Vurdumduymazlıklar ve Bir Hak Arama Kavgasının Anatomisi**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 3, 2010.
- Gümrükçü, Harun, **A(E)T/AB Türkiye Ortaklık Hukuku’nun Türkiye’ye Yansımaları ve Hizmet Sektörü**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi-2, 2008.

- Gümrükçü, Harun, **Türkiye ve Avrupa Birliği: İlişkinin Unutulan Yönleri Dünü ve Bugünü**, Ankara: Avrupa-Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.
- Gürlesel, Can Fuat ve Kerem Alkin, **Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Türkiye'nin de Dahil Edilmesi**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010.
- Gürsel, Seyfettin ve Beril Dedeoğlu, **Türkiye-Avrupa Birliği Sarmalında Ayrıcalıklı Ortaklık Eleştirisi**, İstanbul, Hoşgörü Yayınları, 2010.
- İktisadi Kalkınma Vakfı, **AB ve Türkiye – AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi**, 3.baskı, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2005.
- Kaczorowska, Alina, **European Union Law**, 3.baskı, London: Routledge Press, 2013.
- Karayığit, Mustafa Tayyar, **Avrupa Birliği Anayasa Hukuku**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.
- Karluk, Rıdvan, **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak**, İstanbul: Beta Yayınları, 2013.
- Karluk, Rıdvan, “Avrupa Birliği Türk Vatandaşlarına Vize Uygulama Hakkına Sahip Değildir!”, Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), **Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa'nın Avrupalılığı İnkarcılığı**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 4, 2011.
- Kellerbauer, Manuel, Marcus Klamert ve Jonathan Tomkin, **Commentary on the EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights**, Oxford: OUP, 2019.
- Klamert, Marcus, **Loyalty and Mixed Agreements**, Oxford: OUP, 2014.
- Köten, Abdullah, **Küresel ve Bölgesel Ticari Gelişmeler TTIP ve Türkiye**, Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayını, 2015.
- Kutlay, Mustafa, **Türkiye-AB İlişkilerinin Değişen Seyri ve Gümrük Birliğini Yeniden Düşünmek**, USAK Analiz, No: 1, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2011.
- Manisalı, Erol, **Türkiye'nin Askersiz İşgali: Gümrük Birliği**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2009.
- Maresceau, Marc, “Bilateral Agreements Concluded by the European Community”, **Collected Courses of the Hague Academy of International Law**, Vol.309, Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
- McCorquodale, Robert ve Martin Dixon, **Cases & Materials on International Law**, 4.baskı, Oxford: Oxford University Press, 2003.

- Müftüler Baç, Meltem, **Türkiye ve Avrupa “Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler”**, Simten Coşar (çev.), İstanbul: Alfa Yayınevi, 2001.
- Özcan, Mehmet, Fatma Yılmaz Elmas, Ceren Mutuş ve Mustafa Kutlay, **Türkiye- AB İlişkilerinde Geri Kabul: Hangi Şartlarda?** 2. Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2010.
- Özdemir, Sahir, “Türkiye-AB Ortaklık Hukukunda Yeni Kısıtlama Getirme Yasağı: Üç Tespit”, Belgin Akçay ve Kemal Kızılcıca (edt.), **Ekonomi ve Hukuk Üzerine Yazılar**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.
- Özen, Çınar, **Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri**, İzmir: Ceylan Kitabevi, 2002.
- Özler, Zeynep ve Melih Özsöz, **Vize Şikâyet Hattı Proje Raporu**, Yayın No: 227, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2010.
- Özsoy, İsmail ve Osman Özsoy, “1838 Balta Limanı Sözleşmesi’nden Gümrük Birliği’ne Türkiye/Avrupa Ticari İlişkileri”, İrfan Kalaycı (Edt.), **Türkiye-AB İlişkileri Üzerine Ekonomik-Politik Tezler**, İstanbul: Beta Yayınları, 2006.
- Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi, 2006.
- Petrov, Roman ve Van Elsuwege, Peter, “What Does the Association Agreement Mean for Ukraine, the EU and Its Member States? A Legal Appraisal”, Aalt W. Heringa (edt.) **Het Eerste Raadgevend Referendum. Het EU-Oekraïne Associatieakkoord**, Montesquieu Institute, Den Haag, 2016.
- Pınar, Hamdi, “ATAD Kararları Işığında Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ile Türkiye Arasında Yerleşim Serbestisi ve Hizmetin Serbest Dolaşımı”, Harun Gümrükçü (hızr.) ve Beyhan Aksoy (der.), **Vizesiz Avrupa’ya Giden Yol İnişler, Çıkışlar, Vurdumduymazlıklar ve Bir Hak Arama Kavgasının Anatomisi**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 3, 2010.
- Prochazka, Radoslav, “Türk Cazibesi: Slovakya’nın Torun, Güzeli, Tüm ve Darı Davalarına Müdahaleleri”, Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), **Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa’nın Avrupalılığı İnkarcılığı**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 4, 2011.
- Reçber, Kamuran, **Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri**, 3.Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2018.
- Servantie, Deniz, “The Quota Issue of the Turkish Road Transport Sector in the EU”, **İKV Brief**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2017.
- Sevinç, Derya, “Mali İşbirliği”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.

- Shelton, Dinah **International Law and Domestic Legal Systems: Incorporation, Transformation and Persuasion**, New York: Oxford University Press, 2011.
- Somuncuoğlu, Sadi, **Gümrükte Kuşatma**, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2002.
- Şeker, Emriye Özlem, **Küreselleşme ile Bölgeselleşme İkileminde Hizmet Ticareti: Hukuki Yaklaşımla Dünya, AB ve Türkiye Ölçeklerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi (ATAUM), No: 43, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Tezcan, Ercüment, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyumu”, Belgin Akçay & Sinem Akgök Açıkmeşe (edt.), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.
- Tezcan, Ercüment, “Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi: Kurumsal Boyut”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt.), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.
- Turan, Burcu, **Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Hukukunda Yeni Kısıtlama Getirme Yasağına İlişkin Hükümlerin Etkileri**, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi (ATAUM), No: 42, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.
- TÜSİAD (Türkiye Sanayicileri ve İş adamları Derneği), **Gümrük Birliği Çerçevesinde AB’nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri**, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-06-467, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2008.
- Tütüncü, Ayşe Nur, Enver Arıkoğlu, Verda Neslihan Akün ve Elif Başkaracaoğlu, **Toluner Milletlerarası Hukuk Giriş, Kaynaklar (Prof. Dr. Sevin Toluner’in Ders Notlarından)**, 2.Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2019.
- Ülgen, Sinan ve Pelin Yenigün Dilek, **Gümrük Birliği’nde Yeni Dönem ve İş Dünyası**, Yayın No: T/2015,10-568, İstanbul: TÜSİAD (Türkiye Sanayicileri ve İş adamları Derneği) Yayınları, 2015.
- Viner, Jacob, **Gümrük Birliği Meselesi**, Paul Oslington(edt.), Cüneyd Yasin Aydınbaş (çev.), İstanbul: Cinius Yayınları, 2019.
- Voegeli, Wolfgang, “Comment on the Opinion of the Advocate General in Case C-221/11 Leyla Ecem Demirkan vs. Federal Republic of Germany”, Harun Gümrükçü ve Tamer İlbuğa (edt.), **Hukuki İnkarcılığın Yarattığı ABAD’ın Demirkan Davası**, Antalya: Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vizesiz Avrupa Dizisi 6, 2013,

<https://doczz.biz.tr/doc/169338/dosyay%C4%B1-indir---prof.-dr.-harun-g%C3%BCmr%C3%BCK%C3%A7%C3%BC> (24.03.2021).

Weh, Ludwig, “**Tum and Dari – The Standstill Clause as European Dynamite**”, Harun Gümrükçü ve Tamer İlbuğa (edt.), **Hukuki İnkarcılığın Yarattığı ABAD’ın Demirkan Davası**, Antalya: Akdeniz Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Vizesiz Avrupa Dizisi 6, 2013, <https://doczz.biz.tr/doc/169338/dosyay%C4%B1-indir---prof.-dr.-harun-g%C3%BCmr%C3%BCK%C3%A7%C3%BC> (24.03.2021).

Weh, Ludvig, “Tüm ve Dari – Avrupalı Bir Dinamit Olan Göçmen Haklarına İlişkin Mevcut Durumun Kötüleştiremeyeceğine İlişkin Düzenlemeler”, Harun Gümrükçü ve Yakup Karabacak (edt.), **Avrupa-Türkiye İlişkileri Vizesiz Avrupa ve Vize Ötesi ATAD Kararları: Avrupa’nın Avrupalılığı İnkarcılığı**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 4, 2011.

Weiss, Friedl ve Clemens Kaupa, **European Union Internal Market Law**, 1.Baskı, Cambridge University Press, 2014

Westphal, Volker, “1973 Tarihindeki Hukuki Duruma Göre Türk Vatandaşlarının Vize Muhamiyeti”, Harun Gümrükçü (hızr.) ve Beyhan Aksoy (der.), **Vizesiz Avrupa’ya Giden Yol İnişler, Çıkışlar, Vurdumduymazlıklar ve Bir Hak Arama Kavgasının Anatomisi**, Antalya: Vizesiz Avrupa Dizisi 3, 2010.

Yılmaz, Bahri, “Gümrük Birliği’nin Teorik Çerçevesi”, Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (edt), **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2017.

Sürelî Yayınlar

- Akçay, Ekrem Yaşar, “Turgut Özal Dönemi Türkiye-Topluluk İlişkileri”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Cilt:47, 2016, s.45-58.
- Akçay, Ekrem Yaşar, “Türkiye-AB İlişkileri ve İmtiyazlı Ortaklık Meselesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:3 Sayı:5 Temmuz 2016, s.11-30.
- Akdemir, Erhan, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, 2009, s.1-26.
- Arat, Tuğrul, “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:44, Sayı:1, 1995, s.587-606.
- Aksoy, Murat Uğur, “Avrupa Hukuku Açısından Türk Vatandaşlarına Uygulanan Vize Alma Mecburiyetinin Değerlendirilmesi Raporu”, Düsseldorf, 2007, s.1-21, <https://oldweb.ikv.org.tr/pdfs/murataksoy-15kasim07.pdf> (12.11.2020).
- Başlar, Kemal, “Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan)**, Cilt:24 Sayı:1-2, 2004, s.1-62.
- Başlar, Kemal, “Yeni Sivil Anayasada Uluslararası Hukuka İlişkin Hükümler”, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/dr-kemal-baslar.pdf> (02.01.2020).
- Batirel, Ömer Faruk, “World Trade Organization Membership, Foreign Trade Taxes and Turkish Experience”, **Journal of Life Economics**, Cilt:3, Sayı:4, 2016, s.1-8.
- Baykal, Sanem, “Avrupa Birliği Anayasallaşma Sürecinde Adalet Divanı’nın Rolü: Divanın Ulusal Mahkemelerle İlişkileri ve Yorum Yetkisinin Sınırları Bağlamında Bir Analiz”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2004, s.121-149.
- Baykal, Sanem, “Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku Kapsamında Vize Uygulaması: Hukuki Durum Saptaması ve Öneriler”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Değerlendirme Notu, 2009, (http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255421296r1626.Turkiye_Avrupa_Toplulugu_Ortaklik_Hukuku_Kapsaminda_Vize_Uygulamasi.p) (10.05.2019).
- Begaj, Jonida, “AB’ye Katılımı Hazırlayan Ortaklık Anlaşmalarının Tarihi ve Siyasi Süreç Kapsamında Şekillenmesi ve AB Üyeliği Üzerindeki Etkisi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi** Cilt:15, Sayı:1, 2016, s.29-72.
- Belgin, Derya, “Anayasa’nın 90. Maddesinde (7 Mayıs 2004) Yapılan Değişikliğin Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Cilt:66, Sayı:4, 2008, s.110-113.

- Bilgin, A. Aslı, “Avrupa Birliği Hukuk Sisteminde İki Taraflı Karma Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Yargılama Yetkisi”, **Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt:25, Sayı:1, 2017, s.161-196.
- Bilgin, A.Aslı ve Pierluigi Simone, “One Step Forward, Two Steps Back: Legal Arguments on the Visa-Free Travel of Turkish Citizens to the EU”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt:16, Sayı:61, 2019, s.75-95.
- Bilgin, Ahmet Burak, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:22, Sayı:1, 2017, s.81-130.
- Bilir, Faruk, “Anayasa'nın 90. Maddesinde Yapılan Değişiklik Çerçevesinde Milletlerarası Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2005, s.77-107.
- Bozkaya, Özge ve Ali Kıncal, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi”, **Göç Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2018, s.90-126.
- Bürgin, Alexander, “European Commission's Agency Meets Ankara's Agenda: Why Turkey is Ready for a Readmission Agreement”, **Journal of European Public Policy**, 2012, s.883-899.
- Can, Hacı, “Türk Hukuk Düzeninin Milletlerarası Hukuka Açıklığı”, **Yasama Dergisi**, Sayı:12, 2009, s.5-65.
- Can, Hacı, “Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, Güz: 2003, s.19-43.
- Candan, Tolga, “Türkiye- AB Ortaklık Hukukunda Son Gelişmeler: ABAD'ın C-65/16 Sayılı “İstanbul Lojistik Ltd. Kararı Hakkında Bir Değerlendirme”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:38, 2018, s.149-171.
- Cengiz, Cihangir ve Ömer Kurtbağ, “Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: 6 Sayı:2, 2015, s.1-33.
- Ciongaru, Emilian, “The Monistic and the Dualistic Theory in European Law”, http://www.ugb.ro/Juridica/Issue1EN/10_Teoria_monista_si_dualista_in_drept_ul_europeanCiongaruEN.pdf (08.01.2020).
- Çalış, Şaban Halis ve Fatma Çakır, “Türkiye-AB İlişkilerinde Yunan-Rum Faktörü”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı:32, 2018 s.432-449.

- Çalışkan, Yusuf, “Milletlerarası Tahkimde Ahde Vefa ve Akdin Değişen Şartlara Uyarlanması Prensiplerinin Uygulanması”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt:24, Sayı:1-2, 2011, s.365-378.
- Çetinkaya, Şahin, “Türkiye'nin AB Üyelik Süreci ve Gümrük Birliği”, **Journal of Institute of Economic Development and Social Researches**, Cilt:5, Sayı:17, 2019, s.112-121.
- Çiçekli, Bülent, “Türk-AB Ortaklık Hukuku Çerçevesinde Türkiye'deki AB Vatandaşlarının Çalışma ve İkamet Hakları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt:19, Sayı:1-2, 1999, s.213-230.
- Dilemre, Hüsni, “Avrupa Birliği ile Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Gelişimi”, **Dış Ticarete Durum Dergisi**, Türkiye- AB İlişkileri Özel Sayısı, Sayı:69, 2010, s.58-66.
- Dönmez, Celalettin, “Avrupa Birliği'nde Hizmetlerin Serbest Dolaşımı”, **Adalet Dergisi**, Sayı:31, 2008, <https://docplayer.biz.tr/3996798-Avrupa-birligi-nde-hizmetlerin-serbest-dolasimi.html> (06.04.2019).
- Erdoğan, M. Murat, “Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu / Avrupa Birliği İlişkilerinde Değişmeyen Öncelikler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:52, 2008, s.123-140.
- Ergül, Ergin, “Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı:475, 2012, s.213-227.
- Erten, Rıfat, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanun Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı:1, 2015, s.3-52.
- Göçmen, İlke, “Avrupa Birliği Hukukunda Serbest Dolaşım Hükümleri Yönünden ‘Tamamen Ülke İçi İlişki’ İçinde Kalmama Hususu ve Birlik Vatandaşlığının Bu Hususa Etkileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:2, 2011, s.115-138.
- Göçmen, İlke, “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Gümrük Birliğinin Güncellenmesinin Yöntemi ve Usulü: Avrupa Birliği Açısından Bir Bakış”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, 2016, s.85-115.
- Göçmen, İlke, “Böyle Buyurdu Divan: Uluslararası Anlaşmalar ve Bu Kapsamda 1947 Tarihli Gatt ve DTÖ Anlaşması ve Eklerinin Topluluk Hukukunda Doğurduğu Etkiler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:57, Sayı:3, 2008, s.253-336.
- Göçmen, İlke, “Hizmetler Direktifinin İş Kurma ve Hizmet Sunumu Serbestisi ile İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2015, s.167-217.

- Göçmen, İlke, “Ortaklık Hukuku, Türkiye’den Avrupa Birliği’ne Karayolu Taşımacılığının Başlıca Sorunları Açısından Ne Ölçüde Çözüm Oluşturabilir?”, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt:28, Sayı:1, 2020, s.1-22.
- Göçmen, İlke, “Revealing the Potential of the EU – Turkey Customs Union: Case C-65/16, Istanbul Lojistik, 19 October 2017, ECLI: EU:C:2017:770”, **Legal Issues of Economic Integration**, Cilt:45, Sayı: 3, 2018, s.289-298.
- Gözler, Kemal, “Milletlerarası Andlaşmalara Kanun Üstü Bir Değer Tanınabilir Mi? (Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri)”, <https://www.anayasa.gen.tr/madde90.htm> (01.11.2020).
- Hatıplı, Mustafa, “Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2011, s.14-32.
- Hatzopoulos, Vassilis, “Turkish Service Recipients under the EU-Turkey Association Agreement: Demirkan”, **Common Market Law Review**, Cilt:51, Sayı:2, 2014, s. 647-664.
- İçduygu, Ahmet ve Damla Bayraktar Aksel, “Two-to-Tango in Migration Diplomacy: Negotiating Readmission Agreement Between the EU and Turkey”, **European Journal of Migration and Law**, Cilt: 16, Sayı: 3, 2014, s.337-363.
- İnan, Alpan, “Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:52, 2005, s.67-86.
- Kabaalioğlu, Haluk, “Turkey-EU Customs Union: Problems and Prospects”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, 2010, s.47-57.
- Kalaycı, Cemalettin ve Cem Küçükali, “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği’nin Güncellenmesi”, **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, Cilt:6, Sayı:3, 2018, s.13-23.
- Kalaycı, Cemalettin, “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması”, **Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, s.133-147.
- Karagöz, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 6, 1995, s. 173-194.
- Karagülmez, Ali, “5170 Sayılı Yasa’yla Anayasa’nın 90. Maddesinde Yapılan Değişikliğe Bir Bakış”, **TBB Dergisi**, Sayı:54, 2004, s.163-177.
- Karayığit, Mustafa Tayyar, “Vive la Clause de Standstill: The Issue of First Admission of Turkish Nationals into the Territory of a Member State within the Context of

- Economic Freedom”, **European Journal of Migration and Law**, Cilt:13, Sayı:4, 2011, s.411-441.
- Kardaş, Şaban, “Merkel and Sarkozy Call for Privileged Partnership Angers Turkey”, 2009, <https://jamestown.org/program/merkel-and-sarkozy-call-for-privileged-partnership-angers-turkey/> (25.04.2020).
- Kaya, Gözde, “Avrupa Birliği ve Türkiye Ortaklık Hukukunda Hizmet Alıcılarının Durumu: Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Demirkan Davası”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:17, Sayı:2, 2015, s.189-229.
- Kaygusuz, Özlem, “Avrupa Birliği’nde Reform Tartışmaları ve Türkiye/AB İlişkilerinin Geleceği”, **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu**, DPF 2018-RR 01, 2018, s.5-34.
- Kirişçi, Kemal, “A Friendlier Schengen Visa System as a Tool of Soft-Power: The Experience of Turkey”, **European Journal of Migration and Law**, Cilt:7, Sayı:4, 2005, s.343-367.
- Kirişçi, Kemal, “Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States”, **The Brookings Institution, Turkey Project Policy Paper**, Sayı:2, 2013, s.4-19.
- Küçük, Esin, “Türkiye’nin Taraf Olduğu Geri Kabul Anlaşmaları”, **İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2008, s.99-121.
- Küçükali, Sema, “Avrupa Birliğinde Hizmetlerin Serbest Dolaşımı Kapsamında Turist Rehberliği Mesleğinin Değerlendirilmesi”, **Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2017, s.20-30.
- Matera, Claudio, “Case C-221/11 Leyla Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 23 September 2013- Turkey Association Agreement Does Not Cover Passive Reception Of Services And Turkish Nationals Wishing To Enter The Schengen Area Cannot Benefit From This Freedom”, **Revista de Derecho Comunitario Europeo**, Sayı:47, 2014, s.285-299.
- Mercan, Sezgin, “Yeniden Gümrük Birliği Meselesi”, 2013, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/yeniden-gumruk-birligi-meselesi> (27.04.2020).
- Mor, Hasan, “Kıbrıs Sorununun Türkiye-AB İlişkilerine Endekslenmesi Süreci”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1-2, 2008, s.983-1026.
- Morgil, Orhan, “Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2003, s.103-116.

- Müftüler Baç, Meltem ve Evrim Taşkın, “Turkey’s Accession To The European Union: Does Culture and Identity Play A Role?”, **Ankara Review of European Studies**, Cilt: 6, Sayı:2, 2007, s. 31-50.
- Neuwahl, Nanette, “The EU-Turkey Customs Union: a Balance, but No Equilibrium”, **European Foreign Affairs Review**, Sayı:4, 1999, s.37-62.
- Ökten, Buket, “Avrupa Birliği Yurttaşlığı”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:1, 2016, s.65-76.
- Özer, Yonca, “Modernising The EU-Turkey Customs Union as An Interest-Driven Initiative”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:19, Sayı:1, 2020, s. 175-197.
- Özgün Tekin, Esra, “1982 Anayasası’nın 90. Maddesi Uyarınca Uluslararası Andlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri Sorunu”, **Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences**, Cilt:5, Sayı:14, 2019, s.137-149.
- Özkan, Işıl, “Türk Vatandaşlarının Avrupa Ülkelerine Giriş Hakkı ve Vize Sorunu”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Özel Sayı, 2007, s.409-446.
- Özkan, Işıl, “Uluslararası Hukuk – Ulusal Hukuk İlişkileri”, **Journal of Yaşar University**, Cilt:8, Sayı Özel, 2013, s.2127-2171.
- Özler, Zeynep ve İlke Toygür, “Vizesiz Seyahat: AB Dış Politikası Aracı Olarak İşliyor Mu?”, İktisadi Kalkınma Vakfı, Değerlendirme Notu, 2011, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/35_zeynep_ozler_vizesiz_seyahat_mayis_2011_.pdf (27.04.2020).
- Özsöz, Melih, “Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması’nın 5N 1K’sı”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Sayı:192, 2014, s.38-41.
- Özsöz, Melih, “Türk Vatandaşlarının Vizesiz Avrupa Yolculuğu: Vize Sorunu, Geri Kabul ve Sonrası”, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, 2014, https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/85-vizesiz_avrupa.pdf (20.07.2020).
- Özsümer, Sıla, “Türkiye – Avrupa Birliği Gümrük Birliği Anlaşması ve Yeni Düzenlemeler”, 2016, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6322_1462431_663.pdf (01.04.2020).
- Öztürk, Müge, “Doha Kalkınma Gündemi”, 2014, <http://www.istemiparman.com.tr/doha-kalkinma-gundemi/> (06.08.2020).
- Palyoş, Eda ve Ali Rıza Sandalcılar, “Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2017, s.35-46.

- Pazarcı, Hüseyin, “Türk Hukukunda Andlaşmalar ile Yasaların Çatışması”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (Prof. Dr. Sevin Toluner’e Armağan)**, Cilt: 24, Sayı 1-2, 2004, s. 651-674.
- Pınar, Hamdi, “Hizmetin Serbest Dolaşımı Kapsamında Türk vatandaşları İçin Vizesiz Avrupa”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı: 1-2, 2009, s.77-110.
- Raiser, Martin, “The EU-Turkey Customs Union at 20: Time for a Facelift”, *Brookings* 16 Mayıs 2015 <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2015/03/16/the-turkey-eu-customs-union-at-20-time-for-a-facelift/> (03.05.2020).
- Rodrigue, Jean-Paul and Theo Notteboom, “Transport Costs”, https://transportgeography.org/?page_id=5268 (28.04.2020).
- Soysal, Mümtaz, “Uluslararası Andlaşmalar Konusunda Anayasa Yargısı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 14, 1997, 171-187.
- Stiglmayer, Alexandra, “Visa-Free Travel for Turkey: in Everybody’s Interest”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt:11, Sayı:1, 2012, s.99-109.
- Şimşek, Mevlüde ve Erdal Ergün, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Mali Protokollerin Yeri ve Önemi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:6, 2002.
- Tekin Apaydın, Deniz, “Monizm-Düalizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uzlaşmazlığın Nedenleri ve AB Hukuku Işığında Bir Değerlendirme”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2018, s.529-559.
- Tezcan, Ercüment, “Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Demirkan Kararı ve Türk Vatandaşlarının AB Üyesi Ülkelerde Hizmet Alımı”, **Bilig**, Sayı:78, 2016, s.37-69.
- Tınç, Mehmet Rıfat, “Avrupa Birliği Türkiye Ortaklık Hukuku’nda İçtihat Değişimi”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı 3, 2014, s.1-40.
- Tınç, Mehmet Rıfat, “1963 Ankara Anlaşması ve Schengen Anlaşması: Türk Vatandaşlarının Vizesiz Dolaşım Hakkı”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:19, 2014, s.207-237.
- Toluner, Sevin, “6 Mart 1995 Tarihli Ortaklık Konseyi Kararı: Milletlerarası Hukuk Açısından Bir Değerlendirme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:55, 2011, s.3-26.
- Tunç, Hasan, “Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye ile İlgili Örnek Karar İncelemesi”, s.174-193

http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/tunc.pdf
(03.01.2020).

Türker, Hande, “AB-Türkiye İlişkileri Mevcut Durum Değerlendirmesi ve 2017 Yılı Öngörüler”, 2017,
http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6449_1486110619.pdf (28.04.2020).

Von Bogdandy, Armin, “Pluralism, Direct Effect and the Ultimate Say: On the Relationship between International and Domestic Constitutional Law”, **International Journal of Constitutional Law**, Cilt:6, Sayı: 3-4, 2008, s.397-413.

Yıldırım Mat, Tülay ve Selman Özdan, “AB ile Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması'nın İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:24, Sayı:1, 2018, s.36-49.

Yücekal, Yüksel, Fikri Mülkiyet Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması-Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, http://www.mfa.gov.tr/fikri-mulkiyet-haklarinin-uluslararası-duzeyde-korunması---dünya-fikri-mulkiyet-orgutu-_wipo_.tr.mfa
(15.01.2020).

Diğer Yayınlar

- 10 Haziran 2002 tarihli 2002/39/EC Sayılı Posta Hizmetleri Yönergesi, 5 Temmuz 2002 Tarihli ve L 176 Sayılı AB Resmî Gazetesi <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1582904317126&uri=CELEX:32002L0039> (13.10.2019).
- 12 Aralık 2006 Tarihli 2006/123/EC Sayılı Hizmetler Yönergesi, 27 Aralık 2006 L 376/36 Sayılı AB Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1580202771451&uri=CELEX:32006L0123> (13.10.2019).
- 15 Nisan 1994 tarihli Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement in Trade in Services / GATS), https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats.pdf (19.02.2020).
- 16 Aralık 2013 Tarihinde İmzalanan Vize Serbestisi Diyaloğu Mutabakat Metni, https://www.ab.gov.tr/files/sib/19_agreed_minutes_ve_annotated_roadmap.pdf (06.08.2020).
- 16-17 Aralık 2004 Tarihli Avrupa Konseyi Brüksel Zirvesi, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-REV-1/en/pdf> (10.02.2020).
- 2 Mart 1950 Tarihli 5584 Sayılı Posta Kanunu, 8 Mart 1950 Tarihli 7451 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 2 Ocak 2014 Tarihli 6514 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 18 Ocak 2014 Tarihli ve 28886 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 20 Kasım 2013 Tarihli 2013/55/EC Sayılı Modernize Edilmiş Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, 28 Aralık 2013 Tarihli ve L 354/132 Sayılı AB Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1579782950601&uri=CELEX:32013L0055> (18.11.2019).
- 2012 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).
- 2015/7652 Karar Sayılı Dünya Posta Birliği Kuruluş Yasası'na Yedinci Ek Protokol, 4 Haziran 2015 Tarihli ve 29376 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 21 Eylül 2006 Tarihli 5544 Sayılı Meslekî Yeterlilik Kurumu Kanunu, 7 Ekim 2006 Tarihli ve 26312 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

- 24 Haziran 2015 tarihli 2015/983 Sayılı Avrupa Meslek Kartı Hakkında Komisyon Uygulama Tüzüğü, 25 Haziran 2015 Tarihli ve L 159/27 Sayılı AB Resmî Gazetesi, https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2015/983/oj (29.08.2019).
- 25 Nisan 2007 Tarihli 5634 Sayılı Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Madde 2, 2 Mayıs 2007 Tarihli ve 26510 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 25 Şubat 1964 Tarihli 64/221 / EEC Sayılı Yönerge, 4 Nisan 1964 Tarihli ve L 56/850 Sayılı Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31964L0221> (25.02.2020).
- 28 Temmuz 2016 Tarihli 6735 Sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu, 13 Ağustos 2016 Tarihli ve 29800 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 29 Nisan 2004 Tarihli 2004/38/EC Sayılı Yönerge, 30 Nisan 2004 Tarihli ve L 158/77 Sayılı Avrupa Toplulukları Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1582661175246&uri=CELEX:32004L0038> (25.02.2020).
- 4 Nisan 2013 Tarihli 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde 27, 11 Nisan 2013 Tarihli ve 28615 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 6 Kasım 2014 Tarihli 6566 Sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 14 Kasım 2014 Tarihli ve 29175 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- 6015 sayılı Devlet Desteklerinin İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun 13 Ekim 2010 tarihinde kabul edilerek 23 Ekim 2010 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanmıştır. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101023-1..htm> (08.01.2020).
- 7 Eylül 2005 Tarihli 2005/36/EC Sayılı Mesleki Yeterlilikler Yönergesi, 30 Eylül 2005 Tarihli ve L 255/22 Sayılı AB Resmî Gazetesi, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1579783285508&uri=CELEX:32005L0036> (18.10.2019).
- 9 Mayıs 2013 Tarihli 6475 Sayılı Posta Hizmetleri Kanunu, 23 Mayıs 2013 Tarihli ve 28655 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekilleri ile 193 Milletvekilinin; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/278) Dönem:22 Yasama Yılı:2 TBMM Sıra Sayısı: 430, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss430m.htm> (28.04.2020).
- Almanya Federal Cumhuriyeti Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı, Dimensions and Effects of a Transatlantic Free Trade Agreement Between the EU and US, 2013, https://www.cesifo-group.de/DocDL/ifo_AH_2013_TAFTA_Summary.pdf (28.04.2020).

Anayasa Mahkemesinin E: 2007/78, K: 2010/120 Sayılı Kararı (25/2/1954 Tarihli ve 6283 Sayılı Kanun'da Değişiklik Yapan 25/4/2007 Tarihli ve 5634 Sayılı Kanun ile İlgili), 5 Şubat 2011 Tarihli ve 27837 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Annotated Roadmap Towards a Visa Free Regime with Turkey, <http://www.mfa.gov.tr/data/agreed%20minutes%20ve%20annotated%20roadmap.pdf>

Arısan Eralp, Nilgün, "The Unique Nature of Modernizing the Customs Union", Turkish Policy Quarterly, (28 Eylül 2018), <http://turkishpolicy.com/article/920/the-unique-nature-of-modernizing-the-customsunion> (09.04.2021).

Avrupa Birliği Konseyi, EU-Turkey Statement, 2016, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (17.06.2020).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, AB ve Türkiye Dünya Standartlar Günü'nü İstanbul'da Kutladı, 2019 <https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/ab-ve-turkiye-dunya-standartlar-gununu-istanbulda-kutladi-9863> (10.01.2020).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, AB-Türkiye Gümrük Birliği güncelleniyor, 2015, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-turkiye-gumruk-birligi-guncelleniyor-4650> (03.05.2020).

Avrupa Komisyonu The Single Market Strategy, https://ec.europa.eu/growth/single-market/strategy_en (13.10.2019).

Avrupa Komisyonu, 2217th Council meeting-GENERAL AFFAIRS, 1999, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_99_344 (19.02.2020).

Avrupa Komisyonu, 2770th Council Meeting General Affairs and External Relations GENERAL AFFAIRS, 2006, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_06_352 (13.02.2020).

Avrupa Komisyonu, A deeper and fairer Single Market-Factsheet, <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13446/attachments/1/translations> (13.10.2019).

Avrupa Komisyonu, Commission Staff Working Document 'A Single Market Strategy for Europe- Analysis and Evidence', 2015, SWD (2015) 202 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015SC0202> (28.01.2020).

Avrupa Komisyonu, European Professional Card (EPC) Electronic procedure for the recognition of professional qualifications, https://gewerbe.nrw/sites/default/files/documents/2018-06/eba_eng.pdf (29.08.2019).

- Avrupa Komisyonu, European Professional Card, https://ec.europa.eu/growth/single-market/services/free-movement-professionals/european-professional-card_en (29.08.2019).
- Avrupa Komisyonu, European Strategy for Turkey: The Commission's Initial Operational Proposals, 1998, <http://aei.pitt.edu/4356/1/4356.pdf> (15.11.2019).
- Avrupa Komisyonu, Guidelines for Border Management Measures to Protect Health And Ensure The Availability of Goods and Essential Service, Brussels, 16.3.2020 C (2020) 1753 final https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_468 (28.12.2019).
- Avrupa Komisyonu, Internal Market Information System, https://ec.europa.eu/internal_market/imi-net/about/index_en.htm (29.12.2019).
- Avrupa Komisyonu, Report from the Commission to the European Parliament and the Council on Progress by Turkey in Fulfilling the Requirements of its Visa Liberalisation Roadmap, COM(2014) 646 final 2014 https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/turkey_first_progress_report_en.pdf_s.2 (16.06.2020).
- Avrupa Komisyonu, Report from the Commission to the European Parliament and the Council on Progress by Turkey in Fulfilling the Requirements of its Visa Liberalisation Roadmap, COM(2014) 646 final, 2014, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/turkey_first_progress_report_en.pdf (12.06.2020).
- Avrupa Komisyonu, Report from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Seventh Report on the Progress made in the Implementation of the EU-Turkey Statement COM (2017) 470 final, 2017, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20170906_seventh_report_on_the_progress_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf (19.06.2020).
- Avrupa Komisyonu, Study on the economic impact of an agreement between the EU and the Republic of Turkey, 2014, <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/icf-eu-turkey-road-freight-liberalisation-final-report.pdf> (02.05.2020).
- Avrupa Komisyonu, The Points of Single Contact, https://ec.europa.eu/growth/single-market/services/services-directive/in-practice/contact_en (29.12.2019).
- Avrupa Komisyonu, Turkey 2018 Progress Report, SWD (2018) 153 final, 2018, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-turkey-report.pdf> (16.06.2020).

- Avrupa Komisyonu, Turkey's Progress on the Visa Liberalisation, 2016 https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf (16.06.2020).
- Avrupa Komisyonu, Turkey's Progress on the Visa Liberalisation, 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf (16.06.2020).
- Avrupa Komisyonu, User Manual For The Short-Stay 'Schengen' Calculator, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/borders-and-visas/border-crossing/docs/short_stay_schengen_calculator_user_manual_en.pdf (29.04.2020).
- Aydın Düzgüt, Senem, "Turkey and the EU: Perpetual Crisis or Restricted Cooperation?", GMF Strengthening Transatlantic Cooperation, (16 Haziran 2017), <https://www.gmfus.org/publications/turkey-and-eu-perpetual-crisis-or-restricted-cooperation> (09.04.2021).
- Aydıntaşbaş, Aslı, "The Discreet Charm of Hypocrisy: An EU-Turkey Power Audit", European Council on Foreign Relations, (23 Mart 2018), https://ecfr.eu/publication/the_discreet_charm_of_hypocrisy_an_eu_turkey_power_audit/ (09.04.2021).
- BBC News Türkçe, "Yunanistan Başbakanı: Türkiye ve AB Arasındaki Göçmen Anlaşması Öldü", *BBC News Türkçe*. 07 Mart 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51781713> (22.07.2020).
- Berkay Mandıracı, "Sharing the Burden: Revisiting the EU-Turkey Migration Deal", *International Crisis Group*, 13 Mart 2020, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/sharing-burden-revisiting-eu-turkey-migration-deal> (10.07.2020).
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Posta Sektöründe İdari Yaptırımlar Yönetmeliği, 3 Haziran 2014 Tarihli ve 29019 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- Commission Staff Working Document, Report from the Commission to the European Parliament and the Council Third Report on Progress by Turkey in Fulfilling the Requirements of its Visa Liberalisation Roadmap*, SWD (2016) 161 final, 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1591874219190&uri=CELEX:52016SC0161> (12.06.2020).

Commission Staff Working Document, Second Report on Progress by Turkey in Fulfilling the Requirements of its Visa Liberalisation Roadmap, SWD (2016) 97 final, 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1591945730829&uri=CELEX:52016SC0097> (12.06.2020).

Communication From The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions, COM (2015) 550 final, 2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2015%3A550%3AFIN> (29.12.2019).

Council Decision of 18 February 2008 on the Principles, Priorities And Conditions Contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey and Repealing Decision 2006/35/EC (2008/157/EC), Official Journal of the European Union, 26.02.2008, L 51/4, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008D0157> (10.06.2020).

Council Regulation (EC) No 539/2001 of 15 March 2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585726022225&uri=CELEX:32001R0539> (01.04.2020).

Deutsche Welle Türkçe, “AB Komisyonu: Geri Kabul Anlaşması yürürlükte”, *Deutsche Welle Türkçe*. 01 Haziran 2016, <https://www.dw.com/tr/ab-komisyonu-geri-kabul-anla%C5%9Fmas%C4%B1-y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte/a-19299023> , (20.07.2020).

Deutsche Welle Türkçe, “AB'den Türkiye'ye ‘Sınırlarımızı Korumaya Kararlıyız’ Mesajı”, *Deutsche Welle Türkçe*. 24 Haziran 2020, <https://www.dw.com/tr/abden-t%C3%BCrkiye-s%C4%B1n%C4%B1rlar%C4%B1m%C4%B1z%C4%B1-korumaya-karar%C4%B1y%C4%B1z-mesaj%C4%B1/a-53925108> , (21.07.2020).

Deutsche Welle Türkçe, “Çavuşoğlu: Geri Kabul Anlaşması’nı askıya aldık”, *Deutsche Welle Türkçe*. 22 Temmuz 2019, <https://www.dw.com/tr/%C3%A7avu%C5%9Fo%C4%9Flu-geri-kabul-anla%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1-ask%C4%B1ya-ald%C4%B1k/a-49699277> (21.07.2020).

Devlet Desteklerini İzleme ve Denetleme Kurulunun Görev ve Yetkileri ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110610-1.htm> (08.01.2020).

Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelik, 2 Şubat 2008 Tarihli ve 26775 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Doktorluk, Hemşirelik, Ebelik, Diş Hekimliği, Veterinerlik, Eczacılık ve Mimarlık Eğitim Programlarının Asgari Eğitim Koşullarının Belirlenmesine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 31 Aralık 2009 Tarihli ve 27449 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Dünya Bankası, Evaluation of the EU-Turkey Customs Union Report, 28 Mart 2014, <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/turkey/tr-eu-customs-union-eng.pdf> (28.04.2020).

EFTA, European Economic Area (EEA) / Relations with the EU, <https://www.efta.int/eea> (25.02.2020).

Evrensel Posta Hizmetleri Yönetmeliği, 29 Şubat 2016 Tarihli ve 29639 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Genel Kurul Tutanağı, 21. Dönem 4. Yasama Yılı, 3. Birleşim 03/Ekim/2001 Çarşamba, s.21. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b003m.htm> (18.03.2020).

General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), https://www.wto.org/search/search_e.aspx?search=basic&searchText=General+Tariffs+and+Trade+Agreement&method=pagination&pag=0&roles=%2Cpublic%2C (21.04.2020).

Geri Kabul Anlaşması ile İlgili 2014/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, 16 Nisan 2014 tarihli 28974 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Habertürk, “Göçmenlere Avrupa Kapıları Açıldı! Sınıra Yürüyorlar, Geçişler Başladı”, *Habertürk*. 28 Şubat 2020, <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberler-gocmenlere-avrupa-kapilari-acildi-sinira-yuruyorlar-2597795> (10.06.2020).

İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Mayıs 2015: Gümrük Birliği Revizyonu, 2015, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=888> (27.04.2020).

Katma Protokol, Brüksel, 23 Kasım 1970, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf (18.12.2019).

Kaya, Asım, “Vizesiz Avrupadan Vizeli Avrupaya Nasıl Geldik?”, https://tasam.org/Files/Icerik/File/Vizesiz_Avrupadan_pdf_1778b4e5-c5de-4a1e-b724-41233c6a093d.pdf (29.09.2020).

Mesleki Yeterlilikler Kurumu, Ulusal Meslek Standartları, https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_meslek_std_taslak&view=taslak_listesi_yeni&msd=2&Itemid=432 (25.09.2019).

Mesleki Yeterlilikler Kurumu, Ulusal Yeterlilikler, https://portal.myk.gov.tr/index.php?option=com_yeterlilik&view=arama (25.09.2019).

- Ortaklık Anlaşması'nın I. Nolu Protokolü "Geçici Protokol" https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).
- Ortaklık Anlaşması'nın II. Nolu Protokolü "I. Mali Protokol", 9 Mayıs 1963, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).
- Özcan, Celal, "Türkiye'nin Haklı Beklentileri Var!", *Hürriyet*. 06 Mart 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/turkiyenin-hakli-beklentileri-var-41463009> (22.07.2020).
- Özer, Yonca, Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkileri Ders notu, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, 2017.
- Özsöz, Melih ve İlke Toygür, "How to Read The Next Generation Progress Reports", *Hürriyet Daily News* 01 Aralık 2015, <https://www.hurriyetdailynews.com/how-to-read-the-next-generation-progress-reports-91902> (25.02.2020).
- Pirker, Benedikt, "AG Cruz Villalón in Case C-221/11 Demirkan: Selective Associationism", *European Law Blog*, 15 Nisan 2013, <https://europeanlawblog.eu/2013/04/15/ag-cruz-villalon-in-case-c-22111-demirkan-selective-associationism/> (23.03.2021).
- Posta Hizmetleri Kanunu'nda Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu posta hizmetleri alanında bağımsız düzenleyici bir otorite olarak öngörülmüştür. 6475 Sayılı Posta Hizmetleri Kanunu, Madde 4, 23 Mayıs 2013 Tarihli ve 28655 Sayılı T.C. Resmî Gazete.
- Statute of the Court of Justice of the European Union, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_219149/en/ (30.03.2021).
- T.C Ticaret Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Müdürlüğü, Dünya Ticaret Örgütü, 2013, <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-orgutler/dunya-ticaret-orgutu> (21.04.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Mesleki Yeterlilikler Kurumu, <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/alt-menu-hakkimizda> (24.02.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ulusal Meslek Standardı, <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-meslek-standard-ana> (24.02.2020).
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ulusal Yeterlilikler, <https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/ulusal-yeterlilik-tanm-ve-cerri> (24.02.2020).
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 28. Dönem Toplantısına İlişkin Not, <https://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/916-2.pdf> (04.05.2020).

- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 29. Dönem Toplantısına İlişkin Not, <https://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/1170-2.pdf> (04.05.2020).
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi'nin 25. Dönem Toplantısına İlişkin Not, <http://mobil.tobb.org.tr/DuyuruResimleri/242-2.pdf> (04.05.2020).
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörel Dağılımı, <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/gayri-safi-yurtici-hasilanin-sektorel-dagilimi-i-85707> (03.05.2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2005/36/AT sayılı Direktif Mesleki Yeterliliklerin Tanınması Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey 66 Soru 66 Cevap, https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/kullanici_kilavuzu_2005_36_ec_revize.pdf (20.02.2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, AB Başkanlığı Projeleri, https://www.ab.gov.tr/ab-bakanligi-projeleri_46008.html (15.09.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, AB'ye Katılım İçin Ulusal Eylem Planı Ocak 2016- Aralık 2019, https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ulusal_Eylem_Planlari/ulusal_eylem_plani_2016_2019_tr.pdf (19.07.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, Avrupa Birliği Zirve Sonuç Bildirgeleri- 23-24 Mart 2000 Lizbon Zirvesi, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm (20.01.2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, Gümrük Birliği Ortak Komitesi, 2017, <https://www.ab.gov.tr/46237.html> (12.06.2017).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, Gümrük Birliği, 2017, https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html (12.06.2017).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunum Serbestisi, <https://www.ab.gov.tr/68.html> , (19.07.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum, https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html (19.07.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesine İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (19.02.2020).

- T.C. Dışişleri Bakanlığı, A Strategy For Developing Relations Between Turkey and The European Union Proposals of Turkey, 1998 http://www.mfa.gov.tr/a-strategy-for-developing-relations-between-turkey-and-the-european-union_br_proposals-of-turkey_br_july-17_-1998_br_.en.mfa , (15.11.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Press Statement on Turkey's Response to the EU's European Strategy For Turkey July 23, 1998, http://www.mfa.gov.tr/press-statement-on-turkey-s-response-to-the-eu-s-european-strategy-for-turkey_br_july-23_-1998.en.mfa (19.02.2020).
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_HizmetTicaretininSerbeslestirilmesi.pdf (01.09.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, AKÇT, 2019, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/akct> (09.05.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Gümrük Birliği Neden Güncelleniyor?, 2019, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncellenme-sureci/gumruk-birligi-neden-guncelleniyor> (21.04.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Hizmet Ticaret İstatistikleri, 2018, <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/hizmet-ticaret-istatistikleri> (05.05.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), 2018, <https://ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/uluslararası-iliskiler/hizmet-ticareti-genel-anlasmasi-gats> (19.02.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi, 2019, <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf> (05.05.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi, 2019, <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf> (05.05.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, Türkiye ile Birleşik Krallık arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı, 2020, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-ile-birlesik-krallik-arasinda-serbest-ticaret-anlasmasi-imzalandi> (31.12.2020).
- Ticarette teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin Topluluk yasalarının listesi ile bu mevzuatın Türkiye tarafından uygulanma koşul ve kurallarını belirleyen 2/97 sayılı AT-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı, 4 Haziran 1997.

Tocci, Nathalie, "Beyond the Storm in EU-Turkey Relations," ekathimerini.com (18 Ocak 2018), <https://www.ekathimerini.com/opinion/225030/beyond-the-storm-in-eu-turkey-relations/> (09.04.2021).

Topluluk ile Türkiye Arasında Hizmetlerin Serbestleştirilmesi ve Kamu İhaleleri Pazarlarının Karşılıklı Olarak Açılmasını Amaçlayan Müzakerelerin Başlaması Hakkındaki 11 Nisan 2000 Tarih ve 2/2000 Sayılı AT-Türkiye Ortaklık Konseyinin Kararı, Lüksemburg, 11 Nisan 2000, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/okk_tur.pdf (25.02.2020).

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Çevre Mühendisleri Odası Serbest Çevre Mühendisliği Hizmetleri Uygulama, Tescil, Denetim ve Asgari Ücret Yönetmeliği, 22 Nisan 2009 Tarihli ve 27208 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Türkiye 2005 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf (28.12.2019).

Türkiye 2007 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2008 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2009 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2011 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf (30.12.2019).

- Türkiye 2018 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komision_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf (30.12.2019).
- Türkiye 2019 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-tr.pdf (30.12.2019).
- Türkiye 2020 Yılı İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (08.12.2020).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunmasına Dair Kanun Tasarısı ile Avrupa Birliği Uyum Komisyonu, İçişleri Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu Raporları, (1/876), Yasama Dönemi:24 Yasama Yılı:4, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss554.pdf> (23.06.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi (Dönem:21, Yasama Yılı:3, TBMM Sıra Sayısı:737) <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss737ek1.m.htm> (04.11.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Vize Serbestisi Diyaloğu, 2015, <https://www.ab.gov.tr/files/stib/TR-ABVizeSerbestisi.pdf> (10.12.2019).
- Türkiye ile AET Arasında Bir Otaklık Yaratan Anlaşma (Ortaklık Anlaşması) 12 Eylül 1963, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/ankara_anlasmasi.pdf (18.12.2019).
- Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Geçici Anlaşma, Brüksel, 27 Temmuz 1971, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13930.pdf> (20.12.2019).
- Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi İç Tüzüğü, <https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/mevzuat/kik.pdf> (02.01.2020).
- Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “AB–Türkiye Tedarik Zincirinin Kopmaması İçin; Schengen Şoför Vizeleri 6 Ay Uzatılmalıdır” *UND'nin Sesi Dergisi*, Sayı:450, Nisan 2020, s.32, <https://und.entra.net/websites/und/files/2020/04/nisan-2020.pdf> (01.04.2020).
- Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki Buzları Taşımacılar Eritecek”, *UND'nin Sesi Dergisi*, Sayı:447, Aralık 2019, s.20-23, <http://dosya.und.web.tr/dergi/2019/aralik.pdf> (01.04.2020).
- Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Türkiye-AB Zirvesi'nde Karayolunun Önündeki Engelleri Kaldırın Çağrısı”, *UND'nin Sesi*

Dergisi, Sayı:428, Nisan 2018, s.26-29, <http://www.und.web.tr/2018/Nisan.pdf> (06.04.2020).

Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “İngiltere AB’den Resmen Ayrıldı STA İmzalanmazsa En Çok Zarar Görecek Ülke Türkiye Olacak”, *UND’nin Sesi Dergisi*, Sayı:449, Şubat-Mart 2020, s.40-45, <https://und.entra.net/websites/und/files/2020/03/subat-mart-2020.pdf> (01.04.2020).

Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “Para, İş ve Zaman Kaybına Neden Olan Vize Uygulaması, Ticaretin Önündeki En Büyük Tarife Dışı Engel Olarak Duruyor”, *UND’nin Sesi Dergisi*, Sayı:429, Mayıs 2018, s.40-45 <http://www.und.web.tr/2018/Mayis.pdf> (01.04.2020).

Uluslararası Nakliyeciler Derneği, “Sürücüler ve Araçlar AB Topraklarında Özgürce Hareket Edebilmelidir”, *UND’nin Sesi Dergisi*, Sayı:440, Mayıs 2019, s.34-37, <http://www.und.web.tr/2019/mayis.pdf> (05.05.2020).

Ülgen, Sinan, “Trade as Turkey’s Anchor,” Carnegie Europe, 13 Aralık 2017, <https://carnegieeurope.eu/2017/12/13/trade-as-turkey-s-eu-anchor-pub-75002> (09.04.2021).

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS), 22 Mayıs 1969.

Yabancı Sağlık Meslek Mensuplarının Türkiye’de Özel Sağlık Kuruluşlarında Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Madde 1,16 Haziran 2016 Tarihli ve 29744 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Yabancı Sağlık Meslek Mensuplarının Türkiye’de Özel Sağlık Kuruluşlarında Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, 22 Şubat 2012 Tarihli ve 28212 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Madde 1, 22 Ocak 2015 Tarihli ve 29244 Sayılı T.C. Resmî Gazete.

Yalçınalp, Esra, “Avrupa Komisyonu: Yunanistan'ın Öldürülen Sığınmacılar Konusunda Gerçeği Ortaya Çıkartıp Gereğini Yapmasını Bekliyoruz”, *BBC News Türkçe*. 10 Temmuz 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53364832> (22.07.2020).

Yılmaz, Buğra, “The Readmission Agreement between the EU and Turkey: Compatible with the right to seek asylum?”, **Master’s Thesis**, Upspsala Universitet Department of Law, 2014, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:722210/FULLTEXT01.pdf> (11.07.2020).

Kararlar

ABAD, 10 Mayıs 1995 tarihli *Alpine Investments BV v Ministervan Financiën* kararı Case C-384/93 ECR I-1141.

ABAD, 10 Mayıs 2012 tarihli *Joined Cases C-357/10 to C-359/10 Duomo Gpa Srl and Others v Comunededi Baranzate and Comunededi Venegono Inferiore* kararı *Digital reports* ECLI:EU:C:2012:283.

ABAD, 10 Temmuz 2008 tarihli *Ministerul Administrațieiși Internelor – Direcția Generală de Pașapoarte București v Gheorghe Jipa* kararı C-33/07 ECR I-5157.

ABAD, 10 Temmuz 2014 tarihli *Naime Dogan v Bundes republik Deutschland* kararı C-138/13 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:2066.

ABAD, 11 Kasım 2004 tarihli *İnan Çetinkaya v Land Baden- Württemberg* kararı C-467/02 ECR I-10895.

ABAD, 11 Mayıs 2000 tarihli *The Queen v Secretary of State for the Home Department, exparte Abdulnasir Savas* kararı C-37/98 ECR I-2927.

ABAD, 11 Nisan 2000 tarihli *Joined cases C-51/96 and C-191/97 Christelle Deliège v Ligue francophone de judo et disciplines associées ASBL, Ligue belge de judo ASBL, Union européenne de judo and François Pacquée* kararı ECR I-2549.

ABAD, 11 Temmuz 1974 tarihli *Procureur Du Roi-Benoît v Gustave Dassonville* kararı, C-8/74 ECR 837.

ABAD, 11 Temmuz 2002 tarihli *Marie-Nathalie D'Hoop v Office national de l'emploi* kararı C-224/98 ECR I-6191.

ABAD, 11 Temmuz 2002 tarihli *Mary Carpenter v Secretary of State for the Home Department* kararı C-60/00 ECR I-6279.

ABAD, 11 Temmuz 2018 tarihli *Proceedings brought by CX* kararı C-629/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2018:556.

ABAD, 12 Aralık 1974 tarihli *B.N.O. Walrave and L.J.N. Koch v Association Union cyclisteinternationale, Koninklijke Nederlandsche Wielren Unieand Federación Española Ciclismo* kararı C-36/74 ECR 1405.

ABAD, 12 Aralık 1996 tarihli *Reisebüro Broede v Gerd Sandker* kararı C-3/95, ECR I-6511.

ABAD, 12 Eylül 2006 tarihli *Cadbury Schweppes Overseas Ltd v Commissioners of Inland Revenue* kararı C-196/04 ECR I-7995.

ABAD, 12 Nisan 2005 tarihli *Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol* kararı C-265/03 ECR I-02579.

- ABAD, 12 Temmuz 1973 tarihli *Riseria Luigi Geddo v Ente Nazionale Risi* kararı, C-2/73 ECR 865.
- ABAD, 13 Eylül 2016 tarihli *Alfredo Rendón Marín v Administración del Estado* kararı C-165/14 *Digital reports* ECLI:EU:C:2016:67.
- ABAD, 13 Kasım 2012 tarihli *Test Claimants in the FII Group Litigation v Commissioners of Inland Revenue and The Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs* kararı, C-35/11, *Digital reports* ECLI:EU:C:2012:707.
- ABAD, 13 Şubat 1985 tarihli *Françoise Gravier v City of Liège* kararı C-293/83 ECR 593.
- ABAD, 13 Şubat 2014 tarihli *Joined Cases C-162/12 and C-163/12 Airport Shuttle Express scarland Giovanni Panarisi and Società Cooperativa Autonoleggio Piccolaarland Gianpaolo Vivani v Comunedì Grottaferrata* kararı *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:74.
- ABAD, 13 Temmuz 1989 tarihli *Lambrechts Transportbedrijf PVBA v Belgian State* kararı C-4/88 ECR 02583.
- ABAD, 14 Haziran 2011 tarihli *Paul Miles and Others v European Schools* kararı, C-196/09 ECR I-05105.
- ABAD, 14 Kasım 1989 tarihli *Hellenic Republic v Commission of the European Communities* kararı C-30/88 ECR 3711.
- ABAD, 15 Ekim 1986 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-168/85 ECR 2945.
- ABAD, 15 Haziran 2006 tarihli *Commission of the European Communities v French Republic* kararı C-255/04 ECR I-5251.
- ABAD, 15 Kasım 2005 tarihli *Commission of the European Communities v Republic of Austria* kararı, C-320/03 ECR I-9871.
- ABAD, 15 Mart 1994 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Spain* kararı C-45/93 ECR I-911.
- ABAD, 16 Mart 1983 tarihli *Società Italiana per l'Oleodotto Transalpino (SIOT) v Ministero delle finanze, Ministero della marina mercantile, Circostrizione doganale di Trieste and Ente autonomo del porto di Trieste* kararı, C-266/81 ECR 731.
- ABAD, 16 Mart 2000 tarihli *Sezgin Ergat v Standt Ulm* kararı C-329/97 ECR I-1487.
- ABAD, 16 Mayıs 2006 tarihli *The Queen, on the application of: Yvonne Watts v Bedford Primary Care Trust and Secretary of State for Health* kararı C-372/04 ECR I-4325.

- ABAD, 16 Ocak 2003 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-388/01 ECR I-721.
- ABAD, 17 Eylül 2009 tarihli *Ministervoor Voremdelingenzaken en Integratie v T. Sahin* kararı C-242/06 ECR I-8465.
- ABAD, 17 Temmuz 2008 tarihli *ASM Brescia SpA v Comunedì Rodengo Saiano* kararı C-347/06 ECR I-5641.
- ABAD, 17 Temmuz 2008 tarihli *Essent Netwerk Noord BV and Others v Aluminium Delfzijl BV and Others* kararı, C-206/06 ECR I-5497.
- ABAD, 18 Aralık 2014 tarihli *Staats secretaris van Financiën v X*. kararı C-87/13 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:2459.
- ABAD, 18 Kasım 2010 tarihli *European Commission v Portuguese Republic* kararı C-458/08 ECR I-11599.
- ABAD, 18 Mart 1980 tarihli *SA Compagnie Generale Pour la Diffusion de la Television, Coditel, and Others v Cine Vog Films and Others* kararı C- 62/79, ECR I-881.
- ABAD, 18 Ocak 1979 tarihli *Joined cases C-110 and C-111/78 Ministerepublicand “Chambresyndicalesdesagentsartistiques et impresarii de Belgique” ASBL v Willyvan Wesemael and others* kararı ECR 35.
- ABAD, 18 Ocak 2007 tarihli *Maciej Brzeziński v Dyrektor Izby Celnej w Warszawie* kararı, C-313/05 ECR I-513.
- ABAD, 19 Ekim 2017 tarihli *Istanbul Lojistik Ltd v Nemzeti Adó- és Vámhivatal Fellebbviteli Igazgatóság* kararı C-65/16 *Digital reports* ECLI:EU:C:2017:770.
- ABAD, 19 Mayıs 2009 tarihli *Joined cases C-171/07 and C-172/07 Apothekerkammerdes Saarlandes and Others and Helga Neumann-Seiwert v Saarland and Ministeriumfür Justiz, Gesundheitund Soziales* kararı ECR I-4171.
- ABAD, 19 Ocak 1999 tarihli *Criminal proceedings against Donatella Calfa* kararı C-348/96 ECR I-11.
- ABAD, 19 Şubat 2002 tarihli *J. C. J. Wouters, J. W. Savelberghand Price Water house Belastingadviseurs BV v Algemene Raadvan de Nederlandse Ordevan Advocaten, intervener: Raadvan de Baliesvan de Europese Gemeenschap* kararı C-309/99 ECR I-1577.
- ABAD, 19 Şubat 2009 tarihli *Mehmet Soysal and Ibrahim Savatli v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-228/06 ECR I-1031.
- ABAD, 19 Temmuz 2012 tarihli *Natthaya Dülger v Wetteraukreis* kararı C-451/11 *Digital reports* ECLI:EU:C:2012:504, prf.45.

- ABAD, 2 Ekim 2014 tarihli *Orgacom BVBA v Vlaamse Landmaatschappij* kararı, C-254/13 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:2251.
- ABAD, 2 Şubat 1989 tarihli *Ian William Cowan v Trésorpublic* kararı C-186/87 ECR I-195.
- ABAD, 20 Eylül 1990 tarihli *Salih Zeki Sevince v Staatssecretaris van Justitie* kararı C-192/89, ECR I-03461.
- ABAD, 20 Eylül 2007 tarihli *The Queen, Veli Tum and Mehmet Dari v Secretary of State for the Home Department* kararı C-16/05 ECR I-7415.
- ABAD, 20 Kasım 2001 tarihli *Idona Malgorzata Jany and Others v Staatssecretaris van Justitie* kararı C-268/99 ECR I-8615.
- ABAD, 20 Şubat 1979 tarihli *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Cassis de Dijon)* kararı C-120/78 ECR 649.
- ABAD, 21 Ekim 1999 tarihli *Peter Jägerskiöld v Torolf Gustafsson* kararı C-97/98 ECR I-7319.
- ABAD, 21 Ekim 2003 tarihli *Joined cases C-317/01 and C-369/01, Eran Abatay and Others and Nadi Şahin v Bundesanstalt für Arbeit* kararı ECR I-12301.
- ABAD, 21 Haziran 1974 tarihli *Jean Reyners v Belgian State* kararı C-2/74 ECR 631.
- ABAD, 21 Haziran 2007 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı, C-173/05, ECR I-4917.
- ABAD, 21 Mart 1991 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı, C-209/89 ECR I-1575.
- ABAD, 21 Mart 2002 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-298/99 ECR I-3129.
- ABAD, 22 Aralık 2010 tarihli *Omalet NV v Rijksdienst voor Sociale Zekerheid* kararı C-245/09 ECR I-13771.
- ABAD, 22 Mayıs 2003 tarihli *Freskot AE v Elliniko Dimosio* kararı, C-355/00 ECR I-5263.
- ABAD, 22 Ocak 2002 tarihli *Canal Satélite Digital SL v Administración General del Estado, and Distribuidora de Televisión Digital SA (DTS)* kararı C-390/99 ECR I-607.
- ABAD, 23 Kasım 2010 tarihli *Land Baden-Württemberg v Panagiotis Tsakouridis* kararı C-145/09 ECR I-11979.

- ABAD, 23 Nisan 1991 tarihli *Klaus Höfner and Fritz Elser v Macrotron GmbH* kararı, C-41/90 ECR I-1979.
- ABAD, 23 Ocak 2014 tarihli *DMC Beteiligungsgesellschaft mbH v Finanzamt Hamburg-Mitte* kararı C- 164/12 *Digital reports* ECLI:EU:C:2014:20.
- ABAD, 24 Ekim 1978 tarihli *Sociétégénéralealsacienne de banque SA v Walter Koestler* kararı C- 15/78 ECR 1971.
- ABAD, 24 Eylül 2013 tarihli *Leyla Ecem Demirkan v Bundesrepublik Deutschland* kararı C-221/11 *Digital reports* ECLI:EU:C:2013:583.
- ABAD, 24 Mart 1994 tarihli *Her Majesty's Customsand Excise v Gerhart Schindler and Jörg Schindler* kararı C-275/92, ECR I-1039.
- ABAD, 24 Ocak 2002 tarihli *Portugaia Construções Ld* kararı C-164/99, ECR I-787.
- ABAD, 25 Mart 2010 tarihli *European Commission v Kingdom of the Netherlands* kararı C-79/09 ECR I-40.
- ABAD, 25 Temmuz 1991 tarihli *Manfred Säger v Dennemeyer & Co. Ltd.* kararı C-76/90 ECR I-4221.
- ABAD, 25 Temmuz 1991 tarihli *Stichting Collectieve Antennevoorziening Gouda and others v Commissariaatvoor de Media* kararı C-288/89 ECR I-4007.
- ABAD, 26 Eylül 2013 tarihli *Ottica New Linedi Accardi Vincenzo v Comunedì Campobellodi Mazara* kararı C-539/11 *Digital reports* ECLI:EU:C:2013:591.
- ABAD, 26 Nisan 1988 tarihli *Bond van Adverteerders and others v The Netherlands State* kararı C-352/85 ECR 2085.
- ABAD, 26 Ocak 1999 tarihli *F.C. Terhoeve v Inspecteur van de Belastingdienst Particulieren / Ondernemingen buitenland* kararı, C-18/95 ECR I-345.
- ABAD, 26 Şubat 1975 tarihli *Carmelo Angelo Bonsignore v Oberstadt direktor der Stadt Köln* kararı C-67/74 ECR 297.
- ABAD, 26 Şubat 1991 tarihli *Commission of the European Communities v Hellenic Republic* kararı C-198/89 ECR I-727.
- ABAD, 27 Ekim 1977 tarihli *Régina v Pierre Bouchereau* kararı C-30/77 ECR 1999.
- ABAD, 27 Eylül 1988 tarihli *Belgian State v René Humbel and Marie-Thérèse Edel* kararı C- 263/86 ECR 5365.
- ABAD, 27 Mart 1990 tarihli *Rush Portuguesa Ld v Office national d'immigration* C-113/89 ECR I-1417.

- ABAD, 28 Mart 1996 tarihli *Criminal proceedings against Michel Guiotand Climatec SA, as employerliable at civillaw* kararı, C-272/94 ECR I-1905.
- ABAD, 28 Nisan 1998 tarihli *Raymond Kohll v Union descaisses de maladie* kararı C-158/96 ECR I-1931.
- ABAD, 29 Nisan 1982 tarihli *Pabst & Richarz KG v Hauptzollamt Oldenburg* kararı, C-17/81 ECR 01331.
- ABAD, 29 Nisan 1999 tarihli *Erich Ciola v Land Vorarlberg* kararı C-224/97 ECR I-2517.
- ABAD, 3 Aralık 1974 tarihli *Johannes Henricus Maria van Binsbergen v Bestuurvan de Bedrijfsverenigingvoor de Metaalnijverheid* kararı C-33/74, ECR I- 1299.
- ABAD, 3 Ekim 2000 tarihli *Josef Corsten* kararı C-58/98 ECR I-7919.
- ABAD, 3 Şubat 1982 tarihli *Joined cases C-62 and C-63/81 Sociéteanonyme de droitfrançais Seco et Sociéteanonyme de droitfrançais Desquenue & Giral v Etablissementd' assurancecontre la vieillesse et l'invalidité* kararı ECR 223.
- ABAD, 30 Eylül 1987 tarihli *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd* kararı, C-12/86, ECR 3719.
- ABAD, 30 Kasım 1995 tarihli *Reinhard Gebhard v Consigliodell' Ordinedegli Avvocati e Procuratoridi Milano* kararı C-55/94 ECR I-4165.
- ABAD, 30 Nisan 1974 tarihli *R. & V. Haegeman v Belgian State* kararı C-181/73 ECR 449.
- ABAD, 30 Ocak 2007 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Denmark* kararı C-150/04 ECR I-1163.
- ABAD, 31 Ocak 1984 tarihli *Joined Cases C-286\82 and C-26\83 Graziana Luisi and Giuseppe Carbone v Ministero del Tesoro* kararı ECR 377.
- ABAD, 4 Aralık 1974 tarihli *Yvonne van Duyn v Home Office* kararı C-41/74 ECR 1337.
- ABAD, 4 Ekim 1991 tarihli *Society for the Protection of unborn Children Ireland and Stephen Grogan and others* kararı. C-159/90, ECR I-4685.
- ABAD, 5 Aralık 1989 tarihli *Commission of the European Communities v Italian Republic* kararı C-3/88 ECR 4035.
- ABAD, 5 Aralık 2006 tarihli *Joined cases C-94/04 and C-202/04 Federico Cipolla v Rosaria Fazari, née Portolese and Stefano Macrino and Claudia Capoparte v Roberto Meloni* kararı ECR I-11421.

- ABAD, 5 Haziran 1997 tarihli *Syndesmos ton en Elladi Touristikonkai Taxidiotikon Grafeion v Ypourgos Ergasias* kararı C-398/95 ECR I-3091.
- ABAD, 6 Ekim 2009 tarihli *Commission of the European Communities v Kingdom of Spain* kararı C-153/08 ECR I-9735.
- ABAD, 6 Kasım 2003 tarihli *Criminal proceedings against Piergiorgio Gambelli and Others* kararı C-243/01 ECR I-13031.
- ABAD, 6 Temmuz 2006 tarihli *Robert Hans Conijn v Finanzamt Hamburg-Nord* kararı C-346/04 ECR I-6137.
- ABAD, 7 Aralık 1993 tarihli *Stephan Max Wirth v Landeshauptstadt Hannover* kararı C-109/92 ECR I-6447.
- ABAD, 7 Eylül 2017 tarihli *Egiom SAS, formerly Holcim France SAS and Enka SA v Ministre des Finances et des Comptes publics* kararı C-6/16 Digital reports ECLI:EU:C:2017:641.
- ABAD, 7 Mayıs 1998 tarihli *Clean Car Autoservice GesmbH v Landeshauptmannvon Wien* kararı C-350/96 ECR I-2521.
- ABAD, 7 Temmuz 1976 tarihli *Lynne Watson and Alessandro Belmann* kararı, C-118/75 ECR 01185.
- ABAD, 8 Eylül 2009 tarihli *Liga Portuguesa de Futebol Profissional, Bwin International Ltd v Departamento de Jogos da Santa Casa da Misericordiae Lisboa* kararı C-42/07 ECR I-7633.
- ABAD, 8 Mart 2001 tarihli *Konsumentombudsmannen (KO) v Gourmet International Products AB (GIP)* kararı C-405/98 ECR I-1795.
- ABAD, 8 Mayıs 2013 tarihli *Joined Cases C-197/11 and C-203/11 Eric Libertand Others v Gouvernement flamand and All Projects & Developments NV and Others v Vlaamse Regering* kararı Digital reports ECLI:EU:C:2013:288.
- ABAD, 9 Ağustos 1994 tarihli *Raymond Vander Elst v Office des Migrations Internationales* kararı, C- 43/93 ECR I-3803.
- ABAD, 9 Aralık 2010 tarihli *Joined Cases C-300/09 and C-301/09 Staatssecretarisvan Justitiev F. Toprak and I. Oguz* kararı ECR I-12845.
- ABAD, 9 Eylül 1999 tarihli *RI.SAN. Srl v ComunedilSchia, Italia Lavoro SpA and Ischia Ambiente SpA* kararı C-108/98 ECR I-5219.
- ABAD, 9 Mart 1999 tarihli *Centros Ltd v Erhvervs- og Selskabsstyrelsen* kararı C-212/97 ECR I-1459.

ABAD, 9 Temmuz 1997 tarihli *Joined cases C-34/95, C-35/95 and C-36/95 Konsument ombudsmannen (KO) v De Agostini (Svenska) Förlag AB and TV-Shop i Sverige* kararı ECR I-3843.

Opinion of Advocate General Saugmandsgaard Øe delivered on 6 April 2017 Istanbul Lojistik, C-65/16, 2017.

Opinion of Advocate General Stix-Hackl delivered on 11 January 2005, Igor Simutenkov v Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol C-265/03.